

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Derleyen, Çeviren ve Notlandıran: MÜMIN İSOV - ERGÜN HASANOĞLU

OSMANLI AVRUPASI'NDA BÖLÜCÜLÜK CEREYANI

MAKEDONYA KOMİTACILARININ ANILARI



OSMANLI AVRUPASI'NDA BÖLÜCÜLÜK CEREYANI

Derleyen, Çeviren ve Notlandıran: MÜMIN İSOV - ERGÜN HASANOĞLU



SELENCE

OSMANLI AVRUPASI'NDA
BÖLÜCÜLÜK CEREYANI
MAKEDONYA KOMİTACILARININ ANILARI

MÜMİN İSOV

1993 yılında Plovdiv (Filibe) "Paisiy Hilendarski" Üniversitesi'nin Tarih Öğretmenliği bölümünden mezun olmuştur. Yüksek lisans eğitimini Blagoevgrad (Yukarı Cuma) "Neofit Rilski" Üniversitesi'nde tamamlamıştır. 2004 yılında Sofya "St. Kliment Ohridski" Üniversitesi'nde başarıyla doktorasını savunmuştur. Doktora tezi, 2005 yılında "*Nay-Razliçniyat Sised: Obrazit na Osmantsite (Turtsite) i Osmanskata İmperiya (Turtsiya) v Bilgarskata Uçebnitsi po İstoriya prez Vtorata Polovina na XX vek [En Farklı Komşu: 20. Yüzyılın İkinci Yarısındaki Bulgar Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu'nun (Türkiye'nin) ve Osmanlıların (Türklerin) İmajı]*" adıyla kitaplaşmıştır. 2013 yılından beri Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü'nde öğretim görevlisidir. İlgi alanları; Birinci Dünya Savaşı ve Bulgaristan, İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Bulgar İlişkileri, Bulgar Milliyetçiliği, Bulgaristan'daki Türk İmajı.

ERGÜN HASANOĞLU

2012 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezundur. 2016 yılında Trakya Üniversitesi Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Aynı bölümde doktora eğitimini sürdürmekte ve "*Stefan Stambolov Dönemi Bulgaristan-Osmanlı Devleti İlişkileri (1887-1894)*" adlı tezi hazırlamaktadır. İlgi alanları: Bulgaristan Prensliği, 1878-1908 Arası Bulgaristan-Osmanlı Devleti İlişkileri, Basın Tarihi.

OSMANLI AVRUPASI'NDA BÖLÜCÜLÜK CEREYANI MAKEDONYA KOMİTACILARININ ANILARI

Derleyen, Çeviren ve Notlandıranlar
Mümin İsov
Ergün Hasanoğlu

İstanbul, 2021

SELENCE YAYINLARI

No: 187 | Tarih Serisi: 144 | Aralık 2021, 1. Baskı

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Rukiye Şahin

YAZARLAR

Damyan Gruev - İvan Garvanov - Boris Sarafov - Hristo Tatarçev - Görçe Petrov

HAZIRLAYAN

Lyubomir Miletic

DERLEYEN, ÇEVİREN VE NOTLANDIRANLAR

Mümin İsov - Ergün Hasanoğlu

EDİTÖR

Mustafa Kurtçelebi

KAPAK TASARIMI

Şevket Dönmezoğlu

SAYFA DÜZENİ

Hilal Yazlık

BASKI-CİLT

Repar Dijital Matbaası

ISBN

978-625-7459-34-1

SERTİFİKA NO.

40675

*Selenge Yayınları,
Repar Tasarım
Matbaa ve Reklamcılık
Ticaret Limited Şirketi'nin
tescilli markasıdır.*

*Mimar Sinan Mah.,
Selami Ali Efendi Cad., No: 5
34672 Üsküdar/İstanbul
Tel: 0 (212) 522 48 45
www.selenge.com.tr
e-posta: selenge@selenge.com.tr*

*© Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Tanıtım amaçlı, kısa alıntılar dışında
metin ya da görseller yayınevinin izni
olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
-------------	---

DAMYAN (DAME) GRUEV'İN ANILARI

DAMYAN GRUEV	15
I. BÖLÜM	19
II. BÖLÜM	25
III. BÖLÜM	31
IV. BÖLÜM	40

İVAN GARVANOV'UN ANILARI

İVAN GARVANOV	47
I. BÖLÜM	51
II. BÖLÜM	59
III. BÖLÜM	66
IV. BÖLÜM	72

BORİS SARAFOV'UN ANILARI

BORİS SARAFOV	81
I. BÖLÜM	85
II. BÖLÜM	92
III. BÖLÜM	99
IV. BÖLÜM	108
V. BÖLÜM	115
VI. BÖLÜM	119
VII. BÖLÜM	127
VIII. BÖLÜM	134
IX. BÖLÜM	139
X. BÖLÜM	149

HRİSTO TATARÇEV'İN ANILARI

HRİSTO TATARÇEV	159
I. BÖLÜM	163
II. BÖLÜM.....	168
III. BÖLÜM	172

GÖRÇE PETROV'UN ANILARI

GÖRÇE PETROV	177
EKLER.....	241
KAYNAKÇA	273

ÖNSÖZ

Bilindiği üzere, en sık kullanılan tarihî kaynaklar resmî belgelerdir. Bununla birlikte, geçmişin tablosunu daha renkli çizebilmek için tarihçiler genellikle bilimsel yayınlar, gazeteler, kişisel yazışmalar gibi diğer kaynaklara da başvurmaktadır. Anılar da önemli yardımcı tarihî kaynaklardır. Anıların karakteristik özelliğini, yani kaçınılmaz özneliliğinin olduğunu burada hemen dile getirmek gerekir. Herhangi bir kişinin olduğu gibi, anı yazarının da kendine ait siyasî, millî, dinî vb. görüşleri vardır. Anı yazarları, deneyimlerinin tarafsız bir tarihçisi, gerçeklerin ve bilgilerin ruhsuz bir kaydedicileri değildirler ve olamazlar. Geçmiş hakkında isteyerek ya da istemeyerek “nesnelliğin” ötesine geçerler, olaylara kendi görüşlerini katarlar, önemli buldukları meseleleri vurgularlar. Kendi bakış açılarından, anlatılan olaylardaki gelişimlere ve rollere ışık tutarlar. Zayıf yönlerine rağmen anılar, zengin bir tarihî kaynak ve araştırmacıların elinde vazgeçilmez yardımcı eserlerdir.

Anılar, İç Makedonya Edirne-Trakya Örgütü (VMORO) gibi yasadışı bir örgütü araştırırken özellikle değerli hale gelir. Bunun nedeni, bir yandan arşiv kaynaklarının nispeten daha sınırlı olması, diğer yandan da şifrelenmiş şekilde yazılan ve anahtarlarının kaybolması nedeniyle birçok belgeden halen istifade edilemesidir.¹ İç Örgüt’ün liderlerinin anıları üzerine odaklanmamızın nedenlerinden biri de budur. Çalışmamızın sınırlarını dar çizdiğimizden, Damyan Gruev, Dr. Hristo Tatarçev, Görçe Petrov, İvan Garvanov gibi VMORO’nun önde gelen isimlerinin anılarını seçip Türkçeye kazandırmaya çalıştık. İlk ikisi VMORO’nun kurucuları arasındadır ve Tatarçev ilk başkanıdır. Görçe Petrov ise Sofya’da VMORO’nun yurtdışı temsilcisidir. İvan Garvanov keza Merkez Komitesi’nin ikinci başkanıdır. 1902 yılından sonra VMORO saflarına geçen Boris

1 Boris Nikolov, *VMORO, Pseudonimi i Şifri 1893-1934*, İzdatelstvo “Zvezdi”, Sofya 1999, s. 4.

Sarafov da anılarını Türkçeye kazandırmak için seçtiğimiz bir diğer kişidir. Çünkü Sarafov, başkanı olduğu VMOK ile VMORO arasındaki ilişkiler başta olmak üzere önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, yaptığımız çalışmalar yalnızca bu beş kişi ile sınırlı değildir. VMORO'nun önde gelen kişileri ile alakalı olarak üzerinde çalıştığımız kişiler vardır. Bunlardan bazıları Gotse Delçev, Hristo Matov ve Yane Sandanski'dir.

Sözü edilen beş kişinin ve diğer VMORO'nun adamlarının anıları, yaklaşık bir asır evvel Bulgaristan'da yayımlanmıştır. Kişilerin anılarını kaleme alma ve yayımlama fikri Sofya "St. Kliment Ohridski" Üniversitesi'nin kurucularından biri olan, ünlü bilim insanı Prof. Dr. Lyubomir Miletic'e aittir. Miletic, uzun yıllar Bulgar Bilimler Akademisi'nin başkanlığını yapmış, Bulgaristan Prensliği'nde Makedonya Edirne-Trakya Örgütü'nün faaliyetlerine aktif olarak katılmış biridir. Miletic, 1903 yılındaki İlinden-Preobrajenie Ayaklanması'nın hemen ardından anıları kaydetmeye başlamış ve çalışmalarını birkaç yıl sürdürmüştür. Görüşmelerinin ana kronolojik çerçevesi 1893 yılından 1903 yılına kadardır. Muhtemelen Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan ile Yugoslavya arasındaki karmaşık ilişkiler nedeniyle Makedonya Bilim Enstitüsü'nün "*Makedonya Kurtuluş Hareketi Tarihi Üzerine Materyaller*"² adlı serisinde dokuz kitap şeklinde, yirmi yıldan daha fazla bir süre sonra basıl-

2 Knigi I-IX, Slobštava L. Miletic, Materiali za İstoriyata na Makedonskoto Osoboditelno Dvijenie, İzdava Makedonskiyat Naučen Institut, Peçatnitsa "P. Gluškov", Sofya 1925-1928.

Kniga I-Vistaničeskoto Dvijenie v Yugozapadna Makedoniya (do 1904 god.), Po Spomeni na Slaveyko Arsov, Sofya 1925;

Kniga II-Osvoboditelnata Borba v Kostursko (do 1904 god.), Po Spomeni na Pando Klyaşev, Sofya 1925;

Kniga III-Borbata v Kostursko i Ohridsko (do 1904 god.), Po Spomeni na İvan Popov, Smile Voydanov, Deyan Dimitrov i Nikola Mitrev, Sofya 1926;

Kniga IV-Kım Borbite v Yugozapadna Makedoniya (Kiçevsko, Bitolsko, Lerinsko, Prespansko, Debrısko), Po Spomeni na Luko Cerov, Georgi Pophristov, Angel Andreiev, Georgi Papançev i Lazar Dimitrov, Sofya 1926;

Kniga V-Spomeni na Damyan Gruev, Boris Sarafov i İvan Garvanov, Sofya 1927;

Kniga VI-Solunskiyat Atentat i Zatoçenitsite viv Fezan, Po Spomeni na Pavel Şatev, Sofya 1927;

Kniga VII-Dvijenieto otsam Vardara i Borbata s Virhovistite, Po Spomeni na Yane Sandanski, Çernopeev, Sava Mihaylov, Hr. Kuslev, İv. Atanasov Girçeto, Petır Hr. Yurukov i Nikola Puşkarov, Sofya 1927;

Kniga VIII-Spomeni na Gırçe Petrov, Sofya 1927;

Kniga IX-1-)V Makedoniya i Ohrınsko, Spomeni na Mihail Gercikov, 2-)Pırviyat Tsentralen Komitet na VMRO, Spomeni na Dr. Hristo Tatarçev, Sofya 1928.

mışlardır. Bu metinler, Bulgar tarihçileri için temel kaynaklara dönüşmüş ve günümüze değin de bu özelliğini korumuşlardır.

Ardından Stefan Avramov ve Boyan Mirçev tarafından hazırlanan bu seriden iki kitap daha yayımlanmıştır.³ Mirçev, sonraki yıllarda hayatta olan kişilerin anılarını kaydetmeyi sürdürmüştür. Ancak bunlardan sadece küçük bir bölümünü basmayı başarmıştır. Yine, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra komünist rejimlerin hâkim olduğu Bulgaristan ile Yugoslavya arasında kötüleşen siyasî ilişkilerden dolayı Mirçev'in kaleme aldığı anılar Bulgar arşivlerinde on yıllar boyunca "tutuklu" kalmış, 21'nci yüzyılın başlarında ancak basılabilmektedir.⁴

Bazı Türk tarihçiler söz konusu anıları bilmektedirler ve çalışmalarında kullanmışlardır.⁵ Bu anıların Türkçeye çevrilmesi ve basılmasının, VMORO'nun ve Sofya'daki yurtdışı temsilciliğinin faaliyetleri, Bulgar askerlerinin Makedonya ve Edirne-Trakya'daki ihtilal hareketindeki rolü ve katılımı, VMOK ve Bulgar Eksarhlığı ile VMORO'nun ilişkileri, Makedonya Sorunu'na yönelik Bulgaristan Prensliği'ndeki resmî makamların ve toplumun tutumu, İlinden Preobrajenie Ayaklanması'nın tertibi ve gerçekleştirilmesi üzerine yeni araştırmalara ufuk açmasını ummaktayız.

Anılardan dördü tümüyle çevrilmiştir. Görçe Petrov'un anıları ise kısaltılmıştır. Ana metindeki ekler ve kısaltmalar parantez ile gösterilmiştir. Bulgaristan'da 1/14 Nisan 1916 tarihine değin kullanılan eski stil tarihlemeye metinde riayet edilmiştir. Ana metinde,

- 3 Kniga X-St. Avramov, *Revoljutsionnitate Borbi v Azot (Veleško) i Poreçieto*, Peçatnit-sa "P. Gluşkov", Sofya 1929;
Kniga XI-*Revoljutsionnata Deynost v Demirhisar (Bitosko), Po Spomeni na Alekso Stefanov (Demirhisarski)*, Siobštava B. Mirçev, Peçatnit-sa "P. Gluşkov", Sofya 1931.
- 4 *Makedoniya v Plamitsi, Osvoboditenite Borbi na Bilgarite ot Makedoniya v Spomeni na Deytsi na Vitrešnata Makedono-Odrinska Revoljutsionna Organizatsiya; Andon Köseto, Atanas Lozançev, Grigor Popev, Argir Manasiev, Hristo Pashov, Mite Hacımişev, Kristo Lazarov, Ekaterina Panitsa, Sis. İva Burilkova, Tsoço Bilyarski, Sineva*, Sofya 2003.
- 5 Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996; Mehmet Hacısalıhoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008; Suzan Ertürk, *Balkanlar'da Aşırı Milliyetçi Bir Örgütlenme: Makedonya-Edirne Dâhili İhtilal Teşkilatı (1893-1912)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Turan Gökçe, İzmir 2018.

ek bilgi için gerekli görülen bazı kişi ve olaylar hakkında dipnotlar bulunmaktadır. Dipnotlarda verilen bilgiler bilimsel makale ve kitaplar ile Bulgar ve Osmanlı arşiv kaynaklarından alınmıştır. Kaynak gösterilmeyen dipnotlarda ise çeşitli ansiklopedilerden faydalanılmıştır.⁶

Makedonya Sorunu ile ilgili literatürde, 1893'te ortaya çıkan örgütün isimlendirmesinde farklılıklar vardır. Bu farklılık Makedonya Sorunu'na ilgi duyan ve uzman olmayan kişilerde birtakım karışıklıklar yaratabilmesi kuvvetle muhtemeldir. Örgütün ilk ismi, Makedonya İhtilal Örgütü'dür. İlk olarak kurucular, örgütün yapısının Makedonya'nın coğrafi ve etnografik sınırları içerisinde kurulmasını öngörmüşlerdir. Örgütün siyasî hedefi ise Makedonya'nın özerkliğini elde etmesidir.⁷ 1896'da Edirne bölgesi de örgütün faaliyet sahası içerisine dâhil edilmiştir.⁸ Edirne bölgesiyle örgütün liderleri, tam olarak Edirne Vilayeti'ni değil de, bölgenin Hristiyan ahalisinin çoğunlukta olduğu bölgeleri -ki bu sınırlar içerisinde İstanbul da vardır- kastetmektedirler.⁹ Örgütün siyasî hedefleri perspektifinden bakıldığında, 1896'dan 1903 yılına kadar ve hatta daha sonra Birinci Dünya Savaşı'na değin- örgütün siyasî hedefi, yalnızca Makedonya ile sınır değildir. Edirne bölgesi (Edirne-Trakya) de "tam siyasî özerklik" hedefinin içindedir. Bu bağlamda İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü (VMORO) adlandırılması, örgütün gelişmesindeki dinamikleri yansıtmakta ve bilimsel olarak daha doğru gözükmetedir.¹⁰ Bundan dolayı metnin her yerinde 1905'te Rila Kongresi'nde kabul edilen dokümanlarda resmî olarak geçen İç

6 Milen Kumanov, *Makedoniya-Kratik İstoričeski Spravočnik*, İzdatelstvo "Tinapres", Sofya 1993; *Almanah na Bilgarskite Natsionalni Dvijeniya sled 1878 g.*, Sıs. G. Markov i dr., Akademichno İzdatelstvo "Marin Drinov", Sofya 2005; *Golyama Entsiklopediya Bilgariya*, Tom I-XII, Bilgarska Akademiya na Naukite, İzdatelstvo "Trud", Sofya 2011-2012.

7 "Osnovavaneto na VMORO (İz Zapiskite na İvan Hacinikolov)", *İlyustratsiya İlinden*, God. 7, Kniga 1(71), Yanuari 1936, s. 6.

8 Hr. Tatarçev, *Spomeni, Dokumenti, Materiali*, Nauka i İzkustvo, Sofya 1989, s. 57.

9 Hristo Matov, *Osnovi na Vitrešnata Revolyutsionna Organizatsiya (Opit za Podbirane i Formulirane na Osnovite)*, S Prilojenie Što Byahme-Što Sme?, Treto Zadgranično İzdanie, 1925, s. 38.

10 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. K. Pandev, "Ustavi i Pravilnitsi na VMORO predi İlindensko-Preobrajenskoto Vistanie", *İzvestiya na Institut za İstoriya*, Tom 21, 1970, s. 249 (1896'da kabul edilen tüzük, madde 1); T. Petrov i Ts. Bilyarski, "Ustavit i Pravilnitsite na Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya, Prieti na Rilskiya Kongres 1905 g.", *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 5, 1984, s. 124 (1905 yılında kabul edilen tüzük, madde 1).

Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü'nün (Vitresna Makedono Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya) kısaltması olan "VMO-RO" kullanılmaktadır. Bazı yerlerde uzun tanıma gerek olmadığında "İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü" yerine zamanında yaygın olan kullanılan "İç Örgüt" adlandırılması da kullanılacaktır. Önceki dokümanlarına göre, 1896'dan sonra örgüt, Bulgar Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Komiteleri (Bilgarski Makedono Odrinski Revolyutsionni Komiteti, BMORK) olarak adlandırılmıştır. 1902'den itibaren ise Gizli Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü (Tayna Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya, TMO-RO) adını taşımıştır.¹¹

Bilimsel araştırmalarda, özellikle de Bulgarca ve Makedonca yayımlanan çalışmalarda örgütün isimlerindeki değişikliklerle alakalı bir tartışma vardır. Bu anlaşmazlığın merkezinde (son zamanlarda Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği'ne katılım müzakerelerinin Bulgaristan tarafından engellenmesi ile bağlantılı olarak keskinleşen) Makedonya Slavlarının kimlik meselesi yer almaktadır.¹²

İsimlendirme bağlamında metinde, Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi'nin (Virhovniyat Makedono-Odrinski Komitet) kısaltması olan "VMOK" kullanılmaktadır. Bu, 1900'den itibaren (7'nci Kongre, 30 Temmuz-5 Ağustos) Bulgaristan Prensliği'ndeki yasal Makedonya Örgütü'nün en üst düzey idaresinin adıdır. 1903'teki (31 Ocak) varlığının sonuna kadar böyle adlandırılmıştır. 1895 baharındaki (İlk Makedon Kongresi, 19-28 Mart) kuruluş belgesine göre, Makedonya Komitesi (MK) adını taşımaktadır. Yılın sonundaki 2'nci Olağanüstü Kongre'nin (3-16 Aralık 1895) yaptırımlarıyla adı Yüksek Makedonya Komitesi olmuştur.¹³

11 Tüzüklerin tam metinler için bkz. K. Pandev, "Ustavi i Pravilnitsi na VMORO predi Ilindensko-Preobrajenskoto Vistanie", *İzvestiya na Instituta za İstoriya*, Tom 21, 1970, s. 249-271; T. Petrov i Ts. Bilyarski, "Ustavit i Pravilnitsite na Vitresnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya, Prieti na Rilskiya Kongres 1905 g.", *Voenoistoričeski Sbornik*, No: 5, 1984, s. 123-152)

12 Bu tartışmalar ile ilgili olarak bkz. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 120-121; Manol Pandevski, *Natsionalnoto Praşanye vo Makedonskoto Osloboditelno Dvijenye (1893-1903)*, Kultura, Skopye 1974, s. 77-78; K. Pandev, *Natsionalno-Osvoboditelnoto Dvijenie v Makedoniya i Odrinsko 1878-1903*, Sofya 1979, s. 7-18.

13 İlgili belgelerin metinleri için bkz. *Knyajestvo Bilgariya i Makedonskiyat Vipros*, Tom 1, *Protokoli ot Kongresite na Virhovniya Makedono-Odrinski Komitet 1895-1905*, Sıs. Ts. Bilyarski, İzdatelstvo "İvray", Sofya 2002, s. 50-51, 76, 175-176.

Bazı yerlerde de ifadeyi sadeleştirmek için “Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi” yerine zamanında yaygın olan “Yüksek Komite” ismi kullanılacaktır.

Son olarak, çalışmanın kitap haline gelmesinde katkısı olanlara değinmeden geçmek olmazdı. Başından sonuna kadar çalışmanın her ayrıntısına göz gezdiren ve sabırla çeviriyi okuyan, yapıcı eleştirileriyle bizi destekleyen Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü'nden Dr. Öğrt. Üyesi Bülent Akyay'a minnettarız. Yardımına ihtiyaç duyduğumuz an, vaktinden ayırıp çevirinin bazı bölümlerini kontrol eden Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nden Prof. Dr. Zeynep Zafer'e şükranlarımızı sunuyoruz. En candan teşekkürlerden birini Sayın Kadir Yılmaz hak etmektedir. Çünkü kendisine çalışmayı sunduğumuz andan itibaren hiçbir bahane öne sürmeyerek çalışmanın kitaplaşması için tüm mesaisini harcamıştır. Ayrıca kendisinin nezdinde tüm yayınevi emekçilerine de buradan teşekkürümüzü sunuyoruz.

DAMYAN (DAME) GRUEV'İN ANILARI



Dame (Damyan) Gruev, 4 Nisan 1905

Kaynak: TsDA, f. Fototeka "B", op. H, a.e. 14852, l. 1

DAMYAN GRUEV

Damyan Gruev, 19 Ocak 1871'de Manastır bölgesinde bulunan Smilevo köyünde doğmuştur. Sırasıyla Smilevo'da, Manastır'da ve Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde eğitim görmüştür. Ardından liseyi Belgrad'da bitirmiştir. Aynı şehirde üniversite eğitimini sürdürmüştür. Buradan Sofya'ya taşınmış ve buradaki üniversitede yüksek öğrenimine devam etmiştir. 15 Mart 1891 tarihinde Maliye Nazırı Hristo Belçev suikastıyla bağlantılı olduğu şüphesiyle yüksekokuldan atılmıştır. 1891 yazında Manastır'a yerleşmiştir. Manastır'da başarısız ihtilal grubu kurma teşebbüsünden sonra Smilevo'ya gitmiş ve orada bir yıl öğretmenlik yapmıştır. 1892/93 eğitim yılında Pirlepe'de öğretmendir.¹⁴

1893 yazından itibaren Selanik'e yerleşmiştir. 23 Ekim 1893 tarihinde Makedonya'da gayrimeşru bir ihtilal örgütünün kurulması görüşmelerinde yer almıştır. 1894 başında da, Makedonya İhtilal Örgütü'nün temelleri atılmıştır. Merkez Makedonya İhtilal Komitesi Damyan Gruev'i sekreter ve sandık emini seçmiştir.¹⁵ Hristo Silyanov'a göre Gruev, "ilk Merkez Komitesi'nin ilham kaynağı ve gerçek lideridir."¹⁶

Selanik'te komitenin tesis edilmesinin ardından Makedonya'daki gizli ağı genişlemeye başlamıştır. Bu ağın genişlemesinde Gruev'in büyük katkısı olmuştur.¹⁷ 1894 yazında, bir dizi şehri gezmeye girişmiştir. Gezdiği şehirlerde gayrimeşru ihtilal komiteleri kurmuştur. İştıp, Negotin, Kavadar, Pirlepe, Manastır, Resne ve Ohri'ye gitmiştir. Gittiği hemen hemen her yerde de komiteler kurmuştur.¹⁸

14 Y. Badev, *Damyan Gruev, Jivot i Delo*, Ministerstvo na Narodnoto Prosveštenie, Sofya 1943, s. 17-23.

15 K. Pandev, "Pirviyat Rikovoditel na VMORO-Damyan Gruev", *Vekove*, No: 2, 1975, s. 8.

16 Hr. Silyanov, *Osvoboditelnite Borbi na Makedoniya*, Tom 1: Ilindenskoto Vistanie, Dırjavna Peçatnitsa, Sofya 1933, s. 41.

17 Hr. Silyanov, *a.g.e.*, s. 41.

18 K. Pandev, *a.g.m.*, 9.

Damyan Gruev'in gizli ağı genişletme faaliyetlerindeki önemli dönüm noktalarından biri, 1894/95 eğitim yılında İştîp'teki öğretmenliği dönemidir. Gruev'in bu şehre gitmesi tesadüfi olarak görülmemelidir. Çünkü İştîp, Bulgaristan Prensliği ile Makedonya arasındaki ana bağlantı noktasıdır. Daha sonra VMORO'nun hem İştîp hem de çevre köylerden farklı yönlerde önemli kanalları oluşturulmuştur.¹⁹

Damyan Gruev, 1895/96 ve 1896/97 eğitim yıllarında Eksarhlık tarafından Selanik bölgesindeki Eksarhlığın köy okullarının müfettişi olarak atanmıştır.²⁰ Gruev anılarında da belirttiği gibi "*Merkez Komitesi'nin işlerinin canlandırılması için*" Selanik'te bulunması elzemdir. Gruev'in Selanik'te iki yıldan daha fazla süren okul müfettişliğinde çevre şehir ve köyleri gezme, komiteler kurma, kanallar tesis etme vb. imkânı olmuştur.²¹

Gruev, 1896 ile 1898 yılları arasında ilişkileri netleştirmek amacıyla VMOK ile yapılan görüşmelere katılmıştır. Aynı zamanda da maddi ve manevi destek istediği Bulgar Hükümeti ile temasa geçmiştir.²²

1899 sonbaharında, Bulgar Eksarhlığı tarafından Manastır Lisesi'ne öğretmen olarak tayin edilmiştir. Manastır'daki Sancak İhtilal Komitesi'nin başına geçmiştir. 6 Ağustos 1900'de, örgüt tarafından talep edilen paraları vermeyi reddeden Manastır'daki Bulgar Kilisesi rahibinin öldürülmesiyle ilgili olarak Osmanlı yetkilileri tarafından tutuklanmıştır. Mayıs 1902'de Manastır hapisanesinden Bodrum Kalesi'ne sürgün edilmiştir.²³

1903 baharında affedilmiştir. İlinden-Preobrajenie Ayaklanması hazırlıklarında bulunmuştur. 1903 baharında Smilevo Kongresi'nin çalışmalarını yürütmüştür. Kongrede Manastır İhtilal Sancağı'ndaki ayaklanmanın başkurmayının bir üyesi olarak seçilmiştir.²⁴

19 K. Pandev, *a.g.m.*, 10.

20 Y. Badev, *a.g.e.*, s. 62-63.

21 K. Pandev, *a.g.m.*, s. 10.

22 K. Pandev, *a.g.m.*, s. 10-14.

23 Y. Badev, *a.g.e.*, s. 75-76.

24 *Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya prez Pogleda na Neynite Osnovateli, Spomeni na Damyan Gruev, Dr. Hristo Tatarçev, Ivan Hacinikolov, Anton Dimitrov, Petir Poparsov, Sistavitelstvo, Predgovor i Belejki; T. Petrov i Ts. Bilyarski, Voenno İzdatelstvo, Sofya 2002, s. 14.*



Üsküp Sancak Kongresi'ne (1905) katılanlarla birlikte Dame Gruev

Kaynak: Stanislav Stanilov'un kişisel arşivi

1904'te Manastır Sancağı'ndaki VMORO'nun Pirlepe Kongresi'nin başkanıdır. Eylül-Ekim 1905'teki Birinci Genel Rila Kongresi'ne katılmıştır. 23 Aralık 1906'da Osmanlı kuvvetleriyle girdiği çatışmada ölmüştür.²⁵

Prof. Dr. Lyubomir Miletic, Damyan Gruev'in kısa bir süreliğine Sofya'da bulunduğu 1904 sonbaharında kendisiyle görüşmüş ve mülakat vermesi konusunda onu ikna etmiştir. 18 Ocak 1905 akşamı, Miletic'in evinde görüşülmüş ve Miletic'e göre mülakat "sabaha kadar" sürmüştür. Ertesi akşam, ikinci görüşme yapılmış ve Gruev'in anlattıkları ayaklanmanın (1903) sonuna kadar gelmiştir. En az bir kez daha bir araya geleceklerine dair sözleşmişlerdir. Ancak Gruev'in ertelenemez taahhütleri ve Miletic'in hastalığı tekrardan

25 Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya prez Pogleda na Neynite Osnovateli, Spomeni na Damyan Gruev, Dr. Hristo Tatarčev, Ivan Hacinikolov, Anton Dimitrov, Petir Poparsov, Sistavitelstvo, Predgovor i Belejki; T. Petrov i Ts. Bilyarski, Voenno İzdatelstvo, Sofya 2002, s. 14.

bir araya gelmeye imkan vermemiştir. 4 Nisan 1905 tarihindeki son görüşmelerinde Gruev, Miletiç'e imzalı bir portresini hediye olarak takdim etmiş ve ayrılmışlardır. Bir daha da görüşme olmamıştır. Miletiç'e göre, Gruev'in anlattıkları daha bitmemiştir. Hatta Miletiç, Damyan Gruev'in İlinden-Preobrajenie Ayaklanması'ndan sonraki faaliyetlere ışık tutacağı iddiasındadır.²⁶

Gruev'in Miletiç'e anlattıkları teferruat içermemektedir. Miletiç, Gruev'in zamanının bulunmadığı ve hafızasının güçlü olmadığını öne sürerek ayrıntılardan kaçındığını söylemektedir. Aynı zamanda Miletiç de detayları anlatmasında ısrarcı değildir. Miletiç'e göre, tarihleri belirli belirsiz hatırlamakta, bazen, özellikle erken dönem anıları bahse konu olduğunda tarihlerin belirlenebilmesinde bile zorlanılmaktadır.²⁷

Dile getirilen özelliklere rağmen Damyan Gruev'in anıları değerlidir. Çünkü Gruev hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Gruev'in hayatı ve çalışmaları ile ilgili ana kaynak, 1927'de Lyubomir Miletiç tarafından kaydedilen ve yayımlanan kişisel anılardır. Bu anılardan önce ve sonra çıkarılan yayımlar çok az yeni bilgi içermektedir.²⁸

26 *Spomeni na Damyan Gruev, Boris Sarafov i Ivan Garvanov*, Siobštava L. Miletiç, Materialni za İstoriyata na Makedonskoto Osvoboditelno Dvijenje, İzdava Makedonskiyat Naučen Institut, Peçatnitsa "P. Gluşkov", Sofya 1927, s. 3-5.

27 *Spomeni na Damyan Gruev, Boris Sarafov i Ivan Garvanov*, Siobštava L. Miletiç, Materiali za İstoriyata na Makedonskoto Osvoboditelno Dvijenje, İzdava Makedonskiyat Naučen Institut, Peçatnitsa "P. Gluşkov", Sofya 1927, s. 5-6

28 K. Pandev, *a.g.m.*, s. 5.

I. BÖLÜM

1871 yılında Smilevo köyünde (Manastır bölgesinde) doğdum. Babamın adı Yovan, dedemin ise Gruyo idi. Babam dülgerdi. Eğitimime köyümüzde bulunan Bulgar ilkokulunda başladım. Resneli Atanas Başev öğretmenimizdi. Sonra, 1'nci sınıftan 4'ncü sınıfa kadar Manastır'da okudum. 5'nci ve 6'ncı sınıfı ise Selanik'te bitirdim. Oradan da Belgrad'a gittim. Bir yıl birkaç ay orada kalarak eğitime devam ettim. Belgrad'dan Sofya'ya geldim. Sofya'da bulunan yüksekokulun²⁹ tarih bölümüne kayıt yaptırdım. Bu 1889 yılındaydı. Raço Kösev ile ilgili okul skandalından dolayı 4'ncü yarıyılta yüksekokulu bıraktım ve Makedonya'ya yani Manastır'a döndüm. Kısa bir süre sonra, burada, Manastır'da, doğduğum Smilevo köyünde bulunan Eksarhlık³⁰ okuluna öğretmen olarak atandım. Bir

29 1888 yılında kurulan, günümüz Sofya St. Kliment Ohridski Üniversitesi'dir.

30 Bulgar Eksarhlığı, yalnızca dini alanla sınırlı olmayan, eğitim ve kültür alanına da sirayet edecek 27 Şubat 1870 tarihli bir padişah fermanıyla kurulmuştur. Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra, Osmanlı Devleti'ndeki Bulgarları birleştiren resmi bir kurum rolünü oynamayı sürdürmüştür. (T. Burmov, *Bilgaro-Gritskata Tsirkovna Rasprya*, Sofya 1902, s. 440; Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Altıntaş, Çanakkale 1998, s. 98-101; Ramazan Erhan Güllü, "Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, 2018, s. 353-355) Eksarhlık, Makedonya ve Edirne Vilayeti'ndeki Bulgar okullarının müteveli heyeti olarak haklarını geri kazanmayı başarmıştır. Eksarhlığın 1880'lerin başından itibaren okul, kütüphane, okuma merkezi, kitapçı, cemiyet, pansiyon vs. gibi nispeten geniş bir ağı ortaya çıkmaya başlamıştır (P. Petrov, Hr. Temelski, *Tsirkva i Tsirkoven Jivot v Makedoniya*, Sofya 2003, s. 118-119). 1882-83 eğitim-öğretim yılında Makedonya ve Edirne Vilayeti'nde 237 Bulgar okulu vardır. Bu okullarda 351 öğretmen ve 16.063 öğrenci bulunmaktadır. 1899-1900 eğitim-öğretim yılında ise Bulgar Eksarhlığı'nın Makedonya ve Edirne Trakya'sında 942 mektebi var olup bu okullarda 1447 öğretmen, 32.079 öğrenci bulunmaktadır. (*İstoriya na Bilgariya, Vizstanoviyavane i Utvirjdavane na Bilgarskata Dirjava, Natsionalno-Osvoboditelni Borbi 1878-1903*, Tom 7, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1991, s. 436)*

yıl öğretmenlik yaptıktan sonra Pirlepe'ye öğretmen olarak gittim.³¹ Burada, ilkokulun 4'ncü sınıfında ve üç sınıflı okulda³² ders verdim. Ertesi sene Selanik'e gittim ve Semerciev'in³³ matbaasında düzeltmen oldum. Bu, bir yıl sürdü. Sonra yeniden öğretmen oldum, İştip'te. Burada da sadece bir yıl kaldım ve sonra Selanik'e okul müfettişi olarak atadılar. Bu görevi iki yıl boyunca yaptım.³⁴ Sonra bir yıl Selanik'te görevsiz kaldım. Ardından da bir buçuk yıl boyunca Manastır'a sürgün edildim. Tekrar Manastır'da öğretmen oldum. Bir yıl sonra ise Türk hapisanesine düştüm. Cezamı ilk olarak iki yıl Manastır hapisanesinde, sonra on ay Bodrum Kalesi'nde çektim. Hapisten Mart 1903 tarihinde çıktım. Selanik üzerinden Smilevo'ya döndüm ve buradayken İlinden Ayaklanması meydana geldi.

Sofya'da Bakan Belçev'in³⁵ öldürülmesinden sonra, Makedonya davası için kendimi adama fikri bende ilk defa doğdu. Bundan 3-4 ay önce yüksekokuldaki Makedonya bölgesinden öğrencilerle kendimizi eğitmek ve birbirimize etki etmek adına örgütlendik. Hedefimiz şu idi: Eğitimimizden sonra hepimizin tahsilli kitleye büyük ihtiyacı olan Makedonya'ya geri dönmesi. Bu dar ve gizli çevrede artık Makedonya'da ihtilal örgütü kurma fikir doğmuştu. Sırp propagandası artık Makedonya üzerinde nüfuz etmeye başladığından dolayı bundan tedirgin olduk. Makedonya'nın kurtuluş fikrinin, Sırp propagandası güç kazanmadan ve halkı bölmeden, hızlıca gündeme getirilmesi gerektiğini düşünüyorduk. Biz bu propagandanın etkisini tecrübe etmiştik. Selanik'te ve aynı zamanda Üsküp'te propaganda yapan kişiler bulunuyordu. Bize burs vaat edildi ve verildi. O zaman ben, birkaç Makedon genciyle Belgrad'a gitmiştim. Burada bize Sırp fikrini şiddetli bir şekilde telkin ettiklerinden ve Sırp dilini aşılama çalıştıklarından dolayı -ki bu bizi daha da kızdırıyordu- Sırpların niyetlerini sezdik.

Sofya'da birbirimizi daha iyi tanıdık. Cemiyeti kurma hazırlıkları yaparken (tüzük hazırlanıyordu), cemiyetin hedeflerinin bilimsel

31 Damyan Gruev, 1892/93 eğitim yılında öğretmen olarak atanmıştır. (G. Trençev, "Üçitelyat Dame Gruev", *Makedonski Pregled*, No: 4, 2016, s. 114-115)

32 Ortaokul.

33 Kone Samarciev. Selanik'te kitapçıdır. Selanik'teki İhtilalci Cemiyet'in üyesi, VMORO'nun adamlarından biridir.

34 Damyan Gruev, 1895/96 ve 1896/97 eğitim yılında okul müfettişidir. Pere Toşev, Lazar Tomov gibi VMORO'nun liderleri de Makedonya ve Edirne-Trakya'daki okullarda müfettişlik yapmışlardır. (G. Trençev, *a.g.m.*, s. 116)

35 Hristo Belçev (1857-1891). 15 Mart 1891'de Başbakan Stefan Stambolov'a karşı gerçekleştirilen suikast girişiminde öldürülmüştür. Dönemin maliye bakanıdır.

olması öngörülüyordu. Aslında ise, gelecekte ihtilal hareketleri için hazırlık yapıyorduk. Tam o sırada Belçev suikastı gerçekleşti. Arkasından tutuklamalar oldu. Bir sosyalist grupta yer almamızdan dolayı beni ve Nikola Naumov'u³⁶ tutukladılar; bu grup genelde bir akşam okulunu ayakta tutuyordu. Beşinci polis şubesinde 15 gün boyunca tutuklu kaldık. Bizi sorguya çektiler ve serbest bıraktılar. Cemiyetimiz dağıldı. Çünkü ben ve Naumov askerlik yapmamak için hapisten tahliye edildikten birkaç gün sonra Makedonya'ya gittik. İkimiz de içerdeyken yüksekokuldan atılmıştık. Ben Manastır'a gittim. Henüz örgüt ile alakalı herhangi bir emare yoktu.

Yaz aylarında Manastır'da birkaç genci, sadece ihtilalci amaçla örgütlemeye çalıştım. Sofya'daki fikrimi hayata geçirmeye başladım. İlk olarak 5-6 kişi arasında: Luka Cerov³⁷ (Manastır'dan, Selanik Lisesi'nde³⁸ 5'nci ve 6'ncı sınıfı bitirmişti), Nedyalko Damyanov³⁹ (Manastır'dan, öğretmen), Durtançev (öğretmen, Manastır doğumlu), Nikola Kočov (Manastır'dan, öğretmen) ve diğerleri.

- 36 Nikola Naumov (1871-1934). İştîp'te doğmuştur. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde eğitim görmüştür. Öğrenci ayaklanmasına katıldığı gerekçesiyle okuldan atılmıştır. Eğitimine Belgrad'da devam etmiştir. Daha sonra bir süre eğitimini Sofya'daki yüksekokulda sürdürmüştür. Hristo Belçev'e yapılan suikasta karıştığı şüphesiyle Sofya'daki okuldan atılmıştır. Ardından Makedonya'ya dönmüş ve öğretmen olmuştur. VMOK'un kurucularından biridir ve VMOK'un ilk yıllarındaki faaliyetlerine aktif olarak katılmıştır.
- 37 Luka Cerov (1869-1948). Manastır'da dünyaya gelmiştir. Manastır bölgesindeki ihtilal komitesinin bir üyesidir. Kırçova voyvodasıdır. Voyvoda, Bulgar kültür ortamında Osmanlı idaresine karşı faaliyet yürüten ve çoğunlukla Bulgarlardan oluşan grupların (çetelerin) elebaşlarına verilen isimdir.
- 38 Bulgar Eksarhlığı, Osmanlı Avrupası'ndaki eğitim faaliyetleri bağlamında Makedonya içerisinde yer alan Selanik'i Bulgarlar için bir eğitim merkezi olarak belirlemiştir. Selanik Bulgar Erkek Lisesi "St. Kiril i Metodiy", 1880/81'de Bulgar Eksarhlığı'nın yönetimi altında kurulmuştur. Makedonya'daki ilk ve en nitelikli Bulgar lisesi hüviyetindedir. İki tür eğitimi vardır; alt, üç yıl ve üst, dört yıl. Dönemine göre modern bir okuldur. VMORO ve VMOK'un önde gelen kişileri burada öğretmenlik yapmıştır: Trayko Kitançev, Petır Poparsov, Ivan Garvanov, Hristo Popkotsev, Hristo Matov ve diğerleri. VMORO önderliğinde okulda, gizli bir öğrenci ağı kurulmuştur. Lisenin mezunları arasında Gotse Delçev, Damyan Gruev, Pere Toşev, Boris Sarafov ve diğerleri bulunmaktadır. 1903 yılının başında VMORO'nun Selanik Kongresi, okulun binasında yapılmış ve İlinden-Preobrajenie Ayaklanması'nın ilan kararı bu okulda alınmıştır. 33 yıllık eğitim serüveninde lise, 488 öğrenciyle 27 kez mezun vermiştir. 1912/13'e kadar varlığını sürdürmüştür. Selanik'te Bulgar Eksarhlığı'nın yetkisi altında ayrıca bir kız lisesi, bir ticaret lisesi ve beş ortaokul vardır. Bunların dışında Selanik'te "Zeytinlik" Bulgar Katolik Lisesi de vardır. Okul, Lazaristler tarafından finanse edilmiştir. 1886'da açılan okul, 1914 yılına kadar eğitim hayatını sürdürmüştür.
- 39 Nedyalko Damyanov. Manastır bölgesinde bulunan ihtilal komitesinde müşavirdir.

Sofya'da "örgüt"ün baş üyeleri Hr. Popkotsev⁴⁰, D. Mirçev⁴¹, Nikola Deykov⁴² (hâkimin sekreteri, Pirlepe doğumlu, şuanda Lukovit'te avukat), Poparsov⁴³. Genel olarak Berlin Antlaşması'nın uygulanması yönünde faaliyet yürütmeyi düşünüyorduk. Kuracağımız örgütü Bulgaristan'ın kurtuluşundan önce faaliyet gösteren ihtilal örgütünü örnek alarak kurmayı ve Botev⁴⁴, Levski⁴⁵, Benkovski⁴⁶ ve diğerlerinin izinde yürümeyi düşünüyorduk. Bu örgütü incelemiştik. Örneğin, Zahari Stoyanov'un Notları⁴⁷ ve genelde o

- 40 Hristo Popkotsev (1869-1933). Kotsev ya da Kotsov olarak da bilinmektedir. İştîp bölgesindeki Novoselo'da doğmuştur. İstanbul, Üsküp, Edirne, İştîp, Selanik gibi farklı yerlerde öğretmenlik yapmıştır. 1896'da Edirne bölgesinde kurulan ihtilal komitesinin kurucularındandır. İki defa Merkez Komitesi'nin üyesi seçilmiştir (1896/97 ile 1903/04). VMRO'nun 1903 yılında düzenlediği Selanik Kongresi'ne katılmıştır.
- 41 Dimitir Mirçev. Pirlepe doğumludur. Öğretmendir. VMORO'nun Merkez Komitesi'nin üyesidir. Bu sıfatla, silahlı ayaklanma için 1903 yılının başında VMORO'nun Selanik'teki kongresinde kabul edilen protokolü imzalamıştır. Protokol için EK. 1'e bakınız.
- 42 Nikola Deykov (1862-1933). Pirlepe'de doğmuştur. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde eğitim görmüş ve Damyan Gruev ile de sürekli iletişim halinde olmuştur.
- 43 Petir Poparsov (1868-1941). Köprülü bölgesinde bulunan Bogomil köyünde dünyaya gelmiştir. 1892'de Sofya'daki yüksekokulun edebiyat bölümünden mezun olmuştur. Makedonya'nın farklı şehirlerinde öğretmenlik yapmıştır. VMORO'nun kurucularından biridir. Örgütün ilk tüzüğünün yazarıdır.
- 44 Hristo Botev (1847/48-1876). Bulgar Millî Hareketi'nin liderlerinden ve ideologlarından biridir. Aynı zamanda şair, yayıncı, gazetecidir. Çetelere destek vermek amacıyla 1876 Nisan Ayaklanması zamanında, Avusturya vapuru "Radetski"yi ele geçiren Romanya'daki çeteyi organize etmiştir. Çete, Kozluduy köyü yakınlarındaki Tuna Nehri'nin sağ kıyısına inmiştir. Burada Osmanlı kuvvetleriyle Botev'in çetesi çatışma halinde olmuştur. Botev, Koca Balkan'ın Vraça tarafında ölmüştür. Ancak kim tarafından öldürüldüğü hâlâ bilinmemektedir.
- 45 Vasil Levski (1837-1873). Gerçek adı Vasil İvanov Kunçev'dir. Bulgar Millî Hareketi'nin lideridir. Bulgar İhtilal Merkez Komitesi'nin üyesi, İç İhtilal Örgütü'nün kurucusudur. 22 Eylül 1872'de Dimitir Obşti ve yanındakilerin Arabakonak geçidinde Osmanlı postasını soymaları, Levski'nin sonunu getirmiştir. 26 Aralık 1872 tarihinde yakalanan Levski, 19 Şubat 1873 tarihinde idam edilmiştir. Vasil Levski ile ilgili bkz. Cengiz Yolcu, "Bulgar Fesad Komitesi Reisi" Vasil Levski'nin Eylemleri ve Mahkemede Verdiği İfade Üzerine Bir Değerlendirme", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27, 2015, s. 15-63.
- 46 Georgi Benkovski (1841/44-1876). Gerçek adı Gavril Gruev Hlitev'dir. 1876 Nisan Ayaklanması'nda Filibe ve Pazarcık bölgesini idare ve organize etmiştir.
- 47 Zahari Stoyanov (1850-1889). Gerçek adı Cendo Stoyanov Cendov'dur. Stoyanov, Bulgar Millî Hareketi'nin önemli kişilerindendir. Aynı zamanda devlet adamı, yazar ve yayıncıdır. Nisan Ayaklanması'na katılmıştır. Bulgaristan'ın Şarki Rumeli'yi ilhak etme sürecinin başında yer almıştır. Bulgar Gizli Merkez İhtilal Komitesi'nin kurucularından biridir. Anı ve biyografi yazarıdır. En önemli eseri, 1875 Eski Zağra Ayaklanması ve 1876 Nisan Ayaklanması'nın

zamanki Bulgar ihtilalci literatürü bizi etkilemişti. Sırp [ihtilal] hareketlerinin tarihini de tanıdık.

Manastır'da daha yaz aylarında cemiyeti kurmuş ve tüzüğü yazmaya yönelmiştik. Fakat o zamanki arhimandrit⁴⁸, bugünkü Piskopos Kozma, cemiyetin kurulduğundan haberdar olmuş ve bazı arkadaşların heveslerini kırmayı başarmıştı. Böylece cemiyetin güçlenmesi engellendi.

Gizli bir düzen altında gelişebilecek ihtilalci bir gaye dışında bu grubun ortaya koyduğu hedeflerin arasında, aydınların birbiriyle ilişkilerini güçlendirmesi ve ihtilalci gayenin yayılma imkânlarının sağlanması için herkesin kullanabileceği bir nahiye kütüphanesi kurma düşüncesi yer alıyordu. Fakat hiçbir şey olmadı ve ben köyüme döndüm. Smilevo'da yaşlılar için bir akşam okulunu ayakta tutuyordum. Burada, bu tamamen yeni bir şeydi. Ziyaretçiler vardı. Sadece eğitim ile uğraşıyordum. Sonra Pirlepe'de tamamıyla öğretmenlik ile meşgul oldum. Orada [örgüt] zemini yoktu. Öğretmenler muhafazakâr fikirlerle sahipti. Hatta bunlarla ihtilalci gaye hakkında bir şey yapılması mümkün değildi. Çünkü benim Sofya'daki yüksekokuldan atıldığımın ve sosyalist fikirlerin taraftarı olduğumun bilgilerinin etrafa yayılmasından dolayı öğretmenler benden uzak duruyorlardı. Aslında sosyalist fikirlerle olan bağlantım, Sofya'da yaşadığım sosyalist çevreden kaynaklanmıştı. Sosyalizmi ciddi bir şekilde incelememiştim. Aynı zamanda hiçbir vakit böyle bir doktrine yoğun bir bağlılık geliştirmemişimdir. Makedonya'da bana sosyalistsin diyerek beni sinirlendiriyorlardı. Tahrik edildiğimden dolayı bu doktrini savunduğum durumlar da oldu. Fakat ben ne faal bir sosyalist idim ne de sosyalizme Makedonya'da böyle bir zeminin olduğunu düşünüyordum.

Ertesi yılı Selanik'te, Semerciev'in matbaasında çalışarak geçirdim. Burada eski dostlarla karşılaştım; Poparsov, Andon Dimitrov⁴⁹

hazırlığı, meydana gelmesi ve bastırılmasını anlattığı üç ciltlik *"Bulgar Ayaklanmaları Üzerine Notlar"* dır.

48 Ortodoks kiliselerinde rahiplere, umumiyetle erkeklerin bulunduğu manastırların başrahiplerine ve ruhani okul müdürlerine verilen unvan.

49 Anton Dimitrov (1867-1933). Selanik bölgesinde yer alan Ayvatovo köyünde doğmuştur. 1889 yılında Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nden mezun olmuştur. 1889'dan 1892'ye kadar Eksarhlık bursuyla İstanbul'da hukuk okumuştur. Daha sonra Selanik'e dönmüş ve 1892 ila 1897 yılları arasında Selanik'teki Bulgar Erkek Lisesi'nde Osmanlı Türkçesi öğretmenliği yapmıştır. Ayrıca 1894 yılından itibaren de aynı şehirdeki Türk Lisesi'nde Bulgarca öğretmenliği yapmıştır. VMORO'nun kurucularından biridir. Örgütün Merkez Komitesi'nin

(Selanik bölgesinde Ayvatovo köyünde doğmuş, şu anda Manastır mahkemesi üyesi), Dr. Hristo Tatarçev, Hacinikolov⁵⁰ (Kılıkış'tan), Hristo Batanciev⁵¹ (Gümenice'den, Selanik belediyesinin sekreteri⁵²). Onlarla eski fikri tazeledik. Aramızda örgütlendik. Birlikte tüzük hazırladık. Bunun temelinde aynı kurallar yatmaktaydı: Berlin Antlaşması'nın maddelerinin uygulanması talebi. Böylece bu tüzük, Bulgaristan'ın kurtuluşundan önce ihtilalci örgütün tüzüğü'nün izinde yazılmıştır. Şiarı şu idi: Berlin Antlaşması'nın kararlarını hayata geçirmek. "Merkez Komitesi", şubeleri ve üye aidatlarıyla gizli bir örgütün temellerini atmıştı. Yemin edilmesi ve diğerleri öngörülüyordu. Sırp propagandası hakkında tüzükte hiçbir [madde] öngörülüyordu. Fakat halkı bilgilendirerek engellenmesi gerektiği anlaşılmıyordu. Bu [örgütlenme] 1893-1894 eğitim yılında olmuştu.

İlk yılda yeni örgüte Selanik'te lise bitiren iki üç öğrenciyi kabul etmiştik: Pırlepe'de öğretmen olan, sonra Paris'te okuyan, ardından Selanik'e dönmüş ve burada vefat etmiş Aleksandır Panov⁵³ ve diğerleri. Yıl bununla bitmişti.

bir üyesidir. 1897'den sonra Manastır'da öğretmenlik yapmıştır. 1899'dan itibaren Liege Üniversitesi'nde yeniden hukuk okumuştur. 1901 yılında da mezun olmuştur. VMORO'nun bir üyesi iken, Manastır'a avukat olarak geri dönmüştür. 1903 yılında Pırlepe'deki Bulgar Erkek Okulu'nda müdürlük yapmıştır. Aynı zamanda Pırlepe'deki ihtilal komitesinin başkanıdır.

50 İvan Hacinikolov (1861-1934). Kılıkış'ta doğmuştur. Kılıkış'taki Bulgar Okulu'nu bitirmiştir. Daha sonra eğitimini Filibe'de sürdürmüştür. Avusturya-Macaristan'ın Linz şehrindeki Ticaret Akademisi'nde okumuştur. 1888'den 1892'ye kadar Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde öğretmenlik yapmıştır. Örgütün Merkez Komitesi'nin ilk üyesi, aynı zamanda da VMORO'nun kurucularından biridir. 1896'da VMORO'nun Selanik Kongresi'ne katılmıştır. Selanik Olayı ile bağlantılı olarak 1901'de tutuklanmış ve Bodrum Kalesi'ne sürgün edilmiştir. Sultan Hamid'in tahta çıkışının 25nci yılı olması vesilesiyle verilen 1902 affından (BOA, BEO. 1912/143367) sonra Sofya'ya yerleşmiştir.

51 Hristo Batanciev (1865-1913). Yenice-i Vardar bölgesinde yer alan Gümenice'de dünyaya gelmiştir. Öğretmendir. VMORO'nun kurucularından biridir.

52 Bulgar şehir belediyeleri, doğrudan Eksarhlığın yönetimi altındaki kurumlardır ve temelde dini ve eğitim işlevleri vardır. Selanik Bulgar belediyesi, Makedonya'daki diğer belediyeler ile olan ilişkilerde merkez rolü oynamaktadır. Belediyelerin hukuki düzenlenmeleri için bkz. 1880 Vilayet Kanunu, 276-285 maddeleri.

53 Aleksandır Hacıpanov İliev (1875-1900). Alekso Panov olarak da bilinmektedir. Pırlepe'de doğmuştur. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde eğitim görmüştür. 1894 yılında VMORO'nun Selanik'teki ilk üyelerinden biridir. 1894 yılında eğitimini tamamlamıştır. 1894/95'te Pırlepe'de öğretmenlik yapmıştır. Pırlepe'de ihtilal komitesinin kurulmasında katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda bu komitenin de ilk başkanıdır. Manastır ihtilal bölgesinin komitesini kurmada Damyan Gruev'e yardımcı olmuş ve örgütün Resne Kongresi'ne iştirak etmiştir. 1895 yılına dek Pırlepe İhtilal Komitesi'nin başkanıdır.

II. BÖLÜM

Tatilde İştîp'e gittim ve işi Semerciev'e bıraktım. İştîp'e oradaki kişilerle tanışmak için gittim. Niyetim, Makedonya'daki birkaç yeri gezerek zemin hazırlamaktı.

İştîp'te birkaç kişi bana kişisel olarak iyi davrandı, hatta bana öğretmenleri olmam teklifinde bulundular. Amaç için konuşmanın çok erken olduğunu düşünüyordum. İştîplilerden ayrıldım, Negotin-Kavadar'a gittim. Burada ilk yerel örgütü kurduk. İvançe Velkov⁵⁴(hayatta) isminde bir tüccar, Pane İvanov⁵⁵ (başöğretmen, buralı), Yanaki İliev⁵⁶ (derici, buralı), Mincev⁵⁷ (şimdi burada, Sofya'da istatistik bürosunda memur) vardı. Mincev, Selanik'te okul bitirenler (ya da bitiriyordu) arasındaydı. O, beni diğerleriyle tanıştırdı. Mincev, artık Selanik'te örgüt üyesi olmuştu. Onun tavsiyesiyle kısa zamanda anlaştık ve açık açık konuşmaya başladık. Bende bulunan tüzükten onlara birer kopya verdim. Sonra onlara yemin ettirdim ve böylece örgütün temelleri atılmış oldu. Birkaç gün burada kaldım. Bu, 1894 yılının Temmuz ayında idi.

Kavadar'dan Pirlepe'ye gittim. Burada Alekso Panov'la karşılaştım. Yordan Popkonstantinov⁵⁸(buralı ve öğretmen), Yordan Gavazov⁵⁹ (demirci) ve Panov'un da içinde bulunduğu birkaç başka kişiyle birlikte burada "komite" kurduk (yerel komite). Komitenin başkanı tüm üyeler tarafından seçiliyordu. Oradan Manastır'a git-

54 İvançe Mişev Velkov. Kavadar'dandır. Kavadar'daki ihtilal komitesinin başkanıdır.

55 Pane İvanov. Kavadar'da öğretmendir. Kavadar'daki ihtilal komitesinin bir üyesidir.

56 Yanaki İliev. Kavadar'dandır. Öğretmen, derici ve Kavadar'daki ihtilal komitesinin bir üyesidir.

57 Mincev. Kavadar'daki ihtilal komitesinin bir üyesidir.

58 Yordan Popkonstandinov. Pirlepe'deki şehir ihtilal komitesinin idaresindedir.

59 Yordan İtsov (Hristov) Kavazov. Pirlepe İhtilal Komitesi'nin idaresindedir.

tim. Burada tanıdığım arkadaşları buldum: Pere Toşev⁶⁰. Pirlepe'de daha önce onunla öğretmenlik yapmışım (Pere, Pirlepe doğumlu ve Filibe'de 6'ncı sınıfı bitirmiş). En samimi olduğum kişi Pere Toşev idi ve sadece onunla anlaşıyordum. Fakat o zaman bir şeyi başlatmak için daha güçsüzdük. Pere Toşev Manastır'da işsizdi. Bankacı olan kardeşlerinin yanında yaşıyordu. İkisi de Pirlepeli olan Grigor Popev(tüccar)⁶¹ ve Georgi Peşkov(tüccar)⁶² ile Nikola Naumov da buradaydılar. Nikola Naumov reddetti, çünkü bu başarıya inanmıyordu. Diğer birisi, Dorevski⁶³, ilk olarak bunun geliştirilmesini ve daha sonra faaliyete geçilmesini teklif etti. Bu komitenin başka bir üyesi Nedyalko Damyanov, taşrada⁶⁴ öğretmen. Başka daha 10 civarında üye vardı.

Birkaç gün sonra Manastır'dan kilisenin kutsanma merasimi vesilesiyle Resne'ye gittim. Buradan Ohri'ye geçtim. Resne'de de, Ohri'de de komiteler kurduk. Resne üzerinden döndüm. Fakat Resne'de komite kurup kurmadığımızı tam hatırlamıyorum. Nikola Kostadinov⁶⁵, Petır Strezov⁶⁶ (Sofya'da) ve Dorevski (şuan Prepo-

60 Pere Toşev (1865-1912). Pirlepe'de doğmuştur. 1882'den itibaren Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde eğitim görmüştür. Öğrenci ayaklanmasına katılmasından sonra 1884'te okuldan atılmıştır. Aynı yıl Filibe'ye yerleşmiş ve burada bir lisede altıncı sınıfı bitirmiştir. Makedonya ve Edirne bölgesinin Osmanlı Devleti'nden koparılması gayesini taşıyan Bulgar Gizli Merkez İhtilal Komitesi'nin bir kolunu Stanimaka'da (Asenovgad) oluşturmuştur. Sırp-Bulgar Savaşı'nda, Kosta Panitsa'nın "Makedonya Haramileri" bölümünde gönüllü olarak yer almıştır. 1892'den itibaren Pirlepe bölgesindeki Bulgar Okulu'nda öğretmenlik yapmıştır. Pirlepe'de VMORO'nun ilk ihtilal komitesinin kurucusudur. Manastır'da, Üsküp'de öğretmenlikler yapmıştır. "Na Orije! [Silah Başına!]" adlı gazetenin yayımlanmasında katkısı vardır. 1896'dan itibaren Selanik'e yerleşmiş, burada öğretmenlik ve daha sonra da okul müfettişliği yapmıştır. 1898'de VMORO'nun Merkez Komitesi'ne katılmıştır. 1901 yılında, Selanik Olayı'ndan sonra tutuklanmış ve ardından Bodrum Kalesi'ne sürgüne gönderilmiştir. Fakat 1902 yılında affedilmiştir. 1903 yılında Smilevo Kongresi'ne katılmış ve genel bir kitlesel ayaklanmaya karşı olduğunu ilan etmiştir. Pere Toşev, merkez kurmayda yer almayı reddetmiş, ancak İinden-Preobrajeniye Ayaklanması zamanında Mariova ihtilal bölgesine liderlik etmiştir.

61 Grigor Popev. Manastır İhtilal Komitesi'nin bir üyesidir.

62 Georgi Spirov Peşkov. Pirlepe'dendir. Zanaatkâr, tüccar ve Manastır İhtilal Komitesi'nin sancak yönetiminde müşavirdir.

63 Trayço Dorevski. İstanbul'daki ihtilal komitesinin bir üyesidir.

64 VMORO'nun kurulduğu yer Selanik'tir. VMORO'nun kurucularına göre merkez Selanik olarak kabul edildiğinden diğer bölgeler taşra olarak zikredilmektedir.

65 Nikola Kostadinov. Resne'dendir. Resne İhtilal Komitesi'nin bir üyesidir.

66 Peruş (Petır) Strezov. Resne İhtilal Komitesi'nin şehir idaresindedir. Aynı zamanda da Resne bölgesindeki çetenin voyvodasıdır.

rets Gazetesi'nde⁶⁷ çalışmakta), Resne'de komite kurulup kurulmadığını hatırlayabilecek kişilerdir.

Ohri'de komiteye Aleksandır Çakırov⁶⁸ (Novoseltsi'de öğretmen şuan), Lev Ognenov⁶⁹ (başöğretmen) adlı öğretmenler de üye oldu. Ustrumca ziyaretinden sonra Manastır'a geri döndüm. Yol boyunca bana Pirlepelî Aleksi Panov ve Grigor Popev (Pirlepelî) eşlik etti. Onlarla Resne'de kilisenin kutsanma merasiminde karşılaştık. Daha dar çevrede, genel olarak bu amaç iyi karşılanıyordu.

İştîp'e üç sınıflı bir belediye okuluna beni öğretmen olarak çağırılmışlardı. İştîp ve Novo Selo'da toplamda 18 erkek ve kadın öğretmen vardı (birleşik haldeydiler). Kasım'a kadar başöğretmen görevini yerine getirmekteydim. Kasım'da Deliivanov⁷⁰ ve Delçev geldiler. Delçev'in de artık bizimkilere benzer fikirleri vardı. Sosyalist fikirlerinden o da etkilenmiş, Bulgaristan'da ihtilalci edebiyatın etkisi altına girmişti ve kendince Makedonya'nın kurtuluşu için bir ihtilalci örgüt kurulması gerektiği düşüncesine de sahipti. Delçev ve Deliivanov Eksarhlık öğretmenleri olarak İştîp'e gelmişlerdi. Taleplerini Sofya'dan yapmışlar ve oradan da İştîp'e atandıktan sonra yola çıkmışlardı.

Burada ilk defa Delçev ile tanıştım. Kısa bir zaman zarfında yakınlaştık ve aynı evde de yaşıyorduk. Onlardan önce başlamıştım, fakat başlangıcı çok acıydı. Büyük bir sorunla karşılaştık. Öğretmen Krale'v'den⁷¹ (Kumanova doğumlu) davet aldım ve Gorni Balvan isminde bir köye misafirliğe gittim. Üsküp valiliğinde zaptiye ve hafi-

67 Demokrat Parti'nin yayın organıdır. 1898'den 1932 yılına kadar yayım yapmıştır. Makedonya konusu hem partinin yayın organında, hem de bağımsız basında sürekli gündemde olmuştur. Yazı işleri bürolarında ve ekiplerinde, Makedonya Edirne-Trakya Hareketi ile ilgili farklı örgütsel ve ideolojik akımlarla açıkça bağlantılı kişilerin isimleri ön plana çıkmıştır.

68 Aleksandır Çakırov (1869-1909). Struga'da dünyaya gelmiştir. 1889 yılında Selanik Bulgar Erkek Lisesi'ni bitirmiştir. Öğretmendir. Struga'da, Ohri'de öğretmenlik yapmıştır. Selanik'teki İhtilalci Cemiyet'in üyesidir. Ohri bölgesi lideridir. Avtonomiya Gazetesi'nin redaktörüdür. İlinden-Preobrajenije Ayaklanması'na katılmıştır.

69 Lev Ognenov. Ohri'de doğmuştur. 1887'de Robert Koleji'nden mezun olmuştur. Ohri ve Köprülü'de öğretmenlik yapmıştır. Uzun bir süre Ohri metropoliti Metodiy'in sekreteri olarak çalışmıştır. Lev Ognenov, Damyan Gruev tarafından VMORO'ya üye yapılan ilk kişilerden biridir. VMORO'nun Ohri'deki ilk yönetimine girmiştir.

70 Petır (Tuşe) Deliivanov (1869-1950). Öğretmendir. Kalkış'taki ihtilal komitesi'nin başkanıdır. Aynı zamanda da VMORO'nun Sofya'daki temsilcisidir.

71 Krale'v. Öğretmendir. 1903 yılında ölmüştür.

ye olan kardeşiyle karşılaştım. Öğretmen Krale'vi güvenilir bir kişi olarak düşündüğümünden kardeşinin önünde de açıkça konuştum. Kardeşi de zaptiye olduğunu gizlemedi. Fakat bu görevden ayrılmak üzereymiş. Onun tekrardan zaptiye olabilmesi ve bizim onun üzerinden iş çevirmemiz bana çok cazip bir ihtimal gibi görünmekteydi. Kardeşi köyden yola çıkmış, şehre uğramış. Benim yanımda yemek yedi ve Nemanitsa köyüne gitti. Buradaki kiliseye gitmiş ve kilisede bulunan kitapların içine karalayıcı bir mektup sıkıştırmış. Bundan sonra idareye ihbar etmiş, baskın yapılmış ve Nemanitsa köyünün papazıyla öğretmenini Üsküp'e götürmüşler. [O esnada] hainin kim olduğu anlaşılmadı. Hafiye, Üsküp'te benim hakkımda Vali Hafız Paşa'ya⁷² her şeyi bildirmiş. Bunu teyit etmek için vali bir hafta sonra Krale'vin kardeşini, iki kişi ile birlikte İştîp'e göndermiş. İki kişiden biri valinin yüzbaşı rütbesindeki yaveri, diğeri ise binbaşının yardımcısıymış. Bunlar isyancı, aslında harami kıyafetleri giymişlerdi. Benim konuşmalarımda gelecekteki faaliyetler hakkında imada bulunduğumdan dolayı, onlar bilerek böyle kılığa girmişlerdi. İştîp'e gelmişlerdi. Araba ile geldiklerinde onları kahveden gördüm. Onlar hana girdiler. Bu da bende şaşkınlık yarattı. Onları görmeye gittim. Ne için geldiklerini sordum. Onlar da, Koçana'ya ticaret maksadıyla yolculuk yaptıklarından dolayı kendileri için tehlike olacağı düşüncesiyle harami kıyafetleri giydikleri cevabını verdiler. Ayrıca Krale'vin kardeşi, onları benimle tanıştırmak için -ki ben de onlara böylece nasihatler verebileyim diye- özel olarak getirdiğini ekledi. İnandım. İlk görüşmede hafiye, binbaşının yardımcısıyla beni tanıştırdı. O, Sırpçayı çok iyi bilen, temiz bir Türk idi. Binbaşının yardımcısı bana bir Türk'ü öldürdüğünden dolayı 12 yıl Sırbistan'da yaşadığını ki bundan dolayı da Bulgarca'yı unuttuğunu söyledi. O, yakışıklı ve zarif bir kişiydi. Öbür arkadaşı kendini hasta gibi yaptı ve gelmedi. Çünkü Bulgarca da bilmiyormuş, Türk olduğu da belliydi. Bu Türk ve Krale'vin kardeşi, tam Nemanitsa köyünden bana başlarına ne geldiğini (tanımadıkları bir kişinin gizlice mektup bırakması) anlatmak için gelen köylülerin vakitinde evime gelmişlerdi. Bizimle birlikte bu hafiye de padişaha küfrediyor. Bu ana kadar bütün her şeyden öğretmen Kalayciev de (İştîpli) haberdardı. Kalayciev ile birlikte Balvan köyünde öğretmen Krale'vin yanında da bir araya gelmiştik. Bu vakada da Kalayciev yeniden bizim yanımızda idi. Güya kuzen ve Stoyanov isminde ta-

72 Hafız Mehmed Paşa. Dönemin Üsküp valisidir.

nıtılan Türk, bu ihbarın doğruluğuna inandı. Ertesi gün için evime öğlen yemeğine gelmeleri konusunda onlara ısrar ettim. Kilise tatilinden sonraki sabah tekrar onları görmek için hana gittim. Tekrar Türk'ün birisi (yaver olan) çıkmadı, yine hastaymış. Ben yine inandım. Hanın balkonuna içmek için oturduk. Tam o zaman elinde mühürlü, beyaz bir torba olan süvariyle birlikte öğretmen Kraleov at üzerinde geldi. Süvarinin elindeki torbada, Kraleov'in evinde yapılan araştırmadan sonra ele geçirilen kitaplar bulunuyordu. Kraleov'i sorguya götürüyorlardı. Süvariye tanıdığımdan dolayı onu yukarı, yanımıza çağırdım. Öğretmen "Stoyanov" ile tokalaşırken onu tanımadığını anladım. O zaman da kardeşi hatasını düzeltmek için Stoyanov'un kim olduğunu ve ne iş yaptığını anlatmaya başladı. Bir kuzen için bu kadar bilgi verilmesinden dolayı şaşırdım. Bende bir şüphe uyandı. İnanabilmek için öğretmenin yanıma oturmasında ısrarcı oldum. Rakı bittiğinde (bizim "Stoyanov" bu esnada sadece yere bakıyor), fırsattan istifade ederek bu hafiyeyi başka bir rakı almaya gönderdim. Bu sırada öğretmenin ayağına basarak ona mimikle "Stoyanov"un nasıl bir adam olduğunu sordum. Güvenilir bir kişi olmadığına dair bana bir işaret yaptı. Bir tuzağa düştüğümü fark ettim. Fakat bunu hemen akıllıca göstermemeye gayret ettim. Oradan süvari, öğretmeni hükümet konağına götürdü ve ben de biraz sonra buradan ayrıldım, doğruca evime gittim. Hızlıca evdeki tüm gazete ve kitapları topladım. Prenslikten bazı kişilerle yazışıyordum. Bulgaristan'dan ihtilalci eser ve gazetelerim vardı. Bunları da başka evlere taşıdım. Aynı zamanda bu durumu öğretmen Kalayciyev'e de bildirdim. Evli olan Kalayciyev çok korktu. Türkler beni öğle vakti davet ettiler ve ben de gittim. Öğretmen Kraleov hükümet binasından serbest bırakıldı ve sadece kitaplarına el konulmuştu. Beni o kitaplara göz atmak için çağırdılar. Mahalli hükümet, yani Üsküp'ten yönetilen, sırrımızı bilmiyordu. Ben de görevlileri, bir iki lekeleyici mektubu koluma saklayarak, hiçbir şeyin olmadığına dair sakinleştirmeye çalıştım. Ona yazışmaların şifre ile yapılması gerektiğini söylediğimden dolayı bu delikanlı Kraleov kendi başına şifre tertip etmişti. Akıllı bir delikanlıydı. Bunu da söylemem gerekiyor ki, Kraleov geçen yıl isyancı olarak öldürüldü.

Geri dönerken tekrar "Stoyanov" hakkında ona soru sordum ve Kraleov de bana net bir şekilde onu tanımadığını ve kendi kardeşinden de şüphelendiğini söyledi. Bu işin nasıl olduğunu araştırmasını istedim. Tehdit edici bir şekilde de yapmaz ise sorumlu olacağını

söyledim. Yarım saat sonra bana kardeşinin arkadaşlarının kimler olduğu ve ne ile meşgul oldukları hakkında bilgi verdi. Bu durumdan haberdar olduğumu sezmemeleri için, eskisi gibi neşeli bir şekilde öğlen yemeğine gittim.

Öğleden sonra, Üsküp'ten tam o gün gelen Piskopos Maksim'i⁷³ karşıladık. Eve akşam yemeğine davet ettiğim kişilerin gelmemeleri için piskoposun beni davet ettiği bahanesini öne sürdüm. Hâkimiyeti kaybeder, fakat inancımı hiçbir zaman kaybetmem diyen yaveri ürpertmek için [yemekte] kızarmış domuz olacağını bilerek söyledim. Tekrardan gittim ve onları davet ettim. Aynı zamanda onlara akşam yemeğinden sonra piskoposun yanına gideceğimi de ekledim. Yaver akşam yemeğine gelmek istemedi (domuzdan dolayı), kendini hasta gibi yapıyordu. Diğerleri ise ertesi gün yolculuk yapacaklarından dolayı yemeğe gelmekte isteksizdiler.

Tereddüt ettiklerinden dolayı ısrar etmedim ve akşam yemeğinden onlara da göndereceğimi söyledim. Vedalaştık. Hafiye daha öğle yemeğinden sonra benim çekingen halimden bir şey anladığımı fark etmiş ve ona yardım edeceğini düşündüğünden dolayı bütün her şeyi kardeşine açıklamış. Benim fark ettiğimi güya daha ilk görüşmede onların ne olduklarını Kraleov kardeşine söylemiş. Ben ona bilerek öyle söyledim. Ertesi gün güya Kumanova'ya gideceklerdi, handan arabaları çıkarmışlar ve başka bir Türk hanına koymuşlar. Kendileri ise bir Türk evine yerleşirler. Bunu ne ben ne de köyüne giden öğretmen bilmiyordu.

Kalayciev'in evinin karşısında bir mahalle çeşmesi vardı. Bu olaydan üç gün sonra Kalayciev tesadüfen gece yarısı su almaya gitmiş ve orada onları devriyeyle birlikte görmüş. Benim evim de yakındaydı. Kalayciev sabah bana haber verdi ve biz onların daha şehri terk etmediklerini anladık. Bir hafta sonra bunlar Üsküp'e gittiler. Bu esnada komiteden bir öğretmen de gelmişti. Korku! Valiye her şeyi bildirmişler. İki üç hafta sonra vali kendisi geldi. Ben onu öğrencilerle karşıladım. Hafiyeler üç defa daha geldi, fakat mucizevî bir şekilde bunun üzerimde hiçbir etkisi olmadı.

73 Maksim (1850-1938). Dünyevi adı, Marin Pelov'dur. Dönemin Üsküp piskoposudur.

III. BÖLÜM

O zaman Gotse Delçev⁷⁴ ve Deliivanov İştîp'e geldiler. Artık esnaftan birkaç kişiyi bizim işlerimiz hakkında bilgilendirmiştik. Koleda'dan⁷⁵ sonra başka kişileri de komiteye dâhil ettik. Delçev, hemen içtenliği ve açık sözlülüğü ile benim dikkatimi çekti. O, daha ilk yoldaş alınma teşebbüslerinde yer aldı. Fakat olağanüstü içtenliğinden dolayı zayıflığımızı yani örgütün zayıflığını aday üyelerin önünde söylememesi için kontrol altında tutulması gerekiyordu. Herkesin kendisinin tasavvur ettiği gibi komite fikrilerini benimsemeleri gerektiğini düşündüğünden dolayı, Delçev devamlı olarak gerçeği söylemeye çalışıyordu. Çok çevikti. Delçev, planı ve diğer her şeyi olduğu gibi kabul etti. Selanik'te bahsedilen kişiler bulunuyordu ve Merkez Komitesi'ni temsil ediyorlardı. Poparsov, galiba sekreter, Dr. Hr. Tatarçev ise Merkez Komitesi'nin başkanı idi. Nadiren yazışıyorduk. Paskalya tatilinde Delçev ve Deliivanov Kılıkış'a gittiler. Onlara Kılıkış'a giderken Selanik'e uğ-

74 Gotse Delçev (1872-1903). Kılıkış doğumludur. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde eğitim görmüştür. 1891 yılında liseyi bırakmış ve Sofya'daki askerî okula geçmiştir. Birinci subay rütbesine terfi ettirilmeden evvel, sosyalist fikirlere olan yakınlığı sebebiyle okuldan atılmıştır. 1894 sonbaharında İştîp'te öğretmen olmuştur. Burada Damyan Gruiev başöğretmendir. Aynı zamanda Damyan Gruiev, Gotse Delçev'i VMORO'nun saflarına çekmiştir. Delçev, Makedonya'nın iç kesimlerine edebi metinler, malzeme, kuryeler ve silahların taşınması için Bulgaristan ile Osmanlı Devleti sınırı boyunca ilk kanalları ve lojistik noktalarını kurmuştur. VMORO'nun Selanik Kongresi'nde (1896) örgütün tüzük ve nizamnamelerinin hazırlanmasında yer almıştır. VMORO'nun çete örgütünü kurmuş (1898-99), örgüte liderlik etmiş ve organizatörlük yapmıştır. 1896'ın sonunda Görçe Petrov ile birlikte, Sofya'daki (1901'e kadar) VMORO'nun yurt dışı temsilcisi olarak belirlenmiştir. Delçev'in girişiyle Edirne-Trakya'da ihtilal komitelerinin oluşturulmasına başlanmıştır. 4 Mayıs 1903 tarihinde Serez bölgesindeki Banitsa köyü yakınlarında Osmanlı kuvvetleriyle girdiği çatışmada ölmüştür.

75 Gregoryen takvimine göre 7 Ocak (Jülyen takvimine göre 25 Aralık'ta kutlanmaktadır). Kilisenin İsa'nın doğumunu kutladığı Hristiyan bayramıdır.

ramaları ve orada diğerlerinin nasıl faaliyetlerde bulunduklarını öğrenmeleri tavsiyesinde bulundum. Onlar tamamen hayal kırıklığı ile dönmüşlerdi. Orada işler çok gevşekti. Dönüşte Delçev, Gevgili ve Doyran'a uğramış ve orada örgütün temellerini atmış. İştip'e döndü. Bununla yıl bitti.

İştip'te komite üyeleriyle toplantılar yapıyorduk. Bu üyeler numaralar ile işaretleniyor ve hiçbir isim yazılmıyordu. Üyelerin geç kaldıklarını düşünmeleri için, en az No:80 ile, sahte numarayla listeyi başlatmıştık.⁷⁶ Örgüt bölümlere ayrılıyordu; ekip başları grupları bir araya getiriyorlardı. Bu ekip başları birbirlerinin bu görevde olduklarını bilmiyorlardı. Toplantılarda sohbetler oluyor, teşvikler yapılıyordu. Okunması için kitaplar ve gazeteler takdim ediliyordu. Örgüt üyelerinin görevleri hakkında talimat veriliyordu. Bayram okulunu açtık.⁷⁷ Burada açıkça ihtilalci eğilim ekseninde konuşma-

76 VMORO'nun kurulmasıyla, komplo niteliğini dikkate alan kurucuları, hem belirli kişiler hem de ihtilal komitelerinin bulunduğu yerler için takma isim kullanımlarını başlatmışlardır. Örgütün liderlerinin takma isimleri şunlardır; Aşil-Gotse Delçev, Vrayan-Damyas Gruev, Lefter-Pere Toşev, Marko-Görçe Petrov, Brutus-Hristo Matov vd. (bkz. EK. 2) Şehirlerdeki takma isimlendirmelerin bazıları ise şöyledir; Selanik-Aynaroz, Sofya-Yüksek, Edirne-Orlean vd. (bkz. EK. 3) Şifreler, belirli komiteler arasında yazışmaları sürdürmek için oluşturulmuştur. Ve zamanla her bölge birkaç farklı türde şifre meydana getirmiştir. Böylelikle komşu çevrelerin idareleriyle olduğu gibi, köyler arasında, köyler ile nahiye merkezleri arasında, nahiye merkezleri ile çevre idareleri arasında, çevre idareleri ile sancak komiteleri arasında belirli şifreler kullanılmıştır. Merkez Komitesi'nin ayrıca belirli sancaklarla haberleşmesi için kendine özel şifreleri de vardır. Şifreler oluşturulurken, genellikle Kiril ve Latin alfabesi kullanılmıştır. Bazen ise Yunancadan bazı harfler alınmıştır. Sayılardan ve matematik işaretlerden oluşan şifreler de mevcuttur. Çoğu zaman şifrelenmiş belge, içerik ile alakalı olmayan kelimeler ile başlar ve biter. Şifrelenmiş belge, büyük harfsiz, noktalama işaretsiz ve kelimeler arası boşluk olmadan yazılır. Ayrıca belgenin kendisinde, bazen deşifre edilmeyen, ancak yalnızca bir yanılama görevi gören Latin alfabesinden harfler bulunur. Uzmanlar, VMORO'nun şifrelenmiş arşivleriyle yaptıkları araştırmalarda ciddi problemlerle karşılaşmaktadırlar. Çoğu zaman, bir takma ismin bilinmezliğinden dolayı, bir belgenin tam olarak neyi ifade ettiği, belgeyi kimin gönderdiği ve kimin aldığı, Makedonya ve Edirne-Trakya'da bulunan hangi bölgeden bahsettiği vd. belirlenememektedir. Problemler yalnız bunlarla sınırlı değildir. Bazı şifrelerin kayıp anahtarları da sorunlardan bir diğeridir. VMORO'nun belgelerinin çoğu bu sebepten çözümlenememiş ve araştırmalar için günümüzde dahi kullanılamamaktadırlar.

77 Osmanlı Devleti topraklarında yer alan Bulgarların eğitimi Eksarhlığın sorumluluğu altındadır. Bu eğitim, genel olarak okul formatında (ilkokul, üç sınıflı okul, ruhani, lise, pedagojik, mesleki) gerçekleştirilir. Zikredilen formatlardan başka, pazar okulu, tatil okulu ve akşam okulu gibi diğer eğitim

lar yapıyorduk. Örneğin: “İtalya’nın Birleşmesi”, “Amerika’da İsyân” ve “Garibaldi, Mazzini vs. gibi ihtilalcilerin biyografileri”, “İki Bulgaristan’ın Birleşmesi” ve sair. Bu toplantılara büyük ilgi gösteriliyordu. Ertesi yıl İştip sahnesinde tiyatro gösterileri de yapıldı: “İvanko” ve benzer ihtilalci piyesler. Ben, Delçev, Deliivanov, Gürkov (öğretmen) bu gösterilere katıldık. Ayrıca konuşmalar yaptık. Radovişte’de şube açtık (Radovişte’de öğretmen Stankov idi, şimdi Veçerna Pošta Gazetesi’nin⁷⁸ yönetiminde yer alıyor). Viniçe’de de şube açtık (Viniçe’de öğretmen şimdi Avtonomiya⁷⁹ gazetesini çıkaran Aleksandır Çakırov)

Tatilde, çetelerin hedefinin ne olduğunu öğrenmek için Sofya’ya gittim. Çeteler sınırı geçmeye başlamışlardı ve 1895 yılında meydana gelecek ayaklanma hazırlanıyordu. O zamana kadar biz, içeride [Makedonya’da] bulunanlar prenslikte bulunan dış örgütlerle⁸⁰ hiçbir bağlantımız yoktu.

formatları da vardır. Bunlara ek, çitalište adındaki okuma evleri, halka açık okumalar ve kültür/egitim topluluklarının etkinlikleri de mevcuttur. Eksarhlığa bağlı bulunan ve 500 hanenin üzerinde olan her köy ve kasabada birer ilkokul bulunmaktadır.

- 78 Veçerna Pošta. Siyasî, edebî, iktisadî ve sınaî içerikli günlük bir gazetedir. 1900’den 1914’e kadar Sofya’da çıkmaktadır. Gazete, Makedonya Sorunu ile ilgili epey yayımlar yapmıştır.
- 79 Avtonomiya. 1898 yılından 1902 yılına kadar Sofya’da çıkan bir gazetedir. İlk başlarda VMOK’un görüşlerini benimserken, daha sonra VMOK ile VMORO arasında merkezi bir yer almıştır.
- 80 Dış örgütten kasıt kuvvetle muhtemel VMOK’tur. Örgüt, Bulgaristan’da bulunan Makedonya Edirne-Trakya topluluklarının meşru örgütüdür. Merkezi Sofya’dır. Sofya’da 1895 Mart’ında kurulmuştur. Örgütün kurulmasında ve faaliyetlerinde Bulgar subaylarının önemli bir rolü vardır. Örgütün ilk başlardaki adı Makedonya Komitesi’dir. Aralık 1895’te adı Yüksek Makedonya Komitesi olmuştur. 1900 ortalarından itibaren Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi adını almıştır. Ocak 1903 tarihinde komite lağv edilmiştir. Selanik Kongresi (1896 yılında) kararlarıyla VMORO’nun örgüt yapısı düzenlenmiştir. VMORO’nun Merkez Komitesi’nin merkezi Selanik olmuştur. Makedonya ve Edirne-Trakya, Selanik, Manastır, Üsküp, Serez, Ustrumca ve Edirne olmak üzere altı ihtilal sancağına ayrılmıştır. Sofya’da VMORO’nun yurt dışı temsilciliği kurulmuştur.

Tüfekçiyev⁸¹, Lyapçev⁸² ve Kitançev⁸³ ile görüştüm. Örgütümüzü, elimizde ne olduğu ve ne yaptığımızı onlara anlattım. Kitançev artık hastaydı. Bundan dolayı onunla ayaklanma hakkında konuşamadık. Bu ayaklanma bizim planımızı çok bozuyordu. Nasıl kaynaklarla işe girildiğini hemen anladım ve bu ayaklanmanın belli bir sonuç vereceğini beklemiyordum. Filibe, Edirne, Dedeağaç üzerinden Selanik'e gittim. Gelecekte birbirimize nasıl yardımcı olacağımız hususunda Kitançev ile de konuştum. Taleplerimiz o zaman genelde bize maddi yardım yapılması ve ihtilalci kitapların temin edilmesiyle sınırlıydı.

Prenslikteki göçmenler⁸⁴ de bizim gibi aynı yönde çalışmaya ve fikirleri hayata geçirme adımları atmaya başladılar. Bu da bizim için bir teselli oldu.

-
- 81 Naum Tüfekçiyev. Resne doğumludur. Silah tüccarıdır. VMOK'un başkan vekilidir. Ayrıca bkz. Ramazan Hakkı Öztan, "Tools of Revolution: Global Military Surplus, Arms Dealers and Smugglers in the late Ottoman Balkans, 1878-1908", *Past & Present*, 237, November 2017, s. 183-186; Ramazan Hakkı Öztan, "Chemistry of Revolution: Naum Tyufekchiev and the Trajectories of Revolutionary Violence in the Late Ottoman Europe", *Age of Rouges; Rebels, Revolutionaries and Racketeers at the Frontiers of Empires*, Edited by Ramazan Hakkı Öztan and Alp Yenen, 2021, s. 261-301.
- 82 Andrey Lyapçev (1866-1933). Resne doğumludur. VMOK'un adamıdır. 1899-1904 yılları arasında VMOK'un yayın organı olan "Reformi" adlı gazetenin redaktörlerinden biridir. Birkaç kez bakanlık, 1926'dan 1931 yılına dek başbakanlık yapmıştır.
- 83 Trayko Kitançev (1858-1895). Resne bölgesindeki Podmoçani köyünde doğmuştur. Kiev Ruhban Okulu'nu bitirmiş, Moskova Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesi'nde okumuştur. 1882/83'te Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nin öğretmen kurulunun başkanıdır. Aynı zamanda da okulda öğretmendir. 1885'ten ölene dek Bulgar Millî Meclisi'nde vekildir. Adını daha sonra Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi (VMOK) olarak alacak Makedon Komitesi'nin ilk başkanıdır. 1895 yazında, idaresi altındaki komite, Makedonya'ya giren yaklaşık 800 kişinin yer aldığı birkaç çete tertip etmiştir.
- 84 Bulgaristan Prensliği'nde yaşayan Makedonya ve Edirne-Trakya'dan olan göçmenlerin, Makedonya Sorunu üzerinde güçlü etkileri vardır. (K. Pandev, "Naçalo na Makedono-Odrinskoto Dvijenie v Bilgariya (1879-1894)", *V Çest na Akademik Hristo A. Hristov, İzsledvaniya po Slučay 60 Godini ot Rojdenieto mu*, BAN, Sofya 1976, s. 237; L. Panayotov, "Vıznikvane i İdeyno Oformyane na Makedono-Odrinskoto Revolyutsionno Dvijenie", *İlindesko-Preobrajenskoto Vistanie ot 1903 g., Voenna Podgotovka i Provejdane, Voenna İzdatelstvo*, Sofya 1992, s. 34) 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1878-79'un sonbahar ve kışında Kresna-Razlık'taki silahlı çatışmalar, Bulgaristan Prensliği'ne göçmen dalgasının yaşanmasına sebep olmuştur. (Sv. Eldirov, "Migratsiya i Politika po Primera na Bilgarite ot Makedoniya i Odrinska Trakiya 1878-1913 g.", *Balkani*, No: 6/1, 2017, s. 24) 1882 yılının başlarında Bulgaristan Prensliği'nde Makedonya'dan 2656 aile (yaklaşık olarak 12.500 kişi) ve Edirne-Trakya'dan 2030 aile (yaklaşık olarak 9.500 kişi) kayıt altına alınmıştır. (*Migratsionni Dvijeniya na Bilgarite 1878-1914*, Tom 1-1878-1912, Sofya 1993, s. 99-101) 19. yüzyılın 80'li yıllarının ikinci

yarısından 90'lı yılların sonuna kadar Makedonya ve Edirne-Trakya'dan Bulgarların göçü, bireysel ve münferit olaylar dışında durmuştur. Bu durumun nedenleri ise 1880'li yılların başında Doğu Krizi'nin bir nebze olsa da yatışmasıyla Balkanlarda ve Makedonya'da siyasî durumun normalleşmesi, Bulgar Eksarhlığı'nın faaliyetlerinin yeniden yapılanması, Bulgar Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılılığından kaynaklı olarak Bulgaristan Prensliği'ne Makedonya ve Edirne-Trakya'dan yapılacak göçlere müsaade edilmemesidir. (Sv. Eldirov, *Migratsiya...*, s. 25) Daha genel hatlarıyla bakıldığında, 93 Harbi'nden itibaren Bulgaristan Prensliği'ne ve Şarkî Rumeli'ye, Makedonya'dan 60 ila 70 bin, Edirne-Trakya'dan ise 50 ila 60 bin kişi göç etmiştir. (K. Popov, "Stopanska Bilgariya", *Sbornik na Bilgarskata Akademiya na Naukite*, Kniga VIII, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1916, s. 72) Elbette şunu da dile getirmek gerekir ki, bahsedilen dönem içerisinde göç edenlerin düzenli kayıtlarının tutulmasından dolayı verilen istatistikî bilgiler tam olarak kesin değildir. (A. Totev, "Naselenieto na Bilgariya 1880-1980 (Demografsko-İstoriçeski Oçerk)", *Godişnik na Sofiyskiya Universitet*, Tom LIX, 1968, s. 42.)

Makedonya ve Edirne-Trakya'dan olan göçmenlerin organize edilme faaliyetlerine 93 Harbi'nin hemen ardından girişilmiştir. Sofya'da ve Bulgaristan'ın diğer şehirlerinde daha çok hayırseverlik ve eğitim, nadiren de siyasî ve yerel isyancı (askerî) hedefler koyan Makedonya ve Edirne-Trakya'dan olan göçmenlerin komiteleri, cemiyetleri ve yardımlaşma fonları ortaya çıkmıştır. Bulgaristan Prensliği ve Şarkî Rumeli'deki siyasî partilerin Ayastefanos Bulgaristan'ı tesis etme niyetlerine ilişkin açıklamaları da 1878'den 1885'e değin bu türdeki örgütlerin ortaya çıkması için uygun ortamı yaratmıştır. Bulgaristan basını da Makedonya'da silahlı mücadeleyi teşvik edici çok sayıda yayımla buna destek olmuştur. Öyle ya da böyle göçmen komitelerin ve cemiyetlerin mevcudiyetleri dönemselidir ve uzun ömürlü değildir. Aynı şekilde kalıcı bir örgüt yapısı oluşturmayı da başaramamışlardır. (Sv. Eldirov, "Makedono-Odrinski Blagotvoritelni Bratstva v Bilgariya (1896-1912)", *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 2, 1991, s. 3; Sv. Eldirov, "İstoriçeskata İstina po Makedonskiya Vipros Vinagi e Bila na Naşa Strana, no i Nie Tryabva da Bıdem na Neyna", <http://m.focus-news.net/?action=opinion&id=49994> [Erişim Tarihi: 08.07.2021]; R. Simeonova, "Sızdavane, Sistoyanie i Problemi na Organizatsiite za Podpomagane na Makedonskite Bilgari (1878-1885)", *V Pamet na Konstantin Pandev, Bilgarskite Natsionalnoosvoboditelni Dvijeniya Sled Berlinskiya Kongres 1878 g. (Nauçna Konferentsiya, Gotse Delçev-14-15 Oktomvri 1998 g.)*, İK "Gutenberg", 2000, s. 34; L. Panayotov, *a.g.m.*, s. 34) Ayrıca kesin olarak tanımlanabilecek bir siyasî hedefleri de yoktur. (Sr. Poppetrov, "Makedonskoto Delo Predi i Prez 1895 g. v Bilgariya", *İlyustratsiya İlinden*, God. VI, Kniga 7(54), May 1934, s. 7)

Aleksandır Batenberg'in tahtan feragat etmesinin ardından Bulgaristan'da yaşanan iç ve dış siyasî problemler ile 1886-1887'den itibaren meydana gelen "Bulgar Krizi", Prenslik'teki Makedonya Edirne-Trakya Hareketi üzerine de tesir etmiştir. Rusya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve Ferdinand'ın resmî bir şekilde Bulgaristan prensi olarak tanınmamasının yol açtığı krizde, Başbakan Stefan Stambolov Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde dikkatli hareket etmeyi ve memnuniyetsizlik ile şikâyetlere sebebiyet vermemeyi şiar edinmiştir. Makedonya Sorunu'nun gündeme getirilmesi, Büyük Güçlerin Balkanlardaki statütokuyu korumayı amaçlayan politikası ve Yunan ile Sırp

Ertesi yıl Selanik'te kalabilmek ve Merkez Komitesi'nin işlerini canlandırmak amacıyla millî köy okulları müfettişi olarak Selanik'te kaldım. Tüm kasabalarda komite kurmak için işe el attım. Her Koleda ve Paskalya tatillerinde şehirleri dolaşıyordum ve komiteye yeni üyeler dâhil ediyordum. O zaman Merkez Komitesi daha düzenli çalışmaya başladı. O zaman da "merkez" kelimesi gerçek anlamını kazandı. İştîp'te bulunduğum zaman, yazışmaları doğrudan Manastır ile yapıyordum. Yazışmalarda kimyasal

milliyetçiliğinin Makedonya'ya yönelik artan iddiaları nedeniyle zamansız ve Bulgarların çıkarları için tehlikeli olarak görülmüştür. Stambolov, Makedonya ve Edirne-Trakya'daki Bulgarların kilise ve okul haklarını sağlama almak ve imkân dâhilinde daha da genişletmek için Babiâli ile olan iyi ilişkilerinden istifade etme arzusu içerisinde olmuştur. Bu iyi ilişkiler neticesinde Üsküp, Ohri, Köprülü ve Nevrekop'daki Bulgar piskoposlarına berat almayı başarmıştır. Stambolov Hükümeti, Makedonya Sorunu'na yönelik inisiyatifi elinde tutmuş (*Istoriya na Bulgariya*, Tom 7, Sofya 1991, s. 450-451), Makedonya Edirne-Trakya cemiyetlerinin faaliyetlerini kısıtlamıştır. Pratikte de faaliyetler böylece hemen hemen tamamen durmuştur. (Sv. Eldirov, *İstoričeskata İstina...*) Göçmenlerin örgütsel ve ideolojik-politik gelişimindeki yeni sayfa, 1895 baharında açılmıştır. Sofya'da net bir programa ve yapıya sahip bir Makedonya Edirne-Trakya Örgütü resmen kurulmuştur. Örgütün siyasî hedefi de açıkça tanımlanmıştır; Makedonya ve Edirne-Trakya'daki nüfusun siyasî bir özerklik kazanması. Bu tarihlerde örgütün, Bulgaristan'da 38, Romanya'da 10 ve yurtdışında 13 Makedonya öğrenci topluluğu ile yaklaşık 5.000 üyesi vardır. (Sv. Eldirov, "Vırhovniyat Makedono-Odrinski Komitet i Makedono-Odrinskata Organizatsiya v Bulgariya (1895-1903)", *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 1, 1999, s. 28-29; Sv. Eldirov, *İstoričeskata İstina...*; Ts. Bilyarski, "Statuti na Vırhovniya Makedono-Odrinski Komitet", *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 2, 1984, s. 118) Bulgar Hükümeti'nin 1903 yılının başındaki yasağına değin, Makedonya Edirne-Trakya Örgütü olağan ve olağanüstü olmak üzere 10 kongre yapmıştır. (L. Panayotov, *a.g.m.*, s. 38)

1896-1899 periyodunda Bulgaristan'daki Makedonya Edirne-Trakya Hareketi, farklı örgütler tarafından temsil edilen birbirine zıt eğilimler ve çıkarlardan oluşan renkli bir mozaik halini almıştır. Bu dönemde yapılan üç Makedonya kongresi, örgütü güçlendirmeyi başaramamış ve hemen hemen dikkate değer bir faaliyet de meydana getirememiştir. 1899'un baharında, Bulgar ordusundaki gizli subay cemiyetlerinin temsilcileri, örgütü yöneten Yüksek Komite'ye (VMOK) girdiklerinde krizin üstesinden gelinmiştir. En parlak döneminde (1899-1901) örgütün, 250'den fazla bağımsız cemiyeti vardır. (Sv. Eldirov, "Organizatsiya, İdeologii i Programi na Makedono-Odrinskoto Dvijenie v Bulgariya (1895-1899 g.)", *İzvestiya na Voennoistoričeskoto Naučno Drujestvo*, Tom 55, 1993, s. 90; Sv. Eldirov, *İstoričeskata İstina...*). Bulgaristan'daki en kitlesel sosyo-politik örgüt konumundadır ve güçlü bir siyasî faktör halini almıştır. (Sv. Eldirov, "Kim Predistoriyata na Balkanskata Voyna, Bulgariya i Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya (1893-1912)", *Godišnik na Voennata Akademiya, Tsentr "Voennoistoričeski İzsledvaniya", İstoričeski Pregled*, 2007, s. 60)

mürekkep ve takma isimleri kullanıyorduk.⁸⁵ Komite artık sürekli merkez olarak çalışmaya başladı. Yerel komitelerin ağı genişliyordu. Daha uzak yerlerden de güvenilir kişileri komiteye dâhil etmek için çağırmaya başladık. O zaman tüm bölgelere göndermek için hektograflı⁸⁶ gazeteciler basmaya başlamıştık. Artık “kanallar” mevcuttu. Bu da 1895/96 eğitim yılında gerçekleşmişti. 1896/97 yılında da müfettiş olarak görevime devam ettim. Faaliyetlerimizi sürdürüyorduk. Görçe Petrov Selanik’te öğretmendi. O, Sofya’ya bizi temsil etmek için gönderilmişti. Gerçek işi sadece bizim ihtiyaçlarımızı vs. kolaylaştırmak olacaktı.

Bir sonraki yıl, 1897/98 eğitim yılında, görevsiz kaldım. Selanik’te Eksarhlığın idaresi altında bulunan dini kurum başkanı tarafından yapılan ihbardan dolayı, güya dinsizlik suçlamasıyla Eksarhlık beni ifadeye çağırdı. Açıkça Eksarh’a⁸⁷ dinsizlikten değil de, daha çok örgütten endişe etmesini söyledim. Örgüt ile ilgili de her şeyi ona anlattım. Eksarh mülayim davrandı, vazgeçmemiz tavsiyesinde bulunmadı. Fakat bizim hazırlıksız faaliyetlerle Avusturya’nın Makedonya’yı işgal etme durumunun olabileceği endişesini dile getirdi. Biz, Sırp propagandasına düşmanca bakıyoruz. Eksarh, işlerimizin faydasız olmadığına kesinlikle emindi. Çünkü Avusturya işgali korkusu dışında diğer hiçbir eleştiride bulunmadı. İyi ayrıldık. Selanik’teki “örgütün” temelini atılması, benim Selanik’teki son günlerime ve görevden alınmama denk geldi. Selanik’ten bir yıl sonra beni zorunlu ikamet için Manastır’a gönderdiler.

Yaklaşık bir buçuk yıl Manastır’da zorunlu ikamet ettim. Diyakos Toma (Kırçova bölgesi doğumlu, Manastır’da papaz), Georgi Peşkov, Atse Dorev⁸⁸ ve bazı öğretmenlerin yardımlarıyla örgütü güçlendirdik. Burada yerel komite mevcut idi, fakat burada da çok

85 Takma isimler için EK. 2’e bakınız.

86 El yazısı veya daktiloyla yazılmış metnin kopyaları, hektograf adı verilen basit bir alet kullanılarak çoğatılmaktadır. Bu tür baskı yöntemleri, ulaşılabilirliği, kolay baskı malzemeleri (anilin boya, jelâtin, gliserin ve alkol) ve düşük maliyeti nedeniyle, yasadışı örgütler tarafından gazete ve broşürleri çoğaltmak için kullanılan yaygın bir yöntemdir.

87 Eksarh I. Yosif (1840-1915). Dünyevi adı Lazar Yovçev’dir. İstanbul bulunan Fransız Lisesi’nden mezundur (1862-1864). Ardından tahsilini sürdürdüğü yer Paris’teki Sorbonne olmuştur. Burada felsefe-edebiyat (1864-1867) ve hukuk bitirmiştir. 1877 ila 1915 yılları arasında Bulgar Eksarhı’dır.

88 Atse Dorev. Kitapçı ve sandık emnidir. Aynı zamanda da VMORO’nun adamı ve Manastır İhtilal Komitesi’nin sancak yönetiminin bir üyesidir.

göçsekti. Bölgelerdeki komiteleri de canlandırdık. Köylerde de örgütlenme başlamıştı. Ertesi şene (1900) Manastır'daki liseye öğretmen olarak atanmışım. İki arkadaşım, Paskov⁸⁹ ve Gercikov⁹⁰ da gelmişlerdi. Aynı yılın kışında Slaveyko Arsov⁹¹ geldi. Gercikov ve Paskov hektografli bir gazetecik hazırlanması ile ilgileniyorlardı. Pazar okuluna da yardım ediyorlardı. Malzeme alımı yapıyordu. Bölgeyi dolaşıyordum. Pirlepe, Ohri, Florina'ya da gittim. Zorunlu ikamet ettiğim zaman bile geziyordum. Önde gelen kişilerimizi ziyaret ediyordum. Manastır kazasının önderi geçiniyordum. Selanik'te yönetim Dr. Hristo Tatarçev ile Pere Toşev ve Hr. Matov'dan⁹² oluşmaktaydı. Sırp propagandasını daha yakından takip eden Hr. Matov, Üsküp'te bulunduğu vakit, örgütün üyesi olmakla birlikte metropolitliğin tahakkümü altında bulunduğundan dolayı örgütün işlerini Sırp propagandasına karşı yönlendirmeye meyil gösteriyormuş. Hr. Matov, Selanik'e geldiğinde ihtilalci gayeleri çok daha kararlı kucakladı.

Artık bir çete oluşturmuştuk ve bu Kesriye bölgesinde kurulan ilk çete idi. Delçev sürekli Vardar kıyısının beri tarafında idi.⁹³

Eğitim yılı sona ermişti. 6 Ağustos 1900'de beni tutukladılar. Sebebi ise papaz Stavre'nin öldürülmesiydi. Papaz Stravre'den para istemeye giden kişi, çeteci olarak getirilmiş ve kuzenimin evine

89 Vasil Paskov (1874-1934). Öğretmen, gazeteci, "Na Orije! [Silah Başına!]" adlı gazetesinin elyazması redaktörüdür. Manastır İhtilal Komitesi'nin idari üyesidir. Kitlesel ve genel bir ayaklanma fikrini benimseyen ve Edirne bölgesindeki ayaklanma faaliyetleri için bir plan tertip eden Edirne bölgesindeki ihtilal sancağının (28 Haziran-1 Temmuz 1903) kongre başkanıdır.

90 Mihail Gercikov (1877-1947). Filibe'de doğmuştur. İsviçre'de hukuk bitirmiştir. Manastır'da öğretmenlik yapmıştır. Manastır'da VMORO'nun üyesi olmuştur. 1900 yılında örgütün Merkez Komitesi'ne katılmıştır. 1903 yılında patlak veren İlinden-Preobrajenie Ayaklanması'nda Edirne bölgesindeki ihtilal sancağını idare edenlerden biridir.

91 Slaveyko Arsov (1878-1904). İştîp doğumludur. Öğretmendir. Manastır ve Resne bölgesi voyvodasıdır. İlinden-Preobrajenie Ayaklanması'nın hazırlığına faal olarak katılmıştır.

92 Hristo Matov (1869-1922). Struga'da doğmuştur. Serez ve Üsküp'te öğretmenlik yapmıştır. 1894 yılının yazında, VMORO'nun saflarına katılmıştır. Üsküp'teki yerel komitenin lideri ve kurucusudur. VMORO'nun Selanik Kongresi'ndeki (1896) delegeleri arasındadır. İki yıldan daha az bir sürede örgütün Merkez Komitesi'ne girmiştir. 1901 yılındaki Selanik Olayı'nın ortaya çıkmasından sonra tutuklanmış ve Anadolu'ya sürgün edilmiştir. 1902 yılının sonunda serbest bırakılmıştır.

93 Vardar Nehri'nin doğu tarafı.

yerleştirilmişti. Tüm mahkûmlar gibi ben de devlet hapishanesindeydim. Hapiste iki yıl kaldım. Mayıs 1902'den sonra Bodrum'a sürüldüm. Manastır hapishanesinde ziyaretçilerle görüşme hakkım vardı ve bu vesileyle tüm olanlardan haberdardım. Yazmaya imkânım vardı, yani şifre ile. 40-50 kadar her türlü mahkûmla birlikte büyük bir odadaydım. Manastır sancağını kapsayan örgütü de hapishaneden idare ediyordum. Delçev Manastır'a geçici olarak gelmişti. O zamanda yönetimde yer alması için Lozançev de mecbur edilmişti. Lozançev fotoğrafcıydı. Selanik'ten Manastır'a gelmeden önce, Lozançev komitede yer almıştı. O, komitenin işlerinden biraz elini çekmişti. İşlerin başarısız olmasından dolayı karamsarlığa düşmüş. Şimdi, hapiste bulunduğumdan dolayı Lozançev yeniden işleri idare etmeye başlamış. Bu sanırım hapisteki ikinci yılımdaydı. Delçev, Kesriye bölgesine gitti. Kırçova bölgesindeki Latovo köyünde doğmuş olan Mitsko da hapiste idi. Mitsko 1881'de isyancı olarak yargılanmış ve hapiste bulunduğum zamana kadar tam 19 yıl hapisteymiş. Sık sık görüşüyorduk. Mitsko Sırp yanlısıymış. Onun üzerinde etki yapmaya çalıştım ve Mitsko hapisten çıktığında çetelerimize katılacağına da söz verdi. Fakat görülüyor ki Sırp konsolosun veya Sırp öğretmenlerin etkisinden dolayı sözünde durmadı.

Mayıs ayında beni Bodrum'a gönderdiler. Doktor Tatarçev ve Hr. Matov da oradaydı. Birlikte zaman geçiriyorduk. Bodrum'da da [komite] işlerinin nasıl gittiğini biliyordum. Kimyasal mürekkeple Selanik, Manastır, Sofya ile yazışmaları sürdürüyordum. Mektuplar gösteriş amaçlı Türkçe yazılıyordu. Hem Manastır'da hem de Bodrum'daki hapishanede iyi vakit geçiriyordum.

IV. BÖLÜM

1903 yılının Paskalya öncesi beni serbest bıraktılar. Özgür olarak Selanik'e döndüm. Artık isyan için karar alınmıştı. Garvanov, Merkez Komitesi'nin başkanı idi. Bana, böyle bir kararın alınmasının gerekçelerini açıkladılar. Çernopee⁹⁴ de isyan kararını desteklemiş. [İsyan kararını] hem Ustrumca temsilcisi hem de Edirne temsilcisi desteklemiş. İnsanlar (gurbetçiler⁹⁵) artık Makedonya'ya, evlerine İstanbul'dan dönmüşlerdi. [İsyan kararı hakkında] düşünmek için artık geçti. Delçev Selanik'e geldi, itirazlarda bulundu. Genel olarak itirazı, Serez sancağına silah temin edilmemesiydi. Özel tedarikçiler vasıtasıyla gerekli silah temininin yapılacağı vadiyle onu avuttuk. Bu işi yapmak için Goçev'i⁹⁶ gönderecektik. Tüfeklerin Yunanistan'dan, yeniden doğrudan deniz yoluyla temin edileceğini ümit ediyorduk. Bin tüfek tedarik edileceğini hesaplıyorduk. Delçev sakinleşti. O, Aynaroz için kanal düzenlenmesi niyetiyle hareket etti. Aynaroz'dan silahlar Serez'e geçirilecekti. Oradan da Kalkış'a getirilecekti ve bazıları da Kalkış'ta kendilerini Yüksek Komite yanlısı olarak tanıtmışlardı. Delçev'in öldürüldüğü haberini Smilevo'daki kongrede⁹⁷ öğrendim. Delçev'in hareket et-

94 Hristo Çernopee (1868-1915). 1899 yılında VMORO'ya dâhil olmuştur. Kalkış bölgesindeki çetenin voyvodasıdır. 21 Ağustos 1901 tarihinde, Amerikan misyoner Miss Elena Stone'un kaçırılmasında bulunmuştur. İlinden-Preobrajenie Ayaklanması'na çete voyvodası olarak katılmıştır.

95 19. yüzyılın 80'li ve 90'lı yıllarında gurbetçilik Makedonya'da yaygın bir şekilde görülmeye başlamıştır. Gurbetçilerin sayısı bazı yıllarda 100 bine kadar ulaşmıştır. (*İstoriya Yugoslavii*, Tom 1, Pod Redaktsiey Yu. V. Bromley i dr., İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1963, s. 626)

96 Goçev. VMORO'ya Yunanistan'dan silah tedarik eden kişidir.

97 VMORO'nun Manastır İhtilal Sancağı'nın Smilevo Kongresi'dir. Kongre, 19-24 Nisan 1903'te, Manastır bölgesinde bulunan Smilevo'da gerçekleşmiştir. Kongreye, Manastır, Demirhisar, Kruşevo, Florina, Pirlepe, Resne, Kesriye ve Ohri bölgesinden delegeler katılmıştır. Kongrenin başkanı Damyan Gruev seçilmiştir. Delegeler temsil ettiği bölgelerin durumunu değerlendirmişler ve ayaklanmanın hazırlığı ve gerçekleştirilmesi hakkında birtakım kararlar almışlardır. Damyan Gruev, Boris Sarafov ve Atanas Lozançev yönetiminde bir

mesinden 1-2 gün sonra yola çıktım ve 1-2 gün Manastır'da kaldım. Delçev sandık emini tarafından Brodi'de ele verilmiş.

Kongrede durumu olduğu gibi bildirdim. Bazı bölgelerin hiç hazır olmadığını ve isyana katılmayacağını söylememek benim için delilikti. Sarafov ile ilk defa Smilevo'daki evimde görüştüm. Kongrede Sarafov harekete geçme konusunda kararlıydı.

İsyanın daha erken başlaması hakkında bir düşünce vardı. Türklerin öyle bir gaddarlığa (ahaliyi tamamen mahvetmek) gideceğine inanmıyorduk. Sarafov gizli olarak bize 60 bin Türk askerini alıko-yabilirsek Bulgaristan'ın da müdahale edeceğini bir bakanın ifade ettiğini söylüyordu. Ben de en sonunda böyle olacağını tahmin ediyordum. Kongre beni Sarafov ve Lozançev⁹⁸ ile birlikte Manastır vilayetinin başkurmayının üyesi olarak seçti.

İsyana kadar Ohri bölgesini, Demirhisar'ı ve Kesriye bölgesini dolaştık. İsyan ilan edildiğinde biz üçümüz de Smilevo'daydık. Bölge başkanı Sugarev⁹⁹ idi. Köyde 60 asker vardı. Namaz vaktinde onlara saldırmıştık. Köylüler evlerde pusudaydı. Hazırlıksız yakalanan Türklerden yaklaşık 30 kişi ölmüştü. Diğerleri okula girdiler, bazıları da evlerine. Bizim açımızdan çatışma başarısızlıkla sonuçlandı. Biz ormandaydık, indik. Köylülerle bir araya geldik. Toplam 200 kişiye yakın idik. Türkler müstahkem nokta olarak taş-tan oluşan okul binasını belirlemişlerdi ki bundan dolayı da bizim yapabileceğimiz hiçbir şey yoktu. Bütün gece çatışma sürdü. Gece okulun mühimmat vs. deposu olarak kullanılan bir odasını yaktık. İçeride asker de vardı. Bazıları canlı canlı yandılar. Dinamitle diğer binaları havaya uçurmaya çalıştık, fakat başaramadık. Ertesi gün, 21 Temmuz öğleden sonra başka askerler yardıma geldi. Biz geri çekilme emri vermiştik. Fakat köyün girişindeki öncümüz olan,

baş kurmay seçilmiştir. Kurmaya ayaklanmanın tarihini belirlemesi yanında, ayaklanmanın patlak vermesinden sonra ayaklanmacıların faaliyetlerini yönetmesi yetkisi de verilmiştir. Kongrenin diğer bir kararı, ayaklanmanın, sivil halkı işin içine dâhil etmeden ekseriyetle çetelerle, gerilla tarzı yapılmasıdır.

98 Anastas Lozançev (1870-1945). Manastır doğumludur. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde beşinci sınıfı bitirmiştir. 1891'den 1893 yılına dek Manastır bölgesinde öğretmendir. Damyan Gruev'in yakın arkadaşıdır. Manastır bölgesinde VMORO'nun ilk eylemcilerinden biridir. VMORO'nun Smilevo Kongresi'nde (1903), Manastır bölgesi için gelecekteki ayaklanmanın kurmayına, Damyan Gruev ve Boris Sarafov ile birlikte dâhil olmuştur.

99 Georgi Sugarev (1876-1906). Manastır doğumludur. Öğretmendir. Manastır sancak voyvodasıdır.

talimatla oraya gönderilen köy çetesi bu haberi almamıştı. Diğer bir çete, askerle karşı karşıya geldi. Bir yüzbaşı ile 10 Türk öldü. Bizden ise bir çeteci. Çete, Stoyan Donski'nin¹⁰⁰ Smilevo çetesiydi. Bu çete geri çekildiğinde, asker öncü çeteye yaklaşmış. Bu öncü çete ateş açmış, 2-3 Türk'ü öldürmüş ve asker geri çekilmiş. Yukarıya, bir saat yürüyüş mesafesi olan dağa yerleşmiş. Biz ormanın diğer tarafında idik. Öbür Türkler hala köydeki [okulun] içinde, bazı köylüler de evlerindeydi. Öncü güçler herkesin geri çekildiğini görmüş ve onlar da geri çekilmiş. Üçüncü gün asker hiçbir engel olmadan köye girmiş, arkadaşları olan Türkleri kurtarmış ve o zaman da 30 evi yakmış. Tüm köylüler, kurmayın emriyle bu geri çekilmeden memnuniyetsizlerdi. Köylüler, yakılan evlerin dumanını gördüklerinde köye doğru yaklaşmaya başlamışlar. Türk askeri köylüler tarafından saldırıya uğrayacağını düşünmüş, çantaları vd. eşyaları bırakarak kaçmaya başlamış. Köylüler ise köye girmiş ve yangını söndürmüşler.

Ertesi gün "Gorev Mezarlığı" yüksekliğinde bir çetenin pozisyon alması emrini vermiştik. Köyün çıkışında bu çete şose üzerinde Priboltsi'den gelen askeri görmüş. Bu çetenin başında Donski vardı(15 kişi) ve çatışma oldu. Biz de yardıma koşmuştuk. Türklerin sağ kanadını kuşattık ve onlar atları bırakarak kaçtılar. Ondan sonra köyün etrafında hendek kazmaya başlamıştık. Stoykov¹⁰¹ bu işin uzmanıydı. Hendek kolay kazılıyordu. Türkler en yüksek tepede belirmişlerdi. Fakat onlar kalabalık olduğumuzu ve korunaklı yerde bulunduğumuzu düşündüklerinden dolayı korkmuşlardı. Hiçbir ateş açmadan asker Manastır'a geri döndü.

14 Ağustos'a kadar biz sakindik. Sarafov ayrıldı ve Demirhisar bölgesine gitti. 14 Ağustos'ta 600 ilâ 800 kişiden oluşan 9 tabur asker geldi. Her yerde mevzilenerek bütün gün çatıştık. Ben ve Sugarev yönetiyorduk. Saldırı toplanıyordu. Öğleden sonra saat 10'a kadar¹⁰² (yani 4'e kadar¹⁰³) 32-33 çeteci öldü. Ölen Türk de vardı. Yüzbaşının (binbaşı?) daha sonra söylediğine göre 100 kişi ölmüş. O zaman çetelerin geri çekilmesi başladı. Bizden bir kısmı köyün yukarısındaki

100 Stoyan Donski. Manastır bölgesindeki Bituşa köyündendir. Resne bölgesindeki çetenin voyvodasıdır.

101 Dimitir Stoykov. Bulgar ordusunda üsteğmendir. Çete voyvodasıdır. Aynı zamanda da Boris Sarafov'un amcasının oğludur.

102 Alaturka saat ya da ezanî saate göre.

103 Alafranga saate göre.

ormanda kaldı. Ben de oradaydım. Sugarev Resne bölgesine geçti. Türkler tam karanlık basmadan, 12 civarında¹⁰⁴ köye girdiler. Fakat askerin bir kısmı öğlen vakti artık köye girmişti. Hemen evleri yakmaya başladılar. Akşama kadar köyü yangın sardı. Tüm ahali çetelerin bir kısmıyla ormandaydı. Civarda bulunan Türkler artık çeteleri sardılar. Köyde birkaç yaşlı ve engelli kişi kalmıştı. Onları da öldürdüler. Ormanda bulunan kampta daha açık noktalarda bulunan kadın ve erkeklerden yaklaşık 40 kişi kaza kurşunlarına hedef olarak hayatını kaybetmişlerdi. Onlar korktuklarından dolayı hedef haline gelmişler. Gece vakti erkeklerin bir kısmıyla dağdaki Türk çemberinden geçerek yan ormana geçtik. Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar köyün alt tarafında bulunan ormanda kaldılar. Ertesi gün aileler teslim olmuş ve köye geri dönmüşler. Teslim sırasında ırza geçmeler olmamış. İlk gün askerin yakaladığı bazı çocuklu kadınlar öldürülmüşler, hatta ırzına geçilmiş. Kül olmuş olan köye girmişler. Asker köyün civarındaki yüksek noktalarda daha üç gün kaldı. Asker Bigla tepesi üzerinden yoluna devam etti ve Demirhisar'a ulaştı. Biz geriye, Smilevo bölgesine döndük. Gece vakti köye de iniyorduk. Gıda ve giysiler ormanda saklıydı ki böylece onlar kurtarıldı. Yaklaşık 50 aile tamamen kıyafetsiz kaldı.

Teslim olduktan sonra erkek ve kadınların çoğu silahlı isyancılar dışında Manastır'a geri döndüler. Manastır'a dönen bu grubun arasında yaklaşık 300 erkek vardı. Onları şehre sokmak istememişler, fakat sonunda girmişler. Bazıları da evlerine yerleşmişler. Sonra, Eylül ayında hepimiz, yani Lozançev de Boris [Sarafov] da köyde bir araya geldik. Buraya yeniden asker geldi. Biz yukarı, dağın tepesine çıktık. 150-160 kişiydik. Mevzilendik. İki taraftan da askerin geldiğini gördük. Biz mevziinin merkezindeydik. Mevzii hattının cenahları ateş açtı. Çatışma oldu. Cenahlar geri çekildiler. Mevziinin merkezi birkaç atıştan sonra ormana doğru tekrar geri çekildi. Köylülerden oluşan sağ kanat ile daha şiddetli çatışma yaşandı. Bizimkilerden 4 kişi öldü. Çatışma öğleden sonra 3-4'e kadar sürdü. Gece asker aşağıya yani vadiye, bir kısmı ise yukarıdaki tepeye yerleşti. Çetelerden bir kısmı Yukarı Demirhisar tarafına gitti. Biz ise Smilevo bölgesine döndük (Çatışma Boişko bölgesi ile Tserov bölgesi sınırında oldu). Asker Yukarı Demirhisar'a doğru yoluna devam etti. Sarafov benimleydi. O zaman ayrıldık. Ben Florina böl-

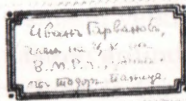
104 Alaturka saat ya da ezanî saate göre.

gesine doğru gitmeyi önerdim, fakat o da aynı şeyi istiyordu. Boris [Sarafov] Bulgaristan'a gitme konusundaki kararlılığını dile getirdi ve Prespa bölgesi ile Florina bölgesi üzerindeki yola yöneldi. Sarafov'un birkaç adamı ki başka birileri de, Sarafov ile yola çıktılar.

Sarafov gittikten sonra eylemleri durdurma konusundaki genel karar uygulandı. Yaklaşık 400 tüfek depolandı. Manastır bölgesindeki diğer yerleri görmek için hareket ettim. İngilizlerin yardım heyetleri biraz tesellide bulunup sükûnet sağladılar. Diğer taraftan reform¹⁰⁵ söylentileri de bir yere kadar bizi cesaretlendirdi.

105 Mürzsteg Reformları. İlinden-Preobrajenie Ayaklanması'ndan sonra Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerine sükûneti getirmek için tasarlanan bir projedir. 17 Eylül-19 Eylül 1903 tarihleri arasında Rus İmparator II. Nikola ile Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph arasında yapılan bir toplantı esnasında hazırlanmıştır. Bu toplantıda iki ülkenin dışişleri bakanları Vladimir Lamsdorf ve Agenor Goluchowski de bulunmuştur. 10 Ekim'de Babiâli'ye sunulmuştur. Süren baskılar sonucunda, 11 Kasım 1903'te Sultan II. Abdülhamid bu reformları kabul etmiştir. Fakat, "*Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık, egemenlik hakları, prestij ve statükosuna*" uyarak programın ayrıntılarını müzakere etme hakkını saklı tutmuştur. Adını toplantının yapıldığı Avusturya'nın Mürzsteg şehrinden almıştır. (Hr. Silyanov, *Osvoboditelnite Borbi na Makedoniya*, Tom 2: Sled İlindenskoto Vistanie, Dırjavna Peçatnitsa, Sofya 1943, s. 38-39, 42, 49)

İVAN GARVANOV'UN ANILARI



КАРАСТОЯНОВЪ

ПРИВАТНИ ФОТОГРАФИ

София

İvan Garvanov

Kaynak: TsDA, f. 1932K, op. 1, a.e. 427, l. 6.

İVAN GARVANOV

23 Aralık 1869'da Eski Zağra'da doğmuştur. İlk eğitimini doğduğu şehirde alan Garvanov, liseyi Filibe'de bitirmiştir (1888). Eski Zağra'da öğretmenlik yaptıktan sonra (1888-1889), yüksekokulun (günümüzde Sofya "St. Kliment Ohridski" Üniversitesi) fizik-matematik bölümünden mezun olmuştur (1892). 1893-1894'de Viyana Üniversitesi'nde fizik alanında uzmanlaşmış ve aynı üniversitede doktorasını savunmuştur. Garvanov, takip eden on yılda -1894'den 1903'e kadar- Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde öğretmendir. Bulgar Gizli İhtilal Cemiyeti'nin (1897) kurucularından biridir ve cemiyetin başkanıdır. Cemiyetin dağılmasından sonra VMORO saflarına katılmıştır. 1900'de Selanik Sancak Komitesi'nin üyesi seçilmiştir. 1901'in başında Osmanlı yetkilileri tarafından VMORO'nun liderlerinin tutuklanmasının ardından Merkez Komitesi'nin başına geçmiştir. 1903'ün başlarında Garvanov'un liderliğinde VMORO'nun Selanik Kongresi tertip edilmiş ve ayaklanma (İlinden-Preobrajenie) kararı alınmıştır. Selanik Suikastları'ndan sonra tutuklanmıştır (1903). 4 Eylül 1903'te yargılanmış, sürgüne gönderilmiştir. 1904 yılının Nisan ayında affedilmiştir. Sofya'ya yerleşmiş ve burada İkinci Erkek Lisesi'nde öğretmenlik yapmıştır.¹⁰⁶

Öğretmen olmasına rağmen Makedonya işlerinden uzak durmuştur. İlinden Preobrajenie Ayaklanması'ndan sonra Sofya'da, Bulgaristan Prensliği'ne sığınmış VMORO'nun önde gelen kişilerinin düzenlediği toplantılara katılmıştır. Yurt dışı temsilcileri tarafından başlatılan bu toplantılar, genel kongre tertip etmek ve değişen koşullarla VMORO'nun yeni tüzük ve nizamnamelerini hazırlamayı hedeflemiştir.¹⁰⁷

106 B. Nikolov, M. Tsevkov, V. Stançev, *İvan Garvanov, Vença se za Makedoniya*, İzd. "Znanie", Stara Zagora 1995, s. 9-21; *Duhit na Makedoniya, Sbornik ot Biografii i Harakteristiki na Makedonski Revolyutsioneri*, Sıstavitel: G. Bacarov, Sofya 1923, s. 46-52; V. Kitanov, "İvan Garvanov i Makedono-Odrinskoto Dvijenie 1903-1907", *Makedonski Pregled*, No: 1, 2005, s. 59.

107 D. Kitanov, *a.g.m.*, s. 70-71.



İvan Garvanov Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde meslektaşlarının arasında
Kaynak: Stanislav Stanilov'un kişisel arşivi

1905 yılının başından itibaren Bulgaristan'daki VMORO'nun yurt dışı temsilciliği dağılmıştır. Örgütün merkezî olma niteliğinden çıkmasından sonra her ihtilalci sancak kendi yurt dışı temsilcisini seçmeye başlamıştır. Ocak 1905'te yapılan Üsküp İhtilal Sancağı'nın kongresi, İvan Garvanov'u temsilci olarak seçmiştir.¹⁰⁸

Eylül-Ekim 1905'te Rila Manastırı'nda yapılan kongrede alınan kararlarla, İç Örgüt "*Bulgar Devleti'nin teşvik ettiği milliyetçiliğe*"¹⁰⁹ karşı mücadele etme görevini üstlenmiştir. Takip eden aylarda örgütün bölünmesinde yatan temel sebep Bulgaristan'a yönelik tutumda yatmaktadır.¹¹⁰ VMORO'daki "Solcular", Makedonya ve Edirne-Trakya'nın Bulgaristan ile birleşmesi fikrine keskin bir şekil-

108 36 Godini vuv VMORO, *Spomeni na Kiril Pırliçev*, Sıstavitel i Redaktor: K. Pırliçev, Sofya 1999, s. 73; D. Kitanov, *a.g.m.*, s. 71.

109 Hr. Silyanov, *Osvoboditelnite...*, Tom 2, s. 518, 553.

110 Sl. Slavov, "Vitreshnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya (1903-1912)", *Makedonski Pregled*, No: 2, 2013, s. 40; Hr. Silyanov, *Osvoboditelnite...*, Tom 2, s. 450.

de tepki vermişlerdir.¹¹¹ İç Örgüt'teki ideolojik ve örgütsel muhalefetin doğal sonucu, 15 Aralık 1906'da Rila Manastırı'nda yapılması planlanan¹¹² ve Garnavov'un delege olarak seçildiği¹¹³ genel kongrenin gerçekleşmemesidir.

Serez ve Ustrumca temsilcilerinin ayrılmasından sonra kongrenin toplanması mümkün olmamıştır. İvan Garvanov'un da içinde bulunduğu geriye kalan 22 delege, Sofya'da toplantılar yapmaya başlamışlardır.¹¹⁴ Toplantıların sonucunda İvan Garvanov'un da imzasının bulunduğu bir metin kaleme alınmıştır. Bu metin, 15 Ocak 1907'de nahiye ve sancak komitelerinin üyelerine bildirilmiştir.¹¹⁵ Toplantılarda tartışılan konulardan biri VMORO'nun Bulgaristan ile olan ilişkileriyle alakalıdır.¹¹⁶ Toplantılar, 1905'teki Rila Kongresi'nde Bulgaristan'a yönelik düşmanca tutumu düzeltmiştir. Şöyle ki: *"Toplantı, örgütün Bulgaristan'a yönelik dostane ve dürüst bir politikaya sahip olması gerektiği fikrindedir"*.¹¹⁷

Bildiri onaylandıktan ve tanındıktan sonra, Selanik, Üsküp ve Manastır'daki ihtilal sancakları yurt dışı temsilcileri olarak birer aday belirlemişlerdir; Selanik için İvan Garvanov, Üsküp için Hristo Matov ve Manastır için Boris Sarafov.¹¹⁸ Uzlaşmaya varabilmek için yurt dışı temsilciliğinde bu tarihe değin "Merkezciler" ve "Sarafovçular"ın önde gelen kişileri (birbirinden nefret eden Garvanov ve Sarafov) yer almıştır.¹¹⁹

1907'nin sonbaharında İç Örgüt'teki "Solcular"ın oluşturduğu üçüncü akım ise Serez İhtilal Sancağı'nın kongresinde Sofya'ya yönelik tavrını değiştirmemiş ve VMORO'da meydana gelen bölünme ile ilgili Bulgaristan'a yönelik yoğun suçmaları sürdürmüştür.¹²⁰ Böylece "Merkezciler" ile "Solcular" arasındaki ilişkiler yavaş yavaş keskin bir hal almış ve kısa bir süre sonra da silahlı çatışmaya dönüşmüş-

111 K. Pandev, "Političeski İskaniya i Programi na Bilgarskoto Natsionalnoosvoboditelno Dvijenie v Makedoniya i Odrinsko (1878-1912 g.)", *İstoričeski Pregled*, No: 6, 1980, s. 37.

112 Sl. Slavov, *a.g.m.*, s. 39.

113 D. Kitanov, *a.g.m.*, s. 75.

114 D. Kitanov, *a.g.m.*, s. 75.

115 B. Nikolov, M. Tsvetkov, V. Staņev, *a.g.e.*, s. 78.

116 B. Nikolov, M. Tsvetkov, V. Staņev, *a.g.e.*, s. 76.

117 B. Nikolov, M. Tsvetkov, V. Staņev, *a.g.e.*, s. 77.

118 B. Nikolov, M. Tsvetkov, V. Staņev, *a.g.e.*, s. 25; Sl. Slavov, *a.g.m.*, s. 42.

119 Sl. Slavov, *a.g.m.*, s. 42

120 Sl. Slavov, *a.g.m.*, s. 43.

tür.¹²¹ Solcuların lideri Sandanski; “VMORO tarafından Makedonya'nın içinde ve dışında Bulgarlarla birleşme propagandası yapan tüm kişiler -Sırp ve Yunan çetelerine bakıldığı gibi- düşman olarak görülmelidir”.¹²² 10 Ekim 1907'de Serez İhtilal Komitesi Boris Sarafov ve İvan Garvanov'un “Bulgar Devleti'nin paralı askerleri ve ajanları oldukları, örgüt adamlığını tamamen lekelendikleri ve Bulgar Devleti ve hanedanının menfaatine çalışarak tamamen taviz verdikleri”¹²³ gerekçesiyle ölüm fermanını yayımlamıştır. İkilinin ölümü geçikmemiş ve 28/29 Kasım 1907'de Sofya'da öldürülmüşlerdir.¹²⁴ Öldürülmesi hedeflenen üçüncü kişiye -Hristo Matov- göre yapılan saldırının nedeni daha farklıdır: “Saldırı, Sandanski'nin örgütü ele geçirme hırsının bir eylemidir. Sarafov ve Garvanov onun yolunda birer engeldi ve ortadan kaldırılmaları gerekiyordu”.¹²⁵

Profesör Lyubomir Miletiç, İvan Garvanov'un başkentteki kısa süreli ikametinden faydalanarak Sofya'da 26, 30 ve 31 Mayıs'ta kendisiyle bir mülakat gerçekleştirmiştir. Ancak Garvanov'un ani gidişi nedeniyle mülakat tamamlanamamıştır. Bu görüşmeler son olmuş ve ikili, Garvanov'un ölümüne değin bir daha bir araya gelmemişlerdir. Miletiç'in sözlerinden Selanik Kongresi'nin hazırlığı ve düzenlenmesi ile ilgili mülakatta son bir bölümün yer alması gerektiği anlaşılmaktadır. Miletiç'e göre, bu son kısım anlatılsaydı ve kaydedilseydi Garvanov'un ayaklanma konusundaki “kaderî önemi” nedeniyle “çok ilginç” olacaktı.¹²⁶

İvan Garvanov'un hayatı ve faaliyetleri çok az araştırmalara konu olmuştur. Aynı şekilde Garvanov ile ilgili yayımlanan belgeler ve anılar az sayıdadır. Bulgar tarih yazımında en çok ihmal edilen ihtilalcilerden biri olduğu söylenilebilir. Bunun nedenlerinden biri kişisel arşivinin olmamasıdır. Garvanov hakkındaki bilgiler, İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü, Dışişleri Bakanlığı, Bulgar Eksarhlığı ve Prens Ferdinand'ın gizli arşivine dağılmış haldedir.¹²⁷

121 Hr. Silyanov, *Osvoboditelnite...*, Tom 2, s. 489; Sl. Slavov, *a.g.m.*, s. 39.

122 Hr. Silyanov, *Osvoboditelnite...*, Tom 2, s. 498.

123 TsDA, f. 1508, op. 1, a.e. 469, l. 1-3.

124 R. Paskov, “Ubiystvoto na Poruçik Boris Sarafov”, *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 2, s. 43.

125 Hr. Matov, *Makedonskata Revolyutsionna Sistema, VMORO Sıçineniya, Sistavitel: Ts. Bilyarski*, Sofya 2001, s. 209.

126 *Spomeni na Damyan Gruev, Boris Sarafov i İvan Garvanov*, Sofya 1927, s. 104, 108.

127 Ts. Bilyarski, “İzvori i Literatura za Jivota i Deynostta na İvan Garvanov”, *İvan Garvanov: Spomeni, Dokumenti, Materiali*, Makedonski Naučen Institut, Sofya 2005, s. 35.

I. BÖLÜM

23 Aralık 1869 tarihinde Eski Zağra'da doğdum. Ebeveynlerim Eski Zağra'dandır. Babam Osmanlı-Rus Savaşı¹²⁸ esnasında hayatını kaybetti. O, zengin bir tüccardı. Süleyman Paşa'nın Eski Zağra'yı ele geçirmesinden üç gün sonra amcam ve dedem de hayatını kaybetti. Ben, annem ve küçük kardeşimle Gabrovo ve Tırnova'ya kaçtık. İlköğrenimimi, 5'nci sınıfa kadar Eski Zağra'da aldım. Tam ilhak¹²⁹ zamanında Filibe'ye gittim ve eğitimim kesildi. Çarık aldım ve öğrenci arkadaşlarla birlikte gönüllü olmak için kışlaya gittik, fakat bizi kabul etmediler. Bundan sonra Eski Zağra'ya dönme kararı aldım ve bunu yürüyerek başarmaya çalıştım. Çırpan'a kadar iyiydi ancak Çırpan'dan Eski Zağra'ya kadar çok yoruldum. Savaşın sonuna kadar Eski Zağra'da kaldım. Daha sonra Filibe'deki liseye sonuna kadar devam ettim ve 1888 yılında mezun oldum (Fen, tarih, matematik ağırlıklı). Bundan bir yıl sonra Eski Zağra'da üç sınıflı okulda¹³⁰ öğretmenlik yaptım. Öğretmenlikten ayrıldıktan sonra, 1889 yılında Sofya'daki yüksekokulun fizik-matematik bölümüne kaydoldum ve 1892/93 eğitim yılında üç yıllık eğitimi tamamladım. Fizikte uzmanlaşmak için Viyana'ya gittim; üniversitelerde iki yıl eğitim aldım. Profesör Eksner'in ekibinde çalıştım. "Yağlarda İç Sürtünme Üzerine" (Ueber die innere Reibung in den Oelen) adlı eseri yayımladım. Yedi farklı yağla deneyler yapmıştım. Çalışmam Viyana Bilimler Akademisi'nin "Sitzungsberichte" basıldı. Bir buçuk yıl çalışma yaptım. Çalışmanın ana tezi, sürtünme katsayısının yağın derecesine ve doğasına nasıl bağlı olduğu

128 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı.

129 Şarki Rumeli Vilayeti'nin 18 Eylül 1885 tarihinde Bulgaristan Prensliği tarafından ilhak edilmesidir. Ayrıntılar için bakınız. Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

130 1885'ten sonra Bulgaristan Prensliği'nde eğitim yapısı ikiye ayrılmış vaziyettedir; ilkokul (dört sınıflı), ortaokul (üç sınıflı). (J. Atanasov, *İstoriya na Bilgarskoto Obrazovanie*, Vtoro İzdanie, Universitetsko İzdatelstvo "Kliment Ohridski", Sofya 1974, s. 203-204)

idi. Viyana'dan Eski Zağra'ya döndüm. Orada, Selanik'ten dönmüş olan Andrey Toşev¹³¹ bulunuyordu. Yüksekokulda matematik asistanlığı için hazırlanıyordum. Fakat bu iş daha netlik kazanmamıştı. Bu arada Toşev, Selanik'te fizik öğretmenine ihtiyaç olduğundan beni oraya gitmeye razı etmeye çalışıyordu. Ben de akıl almak için yüksekokuldaki eski profesörüm olan Emanuila İvanov'a danıştım. Matematikte daha başarılıyım. Asistan meselesi daha çözümlenmediğinden dolayı İvanov bana gitmemi söyledi. Razı oldum. Çünkü Selanik'teki bu görev bana daha garanti göründü. İhtilal işleri hakkında henüz hiçbir şey bilmiyordum. Makedonya'da iş için imkân olacağı umudu içindeydim. Toşev ile yolculuk yapıyordum. Selanik'e yerleştim. Erkek Lisesi'nin tüm sınıflarındaki matematik dersleri bana verildi. Selef Vladimir Dyakoviç tarafından hemen hemen yeni kurulmuş olan meteoroloji merkezini de idare ediyordum. Bu 1894/95 eğitim yılındaydı. İlk yılda, her şeyden uzak duruyordum, yalnızca okul işleriyle meşguldüm. Prenslikte "komite" olduğumu biliyordum. Fakat Makedonya'da komite olup olmadığını bilmiyordum. [Lise] müdürü Mihail Sarafov¹³² idi. İkinci dereceden öğretmen olarak yıllık 150 lira maaş alıyordum. Ertesi yıl ve şimdiye kadar [24 Mayıs 1906] ben hep Selanik'teydim.

Selanik'teki üçüncü yılımda (1896/97) buraya müfettiş olarak Damyan Gruev geldi. Onunla yüksekokulda birlikte okumuştuk. Henüz öğrencilik zamanında Damyan ile arkadaşım. Daha o zaman Makedonya Meselesi'ni aramızda konuşuyorduk. Ne çalıştığını bilmiyordum. Okul müdürü Sarafov'un lisede yarattığı akımın tesiri altındaydım. Bu akım, Türklere karşı hiçbir şeye giri-

131 Andrey Toşev (1867-1944). Eski Zağra'da doğmuştur. Liseyi Edirne'de tamamlamıştır. Cenevre ve Brüksel'de (1891) doğa bilimlerini bitirmiştir. Selanik, Eski Zağra, Varna ve Sofya'daki askeri okulda öğretmenlik yapmıştır. 1903 yılının sonundan 1905'in Temmuz'una değin Manastır'da ticarî temsilcidir. Çetine'de (1905-1906), Atina'da (1906-1908), Belgrad'da (1908-1913), İstanbul'da (1913-1914) diplomatik temsilci olarak görev almıştır. 1935 yılının Nisan'ından Kasım'ına kadar başbakandır.

132 Mihail Sarafov (1854-1924). Tırnova'da doğmuştur. Zagreb Üniversitesi'nin Felsefe Fakültesi'nden mezundur (1878). Sorbonne (matematik, fizik, kimya), Paris'teki Collège de France (siyasî ekonomi) ve Münih Teknik Üniversite-si'deki (matematik ve fizik) derslere katılmıştır. Millî eğitim bakanı (Aralık 1880-Nisan 1881), istatistik bürosunun müdürü (1881-1883), maliye bakanı (Ocak-Haziran 1884, Mart 1902-Mayıs 1903), içişleri bakanı (Şubat 1901-Mart 1902). Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nin müdürüdür (1893-1896). Aynı zamanda kız lisesinin de müdürlüğünü yapmıştır (1895-1896). Viyana'da diplomatik temsilcidir (1904-1909). İstanbul'da orta elçidir. (1909-1912).

şilmemesi, Eksarhlığın güçlenmesi, uniatlarla¹³³ mücadele yapmak idi. Ertesi sene yurdun sorumlusu olmuştum ve o zaman Gruev'in öğrencilerin arasında faaliyet yürüttüğü ortaya çıktı. Murcev'i bir kereliğine [Nikola] Naumov tarafından yayımlanan "Pravo" Gazetesi'nden¹³⁴ 10 sayıyı yurda sokarken yakaladım. Damyan bir gazete çıkarıyordu. O, beni ve Mirçev'i mücadeleye katılmaya davet etti, fakat bu davet çok net değildi. Bir kereliğine bana sordu: "Makedonya için ölmeye hazır mısınız?" Ben ve Mirçev komite üyeleriyle biraz anlaşmazlık yaşıyorduk. Genel olarak anlaşmazlık onların üçüncü sınıftan yedinci sınıfa kadar olan öğrencilerin arasında çalışmasından kaynaklanıyordu. Bu yüzden de öğrencilerin disiplinleri bozulmuştu. Dame'nin sözlerini ciddiye almadım ve şakayla ona cevap verdim. Dışarıdan kışkırtılan öğrencilerin arasında, genel olarak müdür Sarafov'a karşı memnuniyetsizlik meydana gelmeye başladı. Onlar Sarafov'u arzu ettikleri şeylere engel olan kişi olarak görüyorlardı. Sarafov ise [öğrenciler arasında] nasıl propaganda yapıldığını biliyormuş. Komiteciler ve Sarafov arasındaki kovalamacalardan dolayı Poparsov, Tatarçev ve diğerleri tarafından "Makedonya'da Stamboloviştina" adlı bir

133 Ortodoks ritüellerine sahip Bulgar Katolik Kilisesi'ndeki Bulgarlar kastedilmektedir. (Sv. Eldirov, "Bilgarskoto Uniatstvo v Odrinska Trakiya (1860-1913 g.)", *Sbornik Trakiya*, Tom 7, Trakiyski Naučen Institut, Haskovo 2016, s. 15) Bulgarlar arasında bu durumun tarihi, 18/30 Aralık 1860'da içinde din adamlarının da bulunduğu bir grup kişinin Katolik Kilisesi ile kilise birliğinin sağlanması için yaptığı talebe dayanır. (Kiril, Patriarh Bilgarski, *Katoličeskata Propaganda sred Bilgarite prez Vtorata Polovina na XIX vek (1859-1865)*, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya 1962, s. 159-163) Talep, Sultan nezdinde kabul görmüştür. (BOA. İ. MTZ. 04 3/68, Lef 4) Uniatlar, papalığı tanımış, Katolik dogmalarından bazılarını kabul etmişlerdir. Fakat büyük ölçüde Ortodoks ritüellerini korumuşlardır. (İv. Elenkov, "Katolitsite ot İztočen Obryad sred Katoličeskite Obštnosti v Bilgariya", *Hristiyanstvo i Kultura*, No: 1 (58), 2011, s. 62-63; Kiril, Patriarh Bilgarski, *a.g.e.*, s. 181) Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Bulgarlar arasında uniat hareketi özellikle Makedonya ve Edirne-Trakya'da yayılmıştır. (Sv. Eldirov, *Bilgarskoto Uniatstvo...*, s. 15) 1907 yılına kadar Ortodoks ritüellerine sahip Bulgar Katolik Kilisesi'nin merkezleri Edirne ve Selanik'te olan iki piskoposluğu vardır. (Sv. Eldirov, *Uniatstvoto v Sıdbata na Bilgariya*, İzdava Fondantsiya "Abagar", 1994, s. 14-15; Sv. Eldirov, *Bilgarskoto Uniatstvo...*, s. 17) 20. yüzyılın başında Trakya'da yaklaşık 5.000, Makedonya'da ise yaklaşık 10.000 uniat bulunmaktadır. (Sv. Eldirov, *Uniatstvoto v...*, s. 15)

134 Pravo Gazetesi. 13 Kasım 1894'te Sofya'da çıkmaya başlayan gazete, bazı dönemlerde yayım hayatına ara vermiştir. Gazetenin son sayısı 13 Mart 1903 tarihliidir.

broşür bile çıkarıldı.¹³⁵ Bu broşürde Selanik'te kadın cemiyetinin başkanı olarak seçilmediğinden dolayı ve sadece cemiyetin üyesi olmak istemeyen Sarafov'un eşi de eleştiriliyordu. Hacimişev ve Popstefanov'un eşleri de Sarafov'un karısına karşıydılar. Selanik'te öğretmen olarak çalışmış olan Veliçkov¹³⁶ ve müdür görevinde bulunmuş olan Naçev¹³⁷, Selanik'te yaşayan Bulgarların iki kola ayrılmasının temellerini atmışlar. Veliçkov, Naçev'e karşıymış. Kişisel rekabet genel olarak kimin hâkim ve lisesinin müdürü olacağı bağlamındaymış. Gittiğimde şehir sakinleri arasındaki bu parçalanma net bir şekilde görülüyordu. Naçev'in grubu Sarafov'u destekliyordu. Veliçkov'un grubu ise komite yanlıydı. Veliçkov komite işleriyle meşgul olmamış, aynı zamanda öğrencilerin arasında gözde olmaya çalışmış. Öğrenciler arasında onlarla arkadaş olmak isteyecekleri kibrini aşılamış. Bu mücadelelerde iki kitapçı Samarciev ve Hacinikolov önemli rol oynuyorlardı. Sarafov'un son yılında öğrencilerin arasında Sarafov'un yönetiminden memnun olmayan bir grup vardı. Bu grup disiplinden ve sadece okul işleriyle meşgul olunması baskısından memnun değildi. Öğrenciler bu memnuniyetsizliği ilk defa "karnaval" da nümayışkâr bir şekilde gösterdiler.

Her yıl karnaval zamanında yurttan öğrenciler maskeleri seyretnmek için şehre gezmeye çıkıyorlardı. Sarafov ilk defa bunu ahlak bozucu olduğundan dolayı yasakladı. O zaman yurttan nöbetçi görevini yapan kişi, öğretmen Andrey Stoyanov idi. O kapıları kapadı, fakat öğrenciler anahtarı kırdılar ve zorla [yurttan] çıktılar.

135 "Stambolovština v Makedoniya i Neynite Predstaviteli" broşürü, 1 Kasım 1894 tarihinde Petir Poparsov tarafından kaleme alınmıştır. Bu metin, VMORO'nun en eski program belgesi olarak kabul edilmektedir. Poparsov, broşürü Vardarski takma adıyla imzalamış ve yayımlamak amacıyla kapağında Viyana'da basıldığı yazılmıştır. (Ts. Bilyarski, "Pirvite Programni Dokumenti na VMORO do Esenta na 1902 g.", *İsvestiya na Dirjavnite Arhivi*, Kn. 87, Sofya 2004, s. 201); Broşürün içeriği ile ilgili bkz. Vardarski, *Stambolovština v Makedoniya i Neynite Predstaviteli*, Viyana 1894.

136 Konstantin Veliçkov (1855-1907). Şair, yazar, çevirmen ve politikacıdır. Mekteb-i Sultanî'yi bitirmiştir (1868-1874). Şarkî Rumeli'deki millî eğitimin müdürüdür. Millî eğitim bakanlığı yapmıştır (1886, 1894-1897). Bayındırlık ve haberleşme bakanı (1894), ticaret ve ziraat bakanıdır (1897-1898). Belgrad'da diplomatik temsilcidir (1902-1904). 1890-91'de Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde öğretmendir. Veliçkov, yerel ihtilal örgütünün bir üyesi olmamasına rağmen "Selanik'teki ihtilalci akımın ruhani babası" olarak görülmüştür. (Hr. Silyanov, *Osvoboditelne...*, Tom 1, s. 124)

137 Nikola Naçev. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nin müdürüdür (1888-1891).

Bu öğrencilerin başında Dimitır Delçev (Mitso)¹³⁸ vardı. Onu daha sonra Tikveş bölgesinde öldürdüler. Ondan sonra diğer öğrenciler de kavasa saldırdılar ve çıktılar. Yurt müdürlüğü yaklaşık 40 öğrenciyi yurttan çıkartma kararı aldı. Bu kararın uygulanması gerekirken, öğretmenleri de şaşırtan bir gelişme oldu. Sarafov geldi ve yönetmelikteki bir maddeye göre onun kendi başına karar alma hakkı olduğunu söyledi ve bir nutuk irad ederek öğrencileri affetti. Bu arada şehir sakinleri öğrencilerin yanında yer almışlar ve onları kışkırtıyorlardı. Sarafov'un böyle tavır takınmasının sebebi, muhtemelen işlerin daha da kötü olmaması için aşırılığa gitmemesidir. Bundan sonra, ertesi yıl Sarafov buradan ayrıldı, onun sözleşmesi bitmişti. Atanas Naumov¹³⁹ Kız Lisesi müdürü olarak atanmıştı. Erkek Lisesi'ni de idare ediyordu. Bu, Eksarhlığın başmüfettişi olan Lazarov tarafından yapılan bir hataydı. Çünkü o durumu biliyordu. Naumov'un müdür olduğu yıl zarfında belediyenin yararına bir gösteri yapmıştık. Bu vesileyle de öğretmen Blagoy Dimitrov ile öğretmen Konstantin Angelov arasında bir kavga çıktı. Bu kavga düelloya kadar gitti. Angelov, Dimitrov'u düelloya davet etti. Ben ve Tençev¹⁴⁰, Dimitrov'un düello şahitleriydik.

Angelov ile Dimitrov arasındaki kavga daha Sarafov ve hatta Veliçkov zamanında gizli şekilde hazırlanan öğrencilerin kalkışmasını hızlandırdı.

Koridorlara yığın halde toplanmış olan öğrencilerin kalkışması, okuldan Angelov ve Naumov'un uzaklaştırılması hakkında müşterek bir talep olarak gerçekleşti. Naumov istifasını öğrencilerin önünde yazılı bir şekilde verene kadar öğrenciler yatışmadılar, aksi takdirde öğrenciler Naumov'u öldürmeye kadar gidebilirlermiş. Angelov'u da dövmek için aramışlar. Onlar Görçe Petrov tarafından kışkırtılmışlar. Görçe Petrov liseye sadece 2-3 saatlik vatan coğrafyası derslerini vermek vazifesiyle görevlendirilmişti. Öğrenciler Görçe'nin Naumov'un yerine kalmasını istiyorlardı ve Naumov bir-

138 Dimitır Delçev. Gotse Delçev'in kardeşidir. Hristo Çernopeeov'in çetesindedir.

139 Atanas Naumov. Öğretmendir. Selanik'teki İhtilalci Cemiyet'in üyesidir. Serrez bölgesindeki okulların müfettişidir. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nin müdürüdür.

140 Hristo Tençev. Öğretmendir. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde müfettiştir. İhtilalci Cemiyet üyesidir.

kaç kere Görçe'nin kançılaryadan çıkmasını ve öğrencileri sakinleştirmesini rica etmiş. Fakat Görçe bu ricaya yanaşmamış.

Naumov istifasını verdikten sonra, öğrenciler kendi başlarına öğretmen Vasil Gradinarov'u müdür olarak gösterdiler. Görülüyor ki bunu da Görçe onlara fısıldamış. Okul kapandı, öğrenciler ve onlar da yurda kapandılar. Öğretmenlerden hiçbirinin oraya girmesine izin vermiyorlardı. Özellikle Koluşev'e¹⁴¹ izin vermiyorlardı. Onu öldürme tehditlerinde bulunuyorlardı. Bu yaklaşık 20 gün sürdü. Öğrenciler içeride gazete yayımlamaya başladılar. Eksarhlıktan hiç kimse gelip onları yatıştırmaya cesaret edemiyordu. Hektograf ile gazete çıkarıyorlardı. Yani karikatür gazetesi. Hektografı onlara Görçe vermişti. Güya bu Görçe'nin eline tesadüfen geçmiş. Görçe, Naumov'u uzaklaştırma ve okulun komitenin adamlarının eline geçmesi hedefi peşindeymiş.

Ondan sonra İstanbul'dan Nikola Lazarov¹⁴² uzlaştırmacı olarak gelmiş. Görülüyor ki talimat almaya ilk olarak Sofya'ya gitmiş. Vas. Kınçov¹⁴³ İstanbul'da olmasına rağmen cesaret edip gelmedi. Lazarov, Hotel "Kolombo"ya yerleşti ve öğretmenlerle görüşmeden öğrencileri birer birer çağırıp, soruşturmaya başladı. Muhalif, komite yanlıları olan şehir sakinlerini de soruşturdu. Bu kalkışmayla birlikte Veliçkov grubunun aslında komite yanlısı olduğu ortaya çıktı. Kurulcular komite yanlılarındandılar. Hacimişev¹⁴⁴, Dr. Hr. Tatarçev ve diğerleri de bu gruptandılar. Onlar, öğrencilerin isteklerinin yerine getirilmesini savunuyorlardı. Kendi sermayeleriyle başka bir lise açacakları tehdidinde bulunuyorlardı. Lazarov hiçbir öğrencinin okuldan uzaklaştırılmaması, fakat tüm öğrencilerin lisenin kanunlarına riayet edecekleri hakkında beyanlarda bulunmaları

141 Dr. Nedelço Koluşev (1870-1925). Pınarhisar'da doğmuştur. Belçika'nın Gent Devlet Üniversitesi'nde hukuk bitirmiş ve aynı üniversitede hukuk doktora-sını savunmuştur. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nin öğretmenidir. Selanik'teki İhtilalci Cemiyet'in bir üyesidir. VMORO'nun adamıdır. 1897-1902 yılları arasında Selanik Ticarî Temsilciliği'nin sekreteridir. Bulgaristan'ın Çetine (1906-1914) ve İstanbul'daki (1914-1918) diplomatik temsilciliğini yapmıştır.

142 Nikola Lazarov. Selanik Bölgesi'ndeki Eksarhlık okullarının müfettişidir.

143 Vasil Kınçov (1862-1902). Tarihçi, etnograf, öğretmendir. Kharkov'da kimya (1885), Münih Teknik Üniversitesi'nde (1886-1887) ve Stuttgart'ta (1887-1888) kimya teknolojisi eğitimi almıştır. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde öğretmenlik yapmıştır (1888-1891). Aynı lisede müdürlük de icra etmiştir (1892-1893). 1891-92'de Serez'deki Bulgar Okulu'nun müdürüdür. Makedonya ve Edirne-Trakya'daki Eksarhlığa bağlı Bulgar okullarının başmüfettişidir (1893-1897).

144 Hacimişev. Selanik'teki Bulgar belediyesi yönetiminin üyesidir.

kararına vardı. Öğrenciler kabul ettiler. Ama onu götürürken komitenin iki adamıyla karşılaşmışlar. Bu adamlar küçük düşmemeleri için kararı onlardan alıp yırtmışlar. Daha iyi şartları kabul edeceklerini söylemişler. İki gün sonra öğrenciler, tekrar aynı doğrultuda başka bir arzuhal vermişler. Lazarov liseyi kapatma kararındaydı ve biz, sınıf vekilleri belgeleri hazırlıyorduk. Bu [karar] öğrencileri çok, şehir sakinlerini ondan daha fazla ürküttü. Lise açıldı. Angelov ve Dimitrov'a ise istifalarını vermeleri gerektiği söylendi ve böyle de oldu. O zaman Prenslikte Eğitim Bakanı K. Veliçkov idi. Blagoy Dimitrov da hemen Şubat ayında Sofya Erkek Lisesi'ne atandı. Angelov'a ise bildiğim kadarıyla yılın sonuna kadar maaş ödediler. Yaklaşık yedi öğretmen, bunların arasında Görçe de bulunuyordu, Eksarhlığa bir protesto verdiler ve Blagoy'un geri döndürülmesini istediler. Bu henüz kalkışma esnasında oldu. Naumov sadece Kız Lisesi müdürü olarak kaldı. Blagoy'un derslerini ben ve [Hristo] Tençev aldık. Ama öğrenciler, sınıfa girdiğimizde bizi pencerelerden atacakları tehdidinde bulunuyorlardı. Tençev benden daha çok korkuyordu. Sınıfa yalnız girmeye karar verdim; revolverle gelmiştim. Başıma hiçbir şey gelmedi.

1897-98 eğitim yılının Mart ayı içinde öğretmenler ve şehirlilerle birlikte 3-4 toplantı yaptık ve bu toplantılarda komitenin aldığı yolun bizi nereye götüreceğini tartıştık. O zaman komite başkanı Tatarçev idi. Bu dönemde "kilise partisi"¹⁴⁵, komite meselesini bir grup kişinin özgürlük ideali altında gizlenerek kendi menfaatine kullandığını düşünüyordu. Tesadüfen ben de bu partide yer almıştım. Samarciev'in değil de, Hacinikolov'un yayınlarının kullanılması için komiteden bir genelge vardı. Taşrada her yerde öğretmenler ve şehirliler iki akıma ayrıldılar. Bu zamanda Samarciev'in kardeşi Selanik'e geldi. Pirlepe'de bir tarafın diğer taraftan kesin bir şekilde ayrıldığını, buna rağmen 40 lira civarında para topladıklarını, para-yı kime teslim edeceklerini bilemediklerini söyledi.

İhtilalci düşünce henüz daha netleşmemiş, fikirler oturmamıştı. Zorla para toplama yöntemi yavaş yavaş ivme kazanmaya başlamıştı. Hatta çocuklar, sadece daha fazla para alınabilmesi için kaçırılıyorlardı. Böyle Köprülü'de Vesovi ailesinin çocuğu, öğretmeni Parnarov tarafından kaçırılmıştı. O, çocuğu güya gezmek için almış,

145 146'ncı dipnota bakınız.

birkaç silahlı önlerine çıkmış ve onları kaçırmışlar. Vesovi ailesi 200 lira vermiş. Bu komitenin kararıyla olmuş. Türkler bunları yakaladılar ve Parnarov beş yıl hapiste yattı.

Tüm bu vakalar, kitapçıdan kitap alışları ve sair paraların kötüye kullanıldığı şüphesini uyandırdı. Tüm bu gelişmeler daha sakin olan kişilerin gruplaşmasına sebep oldu. Bununla birlikte komitenin yürüdüğü kötü yoldan saptırmak için tekrar özgürlük davası örtüsü altında daha fazla insanın birleşmesine neden oldu. Böylece, 1898 yılında kurucu üyelerin sayısının on dört olduğu bir "İhtilalci Cemiyet"¹⁴⁶ kuruldu.

146 İhtilalci Cemiyet. VMORO'nun kurulması ve Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı mücadele ideolojisi, Eksarhlığa bağlı olanları endişelendirmiştir. Eksarhlık VMORO'yu Makedonya ve Edirne vilayetinde gerçekleştirmiş olduğu dini ve eğitim faaliyetleri için bir tehlike olarak görmüştür. Bunu engellemek için, Mart 1897'de Selanik'te, Eksarhlığın telkiniyle şehirdeki erkek lisesinin personeli ile zengin yerel tüccarlar "*İhtilalci Cemiyet*" ya da daha doğrusu "*Türkiye'de Bulgar Gizli İhtilalci Cemiyet*"i kurmuşlardır. Klasik Bulgar tarih yazımına göre, böylece Selanik'teki Bulgarlar arasında Osmanlı Avrupası'nda Bulgar Meselesi'nin çözümlenmesine yönelik farklı görüşler ortaya koyan iki cephe meydana gelmiştir. Bir cephe Eksarhlık tarafından desteklenen devrim ve eğitim cephesi, diğeri de VMORO tarafından yürütülen silahlı mücadele cephesidir. Bu iki farklı cephe arasındaki ana anlaşmazlık, belirlenen hedefe (Ayastefanos Bulgaristan'ı) ulaşma konusunda gidilen yoldur. Burada şunu söylemek gerekiyor ki, "İhtilalci Cemiyet" in Eksarhlık ile Selanik'teki Bulgar ticari temsilci ile veya Sofya'daki Yüksek Komite ile bağlantıları olduğu iddiaları, anılara dayandırılmaktadır. Bağlantılar ile alakalı Bulgar tarihçileri, günümüze kadar henüz güvenilir kanıtlar sunmamışlardır.

II. BÖLÜM

İhtilalci Cemiyet'in başkanıydım. Yedi kişiden oluşan yönetim kurulu üyeleri Hr. Tençev (öğretmen, Kılıkış doğumlu, [Sofya'daki] yüksekokuldan matematik mezunu), Yosif Kondov, bankacı (Pirlepe'den), Dimitır Mirçev (filolog, Pirlepe doğumlu), Delço Koluşev, Atanas Naumov ve Hr. Ganov¹⁴⁷ idi. Koluşev'de bu örgütün tüzüğü bulunur. Kurucu üyelerin kollar oluşturmaları için taşraya dağılmaları gerekiyordu. Amaç, komitenin yürüdüğü kötü yoldan saptırmak ve aceleyle yapılacak olan ihtilalden kaçınmaktı. İhtilalin gerçekten yakın bir zamanda patlak vereceğini düşünmemize rağmen henüz öyle bir yola girilmesinin zamansız olduğu kanaatindeydik. Sonradan görüldü ki herkes böyle düşünmüyormuş. Örgütün ilk sermayesi kurucu üyeler tarafından verilen beşer liradan ve çok sayıdaki şehirlinin bağışlarından oluşuyordu.

İlk olarak "Borba" adlı bir gazete çıkarıyorduk. Gizli matbaa kurmamız için 600 Franka baskı harfleri de sipariş ettik. Bu gerçekleşmedi ve harfler benim çalışma odamda kaldılar. Bunların yarısından fazlasını erittim. Gazeteden 7-8 sayı çıktı. Gazetede komiteye karşı yazı yazılmıyordu, genel bir propaganda yapılıyordu. O da insanların mücadeleye yönelik organize edilmesi çerçevesindeydi. Gazetedeki yazıların nasıl bir ruhla yazıldığını çok iyi hatırlamıyorum. Gazetenin yazılışında Koluşev, Naumov, Tençev ve sadece belli kısımlarında da ben katkıda bulunuyorduk. Mor mükkeple ile sıradan gazete formatında, kançılara kâğıdı üzerine hektograflştırılıyordu.

5'nci sınıf ve üstü öğrenciler arasında da gruplar oluşuyordu. Öğrencilerin arasındaki propagandayı merhum Tırpen Markov ve başka birisi -o da öğrenci- yapıyordu.

Taşradaki kolların temeli Pirlepe'de ve Ustovo'da başöğretmen olan ve Pirlepe doğumlu Toşev'in yönetiminde Ahi Çelebi'de atıl-

147 Hristo Ganov. Öğretmendir.

dı. Koluşev, Yüksek Komite'nin başkanı olan Yosif Kovaçev¹⁴⁸ ile anlaşması için Sofya'ya gönderildi. Merkez Komitesi'nin temsilcisi olan Görçe, Sofya'daki Yüksek Komite ile aynı fikirde değildi. Bu Yüksek Komite bizimle işbirliği yapmaya razı olmadı. Görülüyor ki parçalanmaktan korkuyormuş. Koluşev döndü ve örgüt için Sofya'da yapılmış bir mühür getirdi. Selanik'e temsilci olarak atanan Şopov¹⁴⁹, İhtilalci Cemiyet hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Koluşev henüz öğretmendi. Yüksek Komite'den olan Stanişev, Tençev'e bir mektup yazdı ve bu mektupta bölünmemiz ricasında bulunuyordu. Propagandayı içeride [Makedonya'da] sürdürdük. Bu zamanda, 3 Haziran'da Selanik'te Ganov öldürüldü. Bu olayda adamlarımızdan birkaçı istemeyerek olaya müdahale ettiler. Sırp propagandası yapan Peyçinovski, Bulgar öğretmenlerinden birisinin öldürülmesi gerekir ki Selanik'te Sırp lar hakkında konuşulmaya başlanılsın anlamında propaganda yapmış idi. Peyçinovski'nin Ganov ile ilişkileri kötüydü. Çünkü Ganov, zaman zaman Pençinovski'nin eşine (onun rızasıyla), onun [Peyçinovski'nin] orada [Selanik'te] ne yaptığı hakkında mektup yazıyordu. Ganov Plevne doğumluydu. İsviçre'de kimya bitirmiş bir genç adamdı. Ganov'un öldürülmesi hakkında 1898 yılındaki "Mir" Gazetesi'ne¹⁵⁰ bir yazı yazdım. Bu yazı tarafımdan Eksarh'a olayın nasıl olduğu hakkında gönderdiğim raporun basılı haliydi. Bu olay esnasında ben de kolumdan kama, başımdan da revolver ile yaralandım. Bu üzüntülü olaydaki tutumundan dolayı daha sonra Prens [Ferdinand]¹⁵¹ beni nişan ile taltif etti.

Ganov'un öldürülmesi insanların gözünde örgütün otoritesini arttırdı. Bizim ayrı bir örgüt olduğumuz ve örgüt üyelerinin bu olayda Ganov'un savunulması için erkekçe mücadele ettikleri artık biliniyordu.

Bu olayla ilgili Üsküp'te İç Örgüt'ün bölge amirliğini yapan Matov ve Manastır bölge amiri Peşkov'dan mektup aldım. Hacinikolov

148 Yosif Kovaçev (1839-1898). Sofya'daki yüksekokulda hocadır. Bulgar Bilimler Akademisi üyesidir. VMOK başkanlığı yapmıştır.

149 Atanas Şopov. İstanbul'daki Tıbbiye'de okumuştur (1868-1876). St. Petersburg'da hukuk bitirmiştir. 1884'ten 1897'e kadar İstanbul'daki Bulgar Eksarhlığı'nın sekreteridir. 1890'dan 1897 yılına değin de Eksarhlığın basılı organı olan Novini adlı gazetenin genel yayın yönetmenidir. 1897'den 1907'e kadar ise Selanik'te Bulgar ticari temsilcidir.

150 Mir Gazetesi. Halk Partisi'nin yayın organıdır.

151 Ferdinand I (1861-1948). 1887-1908 yılları arasında Bulgaristan prensi, 1908 ila 1918 yılları arasında ise Bulgaristan kralıdır.

ise gece hastaneye kadar bana eşlik etti. Tatarçev de beni parasız tedavi etmek için hizmetlerini sundu.

O zaman biz Peyçinovski'yi cezalandırma kararı aldık. Ben öyle bir kişiyi buldum. Bu kişi de bir yıl öncesine kadar İç Örgüt için çalışmış olan Doyranlı Manço Stoykov idi. O böyle bir iş için ustaydı. Bize hizmet vermek için yemin etti. Bundan ziyade adamımız olan lisede onun kardeşi vardı. O zaman Selanik'te Merkez Komitesi'nin (Tatarçev başkandı, fakat hâkim güç ise Gruev idi) yöneticisi olan Gruev, kararımızı bilmeksizin Selanik yakınında bulunan bir köyden olan Atanas isminde birisine Peyçinovski'ye saldırması emrini vermiş. Gruev'in yönetiminde saldırı gerçekleşti. Gruev bizim hazırladığımız Manço'yu da çağırmişti. Böylece ikisi Peyçinovski'yi hallettiler. Peyçinovski daha iki ay civarında yaşadı. Manço Serez'e kaçtı (akşam vakti saldırı oldu). Gruev ve Vesov'u polis karakoluna çağırmışlardı. Türkler Gruev'in komitenin adamı olduğunu hissetmişlerdi. Bu Ağustos ayındaydı.

Bu arada Köprülü'de şube açtık, Tikveş'te de başlattık (Kavadar'da 2-3 taraftarımız vardı). Naumov'u Serez'e gönderdiler. Onun yerine liseye müdür olarak Sofya'dan Hacıivanov¹⁵² geldi.

Naumov Serez'de şubemizin temellerini attı. Bu zamanda Sofya'da başında Yosif Kovaçev'in bulunduğu Yüksek Komite bizimle haberleşmeye başladı. 1 Mayıs'ta Makedonya'da Sırp propagandasına karşı yazılan bir genelgenin 100 nüshasını aldım. Merkez Komitesi bu genelgeye karşıydı. Çünkü Yüksek Komite ile bu işbirliğimiz (yazılı olarak böyle bir sözleşmemiz yoktu) onların algısına göre beğenilmiyormuş. Genelgeyi ahaliye dağıttık. Bu da halkın gözünde itibarımızı arttırdı. Çünkü tüm önde gelen kişiler Bulgaristan ile hemfikir bir şekilde çalışmayı arzu ediyorlardı. Fakat bunu nasıl yapacaklarını bilmiyorlardı. Orada da yönetim herkese karşı zorbalık ediyordu. Artık o zamandan itibaren Merkez Komitesi resmen bize karşı tavır aldı ve bizden nasıl kurtulacağını düşünmeye başlamıştı.

Uzun okul tatili esnasında Zograf Manastırı'ndan para almak için Aynaroz'a gittim. Komitenin onlardan [rahiplerden] 500 lira istediğini biliyorduk. Biz sadece 100 lira istediğimizden ve Samarciev'in onların arasında sözü geçen bir kişi olduğundan dolayı razı geleceklerini düşünüyorduk. Yanımda, Samarciev'den ve İh-

152 Dimitir Hacıivanov. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nin müdürüdür (1891-1893).

tilalci Cemiyet'ten alınan tavsiye mektubunu taşıyordum. Aynaroz'da bana sadece 5 lira verdiler. Bu parayı da onlara geri verdim (Onların tarafından yapılan bu hareket dalkavukluk idi). Boş elle geri döndüm.

O zaman -ben Aynaroz'da iken- 1900 yılı Paskalya tatilinde Serez'de Naumov'a karşı saldırı oldu. Bu saldırıyı biz bekliyorduk. Fakat böyle bir adım atacaklarına inanmıyorduk. Nisan'ın başında Naumov müfettiş olarak Serez ve Menlik bölgesindeki okullara bir gezi gerçekleştirdi. Bu gezi esnasında orada şubelerimizin kurulabilmesi ve karşı tarafın o ana dek ne kadar şubeleri olduğu hakkında bazı incelemeler yapmış. Naumov'un Selanik'te İhtilalci Cemiyet'in Paskalya öncesi bir toplantısında sunduğu sözlü raporda, en büyük köylerin Merkez Komitesi tarafından ele geçirildiği ve örgütümüz için zeminin az sayıda köylerde bulunduğu, fakat her şeye rağmen her yerde samimi karşılanabilirmişiz hissinin olduğu görüldü.

Naumov teftişe gitmeden önce onun nereye gideceğini izlemişler fakat o onları atlatmış ve onlar onun izini kaybetmişler. Naumov raporu sunduktan sonra Serez'e geri döndü ve birkaç gün sonra ondan mektup aldım. Naumov, bu mektupta Duşanovi Kuli yakınlarındaki yolda kendisine karşı bir saldırı teşebbüsünü anlatıyordu. Naumov, iki saldırganı ürkütmüş ve böylece kurtulmayı başarmış.

Bu olayla ilgili Matov ve Toşev'e (onlar Selanik'teydiler) saldırının amacının ne olduğu ve neden daha önce açıklama istemediklerini sordum. Böyle bir teşebbüsün olmadığı cevabını verdiler. Naumov ve eşi bir eğlence treniyle 23 Nisan'da Selanik'e geldi ve saat 2 civarında Boşnak Han bahçesinde Matov ve Toşev ile görüştüler. Naumov ve eşini istasyonda uğurlarken, Matov ve Toşev Naumov'u öpüyorlardı (Toşev'in Naumov'u öptüğünü iyi hatırlıyorum). Ondan sonra, Aynaroz'a gitmiştim ve döndüğümde, iki gün öncesi Naumov'a karşı saldırı olduğunu öğrendim. O zaman Matov'u lokantada gördüm. O bana elini uzattı. Ben de soğuk bir şekilde elimi verdim. Matov ve etrafındakilerle bu mesele daha fazla dile getirilmedi.

Bu konu hakkındaki teferruatlı bilgiye şimdi Plevne'de savcı olan Stefan Konstantinov sahiptir. O, Serez bölgesindeki işler ile ilgili çok şey biliyor. O vakit biz örgütte Matov'u (Selanik'te) ve Gruev'i (o zaman Manastır'daydı), Hacinikolov'u ve Toşev'i öldür-

me kararı aldık. O zaman Tatarçev o kadar aktif değildi. Az kalsın Gruev öldürülecekti. Bu işi yapması için Mirçev görevlendirilmişti, fakat o geç kaldı. Çünkü o, örgüt ile ilgili meseleler için Pirlepe'ye gitmişti. Sofya'da Çakırov tarafından çıkarılan Avtonomiya Gazetesi'ni de artık yanımıza çekmiştik. Bir akşam Matov, Hacinikolov ve Toşev'e ateş açmak istedim, fakat onlar haberdar edildiklerinden dolayı kaçtılar. İlişkiler tamamen gerginleşmişti. Sonuna kadar mücadele etme konusunda kararlıydık, fakat birbirimizi yok etmenin konu sonuçlar doğuracağı düşüncesi bizi durduruyordu. Naumov'un ülkede kalmak için bizi dinlememesi, bizi hüsrana uğrattı. Merkez Komitesi'nden bunun için emir almıştı.

O zaman beni Sofya'ya örgütümüzün davaya katkısı olup olmayacağı ve kamuda, hükümette, Eksarhlıkta destek bulup bulamayacağımız sorusunun [cevabını] öğrenmeye gönderdiler. 1900 yılında Raço Petrov ile görüştim. Parkın etrafında dolaşarak yaklaşık bir buçuk saat onunla konuştum. Ona *"ihtilali yapmada acele etmiyor musunuz?"* diye sordum. Muhalliflerimize verdikleri destek bu ihtilali hızlandıracak, belki de onu imkânsız hale getirecek diye kendi görüşümü de ekledim. O bana, bir yol üzerinde yürüyebilmemiz için anlaşma yapılması temennisiyle cevap verdi. Ona, örgütün güçlendiği takdirde Bulgaristan'a bir Yunan Savaşı patlama ihtimali hakkında ne düşündüğünü sordum. Raço şöyle bir cevap verdi; *"Ben bundan korkmuyorum. Çünkü Bulgar ordusu disiplinlidir. O zaman eminim ki prens beni iktidara davet edecek."* Ondan sonra Stoilov'u¹⁵³ ziyaret ettim. Ondan hükümetin Merkez Komitesi'ni destekleyip desteklemediği hakkında bilgi almak istedim. Stoilov kesinlikle reddetti. Bana, bildiğim bir genelgeyi gösterdi. Diplomatik temsilcilere yönelik hazırlanmış olan bu genelge, temsilcilere Merkez Komitesi'nin üyeleri Bulgar toprağına ayak bastıkları an tutuklanmaları bilgisini içeriyordu. Stoilov bana, onların hiçbir ideal peşinde olmadıklarını, Görçe'nin Türk Komiserliği ile bağlantısı olduğu hakkında güçlü deliller de bulunduğu söyledi. *"Fakat büyük bir ihtimalle bunu Görçe örgütün varlığı ile alakalı önemli sebeplerden dolayı"*

153 Konstantin Stoilov (1853-1901). Robert Koleji mezunudur(1871). 1877 yılı içinde Heidelberg Üniversitesi'nde hukuk bitirmiştir. Aynı üniversiteden hukuk doktorası vardır. Prens Aleksandr Batenberg'in baş sekreterliğini yapmıştır (Ağustos 1879-Haziran 1880). Kabine başkanıdır (Haziran 1880-Ocak 1883). Halk Partisi'nin kurucusu ve lideridir. Başbakandır (Haziran-Ağustos 1887, Mayıs 1894-Ocak 1899).

yapabilir” diye de ekledi. Bu görüşmeden Halk Partisi'nden¹⁵⁴ hiçbir şey bekleyemeyeceğimiz kanaatiyle çıktım. Radoslavov'un yanına gittim. Bana bu çıkılmaz durumdan nasıl çıkılacağıнын yolunu göstereceği yerde, Radoslavov'un daha fazla benden bilgi almaya çalıştığını fark ettim. Radoslavov'un tamamen Sarafov'un Yüksek Komitesi taraftarı olduğuna emin oldum. Bir saat konuşmamıza rağmen, Radoslavov beni ikinci defa yanına davet etti. Stoilov'un, Radoslavov'un Melhame'nin¹⁵⁵ önünde komiteyi elinde tuttuğu hakkındaki sözlerini hatırlayarak bu randevuya gitmedim.

En sonunda, ilk olarak Görçe ile görüşme, daha sonra da anlaşmazlıklara son vermek için komiteye gitmem hakkında Boris Sarafov'dan davet aldım. Görçe ile konuşmayı kabul etmiyordum. Fakat komiteye gittim. Komitenin tüm üyeleri önünde bu İhtilalci Cemiyet'i neden kurduğumuz ve varlığını neden sürdürmesi gerektiği gerekçelerini açıkladım. Bu bağlamda, Sarafov'un seçildiği kongreye İhtilalci Cemiyet tarafından gönderilmiş ve uzun ve geniş tutulan bir raporla onların dikkatini çektim. Bu raporda (şimdi Yüksek Komite'nin arşivinde bulunmakta) İhtilalci Cemiyet'in tüm kurulma sebepleri gösteriliyordu. Bu raporda tüm ana gerekçeler bulunmaktadır ki bundan dolayı da rapor çok önemlidir. Onlar bana aramızda uzlaşıya varılması ile ilgili tüm her şeyi yapacaklarını, hatta gerekirse güç de kullanacaklarını vaad ettiler. Bu arada Görçe'nin [teşvikiyle] Miladinovi Kardeşler kahvesinde beni öldürmeye teşebbüs ettiler. Üç kişi olduğumuzdan ve hemen revolverime sarıldığımdan dolayı Makedonyalılarla karışık Radoslavov yanlısı bir grup, bize saldırmaya cesaret edemedi.

Ondan sonra Eski Zağra'ya gittim (Bu Temmuz 1900'deydi). Yol üzerinde Ahi Çelebi bölgesinde bulunan yurt dışı lojistik noktamı-

154 Halk Partisi. Haziran 1894'te kurulmuştur. 1894-1899 yılları arasında, Konstantin Stoilov başkanlığında, Bulgaristan'ı idare eden partidir.

155 Necib Melhame Paşa (1856-1927). Paşa'nın Bulgaristan Komiserliği'ne tayin edildiğinin iradesi 1 Ağustos 1898 tarihinde çıkmıştır. 13 Aralık 1900 ve 5 Ocak 1902 tarihleri olmak üzere iki defa komiserlikten belirli sebepler sunarak istifa etmiştir. İlki kabul edilmeyen istifa, 1902 Ocak'taki kabul edilmiş ve 20 Ocak 1902 tarihinde Bulgaristan Komiserliği'ne Ali Ferruh Bey atanmıştır. (Mahir Aydın, “Bulgaristan Komiserliği”, *Belgeler*, Cilt: XVII, Sayı: 21, 1996, s. 80-81; Emine Taşkın, *Necib Melhame Paşa'nın Siyasi Hayatı (1856-1927)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Davut Hut, İstanbul 2019, s. 27-47)

zın amiri, Çepelli'de oturan öğretmen İvan Slavov'u gördüm. Onun, Merkez Komitesi lehine tereddüt ettiğini anladım. Eski Zağra'da yanıma Pavel Genadiev¹⁵⁶ geldi. Zvezda Oteli'nde görüştük. Onun hareketlerinden yeniden Görçe'nin telkiniyle beni öldürmeye geldiğini anladım. Genadiev, barışmamız gerektiği konusunda beni ikna etmek ki, Sarafov ile birlikte bu doğrultuda her şeyi yapacağını söyledi ve Çepelli'deki lojistik noktasını üzerine almasına müsaade etmemi de ekledi. Anlaşmaya varıncaya kadar bunun mümkün olmadığı, barışma olmadan lojistik noktasını üzerine alması durumunda bunu işgal olarak addedeceğimi söyledim (Orada 40-50 Krnka tüfeği ve revolver bulunuyordu).

156 Pavel Genadiev (1873-1959). Manastır'da doğmuştur. 1895-1897 yılları arasında Kırklareli ve Mustafapaşa'da öğretmenlik yapmıştır. VMORO'nun bir üyesidir. Mustafapaşa'daki ihtilal komitesinin başkanıdır.

III. BÖLÜM

Eksarhlık telgraf ile beni İstanbul'a çağır-
dı. Bu zamanda Nov Vek Gazetesi'nde¹⁵⁷, Mirçev tarafından Merkez Komitesi'ne karşı bir makale yayımlandı. O zaman bende iki tane revolver bulunuyordu. Mucize bir şey ki Türkler bunları bulamadılar. İki defa Eksarh ile görüştüm. Eksarh, Merkez Komitesi'nin hükümet ve prens tarafından desteklenmiş olduğu mazeretiyle komitenin ne hareketlerini onaylıyor ne de onunla mücadele etmede kendisini güçlü hissediyordu. İhtilalci Cemiyet'in varlığı Eksarh'ı rahatsız etmiyor gibiydi. Fakat Eksarh destek verme bağlamında zayıftı. Eksarh, Merkez Komitesi'ne karşı tedbir alması hususunda en yakın zamanda hükümet ile anlaşacağı hakkında kendini kandırıyordu. Eksarhlıkta-ki memurların, özellikle Selcobaliyev'in İhtilalci Cemiyet'e destek vermek için daha büyük arzuları vardı. Hatta para konusuna gelindiğinde, bu bağlamda bir şey yapılabileceğini söylediler. Eksarh'ın ve memurların sadece sözde olduklarını anladım. Eksarhlığın Makedonya hakkında hiçbir planının olmadığı kanaati ile çıktım. Hatta dinî okulun binasında gerçekleşen bir konuşmada ona sordum: *"Hürmetli Eksarhım, sizin Makedonya hakkında geçmiş planınız nasıldı ve gelecekte nasıl olacak?"* Eksarhın cevabı şöyle oldu: *"Daha fazla piskoposlarımız olsun ve etrafa daha fazla okumuş kişiler yayalım ki meseleyi kendileri halledesinler"*. Bundan dolayı Eksarh Makedonya liselerinden proletarya hazırladı ki bu proletarya ihtilali hızlandırdı. Mücadeleyi devam ettirmemiz gerekirse bunu sadece kendimize güvenerek yapmamız gerektiği kanaatiyle Selanik'e döndüm. Bunu da söylemem gerekiyor ki, Raço [Petrov] ile konuşmamızdan 10 gün sonra Diko Yovev bana bir kartpostal gönderdi ve kartpostalda benimle barışma istediği yazıyordu.

157 Nov Vek Gazetesi. Stefan Stambolov tarafından kurulan Ulusal-Liberal Parti'nin 1899-1916 yılları arasındaki yayın organıdır.

Selanik'te bir toplantı yaptık. Bu toplantıda Bulgaristan ve İstanbul'da elde ettiğim tüm bilgileri sundum. Sonuna kadar mücadele edelim ve ölelim bağlamında fikirler vardı. Başka bir şey değilse en azından Bulgar toplumunun ilgisini çekeceklerini düşünüyorlardı. Fakat başkaları da vardı. Bunlar birliğin daha iyi olduğunu ve parçalanmaya gidilmemesi için Merkez Komitesi'nin yürüdüğü dolambaçlı yolun tercih edilmesi gerektiğini söylüyorlardı. Barışma adına adım atmamız için Sarafov'un göndereceği kişiyi beklemeye karar verdik. Sarafov bir adam göndereceğini bana vaad etmişti. Eylül 1900'de Rusçuk garnizonunda subay olan Kamburov¹⁵⁸ geldi. O, takma adıyla gelmişti ve Hotel Partenon'a yerleşmişti. Benimle ayrı görüştü ve sonra da nasıl şartlar altında barışmamız gerektiğini konuştuğumuz toplantımıza da katıldı. Aynısını Merkez Komitesi ile de yaptı. Bir hafta sonra şartlarımızı sunduk: biz örgütün sıradan işçileri oluyoruz. Fakat Merkez Komitesi yöneticileri aramızdan birisini seçecekler ve Merkez Komitesi'ne üye yapacaklar. Başka birisini de yerel, bölgesel komite üyesi olarak kaydedeceklerdi. Her şeyimiz Merkez Komitesi'ne teslim ediliyordu. Kendi tarafınca Merkez Komitesi bir şart daha ekledi. Sırp ve Yunan propagandasına¹⁵⁹ karşı fukara öğrencilere destek verme

158 İvan Kamburov. Bulgar ordusunda üsteğmendir. Selanik'teki İhtilalci Cemiyet ile VMORO'nun Merkez Komitesi'ni uzlaştırmak için VMOK'un arabulucusudur.

159 Etnik milliyetçilikler, büyük siyasî bütünden ayrıldıktan sonra, "etnik ulus" ve topraklarının mevcut sınırları dışında yaşayan etnik "akrabalarını" da kapsayacak şekilde genişleme arzusu taşımışlardır. (Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 134) Balkan Hristiyan toplumlarının milliyetçilikleri de etniktir ve "içgüdüleri" doğrultusunda, "kutsal" sınırlarına yani "Büyük Bulgaristan", "Büyük Sırbistan", "Büyük Yunanistan"a vs. ulaşmak için irredantist karakterlerini göstermede gecikmezler. (V. Traykov, *İdeolojieski Teçeniya i Programi v Natsionalno-Osvoboditelno Dvijenie na Balkanite do 1878 g.*, Nauka i Izkustvo, Sofya 1978, s. 142-2016; *İstoriya na Bulgariya*, Tom 7, Sofya 1991, s. 38-59; Bülent Akyay, "Yunan Milliyetçiliği", *Milliyetçiliğin Coğrafyaları II*, Editör: Dr. Yusuf Ziya Bölükbaşı, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 229-231) 1878'den sonra, birbirini dışlayan ve uyumsuz doktrinler, açıkça tanımlanmış etnik, dinsel ya da dilsel sınırların bulunmadığı Makedonya'nın Osmanlı vilayetlerinde çarpışmıştır. (Kr. Mançev, *Balkanski Razpri*, Paradigma, Sofya 2015, s. 60-74) Bundan dolayı, bu milliyetçiliklerden her biri, ahalii kendi davalarına çekmek ve "öteki"nin millî ideolojinin yayılımını engellemek için propaganda aracına başvurmuştur. "Millî propaganda", yani ahalinin bilinçlenmesi amacıyla yapılan mücadele, ilk başlarda barışçıl yollarla (eğitim ve din) yapılmıştır. Ancak barışçıl yolların halka yeteri kadar nüfuz etmediği görülmüştür. Bu da, Bulgar bilim literatüründe "silahlı propaganda"

amacıyla kurulan İyilik Yapma Cemiyeti'nden vazgeçmemiz değil, aynı zamanda da bu cemiyeti parçalamamız gerekiyordu. Bu ağır ve küçük düşürücü bir şart idi. Bunu kabul etmedik. Sadece bu cemiyetten vazgeçmeyi kabul ettik. Anlaşma hakkında başkan olarak Tatarçev ve tarafımdan imzalanan ve iki mühürle de mühürlenmiş bir protokol yapıldı. İki hafta sonra bu iş için uygun olmadığını bilerek Yosif Kondov'u Merkez Komitesi üyesi, beni ise yerel komite üyesi olarak belirlediler. Sarafov'un delegesinin düşüncesi şuydu: *"Kardeş, her şeyde sizin doğru olduğunuzu görüyorum. Fakat siz uzlaşma olması gerekliliğini daha iyi anlıyorsunuz. Ben size yukarıdan herkesi çok iyi yöneteceğimizi ve bundan sonra hiçbir saçmalık olmayacağını vaad ediyorum. Gerçi bu iş, Hacinikolov'un da itiraf ettiği gibi, başlatıldığında böyle sonuca varacağı düşünülmemiştir. Hatta Nikolov çok ileri gidildiğini ve işe son verilmesi gerektiği kanaatindeymiş"*

Sofya'da bulunanlar, Koço Avramov (Serez köylerinden Çereşnitsa doğumlu) ve Çakırov da dâhil tüm adamlarımıza bir genelge gönderdim. Bu genelgede yapılmış olan anlaşmanın sebeplerini ortaya koydum. Genelgenin sonucunda birlikte çalışabilmemiz için eski muhaliflerimize el uzatılması ricasında bulundum. Pere Toşev bize yeniden, yani beni, Koluşev'i, Samarciev'i, Kondov'u, Mirçev'i, Tençev'i, İç Örgüt'ün üyeleri olarak yemin ettirdi. "İhtilalci Cemiyet"te, bu 14 kişi arasında, Anton Stoilov, Dimitir Apostolov ve Andrey Vesov da yer alıyordu. İkinci kez Stoilov yemin etmedi. Bununla bitti. Her yerde uzlaşmaya yatkın olan kişiler buna razı geldiler, sadece Koço Avramov ve Çakırov kendi görüşlerinde kaldılar. İvanovi Kardeşler'e olan ve Koço Avramov ismine yazılmış bulunan borcumuzu ödedikten sonra Sarafov elimizde olan tüm materyalleri bizden aldı. Koço Avramov'dan incitici bir mektup aldım. Ona,

olarak bilinen yeni güç aracını ortaya çıkarmıştır. Yeni vasıta, Makedonya'da Bulgar, Sırp ve Yunan irredantizmi arasındaki silahlı mücadeleyi ifade etmektedir. Ulus devletler tarafından desteklenen yeni tip çetelerle yapılmıştır. Bu yeni tip çetelerin örnekleri ise VMOK ve "Etniki Eterya"nın faaliyetleridir. Söz konusu silahlı çatışmalar 19'ncü yüzyılın sonlarına doğru başlamış ve 1903 yılından sonra da tüm gücüyle artarak devam etmiştir. (V. Traykova, "Etniki Eteriya, Sızdavane, İdei i Deynost po Otnoşenie na Makedoniya (1894-1897)", *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 3, 1985, s. 146-171; Sv. Eldirov, "Naçalo na Sribskata Viorijena Propaganda v Makedoniya", *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 1, 1984, s. 48-65; Sv. Eldirov, *Sribskata Viorijena Propaganda v Makedoniya (1901-1912)*, *Voennoizdaletski Kompleks "Sv. Georgi Pobedonosets"*, Sofya 1993, s. 44-48; D. Toşev, "Gritskata Viorijena Propaganda v Makedoniya (1903-1912)", *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 5, 1998, s. 26-50; Bülent Akyay, *a.g.m.*, s. 232)

işi çok yanlış anladığı, onunla tüm işbirliğine son verdiğimi içeren bir mektup yazdım. Uzlaş 1900 yılının Eylül ayında gerçekleşti.¹⁶⁰ Avramov'a yazdığım mektup ise Kasım ayında yazıldı.

Sarafov'un komitesinden olan kişiler Avramov'a saldırdılar ve Avramov ağır yaralandı. Şimdi hayatta ve ünlü bir Tsonçev¹⁶¹ yanlısıdır. Avramov silah taşımacılığı ve sair hakkında bilgi almak için Selanik'e gelmişti. Avramov daha önce bizim temsilcimizdi ve Çakırov ile de irtibat Avramov üzerinden kurulmuştu.

1900 yılının yazında bizim cemiyetten, zikredilen Manço Stoykov önderliğinde Doyran bölgesine beş kişilik bir çete gönderdik: daha önceden İyilik Yapma Cemiyeti tarafından Kireçköy'e gönderilen ve Bulgar Okulu açılması için bazı aileler ile iletişime geçmesi gereken Debre bölgesinden Trayko, diğer ikisi Pirlepe'den ve ötekisi de Debre'den. Bu çete Pataros ve diğer başka iki köyün sahibi olan Doyran beyini kaçırmaya ve ondan fidye almaya gönderilmişti. Bir buçuk ay sonra Doyran Bölge Komitesi (Selanik'teki Merkez Komitesi'nin rızasıyla), Manço'nun Merkez Komitesi'nden birisini öldürmeye gönderildiğini düşündüğünden dolayı Manço'nun çetesinde bulunan [öteki] Debreliyi ikna etmiş ve bir gece Manço sigara yaparken Debreli onu sırtından vurmuş.

Çeteyle yapılan bu teşebbüs böylece sona erdi. [Yosif] Kondov, Merkez Komitesi'nin oturumlarına sadece bir kere çağırıldı. O zaman Dr. Tatarçev başkan, Hr. Matov, Pere Toşev, İvan H. Nikolov ve Kondov ise üyeler idi. Ondan sonra Kondov çağırılmamış, hatta kendisi de mesafeli durmaya çalışıyormuş. Merkez Komitesi tara-

160 Anılar ile ilgili Bulgar literatüründe, VMORO'nun Merkez Komitesi ile İhtilalci Cemiyet'in adamları arasındaki uzlaş ı hakkındaki bilgilerde yanlışlıklar vardır. İvan Garvanov'un dışında İvan Hacinikolov da anılarında (göröldüğü üzere Garvanov'dan etkilenmiş) aynı yıla işaret etmektedir. (Hr. Şaldev, "İz Zapiskite na Hacinikolov", *İlyustratsiya İlinden*, Kn. 2(82), 1937, s. 8). Aslında uzlaş ı bir yıl evvel gerçekleşmiştir. VMORO'nun elçisi Teğmen Kamburov, Selanik'e 9-10 Eylül 1899'da ulaşmıştır. (K. Pandev, *Natsionalno-Osvoboditelno Dviženie v Makedoniya i Odrinsko 1878-1903*, Sofya 1979, s. 151)

161 İvan Tsonçev (1858-1910). Bulgar ordusunda generaldir. 1901 yılında Bulgar ordusundan ayrılmıştır. VMOK'un 9ncu kongresinde örgütün başkan vekili seçilmiştir. Ancak gerçekte, VMOK'un liderine dönüşmüş ve faaliyetleri de komitede parçalanmalara sebep olmuştur. 1902 yılında Bulgar tarih yazımında Yukarı Cuma Ayaklanması olarak adlandırılan ayaklanmayı tertip ve idare etmiştir. Bir çeteye liderlik yapmıştır. İlinden-Preobrajenie Ayaklanması'nda aktif rol almıştır. 1905 yılının sonbaharından itibaren de ihtilal hareketine aktif katılımına son vermiştir.

fından belirlenen bedellerin nasıl toplanacağı hakkında karar alınması için yerel komitede bir oturum da yapılmıştı. Bu yerel komitede, Merkez Komitesi delegesi olarak Hr. Matov, din adamı Stamat Tançev (Bugarievo doğumlu ve Selanik'teki Aziz Dimitir kilisesinde papaz), Atanas Angelov (Kılıkış'tan, Selanik'te aşçı, orta halli bir adam), dördüncü olarak da ben vardım. Bedelin toplanması şöyle yapılıyordu: Her birimizin iki kişiyi seçmemiz gerekiyordu. Bu seçimi, kişilerin tanınırlığına göre ya kendimiz ya da sıradan komite üyelerinden birilerinin bildirmesi lazımdı. Önceden onlara hazır bulunmaları için imzasız, mühürlü davet mektubu gönderiliyordu. Mektup teslim edilirken de sözlü olarak bildiriliyordu. Çok defa paranın miktarı hayli fazla olmasına rağmen çoğu gönüllü veriyorlardı. İştih doğumlu tüccar Mihail Penuşliev, "İhtilalcı Cemiyet" [kassasına] 5 lira yatırmıştı. Daha sonra ondan 25 yerine daha 20 [lira] istediler. Hristo Tençev'e, eşi tarafından akraba olması hasebiyle, tüm usuller yerine getirildiğinden dolayı Penuşliev'i bu paraları yatırması konusunda ikna etmesi görevi verilmişti. Penuşliev kesinlikle reddetti ve kendisine saldırılacağı ihtimaline karşı revolverini gösteriyordu. Hatta Penuşliev'in eşi, Tençev'in eşine Mihail'in başına bir şey gelirse bundan Tençev'i sorumlu tutacağı ihtarında bulunmuş. O zaman, tüzük gereğince, Aziz Atanas mahallesinde bulunan evinin kapısının önünde, akşamüstü saat 7'de revolver ve kama ile birisi yerel terörist, diğeri komiteci olan iki kişi tarafından üzerine saldırıldı. Onu kama ile birkaç yerinden yaraladılar. Arkadaşı ise Selanik'te tüccar olan, Gevgili'den Lazo Dermenciyeve, yakında bulunan kendi evine girdi, revolverini aldı ve bu yerel teröristi göğsünden yaraladı. Henüz daha kendini savunan bu yaralı, yoldan geçen üç kişiyi yaraladı ve sonra da polise teslim oldu. Me-sele böyle tertiplendi: iki yaralanmış tüccar sorumlu olarak tutuldu. Terörist ise metresinin yanına giderken yaralandığını söyledi. Penuşliev hasta olarak yattı, o da suskun. Çünkü olayı açıklamaya cesaret edemiyordu. Arkadaşlarıyla kim tarafından saldırıya uğradığını açıklayıp açıklamamayı görüştü. Arkadaşları da Penuşliev'e susması tavsiyesinde bulundular ve Penuşliev de sustu.

400 liralık büyük bir rüşvetle "heyet-i ithamiye" den serbest bıraktılar. Bu rüşvetten dolayı vali ve bize ziyadesiyle karşı olan Filibe doğumlu Süleyman Efendi'yi azlettiler. (Bu da 1900 yılının Eylül ayında oldu)

Bir toplantıya daha katıldım. Bu toplantıda yeni çete tüzüğüne göre¹⁶² Zarova bölgesi ve Novoselo'da çete tertipleme meselesi tartışılıyordu. Bu çeteleri kuramadık. Bana başka iş buyurmuyorlardı. Buna rağmen ben fişek, tüfek vs. alımı gibi kendime iş buluyordum. Şehirden, o zamanda 100 bine kadar fişek alma ihtimali var iken sadece 2000-3000 fişek almama izin vermeleri bana çok tuhaf geliyordu. Tanesi ikişer liradan 100 tüfek (Gra) alabilme ihtimali varken Matov ve etrafındakiler (Merkez Komitesi) bana kesinlikle izin vermediler. Onlar -Merkez Komitesi- Yunanistan ile tanesi 20 Frank olan binlikler için pazarlıkta olduklarını söylüyorlardı.

Aralık 1900'de Selanik'e Haciasenov adı altında "Bulgaristan" cemiyeti temsilcisi, aslında Sofya'daki Sarafov Komitesi tarafından gönderilen Üsteğmen Sofroniy Stoyanov¹⁶³ geldi. Sarafov tarafından Merkez Komitesi üyesi olması için gönderilmişti. Onun ne yaptığını bilmiyorum. 1901 yılının Ocak ayındaki Selanik Olayı'ndan birkaç gün sonra buradaki meseleyi çözdüğünü söyleyerek buradan ayrıldı.

162 (Merkez Komitesi tarafından belirlenen) örgütün çeteler ile ilgili nizamnamesi için bkz. (*TsDA*, f. 1932K, op. 3, a.e. 3, l. 1-32,) 1901 yılı başındaki Selanik Olayı ile bağlantılı olarak, bu nizamnamenin bir nüshası Osmanlı yetkililerin eline geçmiş (*BOA*, Y. MTV. 211/66) ve Selanik Nizamiye Mahkemesi VMO-RO'nun Merkez Komitesi üyelerini yargılamıştır. (*BOA*, Y. A. HUS. 414/37, Lef 2)

163 Sofroniy Stoyanov. Demirhisar bölgesinde yer alan Tser köyünde dünyaya gelmiştir. Bulgar ordusunda subaydır. VMOK'un voyvodasıdır.

IV. BÖLÜM

Selanik Olayı'nın başlamasına vesile Milan Mihaylov (delikanlı, Sarafov komitesine çalışan, genelevde bir kadın öldürdüğünden dolayı Sofya'dan kaçtığı söyleniyor) oldu. Sarafov'un tavsiyesiyle o, Merkez Komitesi'ne çalışıyordu. O ve Manastır'dan Aleksandır Nikov geneleve gidiyorlarmış ve bazı arkadaşları, polis sokakta onları arayacağı tembihinde bulunmalarına rağmen onlar korkmadıklarını söyleyerek yollarına devam etmişler. Aynı akşam alıkonmuşlar, çünkü üzerlerinde revolver bulunmuş. Aleksandır Nikov polisten kaçmış ve tutuklu olarak yalnızca Mihail Mihaylov kalmış. Biraz terletildikten sonra, ele vermeye başlamış ve bu da İstipli Kotse Lazarov'un (8'nci sınıf öğrencisi) odasının aranmasına sebep oldu. Odada isimler, revolver ve hektograf buldular. Matov'un isteğiyle odanın sahibi olan Pando Badev'e (Pirlepe'den, terzi) itham edici belgelerin ele geçirilip geçirilmediğini sorduk. Hiçbir şeyin ele geçirilmediği ve o belgeleri yaktığına dair bizi ikna etmeye çalışmıştı. Başka belge olmadığını düşünüyormuş. Lazarov alıkonulduktan sonra Nikov'u da tutukladılar. İki gün sonra ise, 27 Ocak'ta Matov'u, Dime Palaşev'i (tüccar), onlardan sonra papaz Stamat'ı, Vasil Monçev'i (hancı) ve Dr. Hristo Tatarçev'i tevkif ettiler. Birkaç gün sonra jandarma kıyafetleriyle gizlenen Milan, Koço Floralı (Onu Gümenice'de yaralamışlardı, tedavi için gelmişti ve onu Dr. Tatarçev tedavi ediyordu) isminde yaralı bir çetecinin gizlendiği evi gösterdi. Bu evin sahibi olan usta Andon'u ve yaralı çeteciye de tutukladılar. Burada kaçmış olan Aleksandır'ı da buldular. O, evin duvarından atlayarak tekrardan kurtulmayı başardı. Kaçanı ve Atanas Angelov'un(yerel komite üyesi, aşçı) evinde saklanan öğrenci Milan Rizov'u da arıyorlardı. Üç gün sonra Selanik'ten çıkarken, "Tumbata" mevkisinde, Kalkış'tan Arabacı Ango'nun aracında Milan Rizov'u, Todorçev'i (Gevgili bölgesinin Sermenin köyünden olan) ve Aleksandır'ı yakaladılar. Bu olayda Aleksandır intihar etti, diğer ikisini ise tutukladılar. Atanas Angelov'u da tevkif ettiler.

Onları mahkûm etmeden önce, iki ay soruşturmaları sürdü. Milan Mihaylov, Milan Rizov ve bir yere kadar da Kotse Lazarov'un (daha sonra Karbintsi köyü yakınlarında hayatını kaybetti) hain oldukları ortaya çıktı. Taşrada tutuklamalar gerçekleşti; Serez'de, Doyran'da, Kılıkış'ta, Gevgili'de ve Kavadar'da. Çok şeyler açığa çıktı. Selanik komite üyeleri dışında taşradan da komite üyelerinin isimleri ifşa oldu. Bunlar, Serez'de bulunan Nikola Boyaciyev (Köprülü doğumlu, şimdi burada, Sofya'da yaşamakta), Kılıkış kilise başkanı olan papaz Grigor Aleksiyeve, Tuşe Deliivanov (24 saat sonra serbest bıraktılar, çünkü onu yanlış kaydedilen Delistoyanov ismi ile arıyorlarmış), Kavadar'dan Anton Konstantinov, çorbacılar Laze Grozdanov, terzi Hristo, İvan Velkov ve başka çorbacılar, Bayaltsi'den papaz Filip. Kalinovo, Sermenin, Konsko, Baçevo ve diğer köylerden başkaları da tutuklanmıştı. (Selanik'ten bu konu hakkındaki haberler Reformi [İhtilal] Gazetesi'nde¹⁶⁴ yayımlandı)

Daha tutuklanmamış olan Hacinikolov, beni ve Spas Martinov'u¹⁶⁵ çağırdı. Tutuklanacağını beklediğinden dolayı Sofya'daki Yüksek Komite ve taşra ile nasıl uzlaşmaya varacağımız hakkında bize yol gösterdi (bize mürekkebi, kanalları, şifreyi vs. gösterdi). Latini'nin su değirmeninin yanında ikinci bir görüşmede, talimatlar vermek için yurda gelecek ve gerekirse ayaklanma da başlatacak olan subayların vekâletnamesi olarak kullanılması için Sofya'daki Yüksek Komite'ye beş mühürlü, boş kâğıt gönderme kararı aldık. Hacinikolov, Sofroni [Stoyanov]un gelişinde daha böyle bir kararın alındığını iddia ediyordu. Bu görüşmeden iki gün sonra, en sonunda Hacinikolov'u tutukladılar. Örgütü güya içeriden ele geçirdiğini ve bu kâğıtlara istediğini yazma hakkına sahip olduğunu söyleyerek Sarafov, bu mühürlü kâğıtları daha sonra Görçe ve Delçev'e gösteriyormuş. Bu sebeple Delçev ve Sarakinov kavga etmişlerdi. Bundan dolayı Sarafov'un komitesi Görçe ve Delçev'i öldürme kararı almıştı. O zaman ben, Görçe ve Delçev'in artık "Yüksek ve Merkez Komite rolü" oynayamayacaklarından dolayı Yüksek ve Merkez Komite arasında işlerin artık düzene gireceği bağlamında Sofroni Stoyanov'dan bir mektup aldım. Mart ayı civarında, tarafımızdan

164 "Reformi" Gazetesi. Yüksek Makedonya Komitesi'nin yayın organıdır. 1899'dan 1905 yılına kadar yayımlanmıştır.

165 Spas Martinov. Manastır'dandır. Öğretmendir. VMORO'nun Merkez Komitesi'nin bir üyesidir.

çağırılmış olan Yakim İgnatiyev¹⁶⁶ (Kratova doğumlu, Serez'de öğretmen) Serez'den geldi ki ben, o ve Martinov Merkez Komitesi'nin işlerini devam edebilelim. İşimiz, yöneticisiz kalmış olan bölge komitelerini yeniden yapılandırma ve gruplaştırma, komite hakkında yapılan açıklamaları sınırlandırma idi. Gazetelere yazı yazılması, konsolosların önünde şikâyetle bulunmak için Selanik'e adam çağırılması, muhabirlerle görüşülmesi (Vojin¹⁶⁷ ve Amfiteatrov¹⁶⁸ o zaman Selanik'te bulunuyorlardı), tutuklanmış olanlar hakkında listeler [hazırlanması] ve sair emirlerini verdik. Silah alımını da planlıyorduk. Artık Sofya'da kargaşalıkların en fazla yaşandığı dönemdi. O zaman Sarafov'dan sonra Mihaylovski ve Kepov başkanlığında yeni bir komite seçilmişti. Nikola Rizov (D. Rizov¹⁶⁹ kardeşi, öğretmen), tutuklu olan kişilerin eşleri tarafından Rus çaricesi ve diğerlerine yönelik bir memorandum hazırlanmasıyla görevlendirilmişti. O vakit kömürlükte bir zincirle bağlı olan, Kretsovo'dan bir yönetici, dayaktan delirmiş biri vardı. Deskovski'yi¹⁷⁰ bu deliyi görmesi için Vojin'i almaya gönderdik. Fakat Vojin, bu olayın kendisini ilgilendirmediyi söyleyerek Deskovski'yi otelden kovdu. O tarih esnasında Vojin Makedonya'da her şeyin sakın olduğunu, sadece Rus konsolosların sayısının daha fazla olması gerektiğini kendi gazetesine gönderdiği yazılarda dile getiriyordu. (Bu konu ile ilişkili Reformi Gazetesi'nde yazılar mevcuttur).

Rizov'un evinin yanında İngiliz vatandaşı olan ve silah kaçakçılığı yapan Fransuva Tsiklouna yaşıyordu. Onun yardımıyla bölgelere revolver temin etmek istiyorduk. 7 Haziran'da ben ve Yakim İgnatiev revolverleri incelemek için Rizov'un evine gittik. Tam kanepeye oturduk ki Rizov yazarken masadan kalktı ve bir gün öncesi

166 Yakim İgnatiev. VMORO'nun Merkez Komitesi ile Edirne-Trakya İhtilal Komitesi'nin üyesidir.

167 Vojin. Selanik'te Rus muhabirdir.

168 Amfiteatrov. Selanik'te Rus muhabirdir.

169 Dimitir Rizov (1862-1918). Manastır'da doğmuştur. Filibe'de liseyi bitirmiştir. Belçika'nın Liege kentinde yüksek öğrenimini tamamlamıştır. Makedonya'da yer alan Eksarhlığa bağlı Bulgar okullarının müfettişidir (1882-1883). 1880'li ve 1890'lı yıllarda gazetecilikle faal bir şekilde meşgul olmuştur. Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi'nin kurucularından biridir. VMORO ile Bulgar Hükümeti arasında arabulucudur. Üsküp'te ticari temsilcidir (1897-1899). Karadağ'da (1903-1905), Belgrad'da (1905), Atina'da (1908) ve Roma'da (1908) diplomatik temsilcilik yapmıştır. Roma (1910) ve Berlin'de (1915-1918) orta elçidir.

170 Blagoy Deskovski. Öğretmendir. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde müfettiştir.

benim incelediğim iki revolveri bize uzattı. Bilmiyordum Rizov'un birisini denemek için doldurduğunu. Revolveri aldım, kurdum ve Yakim'e "*bak ne iyi revolver*" sözleriyle verdim. O, sol eliyle almaya yanaştı ve yaptığı dikkatsiz bir hareket ile revolver patladı. Elimden geçerek Yakim'i kurşun tam kalbinden vurdu. Kıvrılarak yere düştü ve öldü. Ne kader ama! Odayı revolverlerden ve fişeklerden temizledik. Kurşun vücudundan geçmesine rağmen Yakim'den hiçbir damla kan dökülmedi. Yaşayıp yaşamadığını bilmiyorduk. Yüzüne bakıldığında belli olmuyordu. Dr. Hristoviç geldi ve İgnatiev'in öldüğünü tespit etti. Rizov, bir yerde muhafaza ettiğim, zan altında bırakacak tüm belgelerin toplanmasını söylemek için bize gitti. Hristoviç'ten bilgi almış olan lisenin kavas, Martinov'a, kendisine ve İgnatiev'e ait belgeleri gizlenmesini söylemiş. Ondan sonra Rizov, evinde böyle bir olayın yaşandığını polise bildirmiş. Komiser geldi ve hemen bizi tutukladı. Yaralı olduğum için soruşturma esnasında Rizov'u katil olarak itham etmeye çalışmışlar. Soruşturmada, revolverin benim olduğunu ve revolve İgnatiev ile bakarken kendiliğinden patlayıp İgnatiev'e ve bana isabet ettiğini söylemeye karar verdik. Sözü geçen kişilerin hamiliği ve İgnatiev'in babasından arkadaş olduğumuz hakkında gönderilen telgraf vesile oldu ki 56 gün sonra bizi serbest bıraktılar. (28 Temmuz)

Bu arada Matov ve Tatarçev mahkûm edildiler ve bizi henüz serbest bırakmadan önce onları artık Bodrum'a sürgün ettiler.

Bizi serbest bırakmadan önce komite işlerini Vodina'dan nahiye amiri ve Vodina'dan buraya özel gelmiş olan Pirliçev ile Struga'dan Aleksandır Çakırov idare ediyorlardı.

İgnatiev ile olay olmadan önce, Görçe güya bize yardım etmek, aslında kendisine bilgi vermesi için veremli, hukuk doktoru, Drumev isminde bir genç adamı göndermişti. Aynı zamanda Kireçköy'den bir çocuk, Drumev'i yolda tanıştığı bir beyle gezerken görmüş ve Eski Zağra'da Sarafov Komitesi için para topladığını hatırlamış. Drumev'i paltosundan tutarak "*Babamdan 1000 lira istediğin için seni şimdi ele vereyim mi?*" demiş. Polis Drumev'in peşinde olduğundan dolayı biz ona bir an evvel burayı terk etmesini söyledik ve o Yunanistan'a gitti. Daha sonra Drumev öldü.

Hemen hemen bu sırada, Selanik'e 150 lira maaşla Merkez Komitesi'ne üye olmak üzere Sarafov tarafından gönderilen Kalkış doğumlu İvan Manolov gelmişti. Merkez Komitesi olmadığı ce-

vabını verdim. Bu delikanlı çok bozuktu, para için herkesle iş yapabiliyordu. Şumnu'da öğretmenmiş. Sarafov tarafından çağırılarak Sofya'ya gelmiş.

Bizi tutukladıklarından sonra Martinov Temmuz ayında Sofya'ya gitti.

O zaman daha sonra Selanik'te suikastı yapacak olan delikanlılar, bu iş için Selanik'te hazırlıklara başlamışlar. Onların isimleri; Vladimir Pingov (Köprülü doğumlu), Grigor Çontev (Köprülü'den), İliya Trıçkov (Köprülü'den). Manolov hem bizimle hem de o delikanlılarla görüşüyordu.

Henüz Matov ve Tatarçev tutuklu değilken bahsedilen delikanlılar ayrı bir grup oluşturmuşlardı. Diğer bir delikanlı, o zaman henüz öğrenci olan Kostadin Vasilev Bulgaristan'dan Gercikov'un pasaportuyla gelmiş olan başka bir delikanlıyla kaçıp Filibe'ye gitmeye razı olmuş. Bu arkadaş grubunun para temin edebilmesi için, Kostadin Vasilev babasına kaçırıldığı ve fidye vermesi gerektiği hakkında mektup yazmış. Babası da onu kurtarmak için Sofya'daki evini satmış ki 500 Napolyon verdi.

Bu olaydan sonra, Kasım 1900'de Georgi Bogdanov'un (Köprülü'den) küçük kardeşi, bu arkadaş grubuna para temin edebilmek için kız kardeşinin gerdanlıklarını çalmış ve onları satmıştı. Merkez Komitesi bu olayı araştırdı, fakat suçlular cezalandırılmadılar. O zaman Matov'un [yönetici olarak] zayıf olduğu görüldü. Ta Nisan 1901'de Çontev, tüccar Guly Stoyanov'a demirle saldırmıştı. Çünkü ona yaşamını idame ettirmesi için isteği kadar para vermemişti. Bu saldırı iki günde Selanik'i terk etmelerini, çünkü aksi takdirde öldürüleceklerini söylememize vesile oldu. Onlar da geçici olarak Selanik'i terk ettiler.

Beni serbest bırakmalarından sonra Eski Zağra'ya döndüm. Eski Zağra'dan hem Tsonçev komitesi hem de arkadaşlarım olan Martinov ve Rumenov¹⁷¹ tarafından telgraf ile çağırıldım. Rumenov Selanik'e komite adamı olarak gelmişti. Aynı zamanda Bulgar Hükümeti tarafından desteklenen Üsküp'te hekim idi.

O zaman Sofya'daki Metropol Oteli'ne, yanıma General Tsonçev geldi. Tsonçev beni kendi tarafına çekmek istiyordu ki birlikte Ma-

171 Dr. Vladimir Rumenov. Kiev Ruhban Okulu'nda okumuştur. Moskova'da tıp bitirmiştir (1896). 1898-1901 yıllarında Üsküp'te doktordur. VMORO'nun sancağ komitesinin bir üyesidir.

kedonya için çalışalım. Tsonçev, daha önce Merkez Komitesi'nin muhalifi olduğumdan dolayı onlarla daha kolay işbirliğine gideceğim düşüncesindeydi. Eski Zağra'dan, Tsonçev'e, akıllı kişilerin komitenin başına geldiği ve onlarla kolay uzlaşmaya varılacağı ve sair sevincini içeren bir yazı kaleme alarak Mihaylovski ve Tsonçev'i tebrik ettiğim bir mektup göndermişim. Tsonçev'e [otelde görüş-tüğümüzde] şu sözleri söyledim: *"Örgütü ben size vereceğim. Ama biz orada ayrı kalacağız, siz ise burada. Örgütün müstakilliği muhafaza edilecek, çünkü arkadaşlarınız içerde çalışacaklar ve buradakiler de başka bir şekilde çalışılamayacağı kanaatine varacaklar"* Aynı meseleyi Mihaylovski, Nikolov ve Yankov ile de görüştüm. Mihaylovski üç saat konuştu ve söylediklerinden hiçbir şey anlamadım.

Görçe'nin dışında tüm arkadaşlarımızda farklı görüşlere son verilmesi ve birlikte çalışmaya başlamamız için gönülden bir istek vardı. Rumenov'un evinde yapılan birkaç toplantıdan sonra (Rumenov, Marinov, Dimitir Stefanov¹⁷², Tuşe Deliivanov, Lazar Dimitrov¹⁷³ ve diğerleri) Görçe'nin arzusuna rağmen bir sonuca vardık. Bu sonuç; Yüksek Komite ile uzlaşmak için yapılacak müzakerelerde Mihaylovski-Tsonçev tarafından Sarafov, Delçev ve Gercikov ile yapılmış olan Mayıs İtilafı¹⁷⁴ olarak bilinen anlaşma katiyen esas alınamaz.

172 Dimitir Stefanov. Kiev'deki askerî okulu bitirmiştir. Moskova Üniversitesi hukuk mezunudur. 1900'de Manastır'daki Bulgar Lisesi'ne müdür olarak atanmıştır. 1901 Eylül'ünden 1903 yılının başına değin VMORO'nun yurt dışı temsilciliğinin üyesidir. Aynı zamanda İsyancı Serez Sancağı'nın yönetim kurulu üyesidir.

173 Lazar Dimitrov. 1869'da Debre bölgesinde yer alan Drenok köyünde doğmuştur. Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nden mezun olmuştur (1889). Debre'de, Selanik'te, Edirne'de, Serez'de öğretmenlik yapmıştır. Edirne-Trakya ve Serez bölgelerinde yer alan Sancak İhtilal Komitesi'nin başkanıdır.

174 Anlaşma, 16 Mayıs 1901 tarihinde Sofya'da imzalanmıştır.

BORİS SARAFOV'UN ANILARI



Boris Sarafov

Kaynak: Stanislav Stanilov'un kişisel arşivi

BORİS SARAFOV

12 Temmuz 1872’de Nevrekop bölgesinde bulunan Libyahova köyünde doğmuştur. Eğitimine doğduğu köyde başlamıştır. Ardından 1890 yılında Selanik Bulgar Erkek Lisesi’nden mezun olmuştur. Üç yıl sonra Sofya’daki askerî okulu bitirmiştir. 1895-96 yılları arasında Petersburg’daki Rus Genelkurmay Akademisi’nde de eğitim görmüştür. Bulgaristan Prensliği’ndeki çeşitli garnizonlarda görev almıştır.¹⁷⁵ 1895’te Menlik’e saldıran bir çetenin başında Makedonya Komitesi’nin Çeteci Olayı’na katılmıştır.¹⁷⁶

Gizli subay cemiyetlerinin (Bulgar Kurtuluş Cemiyetleri) kurulması fikrini verenlerden biridir. Aynı zamanda bu cemiyetlerin kurucularındandır(1897-1899).¹⁷⁷ 1899 yılında Bulgar ordusundan ayrılmıştır. 1899’dan 1901 yılına kadar VMOK’un başkanıdır. Bu zaman aralığında Bulgaristan Prensliği’ndeki faal yardımcılarıyla nişancı takımlarını oluşturmuştur. Nişancı takımlarının kurulma amacı, Bulgaristan’daki Makedonya ve Edirne-Trakya’dan olan göçmenleri Sırbistan, Romanya veya Osmanlı Devleti’ne karşı mücadelede ya da olası bir ayaklanmaya yönelik eğitmektir. Bulgaristan’ın farklı yerleşim yerlerinde yeni Makedonya Edirne-Trakya cemiyetleri tesis etmiştir. Makedonya’da faaliyet yürüten VMORO’ya para, silah ve mühimmat temin etmiştir.¹⁷⁸ İstanbul, Selanik ve sairdeki saldırıların hazırlanmasını finanse eden kişidir.¹⁷⁹ Ermeni ihtilalciler ve İttihat ve Terakki’nin bazı üyeleriyle ilişkilerde bulunmuştur.¹⁸⁰

175 R. Paskov, *Boris Sarafov 1872-1907, Biyografiya*, Universitetsko İzdatelstvo “Sveti Kliment Ohridski”, Sofya 1996, s. 26-74.

176 Sv. Eldirov, “Çetniçeskata Aktsiya na Makedonskiya Komitet prez 1895 g.”, *Voenen Jurnal*, No: 3, 1995, s. 112.

177 R. Paskov, “Vıznikvane i Deynost na Voennite Makedono-Odrinski Bratstva v Bilgariya (1895-1899)”, *İstoriçeski Pregled*, No: 3, 1983, s. 98-99, 106.

178 P. Paskov, *a.g.e.*, s. 85, 88.

179 K. Pandev, *Natsionalnoosvoboditelnoto...*, s. 238; R. Paskov, *a.g.e.*, s. 168.

180 R. Paskov, *a.g.e.*, s. 139-140.

1901'den itibaren VMORO'nun saflarına geçmiştir.¹⁸¹ 1900 ile 1904 arasında birkaç defa Batı Avrupa'nın farklı yerlerine -Rusya, Sırbistan gibi- ziyaretlerde bulunmuştur. Ziyaretlerin amacı Makedonya hareketi için siyasî, sosyal, malî destek arayışıdır. L'Effort (Cenevre'de çıkarılan) ve Mouvement Macedonien (Paris'te çıkarılan) adlı gazetelerin çıkarılmasına yardımcı olmuştur.¹⁸²

1903 yılının ilk aylarda bir çete ile birlikte Makedonya'ya geçmiştir. VMORO'nun Manastır İhtilal Sancağı'nın Smilevo Kongresi'ne (Nisan 1903) katılmıştır. Kongrede Manastır İhtilal Sancağı'ndaki ayaklanmanın başkurmayının bir üyesi seçilmiştir. Osmanlı kuvvetleriyle çatışmıştır.¹⁸³

İlinden-Preobrajenie Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra VMORO ciddi bir ideolojik ve örgüt krizine girmiştir. Çeşitli gruplar arasındaki farklılık ve tezatlıklar, örgütün yapısının parçalanmasına yol açacak geri dönülmez süreçlere girilmesine sebep olmuştur. Sancak idarelerinin hem kendi aralarında hem de merkez yapılar (Selanik'teki Merkez Komitesi ve Sofya'daki yurtdışı temsilciliği) ile bağlantıları hemen hemen kesilmiştir. Bu parçalanmanın ana göstergesi, VMORO'daki hizipleşmedir. Gruplardan birini Boris Sarafov idare etmiştir.¹⁸⁴ Sarafov'un idare ettiği grup Ekim 1903'te kurulmuştur.¹⁸⁵ Bu grup, İç Örgüt ile resmi bağlantısını koparmaksızın kendi belirlediği hareket çizgisini takip eden ve Bulgar Hükümeti ile doğrudan ve tamamen bağımsız temaslar kuran yüksek seviyeye sahip bir yapı olarak dikkat çekmektedir. 1904-1905'te Sarafov'un grubu, VMORO'nun yönetimini ele geçirmeye çalışmıştır.¹⁸⁶ Aynı dönem içerisinde 17 çete hazırlayıp Makedonya ve Edirne-Trakya'ya göndermiştir.¹⁸⁷

181 R. Paskov, "Boris Sarafov v İlinden-Preobrajenskoto Vistanie", 90 Godini İlindensko-Preobrajensko Vistanie, Makedonski Nauçen Institut, Sofya 1994, s. 148.

182 R. Paskov, a.g.e., s. 130-140, 212-225.

183 R. Paskov, Boris Sarafov v İlinden..., s. 147-158.

184 Sv. Slavov, "Sarafizmit Kato Teçenie vıv Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya", İstoriçeski Pregled, No: 1-2, 2012, s. 60; Hr. Silyanov, Osvoboditelnite..., Tom 2, s. 58, 60.

185 M. Boşnakova, "Dokumenti na "Vremenniya Komitet" na B. Sarafov ot 1904-1905 g.", İzvestiya na Dirjavnite Arhivi, Br. 77, 1999, s. 149.

186 Sl. Slavov, a.g.m., s. 94; M. Boşnakova, a.g.m., s. 150.

187 M. Boşnakova, a.g.m., s. 153.



Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi'nin Yöneticileri (1899-1900). Fotoğrafın gazetede yayımlanan bir nüshası dönemin Osmanlı yöneticilerinin eline geçmiştir; BOA, A. MTZ. 04 95/31, Lef 2.

Kaynak: TsDA, f. Fototeka "B", op. H, a.e. 14829, l. 1.

Örgütün adamlarının çoğu -görüşlerine ve ideolojik farklılıklarına bakılmaksızın- Sarafov'un 1903'ten sonraki faaliyetleri onaylamamış ya da aşırı derecede bir reaksiyon göstermişlerdir. Bulgaristan'daki resmî çevrelere yakın olması da dâhil olmak üzere birçok farklı suçlamaya maruz bırakılmıştır.¹⁸⁸ Resmî çevrelere yakınlık, 1905'in sonbaharındaki VMORO'nun Rila Kongresi'nin kararlarına aykırı bir durumdur. Hatırlatalım ki, bu kongre İç Örgüt'ü Bulgar milliyetçiliğinin irredentizmine karşı çıkmaya mecbur bırakmaktadır. Rila Kongresi'nde geçici olarak köreltilen ideolojik görüş ayrılıkları, örgütün ilan edilen birliğinin ardından gelen ilk aylarda yeniden canlanmıştır. Kriz daha da derinleşmiştir. Bu durum, mevcut iki düşman akımın -"Merkezciler" ve "Sarafovçular"- uzlaşma yolu aramasını gerektirmiştir. Sofya'daki toplantılarda yer alan delege-

188 Sl. Slavov, *a.g.m.*, s. 70, 74.

lerin arasında Hristo Tatarçev, Hristo Matov ve İvan Garvanov ile birlikte Boris Sarafov'un yer alması tesadüf değildir. Toplantıya katılanlar, İç Örgüt'ün Bulgaristan'a yönelik "*dostane ve dürüst*" bir siyaset izlemesi gerektiğine dair bir bildiri imzalamışlardır. Bu açık deklarasyon, Yane Sandanski'ye Boris Sarafov'a karşı uzun zamandır planladığı suikastı gerçekleştirmesi için bir bahane yaratmıştır. Daha evvelde belirtildiği gibi 28-29 Kasım 1907'de Boris Sarafov ile İvan Garvanov öldürülmüşlerdir.

Prof. Dr. Lyubomir Miletiç, 22, 25 ve 31 Ocak 1905 tarihlerinde Boris Sarafov ile röportaj gerçekleştirmiştir. Sarafov, Miletiç'e samimi ve tarafsız olacağını beyan etmiştir. Gerçekleştirdiği faaliyetler ile alakalı önemli olan her şeyi anlatmıştır. Miletiç, yıllar sonra röportajı yayına hazırlarken Sarafov'un anlattıklarından övgüyle bahsetmiştir: "*Her şeyi açıkça nasıl anlattığını dinlediğimde...samimi olduğum izlenimine kapılıyordum*".¹⁸⁹

Sarafov hakkında ilk çalışma teşebbüsü 1916 yılında Georgi Bacarov tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁰ Fakat Bulgaristan'daki siyasî sebeplerden kaynaklı olarak Sarafov ile ilgili ciddi bir çalışma uzun bir süre yapılamamıştır.¹⁹¹ Komünist rejimin yıkılmasının ardından Bulgaristan'da akademik çalışmaların normal hale gelmesiyle birlikte Sarafov'a yönelik ilgi artmaya başlamıştır. 1992'de Boris Sarafov hakkında biyografik bir makale, yetkin bir Bulgar bilimsel dergisinde yayımlanmıştır.¹⁹² 1996'da Boris Sarafov'un hayatıyla ilgili monografik bir çalışma yapılmıştır.¹⁹³ Boris Sarafov'un İlinden-Preobrajenie Ayaklanması'ndan sonraki yılları ile ilgili -ara sıra da olsa- bazı arşiv belgeleri¹⁹⁴ ile makaleler¹⁹⁵ yayımlanmıştır.

189 *Spomeni na Damyan Gruev, Boris Sarafov i İvan Garvanov*, Sofya 1927, s. 31-33

190 G. Bacarov, *Duhit na Makedoniya; Sbornik ot Biyografii i Harakteristiki na Makedonski Revolyutsioneri*, Sofya 1923, s. 41-46. (İlk başlarda metin Rodina adlı gazetenin 214 numaralı nüshasında (19 Aralık 1916) yayımlanmıştır)

191 R. Paskov, *a.g.e.*, s. 18-19; Sl. Slavov, *Sarafizmit ...*, s. 60.

192 R. Paskov, "Boris Petrov Sarafov (1872-1907)", *Voенно-İstoricheski Sbornik*, No: 2-3, 1992, s. 184-203.

193 R. Paskov, *a.g.e.*, s. 10. Ayrıca Türkiye'de Boris Sarafov ile ilgili bir yüksek lisans tezi yazılmıştır. Bkz. Hakan Tan, *Makedonya'da Bulgar Komite Faaliyetleri ve Boris Sarafov*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Zeynep İskefiyeli, Sakarya 2013.

194 M. Boşnakova, *a.g.m.*, s. 77;

195 Sv. Slavov, *Sarafizmit Kato Teçenie viv Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya*, *İstoricheski Pregled*, No: 1-2, 2012.

I. BÖLÜM

12 Haziran 1872'de Nevrekop bölgesindeki Libyahova köyünde doğdum. Babam Petır Sarafov, Gaytaninovo köyü doğumlu, annem Sirma ise, Libyahova doğumludur. Babam öğretmendi. Merhum Metodi Kuseviç¹⁹⁶, Eksarh'ın sekreteriyken [babam] okulların müfettişliğini yapmış. Selanik [Bulgar Erkek] Lisesi'nin Doğu Makedonya'dan ilk öğrencilerini babam toplamış. İlkokulu köyümde okudum. Ardından ise eğitime 2'den 4'ncü sınıfa ve daha sonra lisede 6'ncı sınıf da dâhil Selanik'te devam ettim. Ondan sonra Sofya'daki askerî okulda eğitimimi sürdürdüm. Fiziki olarak zayıftım. Bundan dolayı da babam benim güçlenmemi istiyordu. Daha lisede iken Makedonya'nın gelecekteki özgürlüğünü konuşuyorduk. Bundan dolayı askerî tecrübeye sahip olmamın iyi olacağını düşünüyordum. Babam, ben ikinci sınıfta iken Serez'deki Bulgar okulunun müdürüydü. Yunan iftiralarından dolayı 1885'te babam, Serez kurulunun reisi, annemin babası olan ve benim dedem Arhimandrit Hariton¹⁹⁷ ile birlikte asi suçlamasıyla sürgüne gönderildi. Selanik'teki askerî mahkeme onları yargıladı. 16 yıl hapse mahkûm etti. Bundan dolayı da Anadolu'da yer alan Konya bölgesinin Karaman şehrine gönderildiler. Babam dedemle birlikte oradan kaçıp 1888 yılında Bulgaristan'a geldiler. Onlar Sofya'ya yerleştiler ve 1889 yılında buraya annem de geldi. 1890 yılında Selanik'te 6'ncı sınıfı bitirdim ve Eylül ayında askerî okula başladım. 1891 yılında Gotse Delçev de bu okula geldi. Gotse Delçev ikinci bölükte, ben birinci bölükteydim. Selanik'ten tanışıyorduk. Damyas Gruev'i de Selanik'ten (Bulgar Lisesi'nden) tanıyordum. Görçe Petrov'u da oradan

196 Metodiy Kuseviç (1838-1922). Dünyevi adı, Todor Yovçev Kusev'dir. Pirlepe'de doğmuştur. Kilise hareketine aktif olarak katılmıştır. Kiev Ruhani Okulu'nu (1886-1888) ve Petersburg Ruhani Akademisi'ni (1888-1892) bitirmiştir. İstanbul'daki Bulgar Ruhani Okulu'nun müdürüdür (1892-1894).

197 Arhimandrit Hariton. Serez'deki kilise (eksarhlık) belediyesinin başkanıdır. Boris Sarafov'un dedesidir.

biliyordum. 1893 yılında subay oldum. Sosyalizm o zaman modaydı. Okuldan kaçıyordum. Eski askerî okulun yakınında bulunan bir evde 7'nci sınıf öğrencileriyle bir araya geliyordum ve yasadışı Rus yazarların eserlerini okuyorduk. Konuşmalar vs. yapılyordu.

Subay olarak beni Belgradcık'daki 15'nci Lom alayına gönderdiler. Sürekli Sofya'ya dönmek istiyordum ve Mayıs 1894'te bunu başardım.

Tam o zaman Kitançev'in başkanlığında ilk Makedon Komitesi tertip edildi. Amcam Kosta Sarafov, Sofya'da kurulan komite hakkında daha ayrıntılı bilgi verebilir.

Burada artık davayla tanıştım. Kitançev ile daha aktif bir faaliyete başlayacağımızı tahmin ediyordum. Daha 1894 yılının kışında çete toplamaya başladım. Gündüz kışlaya gidiyordum, akşam vakti ise Prinsko sokağındaki "Nov Svyat" meyhanesinde çetecilere eğitim veriyordum. Bunların çoğu Makedonya'dan gençlerdi. Bunların arasında bu gençlerden daha yaşlı, harami olan Dimo Dede¹⁹⁸ isminde biri de bulunuyordu.

Önümüzdeki bahar mevsiminde komitenin hayatta olduğunu bir faaliyet ile göstermek için Kitançev ile konuşmuştuk. Bu faaliyetin amacı, Büyük Güçlerin müdahale etmesi ve böylece Makedonya'da Berlin Antlaşması'nın 23ncü maddesinin¹⁹⁹ uygulanmasıdır. Kitançev ile hemfikirdik. Bu maddenin uygulanması hakkında artık Bulgaristan'da mitingler yapılyordu. Sofya'da bir Makedon Cemiyeti ve diğer yerlerde ise yaklaşık 20 cemiyet vardı. Kitançev, örgütlenmek için taşraya gidiyordu. Komite, ihtiyaç zamanında kullanılacak para, tüfek vb. şeylerin teminiyle ilgileniyordu. Makedonya'dan olan işçilerin ve hatta subayların arasında çeteye katılmaları için

198 Dimo Dyadoto. Pirlepe doğumludur. 1895 yılında çete voyvodasıdır.

199 "Osmanlı Devleti, Girit Adası'nın 1868 yılındaki dâhili nizamnamesine birtakım değişiklikler ilave ederek tamamıyla uygulamayı taahhüt eder. Bu antlaşmada kendileri için hususi bir teşkilat belirlenmemiş olan diğer Rumeli eyaletlerinde de, Girit'e vergi bakımından verilen muafiyet istisna olmak üzere, ona benzer ve mahalli ihtiyaçlara uygun kanunlar yapılacaktır. Babiâli, her eyalette bu yeni kanunların ayrıntılarını görüşerek tespit etmek ve üyelerinin çoğu yerli ahalden oluşan özel komisyonlar kuracaktır. Sözü edilen komisyonların müzakereleri sonucunda düzenlenecek teşkilat layihaları Babiâli'nin incelemesine sunulacak ve Babiâli de bunları yürürlüğe sokmak için padişah emri gibi gereken evrakı ilan etmeden evvel, Şarki Rumeli için oluşturulan Avrupa Komisyonu ile istişare edecektir" (Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C. 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, s. 413)

propaganda yapıyordum. Yaz geliyordu. Daha sonra hayatını kaybedecek olan Mutafov²⁰⁰, Naçev, ardından Garufalov²⁰¹, Lukov²⁰², Venedikov²⁰³ adlı subayları buldum ve onları Kitançev ile görüştürmeye götürdüm. Onların sohbetlerinden, gelecekteki faaliyetlerde yer almak istediklerini anladım. Subaylar ve Kitançev ile birlikte bu faaliyetlerin nasıl yapılacağını ayrıntılı bir şekilde konuştuk. İlk Dimo (Dede), daha sonra Nikola Geroyat (Kahraman Nikola) ve diğerlerinin önderliğinde öncü küçük çeteler gönderildi. Ben subaylarla Köstendil'e gittim. Orada 200 kişiden oluşan çete vardı. 16 Haziran'da hareket etmiştim. Orada, yani Granitsa köyünün yukarısında bulunan Haydutpınarı mevkinde, tam olarak nasıl hareket edeceğimizi düşünüyorduk. Kitançev de oradaydı. Kitançev'e babamdan, memleketimize doğru gitmemizi rica eden bir telgraf geldi. Tam o zaman da Dupniçe'de Mustrukt Koço²⁰⁴ ve Kolyo Rizov²⁰⁵ tarafından oluşturulan bir çete vardı. Bu iki kişiye daha akıllı bir gücün dâhil edilmesi kararı alındı. Kitançev Doğu Makedonya'ya gidilmesi için, babamın telgrafıyla hemfikir olarak beni gösterdi. Diğerleri ise Ustrumca bölgesine gideceklerdi. Öyle de oldu. Dupniçe'de 40 kişiden oluşan çete hazırlık yaptı. Kış mevsiminde eğitim verdiğim çocuklardan da bazılarını aldım. Hareket ettik. Sınırı, Aziz Petır ve Aziz Pavel Bayramı Günü²⁰⁶, Kadın Mezarı (İlina dere-si boyunca) üzerinden geçtik. Draglišta köyüne ulaştık. Daha sonra Bansko köyü yakınlardan gece vakti ahaliden gizli geçtik ve Pirin dağına vardık. Ulah çobanlara yük olduk. Onlar ilk defa böyle akıllı insanlardan oluşan çete gördüler. O zamana kadar gördükleri çeteler yalnızca haramiydi. Mustruk Koço, beni göstererek onlara şunu

200 Vasil Mutafov. Bulgar ordusunda üsteğmendir. 1895 yılı içerisindeki çete faaliyetlerine katılmıştır.

201 Stoyço Garufalov (1868-1924). Malko Tırnova'da doğmuştur. Edirne'deki Bulgar Katolik Lisesi'ni bitirmiştir. 1888 yılında Sofya'daki askerî okula girmiş ve 1890 yılında mezun olmuştur. Teğmen Stoyço Garufalov, 1895 yılındaki Çetnik Hareketi'ne katılmıştır. Bulgaristan'daki "Gizli Subay Kardeşler" in en faal üyelerinden biridir. Zamanla Makedonya Edirne-Trakya Hareketi'nden uzaklaşmış, çelişkiler ve iç mücadelelerden kaçınmıştır.

202 Lukov. Bulgar ordusunda üsteğmendir. 1895 yılı içerisinde Edirne bölgesindeki çete faaliyetlerine katılmıştır.

203 Dimitır Venedikov. Bulgar ordusunda yüzbaşısıdır. VMOK'un adamlarındandır.

204 Koço Mustrukt. VMOK'un voyvodasıdır. 1895 yılı içerisindeki çete faaliyetlerine katılmıştır.

205 Kolyo Rizov. 1895 yılındaki çete faaliyetlerinde voyvodadır.

206 12 Temmuz.

söylüyordu: “*Şimdiye kadar haramilik için geliyorduk. Şimdiden sonra artık, halk davası için geleceğiz. Nasıl insanların geldiğini görüyorsunuz*” Üzerimde subay üniforması vardı. Burada Dede Anço'nun 25 kişilik çetesiyle karşılaştık ve 65 kişi olduk (8 ya da 9 Temmuz civarında). Ne yapacağımıza karar verdik. Bu insanlara vatansever kahramanlıklar yapmaları konusunda ikna etmem benim için çok zordu. Bunların çoğu yalnızca küçük bir gürültü yapmayı, aynı zamanda kuşağı da boş kalmasın, hayatını da kaybetmesinler ki Bulgaristan'a dönebilsin düşüncesindeydiler. Bunlara Menlik kasabasına saldırmamızın çok daha önemli olacağını kanıtlama çalışıyordum.²⁰⁷ Beş kere ateş açalım, fakat bu işi kasabada yapalım. Bu faaliyetin temiz vatanseverlik ve siyasî kalabilmesi, saldırıda soygun yapmamaları için onları haylice kandırmak gerekiyordu. Onları yatıştırabilmek için daha sonra, dönüşte bir yerde belki ganimet alabilecekleri fır-

207 Menlik Olayı (1895). Olay aynı zamanda Çeteci Olayı adıyla da bilinmektedir. Makedonya Komitesi tarafından tertip edilmiştir. Olaya liderlik edenler Trayko Kitançev, Yordan Venedikov ve Boris Sarafov'dur. Çeteci sayısının 800 ila 1000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. 20 subay katılmıştır. 4 tabur (Bulgar ordusundaki gibi) ve 8 çete vardır. Bulgaristan Savaş Bakanlığı tüfek ve cephane tedarik etmiştir. 1895 baharında birkaç küçük çete öncü olarak ve istihbarat için Makedonya'ya gönderilmiştir. Yaz aylarında Bulgar subaylarının komutasındaki dört büyük müfreze Makedonya'ya girmiştir. 158 kişilik ilk grup, orada bulunan Osmanlı topçu birliğine saldırmak ve birliği yok etmek için Usturumca'ya yönelmiştir. Ancak adamlarının büyük bir bölümünü kaybettikten sonra, grup Ustrumca'ya saldırıyı gerçekleştirememiş ve Bulgaristan'a dönmek zorunda kalmıştır. İkinci grubun 148 adamı vardır ve bunlar Pehçevo bölgesindeki bazı Müslüman köylerine saldırmayı planlamışlardır. İlk çarpışmadan sonra grup dağılmış ve faaliyetleri tamamen kaotik hale gelmiştir. En kalabalık olan üçüncü grup (yaklaşık 250 kişi) Rodoplara yönelmiştir. Burada Timraş kazasındaki Pomak köyü Dospat'a saldırmışlar ve köyü ateşe vermişlerdir. Dördüncü grup, tek bir savaş birimi gibi faaliyet göstermemiştir. Bulgaristan'da dahi birkaç çeteye bölünmüştür. Bunlardan en faal olanı, Boris Sarafov'un liderliğindeki çetedir. 12 Temmuz'da çete, Menlik'e saldırı gerçekleştirmiş ve Menlik'te birkaç saatlik hâkimiyet sağlamıştır. Edirne bölgesine birkaç çete gönderilmesi düşünülmüşse de yalnızca biri Istranca Dağı bölgesinde sınırı geçmiş, fakat çatışmaktan kaçınmıştır. Makedonya Komitesi'nin çete faaliyetini hazırlaması ve yürütmesi Bulgar Hükümeti'nin zımnî desteği ve razı olması ile gerçekleştirilmiştir. Başbakan Konstantin Stoilov, Kitançev'i faaliyeti gerçekleştirmesi için teşvik etmiş ve faaliyeti tertip etmesi için maddi yardım dahi ayırmıştır. Çeteleri en faal şekilde destekleyen kişi Savaş Bakanı Raço Petrov olmuştur. Büyük Güçlerin baskısı, Babiâli'nin protestoları, Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'nın memnuniyetsizliği, Bulgar Hükümeti'ni Makedonya Komitesi'ne karşı tutumunu değiştirmeye ve komiteye olan desteğini geçici olarak geri çekmeye zorlamıştır.

satı yakalayabileceklerini söylüyordum. Türkler çete olduğunu anlamışlardı ve tedbir almışlardı. Bundan dolayı Menlik kasabasına girmek güç olacaktı. Dikkatlerini dağıtmak için Nevrekop'a doğru yöneldik. Menlik'deki Türkler sakinleşti ve Nevrekop'a bizi beklemeleri için haber gönderdiler. Biz tekrardan Menlik'e doğru yöneldik. Kömürcüler tarafında Türklerin dağınık olduğu ve geçitleri korumadıklarını öğrendik. Hızlı bir hareketle, 12 Temmuz'un sabaha karşısında kasabaya vardık. Dışarıdan yardım alınmaması için geçidi tuttuk. Daha uzaktan karakol koyduk. Menlik'teki nahiye binasını ele geçirdik. Karakolda nöbetçi kestirmişti. Yedi sekiz zaptiye ise uyuyordu. Hepsiyi kolayca baş edebildik. Bundan sonra [çetenin] diğer bir kısmı telgrafı bozmak için postaneye gitti. Yaklaşık 200 asker, kasabanın alt tarafındaki kışlasındaydı. Postaneyi ele geçirmiştik. Yalnızca telgrafçı hayatını kaybetti.

Postaneyi ve nahiye binasını tutuşturmuştuk. İçeride 24 yük fişek vardı ve güçlü bir patlama oldu. İtfaiyeciler yangın çıktığını düşünmüşler ve söndürmeye gelmişlerdi. Nahiye binasının yanında hapishane bulunuyordu. Hapishanenin kapılarını kırdık ve mahkûmlar kaçtılar. İtfaiyecilere ateş açtık, onlardan çoğu hayatını kaybetti. Başkaları su testileriyle, [başlarında] feslerle çıktılar. Çocuklar bunları tanıyamadılar. Üç dört Rum da hayatını kaybetti (Rum mahallesi orada). Sokağın ortasında ve yakındaki Türk evlerinde pusu kurmuştuk. Bu evlerdeki kişileri bir yere kapadık ve camları tuttuk. Asker belirmişti. Bizim taraftan bir iki yaylım ateşi ve bundan dolayı birkaç [asker] hayatını kaybetti. Tekrar [asker] döndü ve yaşasın, yeniden yaylım ateşi! Türkler kuşatılmış olduklarını zannettiler, geri çekildiler. Asker etrafa dağıldı. Bazı Türkler pencerelerden ateş açmaya başladılar. Biz ise o zaman bazı evlerin yakılması emrini verdik ki yaklaşık 37 Türk evi yandı.

İlk başlarda -daha nahiye binasında iken- binanın karşısında yaşayan sandık emini ürkmüş bir halde sokağa çıktı. Gözlerini ovuşturarak kim olduğunu söyledi ve bulunduğu yerde de öldürüldü. Fakat [vezneden] hiç para alınmadı. Müdür yoktu. Bazı önde gelen kişileri topladık ve saldırımızın amacının Makedonya'nın özgürlüğü olduğunu anlattık. Kasaba içinde kalmak tehlikeliydi, çünkü yukarıdaki yolu kapattıkları takdirde çıkma ihtimali kalmayacaktı. Bunun yanı sıra gençler dayanamayıp yağmacılığa başlayabilirdi,

zira voyvodalar²⁰⁸, harami idiler ve fidye alabilmek için Rum piskoposunu yakalamak istiyorlardı ama onlara engel oldum.

Öğlene doğru şehirden iki yük yiyecek ve şarapla ayrıldık. Kukla tepesine çıktık. Çatışma için çok iyi bir yer. Oraya istirahat etmek için konuşlandık. Adamlarımızdan iki hafif yaralı vardı. Ertesi gün takip müfrezesinin geleceği tahmin ediliyordu. Mustruk Koço 16 adamla bizden ayrılacağını ve birkaç zaman sonra yeniden görüşeceğimizi söyledi. O, bizimle haramilik yapamayacağını gördü. Mustruk Koço daha sonra Rum Patrikhanesi'ne bağlı manastıra saldırdı ve oradaki rahipleri soydu, onlardan 40 lira aldı. Biz 45 kişi yolumuza devam ettik. Bu takip müfrezesi Vlahi köyünün yukarısında bize yetişti. Yaklaşık bir tabur asker vardı. 16 Temmuz, tüm gün çatışmıştık. Kayalıklı bir yerdi. Bizim etrafımızı tamamen saramadılar. Hiç kimse hayatını kaybetmedi. Geceleyin buradan sıvışmıştık ve Bulgaristan'a doğru yol aldık. Tüfek başına 50-60-100 fişekle kalmıştık. Razlık ve [Yukarı] Cuma bölgesi sınırında, Predel geçidinde²⁰⁹, Türkler bize pusu kurmuşlardı. Çatışma oldu, fakat kayıp vermemiştik. Ertesi gün Rila Dağı'nın eteklerine hareket ederek Türk pususuyla iki defa daha çatışmıştık. Fakat bu pusulardan kurtulduk. Son pusuda kaputları, fesleri ve beyaz ekmekleri aldık. [Türkler] kaçtılar. Çünkü onları arkadan vurduk. Türk kaputları, fesleri ve ganimetleriyle sınırı geçtik.

22 Temmuz'da döndük. Sınırı Aygidik'te geçtik ve tekrar İlina deresine çıktık. Rila Manastırı'ndan bizi uğurlayan Rahip Paisiy bizi karşıladı. Bir aylık izin alarak diğer arkadaşlar gibi [Makedonya'ya] giderken zarfta istifamı vermiştim. Hükümetin bu işten haberdar olup olmadığı hakkında bir malumatımız yoktu. Galiba vardı. Çünkü Haydutpınarı'nda hükümet fişekleriyle sandıkları bulduk. Çete, Martini tüfekleriyle donatılmıştı.

Ağustos ayında Sofya'daydım. Kitançev, bu faaliyetin çok daha ciddi ve çok daha uzun süreceğini düşünüyormuş. Hükümet ise desteği kesmişti. Bundan dolayı da Kitançev biraz hayal kırıklığına uğramıştı. Buna rağmen bizi heyecanla karşıladı, çünkü biz nispeten en iyi işi yapmıştık.

208 Bulgar kültür ortamında Osmanlı idaresine karşı faaliyet yürüten ve çoğunlukla Bulgarlardan oluşan grupların (çetelerin) elebaşlarına verilen isim.

209 Rila ile Pirin dağları arasındaki geçit.

Hükümet artık bize iyi gözle bakmıyordu. Bize tekrardan görev vermesi de uygun değildi. Petersburg Genelkurmay Akademisi'nde eğitim alma hayalim vardı. Komiteden 200 Frank yardımla 1895 Eylül'ünde Petersburg'a gittim ve bu sözünü ettiğim akademiye gönüllü olarak başladım. Kardeşim Petro orada mühendislik okuyordu. Dört ay kaldım. Bir gün Savaş Bakanı Vanovski akademiye teftişe geldi ve benim bu akademiye özel şartlarla alındığım ortaya çıktı. (Ordunun genelkurmay başkanı olan Obruçev, beni Kliment²¹⁰ dedenin tavsiyesiyle akademiye almıştı). Rus vatandaşlığını kabul etmem ve bir Rus alayının kadrosunda yer almam gerektiğinden dolayı akademide kalmam mümkün değildi. Rus vatandaşlığını kabul etmedim. Petersburg'da 1'nci Sofya alayının üniformasını taşıyordum. Orada, [komite] işlerimiz hakkında bilgi vermek için iki defa Bulgar öğrencilerini topladım. Bu toplantılarda ayrıntılı bir konuşma yaptım. Başkan Belinov²¹¹ idi.

Arkadaşlarım Kitançev'in ölümünden sonra, komitenin işlerinin iyi gitmediğinden dolayı bundan sonra ne yapılacağı konusunda Sofya'ya dönmem ile ilgili bana [mektup] yazıyorlardı. Bu [mektuplar] tam zamanında geldi. Valizciğimi aldım ve Berlin üzerinden Viyana'ya gittim. Burada doktor kardeşim bulunuyordu. Okuyordu.

210 Kliment Tırnovski (1841-1901). Dünyevi adı, Vasil Drumev'dir. Yazar, siyasetçi, yüksek din adamı, başbakan, eğitim bakanıdır (1879-1880). Aynı zamanda da Bulgar Bilimler Akademisi'nin onursal üyesi ve Tırnova Piskoposluğu'nun metropolitidir (1884-1901). Metropolit, 14 Mayıs 1871 tarihli Bulgar Eksarhlığı'nın idari tüzüğüne göre, Eksarhlığı'nın çatısı altında yer alan her piskoposluğun başındaki kişidir. *Çitalište Dergisi*, 15 April 1874, God. 4, Br. 8.

211 Belinov. Petersburg'da eğitim gören bir Bulgar öğrenci.

II. BÖLÜM

Sofya'da komiteyi bir tarafta General²¹², Lyapçev, Karayoyov²¹³, Yosif Kovaçev, Dimitır Matov²¹⁴, Radev²¹⁵ ve diğerlerinin, diğer tarafta ise asi subaylarla Tüfekçiyev'in yer aldığı şekilde bölünmüş olarak buldum. Tüfekçiyev tarafının ana şiarı şuydu: bizim diplomasiye ihtiyacımız yok, ihtiyacımız olan faaliyetler vs. organize etmek. Arkadaşlar beni hemen yanına aldı. Birlikte devam ettik. İlk işimiz içerideki [Makedonya'daki] kişilerle bağlantı kurmaktı. Delçev buraya gelmişti (1896 yılının ilkbaharında idi). Bana içeride komite gibi bir şey kurmaya çabaladıklarını ve bu fikrin aydın kesim tarafından iyi karşılandığını ancak silah ve paralarının olmadığını anlattı. O, bana gidip ormanların kralları olmamız tavsiyesinde bulundu. Gündeme para meselesi geldi. Nasıl bulacağız bu paraları? Soygunlarla. Birileri bize Zograf Manastırı'nda para bulabileceğimiz fikrini verdi. Ben oraya gidecektim. Besarabya Bulgarı olarak

212 Burada bahsedilen kişi General Danail Nikolaev'tir. Piyade generalidir. Savaş bakanlığı görevinde bulunmuştur. (1887, 1907-1911). 1895-1897 yılları arasında VMOK başkanıdır.

213 Toma Karayovov (1868-1951). Üsküp doğumludur. Sofya'daki yüksekokulda hukuk bitirmiştir. 1895 yılında teşkil edilen VMOK'un kurucularından biridir. Edirne ve Manastır'daki Bulgar Ticari Temsilciliği'nin sekreteridir. 1902 yılında başkan Hristo Stanişev ile birlikte VMOK'un ayrılıkçı kanadında yer almış ve burada başkan yardımcılığı yapmıştır.

214 Dimitır Matov. Filolog. VMOK'un adamlarındandır.

215 Simeon Radev (1879-1967). Resne doğumludur. Ünlü Bulgar gazeteci, yayıncı, diplomat ve tarihçidir. Resne, Ohri ve Manastır'daki Bulgar okullarında okumuştur. İstanbul'daki Galatasaray Lisesi'nde eğitim görmüştür. İstanbul'daki ihtilal komitesinin bir üyesidir. Cenevre'de hukuk bitirmiştir. Simeon Radev, Boris Sarafov'un ısrarı ve desteğiyle "L'Effort" (Cenevre, 1900-1901) ve "Mouvement Macedonien" (Paris, 1902-1903) adlı gazeteleri çıkarmıştır. Bu gazeteler Sofya'da Radev'in yardımcılarıyla çıkarılan Pravo, Reformi, Veçerna Pošta ile birlikte, Bulgar bakış açısının Makedonya Sorunu'na yönelik propagandası için bir platforma dönüşmüştür. Simeon Radev'in anıları için ayrıca bkz. Simeon Trayçev Radev, *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi; Resneli Bulgar Bir Talebenin Hatıraları 1879-1898*, Açıklama, Çeviri ve Notlar: Georgi P. Kostandov, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Rus pasaportu aldım. Pasaport, Besarabya'da harbiye öğrencisi bir genç olan Taşpınar doğumlu Aleksandır İvanoviç-Furuncı'nın pasaportu idi (Pasaport Kişinev'de hazırlanmıştı).

Doğrudan İstanbul'a gittim. Yola çıkmadan önce Sofya'da bizim savaş bakanlığına, Albay Kovaçev'in yanına gittim. "*Sizin Makedonya hakkında bilgilere ihtiyacınız var. Makedonya'yı gezebilmem için bana para verin*" dedim. Bana 300 Leva verdiler. Tek başıma İstanbul'a hareket ettim. Orada Selanik Komitesi ile bağlantısı olan ve yerel komitenin reisi Lyapov'u²¹⁶ buldum. Lyapov beni sakladı ve nerede ne olabileceği ile ilgili beni bir gün dolaştırdı. Bu Mart ayında idi. Tam o zamanda Prens [Ferdinand] İstanbul'a geldi. İstanbul'da yaşayan Bulgarları cesur bir içeriğe sahip, yani Makedonya'daki esir ahalinin haklarını savunan arzuhal vermeleri için prensin huzuruna getirdik. Çok kalabalıktı. Kokarev²¹⁷ (daha sonra Prespa'da öldürülen) bu arzuhali takdim etti. Daha sonra onu tutuklamak için arıyorlardı. Aynı zamanda bir Rus albayı olan Beşkov, Makedonya'yı dolaşıyordu ve bizim, yani Makedonya'daki Bulgarlar hakkında çok olumsuz ifadeler yayıyordu. Bizi Sırp yapıyordu. Bizi özgürlüğe ve sair layık görmüyordu. Bu vesileyle o zaman Petersburg'da tanışmış olduğum Graf İgnatiev'e²¹⁸ bir mektup yazdım. Makedonya'da açıkça Sırp propagandasını destekleyen Rus konsoloslarından şikâyetle bulundum. Daha sonra, 1901 yılında Petersburg'a tekrar gittiğimde, İgnatiev adı geçen konu üzerine dikkatini çekmek için bu mektupla imparatorun yanına gittiğini ve mektubu imparatora okuduğunu (mektup Rusça yazılmıştı) bana söyledi. İstanbul'da bir hafta oyalandım. Eksarh, orada olduğumu biliyordu. Bana çok selam göndermiş, babamı tanıyormuş fakat mümkün

216 Dimitir Lyapov. Kesriye bölgesindeki Bobişte köyünde doğmuştur. Bulgar Eksarhlığı'nın sekreteridir. İstanbul'daki ihtilal komitesinin başkanıdır. Aynı zamanda da VMOK'un sekreteridir.

217 Nikola Kokarev. Resne bölgesindeki Tsaredvor köyündendir. Resne'deki ihtilal komitesinin şehir yönetimindedir. Aynı zamanda da Prespa bölgesinin amiridir.

218 Graf Nikolay Pavloviç İgnatiev (1832-1908). Rus diplomat ve devlet adamıdır. Rusya İmparatorluğu'nun Asya şubesinin başında bulunmuştur. 1864-1877 yılları arasında Rusya İmparatorluğu'nun İstanbul'daki sefiridir. Rusya'nın Şark Meselesi'nde daha aktif olması gerektiği fikrinin savunucularındandır. 3 Mart 1878 tarihinde, Ayastefanos'ta Osmanlı kuvvetleriyle ön barış anlaşmasını imzalamıştır. Berlin Antlaşması'ndan sonra İmparator II. Aleksandr, İgnatiev'in diplomatik kariyerine son vermek zorunda kalmıştır. 1881-82'de ise Rusya İmparatorluğu'nun içişleri bakanıdır.

mertebe ondan uzak durmamı da söylemiş. Lyapov'dan Selanik'teki komite hakkında daha net bilgi aldım. Kokarev ve bazı başka komitecilerle tanıştım. En önemlisi Ermeni ihtilalcilerle tanışmamdı. Bu ihtilalcilerin arasında aynı yılın Ağustos ayında Türk bankasına saldıran Babkin²¹⁹ ismindeki kişi özel yer tutuyordu. Bizimkilerle Ermeniler o zaman hemfikir bir şekilde çalışıyorlardı. Orada, okulda [Bulgar okulu], Simeon Radev ile Robev²²⁰ de bulunuyorlardı. Fakat ben onlarla görüşmedim.

Hacılığa giden kişi kılığında İstanbul'dan deniz yoluyla Aynaroz'a hareket ettim. Bir gün Panteleimon Manastırı'nda kaldım. Ertesi gün Zograf Manastırı'na vardım. Kendimi Rusya'dan hacılığa giden kişi olarak tanıttım. Keşişlerin arasında en akıllısı Ustrumca'dan manastır başpapaz yardımcısı rahip Kalistrat idi. Genç keşişleri bir araya topladım ve neleri olduğunu, ne kadar olduğunu sordum. Tam o zaman manastırın yeni bir bölümü inşa ediliyordu ve ben manastırın Odessa bankasında bin lira civarında parası olduğunu, ihtiyaçları olduğu vakit bu paradan çektiklerini anladım. Görüldü ki paraları yok. Bana daha önce verilen bilgi, yani 20 bin liraya kadar para çekebilme imkânlarının olduğu da doğru çıkmadı. Hilendar Manastırı'na gittim. Orada keşişlerin çoğu Makedonya'dan olan Bulgarlar idi. Sırp kralının gelecek olmasından memnun değildiler. Tam o zaman manastırın ileri gelen keşişleri, sadece borçlarının kapatılması için manastırın Sırp himayesine geçmesi için karar almışlardı. Kral geldi. Ben de karşılamaya çıktım, sıraya geçtim ve kral benimle de tokalaştı. Onu oradan kaçırabilmemizin ne kadar iyi olacağını düşündüm. Çünkü büyük bir fidye alabilme durumu vardı.

Paralarım bitti. Cebimde bir çeyrekle Selanik'e, doğrudan Hotel Kolumb'a gittim. Arkadaşlarım Pere Toşev, Görçe Petrov, Delçev ve Hacinikolov'u bulana kadar iki gün yemek yiyemedim. Onlar tam o vakit bir toplantı için bir araya gelmişler. Rus büyükelçisinin fidye verebilme düşüncesiyle beni bir Rus vatandaşı gibi kaçırmalarını

219 Gerçek adı Bedros Paryan'dır. Lakabı ise Papken Suni'dir. İstanbul'daki Getronagan Ermeni Okulu mezunudur. Syunik adlı bir grubun kurucuları arasındadır. Bu grup daha sonra Taşnak Partisi'ne dâhil olmuştur. 1896 yılında Osmanlı Bankası'nın basılması esnasında üzerindeki bombanın patlaması sonucu ölmüştür. (Fikrettin Yavuz, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü*; 1896 *Osmanlı Bankası Baskını*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 78)

220 Vladimir Nikolov Robev. Takma adı Boris Sarafov'dur.

onlara önerdim. Onlar benim bu önerimi kabul etmediler. Çünkü o zaman henüz çeteleri yoktu. Kendi işleri hakkında bana bilgi verdiler. Bu [komite] fikrinin kabul edilmesi ve hatta kendiliğinden teşkilatlanan örgütleri bulmalarıyla övündüler. Partenon Oteli'ne bir Rus tiyatro oyuncusu adıyla kayıt yaptırdım. Bir İtalyan tiyatro kumpanyası geldi ve meslektaş gibi benimle tanıştılar. Bana bilet verdiler. Onlarla yedim, içtim ve her yeri serbestçe dolaşıyorum. Aynı kumpanya daha sonra Sofya'ya geldi. Meslektaş gibi anlaştık. Selanik'ten Üsküp üzerinden geçerek doğruca Sofya'ya geri döndüm. Bana paraları komiteden ödünç olarak vermişlerdi. Daha sonra bu paraları komitenin borçlu olduğu İvanovi Kardeşlere²²¹ vermem gerekiyordu. Sofya'da bakanlıkta [harcadığım] paraların hesabını vermek gerekiyordu. Rapor yazdım. Selanik'teki arkadaşlarımdan topladığım Türk askeri güçleri hakkındaki bazı bilgileri verdim. 1895 yılında isyancı olarak geçtiğim yerleri de tarif ettim. O zaman Savaş Bakanı Raço Petrov idi.²²² Raporum için daha 25 Napolyon aldım. Raço'ya Makedonya'daki silah ihtiyacını anlattım. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra Makedonya'dan Gruev geldi ve ben onu Raço Petrov'a takdim ettim. Gruev (1896 yılının Haziran-Temmuz aylarında) patlayıcı maddeler hakkında bilgi almak için Belçika'ya gitti ve Makedonya'ya döndü. Tüfekler hakkındaki sorun çözüldü. Eylül ayına doğru Görçe Petrov, daha sonra da Delçev geldi. Daha o vakit -Delçev bana orman kralları olmamızı söylediği zaman- biz para toplamıştık. Tabanca, bomba vs. almıştık. O [Delçev] sadece bir kısmını ödemişti. Diğer kısmı ise bedavaydı. Onlarla birlikte çalışmaya başladık. O zaman ben, bizimkilere içeriye [Makedonya'ya] gitmemi öneriyordum. Fakat onlar, orada örgütün daha sakın bir şekilde yapılması kanaatindeydiler. Burada [Bulgaristan'da] toplum dava hakkında çok ilgili değildi. Menfaatçiler, yani Tüfekçiyev'in etrafında bulunan subayların grubu parçalandı ve tümü askerî hizmete geri döndüler. Komitenin başında olan General Nikolaev hiçbir şey yapmıyordu. Ben son olarak kaldım ve geçinmek için param yoktu. Ben de göreve dönme kararı aldım. 1896 yılında 6'ncı Tırnova

221 İvanovi Kardeşler. Sofya'da silah tüccarıdır. Ayrıca bkz. İbrahim Hakkı Öztan, *Tools of Revolution...*, s. 186-193.

222 Raço Petrov (1861-1942). Bulgar ordusunda generaldir. 1885-94 yılları arasında genelkurmay başkanıdır. 1894-96 yılları arasında savaş bakanıdır. 1900-01 ve 1903-06 yıllarında ise başbakanıdır.

alayının komutanı olan Tsonçev ile tanışmıştım. Dağılmadan önce subay arkadaşlarımın arasında en önemli ihtiyaçlarını karşılamaları için subaylardan oluşan bir cemiyet kurma fikri doğmuştu. Tsonçev ile de bu konu hakkında konuşmuştuk. Bozukov²²³, Tsonçev'in alayında subaydı. Tsonçev, Bozukov olayı sayesinde ilgi göstermeye başlamıştı. Çünkü Tsonçev, Bozukov'a daha önce bin Leva vermiş ki bu bin Leva Bozukov'un alay sandık emini olarak veznedenden aldığı paranın yarısıydı. Tsonçev, Menlik Olayı'na katılmış olan diğer subaylarla da tanışmıştı. Her subayın gittiği alayda, subay cemiyeti kurma gayretini göstermesini konuştuk. Tsonçev bu fikri onayladı ve en yaşlı ve otoriteli olduğu için bu fikrin başına geçti. O, alaylarda bulunan arkadaşlarına yazı gönderdi. Cemiyetlerin temeli atıldı. Para toplandı ve bu paralar bildiğime kadar Yüzbaşı Dimitir Venedikov'a gönderiliyordu. Daha sonra bu paralar Görçe [Petrov] ve Delçev'e davanın ihtiyaçları için verilmişti. 1896'nın Ağustos ayının sonuna doğru 5'nci Tuna Alayı'na atandığım için Rusçuk'a gittim. [Burada] cemiyet kurmuştuk. Şehirde bulunan Makedonya bölgesinden olan ihtilalcileri teşvik ediyorduk. Herkes bana geliyordu ve elimde olan parayı veriyordun. Görçe [Petrov] devamlı olarak paradan olan ihtiyacı öne sürüyordu. Benim şöyle bir fikrim vardı: bir prensin himayesi altına davamızı koymamız gerekmiyor mu? Bu işe en uygun kişiyi, prens olarak Yosif Batenberg'i düşünüyorduk. O [Batenberg], o zaman Petersburg'da Laytenberg prensinin misafiri idi. İzin aldım ve kendi başıma Petersburg'a gittim. Denk gelemedik. Batenberg, İtalya'ya doğru hareket etmişti. Burada Graf İgnaitev ile görüştüm. Bu 1897 yılındaydı. 1896 yılının Temmuz ayında da kardeşimizi ziyaret etmeye Petersburg'a gittiğimi söylemem gerekiyor. Oradan döndüğümde askerî görevime başladım. Durum kötüydü. O zaman ne yapacağımı bilemiyordum. Kardeşim benim masraflarımı üstlendi.

Söylediğim gibi, 1897 yılı (galiba Şubat-Mart aylarında), Petersburg'a gitmiştim. Hiçbir şey çıkmadı. İgnatiev sakin olmamızı söylüyordu. Aksi takdirde Avusturya bizi [Bulgaristan'ı] işgal edebilir dedi. Ayrıca Ferdinand, oğlunu Ortodoks mezhebinde vaftiz ettirmesine vs. rağmen bizde [Bulgaristan'da] prens olduğu müddetçe hiçbir sonuç alınamayacağına da ekledi.

223 Anton Bozukov. Bulgar ordusunda üsteğmendir. VMOK üyesidir. 1895 Menlik Olayı'nda askerî komutan olarak yer almıştır.

Kardeşim Bolgrad'da²²⁴ para bulabileceğini söylüyordu. Görçe'yi Rusçuk'a getirmiştik. Oradan da onu Bolgrad'a göndermiştik. Fakat iş zayıftı yani az para toplanmıştı. Makedonyalıları teşkilatlandırmak için Görçe ile birlikte Bükreş'e de gitmiştik.

1897 yılında Viniçe Olayı²²⁵ meydana geldi. Delçev Sofya'dan bana telefon etti ve mümkünse bir çete tertipleyerek içeriye gitmemi ve orada Türk vahşiliklerine vs. son vermemi söyledi. Ben çeteyi tertiplemeye başlamıştım. Fakat durdum, çünkü işin sakinleştiğini bana haber verdiler. İspanyol-Amerikan²²⁶ Savaşı patlak vermişti. Ben Kübalılara²²⁷ yönelik sempatilerimizi beyan etmemizi istemiştik. Bundan dolayı Amerikan ordusuna 500-600 kadar kişinin katılmasını arzu etmiştim. Buna karşılık onların bize silahlanmamız için destek verecekleri düşüncesindeydim. Tam o zaman bu iş için Petersburg'a gitmiştim. Franz Yosif Batenberg ile de ayrıca görüşmüştüm. Petersburg'daki Amerikan konsolosu insandan ihtiyaç olmadığını bana söyledi. Nezaketle beni dinledi ve uğurladı. Ona kim olduğumu söyledim.

224 1821 yılında Güney Besarabya (Bucak) bölgesinde kurulan yerleşim yeridir. Rusya İmparatorluğu'nun 1897 yılındaki nüfus sayımına göre Bolgrad'da 12.300 kişi vardır. Bunlardan 8.478'i Bulgar'dır. Besarabya'da 80 yerleşim yerinden daha fazlasında yaşayan Bulgar sayısı 103.492'dir. Rusya İmparatorluğu'nun güney bölgelerinde Bulgar yerleşimleri 1768-74, 1787-91, 1806-12 ve 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşları'ndan sonra kurulmaya başlamıştır. Besarabya'ya göç eden Bulgarlar, uzun süre memleketleriyle bağlantılarını koparmamışlardır. Bulgar millî hareketine dahi katılmışlardır. Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasından sonra, çeşitli alanlarda önde gelen siyasetçi ve uzman haline gelen yaklaşık 300 Bulgar Besarabya'dandır. 1852 yılında Bolgrad'da doğan General Danail Nikolaev bunlardan biridir.

225 Viniçe Olayı (1897). İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü'nün ilk büyük başarısızlığıdır. Olay, 14 Kasım 1897 tarihinde Bulgaristan Prensliği topraklarındaki bir eşkıya çetesinin Viniçe köyündeki Kazım Ağa'nın evine saldırımları ve onu öldürmeleridir. Köy, İştîp ile Bulgaristan sınırı arasında bulunur. 1894 yılında burada, VMORO'nun Köstendil ile Sofya arasındaki bağlantısını sağlayan yurt dışı lojistik noktası vardır. Olayın ardından yapılan aramalar ve tutuklamalar sırasında, Osmanlı yetkilileri yerel Bulgar eylemcilerinin evlerinde örgüte ait silah ve cephaneler bulmuşlardır. Tahkikatları Üsküp Valisi Hafız Paşa yapmıştır. Tahkikatlarda sadece VMORO'nun Viniçe ve Koçana kazasındaki teşkilatı değil, aynı zamanda da komşu kazalardaki ağı da ortaya çıkmıştır; İştîp, Kratova, Radovişte, Kumanova, Pehçevo ve Üsküp.

226 1898 İspanya-Amerika Savaşı. Küba Sorunu (Küba kolonisinin İspanya hâkimiyetinden ayrılma hareketi), ABD'nin İspanya ile savaşa girmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

227 Burada kuvvetle muhtemel İspanyol sömürge güçlerine karşı savaşan Kübalı ayaklanmacılardan bahsedilmektedir.

1898 yılı da böylece geçti. General İvanov²²⁸ savaş bakanı olduğunda, onunla ilişkiler kesildi. İvanovi Kardeşler'in sattığı tüfeklerden 5000 adeti, kesin olarak Görçe'ye verilmesi şartıyla teslim edilmişti. Bu tüfekler fişeksiz olarak verildi. Bu silahlar [Makedonya'ya] götürülmüştü ve İştîp bölgesinde Viniçe Olayı'nda [Osmanlı kuvvetleri tarafından] ele geçirilmişti.

228 Nikola İvanov. Bulgar ordusunda generaldir. Savaş bakanlığı yapmıştır.

III. BÖLÜM

1899 yılının başlarında örgütün buradaki durgunluğundan kaygılandığımız için Görçe ile sürekli yazıyorduk. Komite faaliyetseydi. Sadece mektup yazıyorlardı. Pul paraları dahi yoktu. Komiteye daha aktif kişilerin getirilmesi için propaganda başladı. Tsonçev subayların, Görçe, Delçev, Venedikov, Garufalov, Bozukov ve diğerleri ise sivillerin arasında propaganda yapıyorlardı.

Buradaki komitenin başına kimlerin getirilmesi gerektiğini görüşüyorduk. Komitenin başına Tsonçev'i seçme düşüncesindeydik. Görçe, Delçev, ben ve başkaları da böyle düşünüyordu. Tsonçev başa gelirse, beş ay sonra [Makedonya'da] isyan edilmesi gerektiğini, uzun süre böyle kalındığında maskara olunacağını söylüyordu. Bundan dolayı Tsonçev ilk olarak ortaya daha genç kişilerin çıkması, bu kişilerin zemini hazırlaması, [sivilleri] teşkilatlandırmaları, kaynak bulmaları ve daha sonra böyle bir hareketin zamanının yaklaştığında da, kendisinin de ona iştirak edeceği düşüncesindeydi. Bunda hemfikirdik. Daha sonra üye olmuş olan adaylara propaganda yapma kararı alındı. Kongrede önerdiğimiz liste kabul edildi ve komitenin başına ben geçtim. Paprikov²²⁹ kesinlikle görevinden ayrılmaması konusunda Rusçuk'taki Drandarevski'ye mektup yazmıştı. Tsonçev yardımcı olduğundan dolayı başına geçtiğim yeni komite 16 Temmuz'da tesis edildi. Merhum Davidov²³⁰ ile birlikte görev yapıyorduk. Bir evde yaşıyorduk. Tamamen aynı fikirdeydik.

Komite bahsedilen yönde çalışmaya başladı. İlk başta borçların ödenmesi geliyordu. Cemiyetleri canlandırmıştık. İlk Sofya'dan başladık. İnsanlar bizim sonuna kadar gidecek derecede kararlı olduğumuzu anlayana kadar komitenin otoritesini hissettirmek ve insanları örgütlemek hiç kolay değildi. Görüşlerimizi yavaş ya-

229 Stefan Paprikov. Bulgar ordusunda generaldir. Savaş bakanı olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda da diplomattır.

230 Toma Davidov. Doktordur. Bulgar ordusunda yüzbaşısıdır. Çete voyvodasıdır. Aynı zamanda da VMOK'un başkan vekilliğini yapmıştır.

vaş etrafa yaymaya başlamıştık. 30 cemiyetten 250 kasaba ve köy cemiyeti oluşmuştu. Borç alma [para toplama]²³¹ faaliyetlerinin yayılması o kadar kolay olmuyordu. Hasetlik doğmaması için tahviller²³², insanların durumuna göre uygulanmaya başladı. İçeriden [Makedonya'dan] sürekli yardım istiyorlardı. Bundan dolayı da gayretli bir şekilde özellikle [tahvillerin] yayılması için ilgi göstermemiz gerekiyordu.

Görçe [Petrov] ve Delçev ile iyi çalışıyorduk. Onlar bizimle komitenin oturumlarına katılıyor ve komitenin tutanaklarını imzalıyorlardı. İsyanın ne zaman olacağı meselesi gündeme getirilmemişti. [Makedonya'da] dâhilî çetelerin kurulması fikri burada [oturumlarda] doğdu. İçerideki [Makedonya'daki] çetelerin ni-

231 9 Kasım 1896 tarihinde VMOK, Bulgaristan'da 300.000 altın leva meblağında "*vatanseverlik borcu*" adı altında kampanya başlatmaya karar vermiştir. Bu meblağın üçte biri VMOK'un ihtiyaçları için düşünülmüştür. Kalan üçte ikisinin ise bankaya konulması ve sadece ayaklanma için kullanılması planlanmıştır. 4 Ağustos 1900 tarihli kararla, bu bağış 700.000 altın leva daha arttırılmış ve 1 milyon olmuştur.

232 Başlarda VMORO'da para toplamak için bir sistem mevcut değildir. Parayı ilk zamanlarda örgütün üyeleri ve "*davaya sempati duyanlar*" vermekteydi. Zaman zaman komiteler ihtiyaç halinde "*zorlama olmasızın yardım*" için bazı kişilere yönelmişlerdir. Örgütün yayılması ve genişlemesi için paraya duyulan ihtiyaç artmıştır. İrtibatı sağlamak için paraya ihtiyaç vardır. Ayrıca para silah satın alımı için de gereklidir. 1895 yılının yazında Selanik'te "*gönüllülük esasına dayalı bağışların (üye aidatları dışında)*" makbuz karşılığında alınması kararlaştırılmıştır. Başlarda, başarıya inanan sınırlı sayıdaki insandan bu yolla para toplanmıştır. Yavaş yavaş genele yayılmış ve tehdit mektupları vasıtasıyla da zorla para toplanmaya girilmiştir. İlk tehdit mektupları 1896 yılında İstip'te gönderilmiştir. Selanik Kongresi'nden (1896 yılının Paskalya tatilinde tertip edilen) sonra hazırlanan VMORO'nun nizamnamesinin 47nci maddesinde bağış toplama sistemi izah edilmiştir; Üyelik aidatı ve bağış yoluyla. Bağışlar, gönüllü ya da dayatma (yardım etme gücü olmasına rağmen yardım etmek istemeyenlerden zorla ya da tehditle alınan) şeklindedir. VMORO'nun adamları daima büyük meblağlar bulmayı düşünmüşlerdir. Bunun için farklı planlar geliştirmişlerdir. Örneğin, Boris Sarafov, Petersburg'daki Amerikan konsolosuyla görüşmesi esnasında, İspanya-Amerika Savaşı'nda Makedonya davası lehine olacak para yardımı karşılığında Amerika'ya bir Makedon müfrezesini göndermeyi teklif etmiştir. Para bulma yöntemlerinden biri olan fidye karşılığında insan kaçırma fikri, yaygın olarak uygulanmıştır. İlk girişim, Eylül 1897'de yapılmıştır. Bunların en ses getireni ise Amerikalı misyoner Miss Stone Olayı'dır. Ama yine de düzenli ve güvenilir gelir kaynağı, üyelik aidatları ve bazı kişilere dayatılan vergilerdir. Ancak bu vergilerin alınması her zaman kolay olmamıştır. Böyle durumlarda da VMORO, o dönemdeki nizamname doğrultusunda (tanınmayan kişileri göndererek) ödemeyi kabul etmeyenler üzerinde baskı kurmuştur.

zamnamesi burada yazıldı. Görçe [Petrov] ve Yüzbaşı Venedikov bu nizamnameyi kaleme aldılar. Ben bölgeyi dolaşacak havariler gönderilmesi kanaatindeydim. Çünkü sadece Delçev öyle bir görev yapıyordu. Gercikov'u gönderdim. İç Örgüt'e ne gönderiliyor ise (maddi destekler) tümünü [Sofya'daki] komite gönderiyordu. Hatta Delçev 1889 yılının Haziran ayında Bozukov ile birlikte içeriye [Makedonya'ya] gitti. Hedef, bir kahramanlık yapılmasıydı. İkisi de onurlu olduğundan dolayı kısa bir süre sonra ayrılmışlar. Delçev arkadaşlarına Bozukov'a güvenmemeleri için [mektup] yazmış. Bozukov bize şikâyetle bulundu. Fakat biz Bozukov için İç Örgüt ile ilişkilerimizi bozmak istemiyorduk. Bozukov bu olaydan sonra Mart 1900'de Transvaal'a gitti.²³³ Yazılı olarak istifa etti. Delçev bundan sonra, Şubat 1900'de Edirne bölgesine gitti. Biz Delçev'in her şeyini, litografyalarını vs. hazırlamıştık. Yaklaşık 3000-4000 Frank harcadık. Sofya'daki yüksekokulda okumuş olan Stoyan Lazov'un da aralarında bulunduğu dört beş arkadaşı ile hareket etmesini tertiplemiştik. Burada biz Görçe [Petrov] ile kalmıştık. Eksarhlığın önünde öğretmen listesinin onaylanma zamanı geldiğinde (bu listeyi bize içerden verdiler), biz Eksarh'a imzalarımızla bir adam gönderdik. O da Üsteğmen Lyumobir Stoyançev²³⁴ (Tırnova doğumlu, şimdi Tsonçev yanlısı) idi. Tam o zaman, Eylül ayı civarında, bizim komite kurulduğunda, Selanik'teki "İhtilalci Cemiyet" ile Merkez Komitesi'nin arası hayli açılmıştı.²³⁵ Kısa süre sonra [Atanas] Nau-

233 1900 yılı içinde Anton Bozukov, Boerlerin tarafında yer almak için gönüllü olarak İngiliz-Boer Savaşı'na (1899-1902) katılmıştır.

Boerlerin başarılı gerilla faaliyetleri, 1903'teki ayaklanma için plan hazırlayan Bulgar subaylarını oldukça etkilemiş görünmektedir. Çünkü planlarında bu gerilla faaliyetlerini özellikle örnek olarak vermişlerdir. Elbetteki bu tesir abartılmamalıdır. Bulgar subayları gerilla taktikleri ile ilgili bilgileri daha askerî okullarda almışlardır. Zamanın askerî teorisine göre, gerilla savaşının düşmanın arkasından hareket etmek için nispeten az sayıda özel eğitilmiş piyade ve süvari birlikleri tarafından yürütülmesi gerektiği düşünülmektedir. Bulgar subayları bunu Çeteci Olayı (1895) ve Yukarı Cuma Ayaklanması (1902) sırasında uygulamaya çalışmıştır. 1903 baharı için hazırlanan ayaklanma planı da gerilla savaşı anlayışına göre yapılmıştır.

234 Lyubomir Stoyançev. Bulgar ordusunda üsteğmendir. VMOK'un çete voyvodasıdır.

235 İhtilalci Cemiyet'in VMORO'nun bir rakibi olarak "*sahada*" ortaya çıkışı, kısa sürede çatışmaya yol açmıştır. 1899 yılının baharında Serez'deki Pedagoji Okulu'nun müdürü olan Atanas Naumov, Serez ve Menlik bölgelerine İhtilalci Cemiyet'in faaliyet tabanını incelemek için geziler yapmıştır. Bu gezilerden sonra İhtilal Örgütü'nün adamları tarafından kendisine iki suikast girişiminde bulunulmuştur. Bu, iki örgüt arasındaki ilişkiyi aşırı derecede keskinleştirmiştir.

mov'a karşı suikast gerçekleşti. Merkez Komitesi üyeleri, Garvanov ve diğerleriyle terörle hesaplaşma kararı almışlardı. Bu durum bize ve davaya çok zarar veriyordu. Görçe, Naumov'a karşı [yapılan] hareketi alkışlıyordu. "İhtilalci Cemiyet" in tüm üyelerinin hiçbir uzlaşısı ve barışa yanaşmadan ortadan kaldırılması gerekliliğini destekliyordu. Biz, komitede uzlaşabilmeleri için arabuluculuk yapma kararı almıştık. Görçe bu karara karşıydı. Biz yazmıştık fakat sonuç vermedi. "İhtilalci Cemiyet" ile Merkez Komitesi arasında bir uzlaşısı yapılması amacıyla Selanik'e özel bu iş için gitmesi gereken bir kişi seçmiştik. Görçe, bizim tarafımızdan özel bir kişinin gönderilmesini Merkez Komitesi'nin özerkliğinin zarar görmesi olarak düşündü. Onun düşüncesine göre biz aslında "Yüksek Komite" gibi bir şey olarak görülüyorduk. Bizim burada [Bulgaristan Prensliği'nde] borç alımının yayılmasını vs. engellememesi için tek arzumuz içeride [Makedonya'da] fitne ve kan dökülmesinden kaçınmaktı. Adamımız, Elena doğumlu, Teğmen İvan Kamburov [Makedonya'ya] gitti. Görçe, engel olmak amacıyla onun kabul edilmemesi için [mektup] yazmıştı. Kamburov oraya gittiğinde, hemen iki grubun arasına girmiş ve beş altı gün süren hararetli konuşmalardan sonra kendisinin de imzaladığı yazılı bir anlaşmaya varmayı başarmış. "İhtilalci Cemiyet" in varlığı sona erdi. Garvanov ise Selanik'teki yerel komitenin başkanı oldu.

Burada [Selanik'te] anlaşmaya varılmasına rağmen Görçe artık soğudu. Görçe'ye göre bu adım prensip olarak yanlışmış. Çünkü bir nevi buradaki [Bulgaristan'daki] komite farklı tutkulu grupları, [İç Örgüt'ten] ayrılanları kendi tarafına çekmek ve bunları İç Örgüt'e dış unsur olarak dâhil etmek amacıyla onların isteklerini yerine getirmekle ilgileniyormuş. Görçe'ye göre, gelecekte içeride [Makedonya'da] arzularının yerine gelmesi için kendilerini büyük adam olarak algılayan başka memnuniyetsiz kişiler ortaya çıkacak. Bundan da hoşnut olmadı. Biz ise, İç Örgüt'ün işlerinde ilk barışçıl müdahalemizin güzel sonucunu gördüğümüzden ve içerideki [Ma-

İhtilalci Cemiyet, Damyan Gruev, Hristo Matov, Pere Toşev ve İvan Hacinikolov'a suikast yapmayı planlamıştır. Benzer baskıcı önlemleri VMORO'nun Merkez Komitesi de tasarlamıştır. Bu keskinliği ortadan kaldırmak için bazı resmi Bulgar siyasî faktörleri ve VMOK meseleye müdahale etmiştir. Sonuç olarak, iki örgüt birleşecek ya da daha kesin olarak İhtilalci Cemiyet dağıtılacak ve İhtilalci Örgüt saflarına katılacaktır. Birleşme protokolü Hristo Tatarçev ve İvan Garvanov tarafından imzalanmıştır. 16 Eylül 1899 tarihli bir nüshası Sofya'daki VMOK'a gönderilmiştir.

kedonya'daki] kişilerin fitneden kaçınmak için dışarıdan verilen tavsiyelere yatkın olduğuna şahit olduğumuzdan dolayı o zaman sadece Görçe'nin bu kadar muhalif olduğu kanaatine varmıştık. Delçev o zaman Bozukov ile içerdeydi. Bu Ağustos 1899'da oldu.

Görçe'nin artık güvenini kaybetmiştik. Gerçekten birlikte çalışıyorduk, fakat artık eski samimiyet kaybolmuştu. Merkez Komitesi'ne mektup yazmak ferdî olarak değil, komitenin kararıyla olması şartı vardı. Genelde şöyle yazılıyordu: "*Yüksek'teki [Sofya'daki] kardeşlerden Aynaroz'daki [Selanik'teki] kardeşlere*".²³⁶ Onlar da bu şekilde hitap ediyorlardı. Fakat Görçe o zamandan itibaren özel mektuplar da yazmaya başladı. Görçe oturumlarda önümüzde hemfikirdi, biz de yazıyorduk. Fakat bu yerine getirilmiyordu. Görçe'den şüphelenmiştik. Onun bir mektubunu ele geçirdik. Mektubu 20 nüsha olarak çoğalttık. Bu mektupta özel olarak bizim resmi mektubumuzda neyin yerine getirilmeyeceğini yazıyordu. Bir oturumda Görçe'ye sormuştuk, fakat o cevap vermedi. O zaman sekreter görevinde bulunan Kovaçev'e²³⁷ Görçe'nin mektubunu okumasını söylemiştik. Görçe sarardı. Artık itiraf etti. Ona buradan yok olmasını söyledik. O da Tırnova'ya gitti. Bu 1900 yılının kışında ya da 1901 yılının başlarında idi.

Mektubu ele geçirmeden önce Temmuz 1900'de kongremiz yapılmıştı. Aynı sorumlulukta, tamamen hemfikir, komite üyeleri olarak henüz aramızın bozulmadığı Görçe ve Delçev ile birlikte bu kongreye katılmıştık. Aramızın açılması Görçe'nin tutkusundan dolayı yavaş yavaş oldu. Görçe kendisinin dinlenmesini istiyordu. Aynı zamanda da benim o kadar ön plana çıkmama çok iyi gözle bakmıyormuş.

Görçe olayından sonra da Merkez Komitesi ile ilişkilerimizi sürdürmüştük. Onlara Görçe'yi neden kovduğumuzu açıklamıştık. Zaman zaman gelen ve sonra içeriye [Makedonya'ya] dönen Delçev, genellikle Görçe'nin sözlerini dinliyordu. Görüldüğü üzere Delçev de burada [Bulgaristan Prensliği'nde] çok ses getiren faaliyetlerden pek hoşlanmıyordu. Çünkü onlar da biz de İç Örgüt'ün varlığını henüz gizlememize rağmen bu faaliyetler içeride [Makedonya'da] onların üzerine gölge atıyor gibiydi.

236 Ayrıntılar için EK. 3'e bakınız.

237 Vladislav (Slavço) Kovaçev. İştîp'tendir. VMOK'un sekreteridir. Voyvodadır.

Subay cemiyetleri çoğalmıştı. Hemen hemen tüm garnizonlarda cemiyetler vardı. Bunlar devamlı olarak komiteye para gönderiyorlardı. Subaylar çok samimi bir şekilde bizimle dostluk yapmaya başladılar. Yanımıza geliyor, konuşuyorlardı. Görçe bu yakınlığımızı, subaylarla sıklıkla olan görüşmelerimize şüphe ile bakmaya başladı. Belki de başka bir şeyin kılıfını uydurduğumuzu düşünüyormuş olabilir. İki kez Görçe ve onunla hemfikir olan Delçev ile yapılan tartışmalara Tsonçev'i ve bizim komitede başa geçtiğimiz toplantılarda bulunan arkadaşları da çağırmıştık(Tsonçev, Nikolov²³⁸, Yankov²³⁹, Garufalov, Yüzbaşı Dim. Venedikov). Açıklamalar yapıyorduk. Ondan sonra da iş kısa vadede iyi gidiyordu. Bunların tümü Görçe'nin mektubunu ele geçirmeden önce olmuştu.

Bu zaman zarfında onları [Makedonya'daki kişileri] eğitmek için aktif bir sürü insan göndermiştik. Örneğin; benim bölümümde 15'nci Lom alayında görev yapan Çernopeer'i, Kahraman Gorgi'yi (Marko)²⁴⁰, Bulgar Kristo'yu, Baba Atanas'ı²⁴¹ göndermiştik. İç Örgüt'ten ayrılmalrı ve bizi dinlemeleri ile ilgili herhangi bir talimat vermeksizin bu kişileri onların emrine gönderiyorduk. Tüm bunlardan örgütü hiçbir zaman ele geçirme düşüncesinde olmadığımızı anlayabilirlerdi.

Selanik'teki cemiyet dağıldığında dahi, bu cemiyete gazetesi Avtonomiya ile hizmet veren Koço Avramov²⁴² ve Aleksandır Çakırov, kendilerine içeriden de [Makedonya'dan] uzak durmaları hakkında yazı yazılmasına rağmen muhalifliklerini sürdürdüler. Çakırov daha erken kendine geldi ve sustu. Koço Avramov ise dedikodu yapmayı sürdürüyordu. Hatta birisinin ona karşı ateş etmesi gerekti. Fakat o hayatta kaldı. Koço Avramov, Molohadis ile de görüşüyordu...

238 Stefan Nikolov (1859-1915). Pirlepe doğumludur. Bulgar ordusunda albaydır. VMOK'un müşaviridir. Yukarı Cuma Ayaklanması ile İinden-Preobrajenie Ayaklanması'na katılmıştır.

239 Atanas Yankov (1857-1906). Kesriye bölgesinde yer alan Zagoriçani köyünde doğmuştur. Bulgar ordusunda albaydır. VMOK'un üyesidir. Voyvodadır. Yukarı Cuma Ayaklanması ile İinden-Preobrajenie Ayaklanması'na katılmıştır.

240 Georgi İvanov (Marko Lerinski). Bulgar ordusunda astsubaydır. Florina bölgesindeki çetenin voyvodasıdır.

241 Atanas İvanov Dimitrov. Kratova bölgesinde voyvodadır.

242 Koço Avramov. Selanik'teki İhtilalci Cemiyet'in üyesidir. Sofya'da çıkan Avtonomiya Gazetesi'nin redaktörüdür.

Bu dönemde komitenin azgınlıkları üç sebepten dolayı idi. İlki, cezaî tedbirler kullanarak yapılan para toplama faaliyetleri, ikincisi içeriden de belirtilmiş hafiyelere karşı cezaî tedbirler ve üçüncüsü de burada [Bulgaristan'da] ve sınır dışında hafiyelerin tespit edilmesi ve temizlenmesi idi. Örgütün mevcudiyetini basın önünde açıklayan Mihăileanu suikastı²⁴³ dâhil tüm cezalar Görçe ve Delçev'in rızasıyla oluyordu. Fitovski²⁴⁴ bize Romanya'dan tüfek satın alınması önerisinde bulunmak için geldi. Protogerov²⁴⁵ onu benim yanıma getirdi. Onu bizi dolandırma hususuna karşı tehdit ettim. O, Türk sefirin²⁴⁶ yanına gitti ve her şeyi para için itiraf etti.²⁴⁷ Bizim paralarımızdan da yedi. Arzumuz İç Örgüt'ün mevcudiyetinin

243 Ştefan Mihăileanu. Makedonya'daki Ulahlardanır. Gazetecidir. Mihăileanu tarafından çıkarılan Bükreş'teki "Peninsula Balkanika" adlı gazetede, VMOK ve VMORO'nun varlığı ve faaliyetleri hakkında zorla para topladıkları da dâhil olmak üzere bilgiler yayımlanmıştır. Mihăileanu, Makedonya Sorunu'na vakıf bir kişi gibi ortaya çıkmıştır. Ancak yazıları onu yukarıda zikredilen örgütler için tehlikeli bir kişiye dönüştürmüştür. Bu tehlikeli kişi olma özelliği yalnızca örgütler ile sınırlı kalmamış, Osmanlı Devleti için de Mihăileanu ve çıkardığı gazete tehlike arz etmiştir. Hatta öyle ki çıkardığı gazetenin Osmanlı topraklarına girişi yasaklanmıştır. (BOA, DH. MKT. 2352/9) Mihăileanu, VMORO'nun suikastçısı tarafından 1900 yılının 22 Temmuz'unu 23 Temmuz'a bağlayan gün öldürülmüştür. Suikastçı yakalanmış ve her şeyi Romen polisi-ne itiraf etmiştir. Bükreş'te Mihăileanu'ya karşı gerçekleştirilen suikast altı ay içerisinde Bulgaristan ile ilişkili ikinci suikasttır. Böyle hadiselerle alışkın olmayan Romen kamuoyu, bu olaylara büyük tepki göstermiştir. Mihăileanu'nun öldürülmesi Bulgaristan ile Romanya arasındaki ilişkileri aşırı derece keskinleştirmiştir. İki ülke savaşa hazır hale gelmek için kısmî bir seferberlik bile başlatmıştır. Romanya'dan sonra Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya-Macaristan diplomasinin baskısı altında Bulgar yetkililer, Bulgar subaylarının Makedonya Edirne-Trakya Hareketi'ne katılımını resmen yasaklamış, Bulgar topraklarında Makedonya ve Edirne-Trakya'dan olan göçmenlerin tertip etmiş olduğu nişancı takımlarını dağıtmıştır. 19 Şubat 1901'de kurulan ve Rus yanlısı olan Karavelov-Danev Koalisyon Hükümeti'nin ana görevlerinden birisi VMOK'a yönelik talepleri (özellikle Ruslar tarafından yapılanları) yerine getirmek olmuştur. Bu taleplerden biri VMOK'un üyelerinin tutuklanmasıdır. VMOK'un üyeleri olan Boris Sarafov, Vladislav Kovaçev, Toma Davidov ve Georgi Petrov bu talep doğrultusunda tutuklanmıştır. Bu tutuklamalar aynı zamanda suikasta karışanları bulmak amacını da taşır. Dava Mayıs 1901'de görülmüş ve mahkeme tutuklananları serbest bırakmıştır.

244 Kiril Fitovski. 1 Şubat 1900 tarihinde Bükreş'te VMOK ve VMORO'nun teröristleri tarafından suistimal ve vatana ihanet şüphesiyle öldürülmüştür.

245 Aleksandır Protogerov (1867-1928). Ohri doğumludur. Bulgar ordusunda generaldir. VMORO'nun Merkez Komitesi üyesidir. İlinde-Preobrajenie Ayaklanması'na katılmıştır.

246 Bükreş Sefiri Kazım Bey.

247 Yapılan görüşmenin ayrıntıları için EK. 4'e bakınız.

ele verilmemesi için her şeyi yapmaktı. Hatta örgütün yönergesini yayımlayan (bu yönergeyi görüldüğü üzere Avusturya-Macaristan konsolosu Bora'dan almış) ve silahların nasıl temin edildiği ve taşındığını açıklayan Pester Lloyd Gazetesi'nin baş editörüne karşı da ceza verme kararımız vardı. Fakat uygulanmadı. Fanatizm vardı. İçerdeki kişiler imkânlarla sahip olduğumuzdan ve burada nasıl güç olduğumuzu gördüklerinden çok sevinçliydi. Sofya'ya gelenler daha sonra içeriye [Makedonya'ya] döndüklerinde büyük bir hayranlıkla komitenin gücü ve önemi hakkında söylemlerde bulunuyorlarmış. Bu da içeride [Makedonya'da] maneviyatı arttırıyordu.

Prensip olarak şöyle bir temel üzerinde duruyorduk: resmî makamlardan uzak durmak, gücümüzü genel olarak cemiyet vasıtasıyla halktan, topluluktan almak. Resmî makamlarla ilişkimiz, onlara bağımlı hale gelmeden olabileceği kadar onlardan yardım alabilmek ve bununla birlikte de işlerimizi engellememeleri üzerineydi. Aynı zamanda son hedefimizin²⁴⁸ ana omurgası olan İç Örgüt ile tamamen hemfikir bir şekilde çalışmamızdı. Diğer bir görevimiz, dava ile ilgilenmeleri için subay kitesini kazanmaktı. Bir gün içeri [Makedonya] için ihtiyaç duyulduğunda elimizin altında olmalıydılar. İsyanın patladığı günde her şey subay ve askerlerin eline verileceğini, manevî güç olarak öğretmenlerin arka plana çekileceğini içtekiler [Makedonya'da bulunanlar] bize beyan etmişlerdi.

Hesaplar hakkında tüm dava için çalışan subay arkadaşların (Tsonçev, Yankov, Nikolov ve diğeri) hesapları gözden geçirme hakkı vardı. Gelir ve giderler belgelerle kanıtlanıyordu. Komitenin hesabına kaynağını söylemeden yaklaşık 65 bin Frank yatırmam arkadaşlarıma esrarengiz göründü. Bu paralar şöyle kayıt altına alınmıştı. Örneğin, Braila'dan İv. Nikolov (böyle biri yok) 10 bin Leva verdi ve sair. Makbuz sadece koçanlarda görülmesi için verilirdi. Bu paralardan bir kez tutanaklı karar ile yaklaşık 10 bin Frank ayrılmıştı. Bu para hesap verilmeyecek şekilde makbuz vermek istemeyen komite etrafındaki arkadaşlara maddî destek sağlamak için kullanılmıştı. Sözü edilen paralardan Görçe, Delçev, Murcev²⁴⁹ ve diğerlerine de verilmişti. Bazı arkadaşlarımızın küçük masrafları bu paralarla kapatılıyordu. Komitenin kasasına bir buçuk yıl içinde toplam yaklaşık olarak 560 bin Frank girdi. Bu paranın yarısından

248 Makedonya ve Edirne-Trakya için tam siyâsî özerklik.

249 Atanas (Tane) Murcev. VMORO ve VMOK'un voyvodasıdır.

fazlası askerî teçhizata harcandı. Avusturya'dan 1.100 Mannlicher tüfeği, 1,5 milyon fişekle yaklaşık 10 bin Krnka tüfeği, 1.500 civarında Martini, Berdan ve diğeri, binin üzerinde de revolver almıştık. 200 civarında Mannlicher tüfeği çetecilerle birlikte içeriye [Makedonya'ya] gönderildi. Diğerleri ise sınır bölgesindeki depolardaydı (Mannlicher tüfekleri için 64 bin Frank harcanmış, tümü 70 bin [Frank] değerindeydiler). Genel olarak tüm tüfekler depolardaydı ve sonraki komiteye teslim edildiler. Krnka tüfekleri daha benim zamanımda içeriye sokuluyordu. Bu silahları İç Örgüt'ün sınırdaki önde gelen kişilerine parasız sadece makbuz karşılığında teslim ediyorduk. Sınır noktalarını biz ayakta tutuyorduk. Onlar ise sadece makbuz veriyorlardı. Genel olarak harcamalar anlamlıydı ve harcamaların daha büyük payı İç Örgüt'ün hedefleri için yapıldı. Para açısından tartışma yoktu. Kongrede teftiş komisyonu seçildi.

IV. BÖLÜM

Diplomasiyle uğraşmayı sevmiyorduk. Ancak sık sık ilişkiye girmemiz gerekiyordu. Bize bir İngiliz, İngiltere'den dört beş milyona kadar para desteği alabileceğimizi söylüyordu. Fakat Avrupa güçlerine Berlin Antlaşması'nın 23ncü maddesinin uygulanması hakkında bir memorandum gönderilmesi gerektiğini ifade ediyordu ki böylece daha sonra biz kendimiz hakları isteyebilelim. Bir memorandumu Avrupa hükümdarlarına, taahhütlü mektup yazarak postadan göndermiştik. Bir memorandum da sultana gönderdik. Sultana gönderilmiş olan memorandum çok sert idi: ya barış ya da savaş. Hükümdarlara yönelik memorandumda genel olarak Berlin Antlaşması'nın uygulanması talep ediliyordu. Bahsedilen İngiliz ile görüşmesi için komiteden birinin İngiltere'ye gitmesini düşünüyorduk, fakat bu olmadı. Silah satın alımı ve "L'Effort" gazetesinin kurulması olmak üzere iki defa yurt dışına çıktım. Avrupa'da propagandaya önem veriyorduk. Bu gazete bize 5000-6000 Frank'a mâl oldu. Simeon Radev hizmette bulundu. Benim Rusya'ya üçüncü gidişim 1900 yılının Nisan ayında oldu. Tam o zaman "Nadezha" adlı askerî buharlı vapurumuz Rusya'ya gidiyordu. Paprikov da oraya gidecekti. O zaman Burgaz-Varna için de konuşuluyordu. Ben Rusçuk'ta bulunuyordum. Alelacele ben de Petersburg'a gitmeye karar verdim. Davanın destekçilerine, Graf İgnatiev, Başmakov²⁵⁰, Baroniçe Disterlo, Leontiev, Haruzov (coğrafya cemiyetinden) ve diğerlerine, dava hakkında açıklama yapmak istiyordum. Kuropatkin'in²⁵¹ yanına da gittim. Beni soğuk karşıladı. "Ne yapıyorsunuz siz?" dedi. Kuropatkin'e, onun bize karşı

250 Aleksandır Başmakov. Rus Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmıştır (1898). Slav ittifakı taraftarı bir gazetecidir. 1899 ve 1908'de Makedonya'ya geziler gerçekleştirmiştir. Bu geziler keşif amaçlı yapılmıştır. Makedonya Sorunu ile ilgili Rus gazetelerinde makaleler kaleme almıştır.

251 Aleksandır Kuropatkin. Rus generaldir. 1898-1904 yılları arasında Rusya'nın savaş bakanıdır.

duyduğu derin sempatilere inandığımızı söyledim. “Sizin kanınızdan bizim için de birkaç damla düşmüştür. Biz Makedonyalılar, kalan son kölelerimiz” dedim. Ona dayanılmaz durumu anlattım ve en sonunda bir isyan ve sair patlayabileceğini de ifade ettim. O bana kararlı ve keskin bir şekilde aptalca bir harekette bulunmamazı söyledi. Aksi takdirde Rusya’nın Uzak Doğu vs. meşgul olmasından dolayı Türkiye’nin bizi boğacağını dile getirdi. O keskindi. Beni oturmaya bile davet etmedi. Hatta kendisi de ayağa kalktı. Onunla ben de vedalaşmadım. Kibirli bir şekilde çıktım, ekspresle [Fransa’nın] Nice şehrine hareket ettim. Kuropatkin odadan çıkışımın ardından telefonla Stançev’e²⁵² benim nerede yaşadığımı sormuştu. Beni sınır dışına çıkarmalarından korktum ve acele ettim. Petersburg’daki izlenimlerime göre, orada bize sempati duyan cemiyet kurmuş dostlarımız vardı. Paprikov bunlara Varna ve Burgaz’da kömür istasyonunu ihale edebileceğini söylemişti. Fakat Makedonya’da bir hareket meydana geldiğinde Bulgaristan Rusya’nın desteğine acaba güvenebilir mi diye sormuş. Net olarak Paprikov’a hiçbir cevap verilmemiş, sadece fikir alışverişin düzeyinde kalınmış.

Bu 1900 yılındaydı. Galiba Mart ya da Nisan. Tüfekler için Viyana’ya geçtim. Ştayer’e uğradım. Orada işleri idare etmek için bir kişi bıraktım. Sonra özel olarak Üsteğmen Sofroniy Stoyanov²⁵³ o tüfekleri titiz bir kontrol şartıyla almaya gitti. Tüfekler Tuna üzerinden devlet bağlarına göztaşı²⁵⁴ olarak getirildi.

Döndüğümde, kongreden sonra işler devam etmişti. Para toplama faaliyetleri hız kazanmaya başlamıştı. 1900 yılının sonuna doğru nişancı takımlarını²⁵⁵ kurmaya başlamıştık. Bu kurma işini askerî ki-

252 Dimitır Stançev. Bulgaristan’ın Rusya’daki diplomatik temsilcisidir (1897-1906).

253 Sofroniy Stoyanov. Tser köyünde doğmuştur. Bulgar ordusunda subaydır. VMOK’un voyvodasıdır.

254 Halk arasında göztaşı olarak bilinen bakır sülfat, tarımda kullanılan bir ilaçtır.

255 1900 yılında VMOK, kendi silahlı gücü olan “halk nişancı takımlarını” kurmuştur. Bu takımların amacı, askerlik yapmayan Makedonya ve Trakyalı göçmenlerin temsilcilerine silah kullanma becerisini kazandırmaktır. Bulgaristan’da toplam 5binin üzerinde kişiye sahip böyle yirmi tane “halk nişancı takımı” oluşturulmuştur. Eğitim, Bulgar ordusunun tüzük, yönetmelik ve talimatlarına göre yapılan özel programlara istaneden icra edilirdi. Bu eğitimleri 1895 yılında Menlik Olayı’na katılan subaylar vermiştir. 1899’dan 1903’e kadar Bulgar ordusundaki 16 garnizonda, Bulgar ordusunda faal askerî hizmetteki subayların yarısı ya da yaklaşık 1000 subayla gizli subay cemiyetleri oluşturulmuştur.

1897-1899'da VMORO'nun Merkez Komitesi'nin liderliğinde kalıcı faaliyet yürütecek çeteler tertip etmek için ilk teşebbüslere girişilmiştir. Söz konusu dönemde Makedonya'da az sayıda faaliyet gösteren yaklaşık 20 çete vardır ve bunların en çoğu 3-4 kişiden oluşmaktadır. (T. Petrov, *Nelegalnata Armiya na VMORO v Makedoniya i Odrinsko (1899-1908)*, Voenno İzdatelstvo, 2002, s. 26) Çete teşkilatının oluşturulması ve geliştirilmesi, örgütün yapısı ve taktikleriyle ilgili olarak VMORO'daki önemli değişikliklerden biridir. Çeteler oluşturma fikri, örgütün yayılmasıyla yavaş yavaş meydana gelmiştir. İlk çeteler, ihtiyaçlar ve şartlar göz önünde bulundurularak geçici olarak faaliyet göstermiş ve çeteler genellikle harami ve teröristlerden oluşturulmuştur. (K. Pandev, "Ustavi i Pravilnitsi na VMORO predi İlindensko-Preobrajenskoto Vistanie", *İstoričeski Pregled*, No: 1, 1969, s. 74) Zamanla bazı çeteler halk arasında silahlı mücadele fikrini yaymaya ve halkı Osmanlı kuvvetleriyle çatışmaya hazırlamaya başlamışlardır. VMORO'nun Merkez Komitesi, bu faaliyetlerin önemini fark etmiştir. Bundan dolayı da 1899 yılının sonuna doğru 14 maddelik genelge yayımlamış ve her bir nahiyede çetelerin oluşturulmasını önermiştir. Ertesi yıl, genelge 44 maddelik bir nizamname halini almıştır. (Hr. Matov, *Za Upravlenie to na Vitrešnata Revolyutsionna Organizastsiya*, Knijka 3, 1925, s. 31-32)

Anı literatüründe VMORO'nun çeteleri ile alakalı ilk nizamnamesini kaleme alanlar hakkında iki görüş vardır. Hristo Matov, yazarların o dönemde Sofya'daki VMORO'nun Merkez Komitesi'nin yurt dışı temsilcileri Gotse Delçev ve Görçe Petrov olduğunu iddia etmektedir. (Hr. Matov, *Za Svoyata Revolyutsionna Deynost*, Knijka 4, 1928, s. 10) Boris Sarafov ise nizamnamenin Sofya'da Görçe Petrov ve Yüzbaşı Dimitir Venedikov tarafından yazıldığı iddiasındadır. (*Spomeni na Damyan Gruev, Boris Sarafov i İvan Garvanov*, Sofya 1927, s. 49) Aslında burada kastedilen bir değil, yazılmış iki nizamnamedir. (T. Petrov, *a.g.e.*, s. 28) Bu şekilde hazırlanan nizamname, örgütün yurt dışı temsilcisi tarafından yayımlanmadan ve dağıtılmadan evvel incelenmesi için 1900 yılının sonunda Selanik'e gönderilmiştir. Hristo Matov ve Pere Toşev nizamnameyi düzenlemiş, hektograflastırmak ve şifrelemek için onu takdim etmişlerdir. 24 Ocak 1901'de Selanik'te başlayan tahkikatlar sırasında nizamname taslakları Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmiştir. (BOA, Y. MTV. 211/66)

Merkez Komite'nin adamlarının tutuklanmasıyla çeteler hakkındaki nizamnamenin basımı, VMORO'nun diğer gözden geçirilmiş belgeleriyle birlikte Bulgaristan'da (Köstendil'de) çoğaltıldığı 1901 yılının sonu, 1902 başına kadar ertelenmiştir. Yılın ortasında bu belgelerin önemli bir kısmı Makedonya ve Edirne-Trakya'ya gönderilmiştir. (K. Pandev, *a.g.m.*, s. 74-75)

Örgütün çetelerinin ana ve en önemli hedefi, Makedonya ve Edirne Vilayeti'nde VMORO'nun düşüncelerine mesafeli duran halk arasında sürekli propaganda ve örgüt çalışmaları yürütmektir. VMORO'nun fikirlerini benimsemiş olan kitlelere yönelik hedef ise disiplinlerini iyileştirmek ve geliştirmek, VMORO'ya yeni üyeler kazandırmak için şartlar oluşturmak, Makedonya ve Edirne-Trakya'daki ihtilal ağını genişletmektir. (T. Petrov, *a.g.e.*, s. 58) Görevlerinin doğası gereği (halk arasında propaganda ve örgüt çalışmaları yürütmek ve örgütü kitlesel hale getirmek) çeteler Osmanlı kuvvetleriyle çatışmalardan kaçınmıştır. (T. Petrov, *a.g.e.*, s. 160) Gotse Delçev, daha 1899'da bu "gizli örgüt"ün başına getirilmiştir. (T. Petrov, *a.g.e.*, s. 44)

şilere bıraktık. Şumnu'da Yankov, Varna'da Nikolov, Rusçuk'ta Pro-togero, Plevne'de Venedikov, burada Garufalov ve D. Venedikov bu cemiyetleri talim edeceklerdi. Daha sonra, subay cemiyetlerin-den başka kişiler de bu işe katılıyorlardı. Nişancı takımlarına Krnka tüfeklerini alıyorduk. Radoslavov²⁵⁶ iktidardan düştü. O, prensin bize karşı baskı uygulama talimatlarını yerine getirmiyordu. Nişancı takımları diplomasiyi ve Türk hükümetini tedirgin etti. Baskı büyüktü. Mihăileanu Olayı da patlak verdi. Tam bu zaman beni Rus diplomatik temsilcisi Bahmetev çağırdı. Bahmetev, beni korkutmak ve yönlendirmek istedi. *"Çok uzağa gittiniz. Makedonya meselesinin anahtarları Petersburg'da bulunuyor. İnsanlardan zorla para koparmak nedir? Bütün bu işiniz öğrenci fantezisisidir. Avrupa'da bu çok kötü izlenim yaratıyor. Rusya ise, bir şey yaptığınız takdirde yardım etmeyecek. Rusya Uzak Doğu'da meşgul"* dedi. İstifa etmem tavsiyesinde bulundu.

Diplomasinin ikiyüzlü faaliyetlerinin, bizi zorla para elde etmeye mecbur ettiği cevabını verdim. Davamızı kendimiz idare etmezsek, diplomasi bize yardım etmeyecek. Onun işlerimize vs. karışmaya hakkı yoktu. Benim cevaplarım ona kesin geldi. *"Beni istifa etme ile kandırmaya çalıştığınıza göre, adayınız da vardır"* dedim. O, bana Rizov'un uygun kişi olduğunu söyledi. Ben de onun -[Rizov'un]- başarılı olamayacağını söyledim. O zaman Bahmetev bana şunu söyledi: *"O halde, buradaki ve oradaki örgütler tuz ile buz olacaktır"* Öyle de

Yaklaşık tahminlere göre, 1900'ün başından 1903'ün başına değin 120'den fazla çete, Makedonya ve Edirne-Trakya topraklarında faaliyet göstermiştir. Bu dönemde en iyi organize ve amaca yönelik olan, Manastır İhtilal Sancağı'ndaki VMORO çetelerin faaliyetleridir. 1902'de Manastır'ın tüm nahiyelerinde bulunan çetelerde 520'den fazla kişi vardır. (T. Petrov, a.g.e., s. 54) 1902'nin başında bir İngiliz diplomatik raporuna göre, *"130 köy hariç, Bulgar ihtilal örgütü tüm Makedonya'ya yayılmıştı"* (Osvoboditelnata Borba na Bilgarite v Makedoniya i Odrisnko (1902-1904), Diplomaticheski Dokumenti, Dokument no: 2, Nauka i İzkustvo, Sofya 1978, s. 16-17)

- 256 Vasil Radoslavov (1854-1929). Bulgar siyasetçidir. Liberal Parti'nin lideridir. Başbakanlık yapmıştır(1887, 1913-1918). 19 Şubat 1899'dan 1 Ekim 1899'a (Dimitir Grekov Hükümeti) ve 1 Ekim 1899'dan 27 Kasım 1900'e kadar (Todor İvançov Hükümeti) içişleri bakanıdır. Resmî olarak bu hükümetlerin başında olmasa da, Radoslavov içinde bulunduğu hükümetlerin politikalarını yönlendirmiş ve etkili bir şekilde gücü elinde tutmuştur. (İstoriya na Bilgariya, Tom 7, Sofya 1991, s. 324-333) Bu nedenle, Radoslavov'un adı kendisine atfedilen ve kamusal ve siyasî hoşnutsuzluklar yaratan iç siyasetteki özellikle bazı önemler nedeniyle oldukça olumsuz bir değerlendirmeye, dile getirilen hükümetlerin başı olarak tarihe geçmiştir. (B. Georgiev, Miraj za "Velika Bilgariya": Jivotit i Deynostta na Dr. V. Radoslavov (1854-1929), Veliko Tırnova, 2016, s. 243)

oldu. Kısa bir zaman sonra Karavelov-Danev Hükümeti²⁵⁷ iktidara geldi ve Bakan Sarafov'un²⁵⁸ emriyle tutuklandım. Aynı zamanda Selanik'teki komite üyelerini de tutukladılar.

Bunu biz öngörüyoruz. Görçe daha Tırnova'daydı, Delçev ise yoktu. Daha sonra geldi. Fakat Görçe'den dolayı artık bizim yanımıza gelmiyordu. İçeri [Makedonya'ya] giderek ve burada vekil bırakarak komiteden çekilmemiz gerektiği kararını vermiştik. Elbette ki bu vekiller komiteye dâhil olmadan önce uzlaşmaya varmış olduğumuz Tsonçev ve arkadaşlarından oluşan dostlarımızdan başka kim olabilir. Olabilecekler hakkında konuşmuş ve onlara işleri ele almaya hazır olup olmadıklarını sormuştuk. Tsonçev hazır olduğunu beyan etti (Aralık 1900). Bulgaristan'da bunun nasıl bir yansıması olacağı hakkında nabız yoklamak için siyasî partilerin önderlerine bunu bildirdik. Bunu duyduklarında öyle bir gürültü koptu ki: *"Ne?! Örgütü saray insanların eline mi vereceksiniz?!"* Simeon Radev Avrupa'dan geldi ve bize, *"şimdi, Avrupa'da dava hakkında ilgi artmaya başlamışken [örgüt] resmî makamların hükmüne girdiğinde kazandığı itibarı kaybedecektir"*, dedi. Bu arada istifasını vermek için Tsonçev Vidin'e gitmişti. Başa eski subaylar gelir ise gerçekten kötü olacağını sezdim ve hemen Tsonçev'e yazdım. Büyük bir muhalefet olacağını ona kanıtlamaya çalıştım. Bunu ona telgraf, mektup vs. ile ispat etmeye uğraştım. İşlerle tanışmaları için etrafımızda iki üç daha genç subayın bulunmasını ki bizi tutukladıklarında, tutuklanmayacağını bildiğimiz komiteden arkadaşlarla geçici olarak çalışabilmelerini tavsiye ettim. Tsonçev, buna razı olacağı yerine aksine Yankov ve Nikolov ile istifa etti. Genç subaylar Protogerov, Stoyançev²⁵⁹, Dırvingov²⁶⁰ ise görevde kalmışlardı. Delçev'i fikrini almak için davet ediyorduk. O, kesinlikle karşıydı: *"Örgüte ve komiteye subay alınmasına izin vermeyeceğiz. Tsonçev gelirse ve siz onunla içeriye giderseniz,*

257 19 Şubat 1901 tarihinde, Demokrat Parti'nin başkanı Petko Karavelov ile İleri-Liberal Parti'nin lideri Stoyan Danev bir koalisyon hükümeti oluşturmuşlardır. Hükümet kısa bir süre Bulgaristan'ı idare etmiş ve 11 Aralık 1901 tarihinde istifasını vermiştir.

258 Mihail Sarafov. Karavelov-Danev Koalisyon Hükümeti'nde içişleri bakanıdır. Diplomatıdır. 1893-1896 yılları arasında Selanik Bulgar Erkek ve Kız Lisesi'nin müdürlüğünü yapmıştır.

259 Lyubomir Stoyançev. Bulgar ordusunda üstteğmendir. VMOK'un çete voyvodasıdır.

260 Petir Dırvingov (1875-1958). Kalkış doğumludur. Bulgar ordusunda albaydır. VMOK'un adamıdır

örgütün süngüleriyle karşı karşıya kalacaksınız” Delçev sosyalistlerin arasında da dolaşıyordu ve onlar özellikle subay kitlesine muhalifti. Aynı zamanda da Tırnova’da bulunan Görçe’nin etkisi altındaydı.

Bu arada bizden önce Selanik’teki komitenin üyelerini tutuklamışlardı. Bizim seçtiğimiz kişilerle içeriye gelerek Merkez Komitesi’nin yerini almak için Selanik komitesinden vekâletname yazma şartıyla boş kâğıtlar almıştık. Buna rağmen Delçev karşıydı. O, tutuklanması anında Selanik komitesinin bu kararını kabul etmediğini söylüyordu. Gerçekten de Selanik’te bulunanların tutuklanmalarından sonra her şeyin çökeceğini düşünüyorlarmış. Onlar bana, ben, Delçev ve Efrem Çuçkov’dan²⁶¹ oluşan seyyar bir Merkez Komitesi kurmayı öneriyorlardı. Fakat Delçev muhalif olduğundan dolayı (o zaman çeteler onun idaresi altındaydı ve o çetelerin müfettişi olarak atanmıştı) hiçbir şey olmadı. Delçev artık bizimle işbirliği yapmak istemiyordu. Çünkü İç Örgüt’e nazaran Tsonçev ile daha samimi olduğumuzdan şüpheleniyordu. Tsonçev, Nikolov, Yankov (sivil), Protogerov, Stoyançev, Dırvingov ve diğerleri geldiler ve toplantı için bir araya gelmiştik. Bu toplantıda S. Radev, Straşimirov²⁶², Gologanov²⁶³ ve bizim komite de yer alıyordu. Son düşüncemizi duymak istiyorlardı. Sarakinov²⁶⁴, aramızda Tsonçev ile sonuna kadar gitmemizi isteyen Tsonçev’in adamıydı. Tarafımızdan Mart 1901’de her ihtimale karşı bir kongre toplanacağı bilgisi yayılmıştı. Tsonçev ve yandaşları gelecek seçimlerde onları yeni seçilecek komite üyeleri olarak göstermemizi istiyorlardı. Subaylar, Tsonçev ve yandaşları bu tertibe razı olmamız için ısrar ediyorlardı. Hatta bunu dostluk ve subay dayanışması açısından kesinlikle yapmamız gerektiğini vurguluyorlardı. Çünkü en sonunda Tsonçev ve yandaşları bu komitenin başında daha önce de olabiliyorlarmış. Komitenin böyle resmî bir değişikliğe gitmesini kabul edemem diye cevap verdim. Daha öncesinde olduğu gibi

261 Efrem Çuçkov (1870-1923). İştîp doğumludur. Öğretmendir. Üsküp sancak voyvodasıdır. VMORO’nun Merkez Komitesi üyesidir.

262 Anton Straşimirov. Öğretmendir. Ünlü bir Bulgar yazardır. VMOK’un yayın organı “Reformi” adlı gazetenin editörlüğünü yapmıştır.

263 İliya Gologanov. Gazetecidir. “Reformi” Gazetesi’nin redaktörlerinden biridir. Makedonya Sorunu hakkında bilgi veren ancak çok yayını olmayan gazetelerde de editörlük yapmıştır.

264 Hristo Sarakinov. Vodina bölgesinde bulunan Sarakinovo köyünde doğmuştur. Bulgar ordusunda yüzbaşısıdır. VMOK’un voyvodasıdır. Yukarı Cuma Ayaklanması ile İlinden-Preobrajenie Ayaklanması’na katılmıştır.

hemfikir bir şekilde çalışabilmemiz için bundan sonra da komitenin oturumlarına katılmalarına razıyım dedim. Bu onların hoşuna gitmedi. Hatta Tsonçev bana sordu: “*Burada emri veren siz misiniz?*” Davanın menfaatlerini korumak için komite başkanı sıfatında, evet emri ben veriyorum dedim. Tsonçev, bu emri kabul etmeyecekleri cevabını verdi. Ben de onlara kapıyı gösterdim ve kovdum. Bağlar tamamen kopmuştu. Yarından itibaren muhalif olacaklarına dair bana gözdağı vermişlerdi. Buyursunlar dedim ve hastalıklı isteklere değil, sadece prensiplere dayanan muhalif olmalarını söyledim. Gerçekten de daha ertesi sabah tüm Bulgaristan'da çok büyük suistimaller yaptığımız hakkında söylentiler yaydılar. Bu onların manevrasıydı (1901 yılının 13 Mart'ı akşamıydı). Cemiyetlere, Yankov, Murcev ve Sarakinov'un bölücü olduklarını, onlara güvenmemeleri hususunda bir telgraf verdim.

Aynı zamanda [Bulgar] Hükümeti kongreye karşıydı. Öğretmenlerin kongreye katılmalarına izin vermediler. Karavelov'un yanına gittim ve ona, öğretmenlerin kongreye katılmalarına izin vermeyerek nasıl bir demokrat olduğunu sordum. O, demokrasinin mi başkanı yoksa prensin emrini uygulayan kişi mi? Karavelov titreyerek cevapladı: “*Göreceğiz, göreceğiz*” Ayrıldım. Durumumuz trajikti. Yakın arkadaşlarımızı, yukarıda bahsedilen prensip bağlamında yardım eden subayları bertaraf etmiştik. İç Örgüt, komitenin başında saraya ve Bulgaristan'ın resmî makamlarına yakın olan kişileri görmek istemiyordu. Diğer taraftan, Görçe'den ve bölünmeden önce Tsonçevçilerle yaptığımız toplantılardan dolayı Delçev'in de nefretini kazanmıştık. Öbür taraftan, hükümet en umut verici güçlere, yani öğretmenlere izin vermeyerek kongrenin yapılmasına engel oluyordu. Hükümet, kongrede zafer elde edeceğimizi öngördüğünden dolayı, ansızın kongreden 15 gün önce, 24 Mart akşamı bizi tutukladı. Böylece atılan iftiralardan bu kongrede kendimizi savunabilecek durumda olmayacaktık.

V. BÖLÜM

Hepimizi birden tutukladılar; beni, Kovaçev'i, Davidov'u, Görçe Petrov olduğunu düşündükleri sandık emini Georgi Petrov'u. Görçe Petrov da bu davaya karıştırılmıştı. Sandık eminini 3-4 gün sonra serbest bıraktılar. Georgi Minkov²⁶⁵ komiteyi idare etme görevinde kaldı. Merhum Slave Mercanov²⁶⁶, merhum Sokolov²⁶⁷ ve diğer yakın arkadaşları yardımcı olarak atamışlar.

265 Georgi Minkov. Kırklareli doğumludur. VMOK üyesidir. VMOK'un Edirne-Trakya İhtilal Komitesi temsilcisidir. Boris Sarafov'un tutuklanmasından sonra VMOK'u yöneten kişidir.

266 Svetoslav (Slavço) Mercanov. Cenevre'deki Makedonya Gizli İhtilal Komitesi'nin bir üyesidir. Edirne-Trakya voyvodasıdır.

19 ile 29 Şubat 1895 tarihleri arasında yapılan İlk Makedonya Kongresi ve özellikle aynı yılın yaz aylarında gerçekleştirilen Çeteci Olayı, öğrenci gençler üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Bulgaristan'ın bazı şehirlerinde gizli anarşist gruplar ve çevreler ortaya çıkmıştır. Aralarında en faali Filibe'dedir. Mihail Gercikov tarafından 1895 yılının sonbaharında kurulmuştur. Gercikov'un en yakın destekçisi Petır Mancukov'dur. 1897 yılında çeşitli genç anarşist çevrelerin ve grupların bazı üyeleri eğitimlerini sürdürmek için Cenevre'ye gitmişlerdir. Burada "*Makedonya Gizli İhtilal Komitesi (MGİK)*"ni kurmuşlardır. İhtilalci mücadelenin araçları ve yöntemleri hakkında MGİK'in görüşleri, dönemin siyasî aşırılığının tipik bir örneğini teşkil etmektedir. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da, birçok anarşist grup, beğenmedikleri hükümeti devirmek amacıyla söylemlerde bulunmuş, şiddete veya teröre başvurmuşlardır. Makedonya Gizli İhtilal Komitesi'nin faaliyetleri nispeten kısa sürmüştür; 1897 yılının sonundan 1898 yılının sonuna kadar hemen hemen bir yıl. Bununla birlikte, Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Hareketi üzerindeki etkisi çok güçlü ve kalıcı olmuştur. Hatta Cenevre'deyken, MGİK'in adamları, şehirde bulunan çok sayıdaki Bulgar öğrenciyi etkisi altına almışlardır. Komitenin dağılmasının ardından, bazı adamlar Bulgaristan'a dönmüş, Makedonya cemiyetlerine girmiş ve VMOK'un ideolojik imajının oluşumuna etki yapmışlardır. Bazıları, VMORO'nun yapısına katıldıkları ve özellikle Gemiciler olarak adlandırılan topluluk üzerinde güçlü bir ideolojik tesire sahip oldukları Makedonya'ya gitmişlerdir. Geri kalanlar da, eğitimlerine üniversitelerde devam etmiş ve böylece 1899'un sonundan itibaren daha faal hale gelen Batı Avrupa'daki Makedonya Edirne-Trakya öğrenci toplulukları üzerinde MGİK'in tesiri yayılmıştır.

267 Petır Sokolov. Edirne-Trakya voyvodasıdır. İstanbul'daki Osmanlı Bankası'na yönelik saldırının hazırlığında bulunmuştur.

Kongre 8 Nisan'da oldu. Tsonçev ve yandaşları daha istasyonda kongre üyelerini karşıladılar. Yeniden çok büyük suiistimaller yaptığımız konusunda iftiralar atıldılar ve kendilerini aday gösterdiler. Küçük istisnalar dışında delegeleri bizden uzak tuttular.

Tsonçev ve diğerleri, adaylığının geçmeyeceğini anlayarak Vladimir Dimitrov²⁶⁸ (Kesriye'den?), Stoyan Mihaylovski²⁶⁹, Kepov²⁷⁰, Dr. Vladov²⁷¹, Georgi Minkov'un adaylığını koydular. Bu yeni komitede Mihaylovski ve Dr. Vladov Tsonçev'in tarafını, Kepov ve Vl. Dimitrov Delçev'in tarafını, Minkov ve sandık emini olarak seçilen Georgi Petrov²⁷² ise bizim tarafımızı tutuyordu. Aynı zamanda kongre, yanımıza hapishaneye gelip faaliyetlerimiz ile ilgili şükranlarını sunmak için üç üyeli bir heyet seçmişti. Bu heyete Tsonçev, Mihaylovski ve Dr. Vladov seçilmişlerdi. Geldiler. Mihaylovski komite adına bir nutukta bulundu. Böylece bize olan güvenini göstermişlerdi. Hatta Mihaylovski kongrenin ruh halini görerek bana komitenin onursal başkanlığını önermeyi düşünmüş. Yaptıkları nutka karşılık, hak etmediğim şükranlara teşekkür ettim. Onların daha büyük faaliyetler yapacağı konusunda umudumu dile getirdim. Tsonçev'e karşı olan tüm şüphelerden kaçınılması için örgütün sıradan bir üyesi olarak kalır ise en iyisini yapacağını özellikle generale söyledim.

İkinci komite, görevine başladığı zaman komitenin kasasında mevcut olan bizden kalmış yaklaşık 40-50 bin Frankı üzerine aldı. Aynı miktarda da cemiyetlerden alacağı vardı. Sınır boyunda muhafaza edilen 1000 Mannlicher tüfeği ve çok sayıda Berdan ile Bulgaristan topraklarında bulunan düzenli 250'ye yakın cemiyeti yetkisi dâhiline almıştı.

Böyle kurulan komite, hemfikir olarak çalışmadı. Her grup kendi adamını koruduğundan gündelik işler geri kalmıştı. Toplum, bu yeni komiteyi soğuk karşıladı. Cemiyetler ne olacağını bilmediğinden dolayı [komitenin kasasına] ya hiç ya da çok az avans olarak para gönderiyorlardı. Tsonçev bu cemiyetlerden paraları kendi başına toplamaya başladı. O, başka yerlerden de para almış. [Tsonçev] bu paralarla cemiyetleri ve cemiyetlerin encümenlerini kendi menfaatine yapılandırdı.

268 Vladimir Dimitrov. Kesriye'dendir. VMOK'un adamıdır.

269 Stoyan Mihaylovski (1856-1927). Öğretmen, yazar ve şairdir. VMOK'un başkanıdır.

270 İvan Kepov. Gazetecidir. Ortaokul tarih ders kitaplarının tanınan yazarlarından. VMOK'un adamlarındandır. VMORO'ya yakındır.

271 Vladov. Manastır'dandır. Doktordur. VMOK'un adamlarındadır.

272 Georgi Petrov. VMOK'un sandık emindir.

mak için bu cemiyetlere temsilci gönderiyordu. Böylece Ağustos'un başında yapılacak olağan kongrenin zemini hazırlanıyordu.

Suiistimaller hakkındaki entrikalar eski hızıyla devam ediyordu. Hapishaneye farklı yabancı muhabirler gelmişti. Halk, yani Makedonyalılar, hapishanenin önünde kendi sempatilerini açıkça bize gösteriyorlardı. Başlatılmış davanın iyi gitmediğini herkes anlıyordu. Bu dönemde Görçe Petrov da hapsedilmişti. İki üç ay tutuklu kaldı ve sonra onu serbest bıraktılar. Delçev buradaydı. Ben, Delçev'e, askerî hizmette dost olmamıza rağmen Tsonçev yanlısı olmadığım hakkında son kanıtı sunmak için içeriye [Makedonya'ya] 1000 Mannlicher tüfeği almasını önerdim. Çünkü aksi takdirde Tsonçev grubu bu silahları ele geçirecekti. Onların teslimini ispat etmek için silahlar hakkında bana makbuz vermesini söyledim. Fakat bilmediğim sebeplerden dolayı Delçev bunu yapmak istemedi. Aynı zamanda Delçev, bize karşı nefretini arttıran buradaki sosyalistlerle çok yakın ilişkide oldu ki bunlar Tsonçev'e karşı mücadeleye geldiğinde, bizim sahneye çıkmamamızı tercih ediyorlardı. Tam bu taktikle onlar Tsonçev'in 53, Minkov'un 52 oy almasını sağladılar. Tsonçev, kongrede bir çoğunluk ayarlamakla partizanlık kavgalarında daha usta olduğunu gösterdi. Kongrede 10-15 sosyalist de vardı. Kongrenin oturumlarının başladığı zamana denk gelen vakitte bizi mahkemeye çıkardılar.

Kongrenin oturumları daha sürdüğü zaman bizi serbest bıraktılar.²⁷³ Son gününde kongreye gitmeyi başardık. Oraya gittiğimizde tutuklanmadan evvel 100 bin Franka el koymakla bizi suçlayan Sarakinov'dan bunu herkesin önünde dile getirmesini istedim. Sarakinov, bunu kendisinin ve Tsonçev'in de bildiğini söyledi. Tsonçev ise kalktı ve böyle bir şey bildiğini reddetti. Entrika, bizim yani komite üyelerinin paraları eşit olarak bölüştüğümüz hakkındaydı. Tsonçev'in itirazından sonra Sarakinov şaşırdı ve hiçbir şey söyleyemedi. Kongre, Sarakinov ve bize karşı böyle iftiralarda bulunan diğerlerinin tutumlarını kınadığı ile ilgili tutanak tuttu.

Hesaplar hakkında sorulan sorulara cevap vermiş ve hesapların kontrol edilmesi için bir komisyon kurulmasını istemiştik. Komisyonunda Gabrovski'nin²⁷⁴ de aralarında bulunduğu üç kişi vardı. Bu

273 Romen gazeteci Ştefan Mihăileanu'nun öldürülmesi davasında mahkeme tarafından beraat kararı verilen VMOK'un üyeleri, Temmuz 1901'in sonlarında serbest bırakılmıştır. Birkaç gün sonra da, 2 Ağustos'ta Boris Sarafov serbest bırakılmıştır.

274 Nikola Gabrovski. İlk Bulgar sosyalistlerinden biridir. Bulgaristan'daki Makedonya Edirne-Trakya Hareketi'ne katılmıştır.

komisyon bizi hesapları kontrol etmek için hiçbir zaman çağırmadı, kendisi de bu hesapları gözden geçirmede. Tüm bunlar alçakça bir partizan manevrasıydı. Çünkü hiçbir şey kanıtlanamadı.

Kongre, Gabrovski tarafından önerilen ve Delçev'in rızasıyla hazırlanan bir yazıyı karara dönüştürdü. Bu karar, bir taraftan terörü kınıyor, diğer taraftan ise Bulgaristan'daki komiteye Bulgaristan sınırları dışında faaliyette bulunmayı yasaklayan yeni bir direktif veriyordu. Bu karar ilk başlarda Tsonçev'in gelecekte atacağı adımlara karşı bir uyarıydı. Biz aslında içeriye [Makedonya'ya] müdahale etmiyorduk. Ben sadece bir kere müdahale ettim. O da İstanbul'da bir Osmanlı Bankası'nın altını kazmaya adamlar göndermem ile oldu (Mercanov, Sokolov ve Mancukov'u²⁷⁵ gönderdim. Bankanın temellerine kadar ulaşmışlarsa da yakalandılar. Türkler üçünü de tutukladılar. Ama hükümetimizin isteğiyle sadece mahkemenin önüne çıkmasınlar diye serbest bırakıldılar). Bahsedilen kongre kararı ile ilgili kalktım ve onlara iki taraftan da bu kararla bize saldırdıklarını söyledim. (Delçev'in tarafından da, Gabrovski, Delçev'in ağzı ile konuşuyordu). Fakat gelecek kimin haklı olduğunu gösterecek.

Kongreden sonra ben, Görçe ve Delçev bir araya gelmiştik. Onlara Tsonçev önderliğindeki komitenin ne isterse onu yapacağını söyledim. Çünkü Tsonçev, sistemimizi -terörü- bizim ondan vazgeçmemize rağmen benimsemişti. Bundan dolayı onlara karşı kaybedilen pozisyonun yeniden kazanılması için muhalefetin yine terör şeklinde olması gerektiğini söyledim. Tsonçev'i seçtiklerinden dolayı Delçev hayal kırıklığına uğramıştı. Ben onlara, Delçev ve Görçe'nin yüzlerine, Tsonçev ile listelerini Delçev'e daha yakın olmama rağmen bana karşı birleştirdiklerinden dolayı suçlu olduklarını söyledim. Delçev hatasını itiraf etti. Bu hususta Görçe bu işlere dâhil olmadığını öne sürüyordu.

Delçev, Tsonçev'e karşı meşru bir mücadele (mücadeleyi gazetelerle verelim, ama kaynağımız yok) başlatılması kanaatindeydi. Onlara, Tsonçev'in adamlarının bizim gururumuzla oynarken ve bizi terörize ederken nine gibi yalnızca gazetelerle mücadele ile burada durup izleyemeyeceğimi söyledim. Delçev ve Görçe benim yurt dışına gitmem konusunda ısraklarını ve mümkünse kaynak bulmam için gayret göstermemi ifade ettiler. Bu Eylül 1901'in sonunda olmuştu.

275 Petır Mancukov. Üsküp bölgesinde bulunan Mirkovtsi köyünde doğmuştur. Cenevre'deki Makedonya Gizli İhtilal Komitesi'nin bir üyesidir. VMOK'un adamıdır.

VI. BÖLÜM

Viyana'ya hareket ettim. Orada kardeşim ile eşi bulunuyordu. Viyana'da yaşayan ve "Information" Gazetesi'nin sahibi Graf Jozef kendisine bilgi vermem için beni davet ediyordu. Konuşmaya gittim. Açıkça bana bir para kaynağı gösterebilir mi diye sordum. O daha sonra bana İçişleri Bakanlığı'nda sözü geçen bir bürokratin benimle konuşmak istediğini söyledi. Hemen bu adamın bana para teklifinde bulunacağını düşündüm. Görüşmeye hazır olduğumu ifade ettim. Bir gün, belirli bir saat Graf Jozef'in evine, şimdiki Makedonya konsolosu olan von Müller geldi. O, Balkan işleri masası sorumlusuydu. Müller, bana olan hayranlığını, mucizeleri dile getirdi: *"Siz meseleyi gündeme getirdiniz. Bunu yazmayan gazete kalmadı. Siz büyük zarlar ve sair atıyorsunuz"* Ben doğrudan para dedim. O, bu işin kolay olmadığını, muhafazakâr bir devlet olduklarını, imparatorun razı gelemeyebileceğini vs vs. cevabını verdi. *"Ama Arnavutlara nasıl para veriyorsunuz?"* dedim. Soruma, *"Evet, veriyoruz, Katolik propagandası yapılması için"* cevabını verdi. Ona *"bu beylere vs. [para] verdiklerini, Arnavutlarla komşu olduğumuzu ve bundan dolayı da bu işleri bildiğimizi"* söyledim. Bu hususta von Müller arkadaşlarıma ve bana (çünkü benim rol ve sair oynayacağımı biliyormuş) geçinmelik kişisel olarak maddi destek verebileceğini söyleyerek konuyu değiştirdi. Kesinlikle kişisel maddi destek almayı reddettim. Çünkü manevi olarak bağlanmak ve sair istemiyordum. Kişisel olarak değil dava için destek alabilirdim. Başka arkadaşlarımı da (Görçe ve Delçev'i düşünüyordum) takdim edecektim. Von Müller *"Tanrı korusun!"* sizin gibi bir kişiye verme cesareti yokken, 2-3 kişiye daha nasıl verelim cevabını verdi. Bana Avusturya'da yaşayabileceğim vaadinde bulundu. Onun himayesi altında olacaktım, fakat sadece kendi adımı taşımamam gerekiyormuş ki düşünülmesin, özellikle Rusya bir şey düşünmesin. Bana tavsiyelerde bulunmaya hazır olduğunu söyleyen von Müller ile ayrıldık. Daha sonra Graf Jozef beni [imparatorluk] parlamentosunda mebus olan, Genç Çek Parti-

si²⁷⁶ önderleriyle tanıştırdı. Bu "Plauer" kahvesinde olmuştı. Özel bir şey konuşmadık. Ben onlara davamızı, özellikle parlamentoda bizi unutmamalarını tavsiye ettim.²⁷⁷ (Bu Eylül'ün başındaydı)

Viyana'dan Eylül'ün ikinci yarısına doğru Paris'e gittim. Davamıza sempati duyan çevrelerle beni tanıştırmayı için Cenevre'den Simeon Radev'i çağırdım. Beni, Pressensé²⁷⁸, Clemenceau²⁷⁹, Victor Bérard²⁸⁰ ve Quillard²⁸¹ ile tanıştırdı. Davamız hakkında konuştuk.

276 1867'deki anayasa değişikliği, Habsburg İmparatorluğu'nu Avusturya-Macaristan ikili monarşisine dönüştürmüştür. Viyana'nın Budapeşte'deki elitlere verdiği tavizlerin amaçlarından bazıları, Tuna İmparatorluğu sınırları dâhilindeki milliyetçi faaliyetleri savuşturmak ve her şeyden önce Çek Krallığı'nın yeniden tesis edilmesine müsaade etmemektir. Bu, imparatorlukta yaşayan Slav elitlerin hassasiyetini keskinleştirmiştir. İnkılapçı yapıya yönelik atılan adımda, devlet ve siyaset bağlamında kendilerine karşı yeni ve daha da net bir değersizleştirme politikası görmüşlerdir. Bu siyaseti, millî duyguları bastırmak için daha rafine bir uygulama aracı olarak değerlendirmişlerdir. En memnuniyetsiz olan kesim Çek eliti olmuştur. Çünkü bu elit, 1867'den önce "*üçlü bir monarşi*" hayali kurmuştur. Çek monarşisi Avusturya ve Macaristan'a eşit olarak hayata geleceğini düşünmüştür. Bundan dolayı 1867'den sonra Çek elitin talepleri reddedilince, Prag siyasî çevreleri açık açık Slavların arasında merkeze yönelik nefretin artma ihtimali konusunda uyarılarda bulunmuşlardır.

277 Duruşmadan kısa bir süre sonra Boris Sarafov, Makedonya ve Edirne-Trakya'daki faaliyetlere destek sağlamak için para ve silah temin etmek ve otoriteli kişilerle yeni temaslar sağlamak amacıyla Batı Avrupa'ya yeni bir geziye çıkmıştır. Muhtemelen Çek siyasî çevrelerin kamuoyuna aksettirilmiş olan memnuniyetsizliğinden haberdar olan Sarafov, metinde de görüldüğü üzere Viyana'daki İmparatorluk Meclisi'nde yer alan Çek temsilcilerin önünde Makedonya Sorunu'na dair lobi oluşturma fırsatını kaçırmamıştır.

278 Francis Dehault de Pressensé (1853-1914). İstanbul'daki Fransız Sefaret'i'nde sekreter olarak görev almıştır. 1882 yılında siyasî kariyerine son vermiştir. 1883 yılında "*Le Journal du Parlement*" adlı gazetede çalışmıştır. 1887'den 1905 yılına dek "*Le Temps*" Gazetesi'nde köşe yazarlığı yapmıştır.

279 Georges Eugène Benjamin Clemenceau (1841-1929). Fransız devlet adamıdır. 1893-1903 yılları arasında etkili bir gazetecidir. 1906-1909 ve 1917-1920 yılları arasında Fransa başbakanıdır.

280 Victor Bérard (1864-1931). Fransız diplomat ve siyasetçidir. Helenisttir. En çok Homeros'un *Odyseia* çevirisi ve Odiseus'un yolculuğunu yeniden yapma girişimiyle tanınır. 1884'ten 1887'e kadar "*École Normale Supérieure*"de öğrencidir. 1887'den 1890 yılına kadar Atina'daki Fransız Okulu'nun bir üyesidir. Bu nedenle de Osmanlı Devleti topraklarında çok defa bulunmuş ve başta Ermeniler olmak üzere Hristiyanların durumunu gözlemleme fırsatı yakalamıştır. 1890larda "*Revue de Paris*"de özellikle Yunanistan ve Osmanlı Devleti'ndeki siyasî haberler konusunda uzman olarak yazmıştır.

281 Pierre Quillard (1864-1912). Etkili Fransız yayıncıdır. "*Pro Armenia*"nın redaktörüdür. Şair, oyun yazarı, çevirmen, gazetecidir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin ilk savunucularından biridir.

“L’Effort” Gazetesi’nin basımı durmuştu ve ben, gazetenin yeniden çıkması için sürekli kaynak bulmayı düşünüyordum. Çünkü bu Fransız dostlar da gazetenin çıkması gerektiğini ifade ettiler. Sofya’dan yola çıktığım vakit Miss Stone²⁸² artık kaçırılmıştı. Tüm gazeteler [bu olayı] benim üzerime yıkıyordu. Pressensé, benim itiraf etmem tavsiyesinde bulunuyordu. Ben de bunu “Le Temps” Gazetesi’ne verdim. Romanya’nın hakkımda yapabileceği iade taleplerini engellemek için, Pressensé’in tavsiyeleriyle derhal “Le Temps” Gazetesi’nde tekzip yayımlandıktan sonra Liege’e hareket ettim. Orada mühendislik okuyan Nikola Tüfekçiyev bulunuyordu. Orada bir ay kaldım. Revolver ve sair fabrikaları dolaştım. Maalesef sadece baktım, bir şey alamadım. Buradan kalktım ve Simoen Radev’in bulunduğu Cenevre’ye gittim. Burada Vladimir Nikolas isminde, Robev’in [temin ettiği] pasaportla Hotel Bellevue yerleştim. Fransızca öğrenmeye daha ciddi bir şekilde eğildim. [Örgütün] para elde edebilmesi için Miss Stone Olayı’nın bitmesini bekliyordum. Davidov’a, Kovaçev’e hatta Görçe ve Delçev’e yazıyordum. Cevap olarak Delçev’den birkaç mektup aldım. Şubat’a kadar Cenevre’de kaldım. Pansiyon şartlarında kaldığım otelde, Amerikan ve İngilizlerle tanışmıştık. Onlarla sohbet etmeye başladım. Para bulup bulamayacaklarını öğrenmek için kendimi takdim ettim. Onlardan birisiyle -epey zengin bir adam- dost olduk, birlikte dolaşmaya başladık. Sofya’da para yoksunluğundan şikâyet ediliyorken Yavorov²⁸³ Delo Gazetesi’ni²⁸⁴ çıkarıyordu. Ancak onun da yayımlanmama durumu meydana gelmiş. Bu durumu İngiliz’in önünde açıkladım. Hiçbir zaman ismini söylememem şartıyla o da bana iki kez 8000 Leva verdi. O paralardan Davidov ve Kovaçev’e 8000 Leva

282 Miss Stone Olayı. Amerikalı Protestan misyoner Miss Stone ve yanındaki Katerina Stefanova-Tsilka’nın kaçırılma olayıdır. Bu kaçırılmadaki ana aktörler Yane Sandanski, Hristo Çernopeev ve Kristyo Asenov’dur. Kaçırma eylemi 21 Ağustos 1901 tarihinde Bansko ile Yukarı Cuma arasındaki yolda gerçekleştirilmiştir. Kaçırılma VMORO’ya silah almak için para toplama ihtiyacından yapılmıştır. Çabalara rağmen, Osmanlı idaresi kaçırılanların yerini bulamamıştır. Uzun görüşmelerden sonra, 19 Ocak 1902’de kaçırılanlara 14.500 Osmanlı altını fidye verilmiştir. Kaçırılmasından yaklaşık altı ay sonra, 10 Şubat 1902 tarihinde M. Stone ve K. Tsilka serbest bırakılmışlardır. Ayrıntılar için bkz. Mahir Aydın, “Makedonya Meselesi ve Amerikalı Rahibenin Kaçırılması”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVIII, İstanbul 1998, s. 239-258.

283 Peyo Yavorov. Şairdir. Makedonya Edirne-Trakya Hareketi’ne faal olarak katılmıştır. VMORO’nun basılı yayımlarının redaktörlüğünü yapmıştır.

284 “Delo” Gazetesi. VMORO’nun meşru haftalık gazetesidir. 1901-1902 yıllarında Sofya’da çıkmıştır. Ana redaktörü Peyo Yavorov’dur.

gönderdim. Bu paralarla Tsonçev'e küfür eden ve bizi de unutmayan (dünya!) Delo Gazetesi çıkıyordu.

Cenevre'de Balukçiç ile görüştim. O, Münih'e gitti. Benim Münih'e gitmemi rica etti. Ben de Balukçiç'in ailesinin yaşadığını yere [Münih'e] gittim. Balukçiç, [Dorde] Simiç ile irtibatı olduğunu bana bildirdi. Balukçiç biraz sosyalist gibi geçiniyordu. Bizim "*Makedonya Makedonların!*" prensibimizi tamamen onaylıyordu. Budapeşte'de Simiç ile görüşecekmış. Beni de onunla gelmem için davet etti. Çünkü Simiç de benimle görüşmek istiyormuş. Budapeşte'ye gittik, Simiç de geldi. Bu 26 Ocak 1902 tarihinde oldu. "Panoniya" (Kerepes sokağındaki) lokantasında görüştük. Burada ilk defa Simiç ile tanıştım. Onunla hoş bir şekilde sohbet ettim. O da Makedonya Makedonlarıdır prensibini onaylıyor, sadece Bulgarların [Makedonya'yı] ele geçirmesinden korkuyordu. Ona, Tsonçev'in Bulgaristan ile çalıştığını, benim ise Bulgar Hükümeti'nden baskı gördüğümü söyledim. "*Siz de -Sırplar- Makedonların Bulgarlar ve Sırplar arasındaki tercihlerini yapabilmeleri için Makedonlara biraz kaynak sağlayın. Şimdiye kadar sadece Bulgaristan yardım ve sair ediyordu*". Simiç büyük ihtimalle Balukçiç'in önünde Kral Aleksandır aleyhinde konuşuyor, Balukçiç ise bunu onaylıyordu. Simiç, Sırbistan'ın da destek -tüfek ve para- vermesi gerektiğini itiraf etti. Onlardan Martini istedim. Çünkü onların Niş deposunda 14 bin Martini [tüfeği] var ki ara ara oradan bir miktar alabilelim. Simiç ilk olarak kralla konuşması gerektiğini, benim ise cevap beklemek için Novi Sad'a gitmem gerektiğini söyledi. Öyle de oldu. Fakat iş ciddi olduğundan dolayı görüşmeleri birlikte sürdürmek için Görçe'ye her şey hakkında yazdım. Görçe parası olmadığı cevabını verdi. Telgrafla Tırnova'da bulunan Görçe'ye 200 Leva gönderdim. Onun yerine merhum Davidov geldi. Novi Sad'da durup bekliyorduk. Dört gün geçti. Davidov'u Belgrad'a gönderdim ve orada Simiç ile görüşmüş. Davidov, Novi Sad'a döndü. Daha sonra Simiç bizi çağırdı ve Belgrad'a gittik, Hotel Paris'e yerleştik. Ben Bogdan Petrov ismindeydim. Her şeyimizi karşıladılar. Görüşmeler. Simiç bize Dışişleri Bakanı [Mihailo] Vujiç ve başbakan ile görüşmemizi söyledi. Kendi başıma Vujiç ile görüşmeye gittim. O da Simiç gibi aynı şarkıyı söylüyordu; Makedonya Makedonların, özerk Makedonya. Makedonya'da onların propaganda yapan kişilerine önümde bir genelge yazdırdım. Simiç ve Vujiç'in imzalarıyla bu genelgeyi çoğalttılar. İç Örgüt "*Makedonya Makedonların*" fikri için

yürekten çalıştığından dolayı bu genelge bana ve adamlarıma güvenilemesi, Tsonçev'in adamlarına ise mesafeli durulmasını söylüyordu. Simiç'in yürekten çalıştığı görülüyordu. Özerk Makedonya teşekkül ettiğinde Bulgaristan'ın Makedonya'yı (Sırp- ların çok endişe ettiği) ilhak etme fikrine karşı hemen çok güçlü bir parti kurulacağına onları ikna etmeye çalışıyordum. Makedonya'nın özgürlüğü için mücadele eden bu grup kendi prensiplerini çiğnemeyecekleri, aynı zamanda da [hedefimize ulaştığımızda] Sırbistan denize çıkacak, çünkü aramızda gümrük sınırı olmayacak vs. vs. söyledim. Onlar bana inandılar.

Belgrad'a ulaştığımda, Graf Jozef ve hatta Vaisman da oraya damladılar. Simiç bana, kralın bize yardım etme meylinde olduğunu söyledi. Jozef'in, sanırım Vaisman'ın da, kralın huzuruna kabulü vardı. Fakat bu iş bozuldu. Ne para ne de bir tüfek alabildik. Simiç, fikirlerinin kabul edilmediğinden dolayı üzgün olduğunu, sürekli ya Viyana'dan ya Petersburg'dan ve saireden korkan bir kralları olduğunu ifade etti. Üzgün. Ana sonuç, geneldi. Makedonya'da Sırp- ların propagandasını yapan kişilerin [İç] Örgüt'e karşı tutumunda 1902 ve 1903 yılının bir bölümünde farklılık hissedildi.

Hem Görçe hem de Delçev'in gelmemesi beni incitti. Davidov'dan aldığım habere göre, İç Örgüt'ün gazeteleri bana küfür ediyorlardı. Genel olarak isimimden korktuklarını anladım. Benim İngiliz'i aramaya, Cenevre'ye döndüm. Bu o arada İngiltere'ye gitmiş ve zengin bir kuzeni olduğunu ki ondan daha [para] almaya çalışacağını söylemişti. O, 1902 yılının Mart ayı ortasına doğru döndü. O zaman bana 50 bin Frank verdi. Siyasî bir kişi olmadığı, fakat zengin olduğu görülüyordu. Bu paraları alırken kahvede Simeon Radev ve diğerlerinden oluşan bir grup öğrenci vardı. Onlara biner Franktan 50 banknot verdim. Hemen Paris'te "Mouvement Macedonien"²⁸⁵ çıkarılmasını söyledim. Davidov'a 10 bin Franklık bir çek gönderdim. Bu zenginin yaşlı olan kızına da (o bizim davamıza güçlü sempati duyuyordu) yapıştım. Aynı zamanda Selanik'ten Yordan Popyordanov'u²⁸⁶ (Ortse) çağırdım ve ona işi sürdürmeleri için 10 bin Frank verdim. Daha komitedey-

285 Simeon Radev tarafından Avrupa'da çıkarılan gazeteler için 215'nci dipnota bakınız.

286 Yordan (Ortse) Popyordanov. 1903 yılı içerisinde Selanik saldırılarını hazırlayan ve gerçekleştiren "Gemiciler" grubunun kurucusu ve lideridir.

ken Delçev'in rızasıyla Selanik'te bankanın altını kazma işi başlamıştı. Bu fikir Slavko Mercanov'un idi ve o bu fikri İstanbul'da uyguladı. Ortse ve Ayı Dime²⁸⁷ ise onun Selanik'teki adamlarıydı. İstanbul'da olanlar bu işi Mercanov ile anlaştırmışlar. Ortse bir vakit İstanbul'da çalışmış, nasıl kazı yapıldığını ve sair öğrenmiş. O zaman onlar Delçev'den kaynak istediler ancak Delçev'te yoktu. Bu iş tutuklanmamızdan sonra durdu. O zaman Sofya'da bulunan Mercanov da durdu ve Ermeni komitesiyle birlikte Mercanov bir çeteyle Tekirdağ'da bir faaliyete giriştiler fakat başaramadılar. Daha sonra Edirne'ye yöneldiler. Begçeto'yu²⁸⁸ yakaladılar. Fakat bu işte bir çatışmaya girildi, onları yakaladılar ve astılar.

Daha sonra Delçev, Miss Stone paralarından aynı hedef için Dime Meçeto'ya 5bin Leva verdi.

Hedefimiz, benim ve Delçev'in, isyan anında ya da isyan meydana getiremediğimizde, Türk tarafından karşılık olursa Selanik'te korkunç bir iş hazırlamaktı.

Aynı zamanda Tüfekçiyev'i dinamit tedarik etmesi için çağırdım. İstedim ve bin kilogram dinamit aldım ki Selanik'te korkunç bir güçle patlasın. Dinamiti Paris'te aldık. Bu melinit olduğundan ve Türklerin bildiği sıradan bir dinamit türü olmadığından (bu bin pakette birer kiloluk sarı toz idi), Türk gümrüklerinden "antifilokserin" adıyla geçeceğini düşünüyorduk. İlk önce iki fıçı gerçek antifilokserin gönderdik. İlk olarak Selanik'ten bir Rum çağırdım ve o da bana Dedeagaç'ta başka bir Rum gösterdi ki onun adresine bu iki gerçek antifilokserini gönderdik. Bu antifilokserin hemen hemen [melinite] benziyor ve Türk gümrüğünden kolay geçmiş. Gerçek meliniti gönderdiğimizde, Dedeagaç'ta tesadüfen hekim değişmişti ki yeni numune almışlar. Numuneleri İstanbul'a göndermişler ve dinamit olduğunu anlamışlar. Dinamiti denize atmışlar, Rum ise Atina'ya kaçmış. O zaman başka dinamit aldık. Fakat onun yaklaşık 150 kilogramını Bulgaristan üzerinden ve daha yaklaşık 50 kilog-

287 Dimitir Meçev (Dime Meçeto). 1903 yılı içerisinde Selanik saldırılarını hazırlayan ve gerçekleştiren "Gemiciler" grubundadır.

288 Nuri Bey (Begçeto). Zengin Edirne beylerinden Dertli Mustafa'nın oğludur. Bir kaynağa göre, Mercanov'un başında bulunduğu çete ilk başta Edirne valisini fidye için kaçırmayı planlamıştır. Vali, Dertli Mustafa'nın çiftliğinden erken ayrılmıştır. Çeteciler de fidye için 1901 yılında Nuri Bey'i kaçırmışlardır. Çetenin deşifre olmasından sonra da Mercanov, Nuri Bey'i öldürmüştür.

ramını da İstanbul'dan geçirdik ki toplam 200 kilogram dinamitten patlayıcı yaptılar. Tüm bu işler o zaman oluyordu.²⁸⁹

Bu arada Sofya'da Miss Stone [Olayı'ndan] paralar alındı. Davidov, paralar alındığından beri İç [Örgüt'ün] adamlarının kibirli davranmaya başladıklarını bana yazdı. Bundan dolayı da o 50 bin Frankı özgürce taksim ettim. Gazete Paris'te çıkmaya başladı. Ben de oraya kimliğimi gizleyerek gittim (Mayıs 1902'de). Fakat her şeye rağmen bir hayli insanla karşılaştım. Sofya'da kongre tertipleniyordu. Tsonçev'i düşürmek için canlı propagandalar vardı. Tsonçev içerdekiler hakkında Miss Stone Olayı, bana karşı ise Avrupa'da gezdiğim ve eğlendiğim hakkında entrika yapıyordu. Kendisi için "*Rusların geleceğini ve biz (Tsonçev) ayaklanmayı yapacağız*" reklamını yapıyordu. (Temmuz'un son gününde) kongreye gelmem gerekiyordu. Geldim ve komiteyi onların elinden almak için uğraştım. O kadar özenle buradaki işleri düzenlemişlerdi ki, Tsonçev delegeleri tertiplemeyi başarmış. Yarısı benim özel arkadaşlarım, yarısı Delçev'in olmak üzere bizim de delegelerimiz vardı, ancak çoğunluğumuz yoktu. Tsonçev henüz kongrenin başında komitenin bünyesinden uzaklaştırılmış olan cemiyetlerin delegelerinin kongreye katılmalarına müsaade etmedi. Bu uzaklaştırılan delegelere izin verselerdi başarmış olacaktık. Elimizde kama ve revolver ile imkân yaratarak zorla istediklerimizi yaptırmayı önerdim. Görçe, bunu istemiyordu ama bir şebeke oluşturmam gerekiyormuş. Bunu kabul etmedim, işler de öyle kaldı. Komisyonun ne yaptığının [kongrede] söylenmesini istedim. Bana, komisyonun değil de Tsonçev'in önderliğinde olan komitenin hesaplarını gözden geçirdiği ve 6000 Leva eksik olduğunun tespit edildiği cevabı verildi. Bunun tutağa yazılmasını istedim. Fakat yine hesaplar hakkında kesin bir cevap vermediler. Tekrardan komisyon seçilecekmiş ve onu seçtiler. Bu komisyon da günümüze kadar hiçbir şey yapmadı. Sadece lakırdılar kaldı.

Fakat ondan önce gösterişli bir şekilde kongreyi terk ettik. Ayrıldık, toplantıya "*Dilbok Zımnik*"te²⁹⁰ devam ettik ve uygulanmamış yönergeden dolayı Tsonçev'i kınadık. Hemfikir bir şekilde hepimiz

289 Bulgaristan Komiseri Necib Melhame Paşa, sadarete 6 Mart 1901 tarihli şifreli bir telgraf göndermiştir. Telgrafta patlayıcı maddeler ile ilgili birtakım uyarılarda bulunmuştur. Telgraf için EK. 5'e bakınız.

290 Sofya'nın merkezinde bulunan bir restoran.

mühendis Stanişev²⁹¹ başta olmak üzere yeni bir komite seçtik.²⁹² Ben öne geçmiş olsaydım daha sonra Tsonçev'in adamlarının alevlendirdiği ayaklanmaya bayağı engel olacaktım.

291 Hristo Stanişev (1863-1952). Kılıkış doğumludur. Belçika'da mühendislik okumuştur. 1895 yılında Burgaz'daki Makedonya Cemiyeti'nin başkanlığına seçilmiştir. Takip eden yılda VMOK'a katılmıştır. Örgütün parçalanmasıyla (1902), Stoyan Mihaylovski ve İvan Tsonçev tarafından yönetilen komiteye muhalif olan bir akıma liderlik etmiştir.

292 VMOK'un 26 Temmuz-3 Ağustos 1902 tarihleri arasında Sofya'da 10ncu kongresi tertip edilmiştir. Kongre toplantılarının son gününde delegelerden bir kısmı kongreyi terk etmiştir. Komitenin liderlerini, VMORO'nun görevlerini "*devralarak*" Makedonya ve Edirne-Trakya'da Bulgarların bağımsızlık hareketlerine önderlik etmeye çalışmakla suçlamışlardır. (TsDA, f. 85, op. 2, a.e. 101, l. 1) Ayrılan delegeler 3-4 Ağustos 1902'de paralel bir kongrede bir araya gelmişlerdir. Mühendis Hristo Stanişev başkanlığında ve Toma Karayovov başkan yardımcılığından ikinci VMOK kurulmuştur. Böylece, 1903 yılının başlarındaki dağılmaya kadar Bulgaristan'da biri Stoyan Mihaylovski, diğeri de Hristo Stanişev başkanlığında iki Yüksek Komite olmuş ve paralel faaliyetler yürütülmüştür.

VII. BÖLÜM

Hükümet bu zamanda şöyle düşünüyordu: *“Prens, Tsonçev’e olumlu davranıyor. Gözden düşmemek için onun üzerine gitmemiz gerekiyor”* Prensın talimatlarıyla Paprikov kişisel olarak, Tsonçev’e yönelik en az olumlu olan kişiydi. Fakat Tsonçev, savaş bakanlığında görevli daha düşük rütbeli subayların desteğini görüyordu. Çünkü onlar, prensin Tsonçev’i desteklediğini düşünüyorlardı.

Bu insanların isyan gerçekleştireceklerini hissediyordum. Kongrede Tsonçev’le açıkça konuştum ki, ayaklanma yapmak istediğini biliyorum. Fakat Delçev ve Görçe böyle bir şey yapılabileceğine hiç inanmıyorlardı. Ben onlara şöyle söylüyordum: *“Arkadaşlar, isyan olmasını istemiyorsanız gelin Tsonçev’i ve bazı arkadaşlarını öldürelim. Bununla da büyük bir felaketi önleyebilelim”* Ancak onlar razı olmuyorlardı. Çünkü hükümet bundan istifade ederek buradaki örgütü dağıtabilirdi. Böylece onlar da temelini kaybedebilir, zaten prens tam bunu bekliyor vs. *“Aptallar, prens böyle bir şey zaten düşünmemiş ve sadece darbenin başarılı olmasını bekliyor [diye bir düşünce aklımdan geçti]”* O zaman tekrar Avrupa’ya gittim. Burada durmak istemiyordum. Çünkü böyle bir rezilliği yaşamak istemiyordum, yani insanlar ayaklanma yapsınlar ben ise seyredeyim. Madem razı değilsiniz, buradan gideceğim. Yeniden onların rızasıyla bizim için uygun silahı nerede bulabileceğimizi görmeye gittim. Böyle silahların Berlin’de Grodstuck isminde bir fabrikatörde olduğu bilgisini aldım. Delçev’e böyle uygun fiyatta silah olduğunu ve alabileceğimizi bildirdim. İnsan göndermelerini söyledim. Tsonçev’in tertiplelediği isyandan iki hafta önce yola çıktım.(1902 yılının Eylül ayı başında)

Ayaklanma esnasında Paris’teydim. Bu ayaklanmanın ciddi bir şey olmadığını göstermek için kaygısız ve endişesiz görünüyordum. Hatta prens burada sinirlenmiş ve Rizov’a insanlar ayaklanma yaparken, Sarafov Paris’te dört fahişe ile eğleniyor demiş. Karayovov, Kasım’a doğru Berlin’e geldi. Pazarlığa giriştik. Martini ve Gra

sistemleri vardı. Bizimkilerin yaklaşık bin tüfek talep ettikleri, tücarın ise dört binden daha az silah satmadığı belli oldu.

Silah satın alımıyla alakalı hiçbir şey olmadı. Paris'e geri döndüm, Karayovov ise Viyana'ya gitti. Bu zamanda, Aralık'ın başında, Graf Lamsdorf²⁹³ kendi seferini başlatmıştı.²⁹⁴ Daha yakın olabilmem için Viyana'ya geldim. Aynı zamanda da [Lamsdorf'un] ilk ziyaretini Viyana'ya yapacağı söylentisi vardı. Lamsdorf'un daha çok azarlama ve sakinleştirme için geleceği haberini aldım. Onun ardından, Sırbistan'a, oradan da onunla aynı günde, 13 Aralık'ta Sofya'ya vardım.²⁹⁵ Bana burada onun neden geldiğini sorduklarında, (Veçerna Pošta'ya verdiğim mülakat yayımlandı. Benim ne söylediğime dair gazetenin Aralık 1902 tarihindeki 13ncü veya 14ncü sayısına bakınız) şöyle cevap verdim: *"Lamsdorf bir elinde kâğıt üzerine yazılmış bekçi reformları²⁹⁶, diğer elinde ise Bulgar ihtilalcilerine ve Bulgar prensine yönelik kamçı taşıyor"*

Sofya'da içtekilerle -Delçev ve diğerleriyle- bir araya geldik. Onlara Tsonçev'in ayaklanmasının dışarıya nasıl yansıdığı hakkında bilgi verdim. Tsonçev'in onlara yaptığı darbeden sonra Delçev ile ilişkilerimiz şimdi daha candan oldu. Koleda öncesi ve esnasında önemli bir toplantı yapmıştık. (Tsar Simeon sokağında, Tsutsev evinin karşısında Stanişev'in idaresindeki komitenin hanesinde). Orada Sava Mihaylov²⁹⁷, Gercikov, Tatarçev, Matov, Pırliçev²⁹⁸,

293 Graf Vladimir Lamsdorf. Rusya Dışişleri Bakanı (1900-1906). Mürzsteg Reform Programı'nın hazırlanmasında yer almıştır.

294 Lamsdorf sırasıyla Belgrad, Sofya ve Viyana'ya ziyaretler gerçekleştirmiştir.

295 Lamsdorf 13 Aralık 1902 tarihinde Sofya'ya gelmiştir. Saraydaki resmi kabulden sonra, gelişinin onuruna 5-6 bin Makedonya göçmeninin katılımıyla meşale alayı düzenlenmiştir.

296 "Bekçi Reformları" Makedonya'ya dair Avusturya-Macaristan ve Rusya tarafından hazırlanan reform projesidir. 8 (21) Şubat 1903'te Babiâli'ye takdim edilmiştir. Bulgar kamuoyu reformları soğuk karşılamıştır. Bunlara ironik bir şekilde "bekçi reformları" demişlerdir. Çünkü bu reformlarda olumlu olan hemen hemen tek şey, Hristiyanların, ağırlıklı olarak Hristiyan nüfusa sahip köylerde bekçi olarak atanma olasılığıdır.

297 Sava Mihaylov (1877-1905). Gevgili bölgesinde bulunan Maçukovo köyünde doğmuştur. Öğretmendir. Gevgili voyvodasıdır. Yukarı Cuma İhtilal Komitesi'nin lideridir.

298 Kiril Pırliçev. Öğretmendir. Vodina'daki VMORO'nun bölge başkanıdır.

Hr. Silyanov²⁹⁹, Vilço Antonov³⁰⁰, Görçe Petro ve diğerleri vardı. Selanik'ten Garvanov tarafından gönderilen, Tsonçev ayaklanmasından sonra Türklerin uyguladığı terörün çok şiddetli olduğu, Manastır bölgesinde durumun dayanılmazlığı, orada bir ayaklanma patlayacağı vb. içeriğinde mektup tartışılıyordu. Garvanov yakında Selanik'te yapılacak olan kongre hakkında buradan görüş istiyordu. İki görüş vardı. Birisi, Hr. Matov ve grubu, durum böyle olduğundan ayaklanma yapılması gerektiğini düşünüyorlardı. Diğer görüş ise, Delçev, ben, Görçe ve ekseriyet [toplantıda bulunanlar] kitlesel bir faaliyete karşı ilk olarak demiryollarında, köprülerde vs. dinamit ile hareket ederek sadece çetelere daha aktif gerilla faaliyetlerinde bulunmaları için talimat verilmesiydi. Bu bahsedilen iki görüş tartışıldı. Vilço Antonov'un (terörist), barışçıl bir yol izlemek, Tsonçev'i cezalandırmak vs. görüşü vardı. Gericikov da Tsonçev'in cezalandırılmasını isteyenlerdendi. Şunu da söylemem gerekiyor ki, o zaman Tsonçev ile görüşmeler hakkında konuşuldu ve onunla tüm irtibatın kesilmesi kararı alındı. Son olarak, toplantının ayaklanma için olmadığı, (en azından ayaklanma olarak adlandırılmaması gerekir, çünkü bu son kurşun sıkamak anlamına gelir) sadece gerilla faaliyetlerinin güçlendirilmesi gerektiğinin Garvanov'a bildirilmesi kararı alındı. Matov ve grubu bununla hemfikir oldular. Çünkü ona göre, "gerilla faaliyetleri" adlandırmasına rağmen, bu bir ayaklanma sayılırdı. Aktif çalışmalar yapılacağından dolayı tüm işe yarayan eylemcilerin içeriye gitmeleri gerektiği kararı da alındı. Bunların üzerinden çok zaman geçmeden buraya, Sofya'ya kongre kararlarıyla ansızın Gavranov ve Dumev³⁰¹ geldi. 1903 yılının Ocak ayı ortalarına doğru geldiler. Delçev ise 7 Ocak'ta [buradan] ayrılmıştı. Garvanov kararı geri dönülmez olarak bildirdi. Çünkü Manastır bölgesinde bekleyemiyorlarmış. Bundan dolayı en geç Nisan ya da Mayıs'ın başında geniş kapsamlı bir ayaklanmanın ilan edileceğini söyledi.

Gideceğim hakkında anlaşılmıştı. Delçev ve Garvanov ile bu bağlamda özel konuşma yapmıştık. Bölgelerde ne yapabileceğini

299 Hristo Silyanov (1880-1939). İstanbul'da doğmuştur. Öğretmen ve gazetecidir. Makedonya Edirne-Trakya Hareketi'ne aktif olarak katılmıştır.

300 Konstantin (Vilço) Antonov. Öğretmendir. Cenevre'deki Makedonya Gizli İhtilal Komitesi'nin üyesidir. Ahiçelebi İhtilal Komitesi'nin lideridir.

301 Velko Dumev. Öğretmendir. Üsküp İhtilal Komitesi'nin lideridir. Aynı zamanda da Edirne-Trakya İhtilal Komitesi'nin bir üyesidir.

görmem için ilk olarak Maleşova, Ustrumca, Radovişte, Koçana bölgelerine gitme kararı alındı. Bundan dolayı yolculuk için hazırlanmaya başladım. Aniden yola çıktım. Çünkü hükümet gideceğimi anlamıştı. Burada bana nasıl tüfekler verileceği vs. hakkında anlaşılmadı. Her şeyin sınırda olduğunu söylediler. Eski Zağra'dan olan ve daha önce Maleşova bölgesinde faaliyetlerde bulunan Vasil Popov³⁰², çocukların toplanmasıyla meşguldü. Konstantin Barakov³⁰³ (öğretmen, İskrepatna köyünde doğmuş), Hacidimov³⁰⁴ (sosyalist), Knyajevo'dan Başçavuş Daço İvanov, üsteğmen kuzenim Stoykov (Gaytanine doğumlu), Üsteğmen Panayotov (Tırnova doğumlu), yedek subay adayı Dimitır Deçev (Davidov ile gitmiş ve Yunanistan üzerinden geri dönen). Bunlar benim çetede, toplam yaklaşık 40 kişi daha akıllı olanlardandırlar.

Köstendil'den³⁰⁵ alelacele hareket ettik. Bize kusurlu tüfekler verdiler; sadece 20 Mannlicher, diğerleri Martini ve daha sonrasın-

302 Vasil Popov. Florina voyvodası Georgi Papançev'in çetesindedir.

303 Konstantin Barakov. Öğretmendir. Boris Sarafov'un çetesindedir.

304 Dimo Hacidimov (1875-1924). Gorno Brodi köyünde doğmuştur. Öğretmendir. Gotse Delçev ile Yane Sandanski'nin silah arkadaşıdır. VMORO'nun yayın organı olan "Revoljutsionen Liste [İhtilalci Gazete]" adlı gazetenin redaktörüdür.

305 Sofya ile İştıp arasında bulunan, Osmanlı Devleti ile olan sınıra yakın yerde yer alan, Bulgaristan Prensliği'nin batısındaki bir şehirdir. 1896 yılının başlarında Bulgaristan'ın Makedonya ile sınır bölgelerinde (Köstendil ve Dupniçe), VMORO'nun ilk yurt dışı lojistik noktaları tesis edilmiştir. VMORO'nun yurt dışı temsilciliği zamanla, Makedonya'daki gizli komitelerle yoğun bir irtibat gerçekleştirebilmesi için kanallar, depolar ve bunlara hizmet veren örgütçülerden oluşan bir şebeke kurmayı başarmıştır. Silahlar ve gizli postalar, bu lojistik noktalar üzerinden nakledilmiş, Makedonya'ya geçmek için çeteler buralarda hazırlanmıştır. Köstendil ve Dupniçe, iki sınır bölgesinin idari ve coğrafi merkezi olduğundan dolayı, aracılık ve koordinasyon merkezine dönüşmüştür. Bu merkezlerde konumlanan örgüt liderleri, diğer lojistik noktalara VMORO'nun yurt dışı temsilcilerinin kararlarını ve emirlerini götürmüşlerdir. (G. Georgiev, *Makedono-Odrinskoto Dvijenie v Kyustendilski Okrig* (1895-1903), Sofya 2008, s. 52, 60-61, 63-65, 140, 242; G. Georgiev, "Oşte po Viprosa za Sizdavaneto i Deynostta na Pograniçnite Punktove na VMORO v Dupniško 1896-1897 g.", *Makedonski Pregled*, No: 2, 1999, s. 67-78) 1899'da VMOK da benzer bir yapı oluşturmuştur. Merkezi, sınır bölgesinde bulunan Çepelli'de (Rodoplar) bulunmaktadır. Bu teşkilatın üç gizli kanalı ile 500'ün üzerinde elemanı vardır. Bu noktanın görevi, Edirne Vilayeti'nde yer alan Ahıçalebi'deki gayrimeşru örgütlerle haberleşmeyi sağlamak ve Edirne-Trakya'ya silah geçirmektir. (Svetlozar Eldirov, "Makedono-Odrinski Drujestva i Pogranični Punktove v Rodopite (1895-1903)" 90 Godini Ilindensko-Preobrajensko Vistanie, Yubileen Vestnik, Smolyan Ağustos 1993, s. 3)

da zorluk çektiğimiz, fişekleri uygun olmayan Sırp tüfekleri. Sava Mihaylov ve Andon Köseto³⁰⁶ ile birlikte daha 25 kişi benimle yola çıktı. Bu 23 Ocak 1903 tarihindeydi. 26'sı akşamüzeri Sajdenik köyü yakınlarında sınırı geçtik. Hava çok soğuktu. Bundan dolayı bizi kimse rahatsız etmedi. Sasıt köyü civarında bir dağ köyünde geceledik. Türk nöbet noktası bizden yaklaşık iki kilometre uzaktaydı. Nöbetçimiz askerin bir yere hareket edip etmediğini dürbün ile izliyordu. 27'si akşamı Koçana bölgesinde bulunan Lukovo köyüne doğru yol aldık. Lukovo'nun doruklarında 28 Ocak'ta korkunç bir soğuk vardı. 10 yük malzeme ile tüfek de taşıyorduk. Sava [Mihaylov], Gevgili bölgesi için tüfek taşıyordu. Bunlar bir tür Mavzer'i dönüştüren Koka Milanoviç adını taşıyan Kokenki isimli Sırp tüfekleriydi. Yaklaşık 300 kilogram dinamit, makinecikler ve sair taşıyorduk. Tam bir kervan. Sadece gece yürüyorduk. 29'nda Golak'ın zirvesinde bir mandıradaydık. Golak'tan Razlovtsa köyü tarafından Maleşova bölgesine girdik. İlk olarak dağın yüksek tepelerindeki evlerde kaldık. Akşamı ise köye indik. Köylüleri topladık. Buradaki insanlara partizanlık bulaşmış olduğunu gördüm: Tsonçev'in çeteleri ve bizimkiler birbirini kovalıyorlar. Burada daha çok ahaliyi partizanlıktan kurtarmamız ki sonra ayaklanma için hazırlamamız gerektiğini anladım. Daha sonra Mitroştintsi köyünün (Maleşova bölgesi) dağ mahallesine gittik. Köylülerle yaptığım sohbetlerde anladım ki burada insanlar aşırı ahlaksızlar, yani şeytan gibiler, kurnaz. Her sözden iki yalan üretirler, silah alırlar ve onu saklarlar. Gördüm ki bu insanlar ayaklanmaya yanaşmayacaklar ya da Türklerden daha kötü olup onları kesmeye başlarsak o zaman yanaşırlar. Burada Karabiberov (ordudan çavuş, Prenslik'te doğmuş, eşkıya, eski bir zampara) isminde bir kişinin önderliğinde şiddetle hüküm süren bir Tsonçev taraftarı çete bulunuyordu. Köylerde şiddet uyguluyordu; fikir yayma yöntemi yumrukmuş, köylülere tam zamanında yemek hazırlamaları için dayak atıyor ve kendisini Türklerden korumalarını istiyormuş. Hakkımızda bilgi aldığında, bizi kabul ederlerse köylüleri yakacağı hakkında onları tehdit ediyormuş. Bu "orman voyvoda" sofraya kuzusuz vs. oturmuyor, zavallı köylüler ise samanla dolu ekmek yiyorlardı. Onunla görüşmek istedim. Gelmesi için, Sarafov'un ona karşı hiçbir kötü niyetinin olmadığı, ayaklanma olacağı, bizi artık bölen bir şeyin bulunmadığı vs. sözleri ile onu razı etmek üzere Deçev'i gönderdim. O, büyük

306 Andon Yanev-Köseto. Terzidir. VMORO'nun çete müfettişi ve voyvodasıdır.

önlemlerle geldi. Çeteyi etrafa zincirleme olarak yaymıştı (yaklaşık buradan toplanan 25 yerel eşkıya, zampara ve bir de kâtip). Onun yanına gittim: [çeteciler] iyi beslenmiş, iyi giyinmiş, kösteklerle süslenmiş, eğlenmeleri için herifler bir de gayda taşıyorlardı. Onun Tsonçev'den esinlenmesinden vazgeçmesi, başka bir işe başlaması için çabaladım. Birkaç daha akıllı delikanlıları onun çetesine bırakmak istiyordum. Ben onu, o da beni tanıyordu. O, her şeyden hayran olduğu yapmacık tavrındaydı. Güya kendi adamlarından birkaçını getirmeye gitti ve sonra kayboldu. Hemen köylülere benim aleyhimde konuşmaya, entrika yapmaya başlamış.

Başka köylere de gittik; Rusinovo ve Budinartsi. Burada merhum Krıstyo Asenov³⁰⁷ ile de karşılaştık, bu Spase köyünün dağ yerleşiminde oldu (Sava [Mihaylov], Niviçene köyüne gitmek için bizden ayrılmıştı). Krıstyo Asenov ile birkaç köyü daha dolaştık. Dikkatimi çekti ki, idealistlerin ekolünden olmasına rağmen o da sık sık köylülere yönelik dipçiği kullanıyordu. Ona göre başka türlü iki gün yaşanamaz ve başkalarının tutumu da böyledir. Benimle olan ve Krıstyo Asenov'a fikir olarak daha yakın bulunan Hacidimov'a bunun nasıl etki yaptığını bilmiyorum. Asenov, dayak ve kabalıklardan sonra, tavrını hızla değiştirerek köylülerle bir arkadaş tonuyla [konuşuyor], şakalar vs. yapıyordu. Vladimirovo köyünde yaşayanlara birkaç kez yazdım. Çünkü içeride asker varmış, köylülerin ise ahlakı bozuktu. En sonunda kurnaz bir adam, casus, pezevenk ve yüzbaşının arkadaşı olan kocabaş çıktı. Bizim önümüzde kendini melek gibi gösterdi. Köyde olan çorbacıardan şikâyet ediyor ve sair. Bize güya davaya engel olduklarından, aslında ise kendi kişisel düşmanları olan bazılarını öldürmemizi öneriyordu. Bu arada bazı Maleşovalılar bize onun nasıl bir adam olduğunu söylediler ve aslında onun öldürülmesi gerekiyordu. Fakat Vasil Popov onun büyük otoritesi ve sair olduğundan dolayı onu bizim tarafımıza çekerek düzeleceğini söyleyerek onu korudu. Onu elimizden kaçırdık ve bizi hemen ihbar etti.

Bundan sonra, 12 Şubat'ta Vladimirovo köyünün yakınlarında bulunan Kasaplı mevkisinde 150 kişilik askerle çatışmaya girdik. Çatışmaya girmeyebilirdik, fakat istemedim. Çünkü şimdiye kadar gerçek çatışma görmeyen bu bozuk Maleşovalılara Türklerle çatış-

307 Krıstyo Asenov. Öğretmendir. Kılıkş voyvodasıdır. Miss Stone Olayı'na iştirak etmiştir.

maya geldiğimizi göstermek istedim. Delikanlılara çatışmaya hazır olup olmadıklarını sordum. Çatışmadan kaçınma ihtimali olmasına rağmen, onlar hazır olduklarını söylediler. Mevki çok uygun değildi. Pozisyon aldık. 45 kişi civarındaydık. Köse, artık bizden ayrılmıştı. Kristo iki arkadaşıyla bizimle beraberdi. Çatışma öğleden sonra 2 civarında başladı ve akşama kadar sürdü. Herkes pozisyonunu korudu. Türkler yakın mesafeye kadar gelmişlerdi ve benim ismimi bağıryorlardı. Beni öldürdüklerinde bundan övüneceklerini biliyorlardı. 8 delikanlı öldü. Birisi, “*Affet beni talihsiz milletim*” şarkısını Hacidimov ile birlikte söyledikten hemen sonra hayatını kaybeden Konstantin Barakov idi. Başka birisi, iyi bir delikanlı, başçavuş olan Daça İvanov idi ve diğerleri. Üç yaralı vardı. Ölüler sol cenahta bulunuyorlardı. Tüfekleri uygun değildi. Merkeze Mannlicherlerle başka delikanlıları gönderdim ve onları püskürttük. Türklerden yaklaşık 50 kişi ölmüş. Türkleri püskürttükten sonra karanlık çöktüğünde, onlar [Türkler] daha uzak bir yere çekildiler. Biz de hemen geri çekildik. Temsilcilikte eski hizmetçi olan bir delikanlı yaralanmıştı. Kurşun iki elinden de geçmişti. Kristyo Asenov onu öldürmemizi söylüyordu. Razi gelmedim ve onu diğerleriyle ata yükledik. 6 saatlik bir yol aldık, yaralarını sardık ve onları daha üç kişiyle birlikte Bulgaristan’a gönderdik. Onlar başarılı bir şekilde Sofya’ya ulaştılar ve Aleksandrov Hastanesi’nde Fransız muhabiri Lyudovig Nodo³⁰⁸ onların fotoğrafını çekmişti. Ondan sonra Kristyo Asenov ile ayrıldık. Etrafımızda sıra sıra takip müfrezeleri hareketlenmeye başladı. Kristyo, Sava’nın yanına gitti.

308 Lyudovig Nodo. Bulgaristan’daki Makedon çevreleri arasındaki popüler bir isimdir. Makedonya Sorunu ile alakalı Fransız kamuoyu önünde Bulgar bakış açısını savunduğu materyaller yayımlamıştır.

VIII. BÖLÜM

Radovişte bölgesindeki Smilyantsi köyüne indim. Maleşova bölgesindeki ahlak bozukluğu buraya kadar ulaşmıştı. Burada işleri idare eden “Gogitsata”³⁰⁹ isminde eğitimli köylü, yüzbaşının ortağı ve ahalinin soyguncusu biri vardı. O çeteleri karşılar ve gönderirdi. Buna rağmen Radovişte kasabasında bize yardımcı olabilecek bir yönetim yapısı olduğu bilgisini aldım. Gogitsata vasıtasıyla bu yapının önderi olan Varnaliev’e³¹⁰ bize şunu bunu göndermesini söyledim. Bizim ona nasıl yardım edebileceğimizi de sordum. Varnaliev, Voislavtsi köyünde benimle görüşmeye karar verdi. Bu daha Şubat ayındaydı. Garvanov’dan bana bir mektup olduğu haberini aldım. [Bu mektuptan] bir ay sonra Manastır bölgesine gitmem gerektiğini öğrendim. Garvanov’a hemen Manastır bölgesine gidebileceğimi ve orada ayaklanmanın hazırlanmasına katılabileceğimi kararlı bir şekilde yazdım. Maleşova bölgesinde durumun nasıl olduğunu anlattım ve burada ahalinin disipline edilmesi için sertliğe ve sair ihtiyaç olduğunu söyledim. Tüm delikanlılar da Vardar’ın diğer tarafına geçmek istiyorlardı. Deçev’i³¹¹, hakkıma düşen yaklaşık 150 kilogram dinamiti getirmesi için Sava’nın yanına, Niviçene köyüne gönderdim (Her çete üyesi yanında bir bomba taşıyordu). Sava bana sadece 60-70 kilogram gönderdi, diğerini kendine bırakmış. Oradan Dedino köyüne gittik. Orada yerel voyvoda Stamen daha iki arkadaşıyla çete oluşturmuş. Asker az kalsın bizi kuşatacaktı. Tam alacakaranlıkta köyden çıkarken asker köye girdi. Stamen ile Radovişte bölgesindeki köyleri dolaştık. Dinamitlerle Deçev geldiğinde, Dedino köyünden Skoruşa köyüne hare-

309 Gogitsata. Radovişte bölgesindeki Smilyantsi köyünde bulunan köy ihtilal komitesinin liderinin takma adıdır.

310 Georgi Varnaliev. Köprülü’dendir. Başöğretmendir. Şubat 1903’te tertip edilen Selanik Kongresi’nde Ustrumca İhtilal Komitesi’nin temsilcisidir.

311 Dimitir Deçev. Bulgar ordusunda üsteğmendir. Ohri voyvodasıdır. Demirhisar bölgesindeki orman bölge amirliğinin üyesidir. Çetelerin askerî eğitimsidir.

ket ettik. Burada günü geçirdik. Daha sonra Gradeşnitsa tepesinin eteklerinde bulunan Lipa köyüne doğru devam ettik.

Negotin'de bizi bekliyorlardı. 1 Mart 1903 tarihinde Vardar'ı sallarla geçtik. Negotin'de yerel komite vardı ki [vaktimizi] iyi geçirdik. Özgün bir şey; buradaki önder en akıllı olan kişiydi. Bu dede Georgi Slyapiyat (Kör Georgi), 55 yaşında bir adamdı. O bizi karşılamak için kasabanın hayli dışına çıkmıştı. Buradan Şivets köyüne yöneldik. Beni burada, silah ile ilgili bana sorular sormak için Kavadar önderleri karşıladılar. Onlara silah almaları için Bulgaristan'a gitmeleri ve silahları kendilerinin getirmeleri tavsiyesinde bulundum. Öyle de oldu. Tsirna nehrini geçtik, sonra Fariş köyüne girdik. Geceleri şose üzerinden hareket ediyorduk. Fariş'ten Nikodim köyüne gittik. Burada Petır Atsev³¹² ile karşılaştık. Daha sonra Orehovets-Pletvar'a gittik. Oraya, Pirlepe'den şehir yöneticileri olan Petır Talev³¹³, Karanculov³¹⁴ ve Trenkov³¹⁵ geldiler. Karanculov mükemmel bir adam, âlâ bir önderdi. Petır Atsev'i bozuk sinirli, hatta sinir hastası bir kişi gibi gördüm. Pirlepe bölgesinin dağlık kısmında yaşayan ahali iyidir, ahlaklıdır, temizdir. Fakat yöneticiler otorite sahibi olamamışlar.

Ondan sonra Pletvar'dan Morihova bölgesinde bulunan Kokri'ye (Selaç dağında) yöneldik. Her yerde Petır Atsev'e propagandada destek veriyor, köylülere teşvik ediyorduk. Bizi iyi kabul ediyorlardı. Her yerde, tüm yol boyunca, kendimi "Krum" takma adıyla tanıtıyordum. Buradan Manastır'a yazdık. Paralova köyünde buluşulacağını bize bildirdiler. Hızlıca bir çiftlikten geçtik ve 9 Mart'ta Paralova'ya ulaştık. Buraya Manastır sancak yönetiminden Lozançev ve Peşkov geldiler. Bizi nazik karşıladılar. Davidov bizi iyi tanıtmış. Yapılacak olan saldırı üzerine düşünmeye başladık. Onlara Pirlepe bölgesinde halkın ayaklanma istediğine dair bir belirti görmediğimi söyledim. Ayaklanmanın nasıl olacağı üzerine konuştuk. Düşüncem, mümkünse 10 bin kişiyle aniden Manastır'a saldıralım, depoları, topları ele geçirelim, kışlaları ateşe verelim. Epey dinamitimiz vardı.

312 Petır Atsev (1877-1939). Pirlepe bölgesindeki Oreovets köyünde doğmuştur. Öğretmen ve okul müfettişidir. Pirlepe bölgesinin nahiye voyvodasıdır. Manastır'daki sancak ihtilal komitesinin üyesidir.

313 Petır Talev. Pirlepe'dendir. Pirlepe'deki ihtilal sancağının şehir yönetimi üyesidir.

314 Nikola Karanculov (1880-1904). Pirlepe doğumludur. Öğretmendir. Pirlepe'deki ihtilal sancağı yönetim, üyesidir.

315 Yordan Trenkov. Pirlepe'dendir. VMOK'un destekçisidir. Pirlepe'deki ihtilal sancağının şehir yönetimi üyesidir.

Pirlepe bölgesindeki Pletvar'a, başında Silyan Pardov'un bulunduğu Demirhisarlılardan oluşan 35 kişilik bir çete geldi. Manastır bölgesi için 100 kilogram dinamit taşıyorlardı. Bu dinamit Manastır'a gönderildi. Dinamitle birlikte Vasil Popov ve İv. Naumov³¹⁶ da gittiler. Dinamitleri Pletvar'da, Pirlepe amirliğine teslim ettiler. Onlar ise onu Manastır'a göndermişler. Silyan Pardov'un çetesi Popov ve Naumov ile Seltse üzerinden Demirhisar ve Kruşevo bölgesine gitti. Taşıdığım dinamitleri, Ekşisu'ya demiryolu için bıraktım.

Gördüm ki Lozençev ve diğerleri, benim önerdiğim Manastır üzerine saldırı hakkında kendini zayıf hissediyorlardı. Onlar bana Davidov ile Manastır bölgesini beş ayaklanma bölgesine (yerel coğrafi koşullara göre her bölge duruma göre, kendi başına, gerekirse diğer bölgeler ile birlikte hareket edecek) ayırma konusunda konuştuklarını söylediler. O zaman, bölgeleri dolaştıktan sonra kongre yapılması fikrini öne sürdüm. Dolaşmaktaki amacım hazırlıkların durumunu, ruhunu ve sair görebilmemdi ki neye güvenilebileceğimizi böylece bilelim. Belli oldu ki bu kongre fikri onlarda da netleşmiş idi. Hatta Lozançev, en geç ayaklanmanın Nisan-Mayıs ayında başlaması görüşündeydi. Ayrıldık.

Tsirna nehrinin yanındaki Brod'a yönelerek Florina bölgesine hareket ettim. Brod, Yunan yanlısı bir köydür. Florina bölgesindeki elebaşlarından Tane isminde biri buradaydı. Çetem yaklaşık 25 kişiden oluşuyordu. Paralovo'da daha zeki bazı adamlarımı verdim; Sipkov, Ohri bölgesine gitti. Elebaşı Tane ile onun bölgesine doğru yola çıktık. Yunan yanlısı bir köy olan Setine'ye ulaştık. Önde gelen Yunan yanlıları ve papazlarda tüm işlerimize yönelik bir memnuniyetsizlik görülüyordu. Köylüleri kilisede topladım ve onlara nutuk irad ettim. İlk olarak yerel elebaşı nutuk irad edecekti. Şunu daima söyleyecek: *"Şimdiye kadar biz çalışıyorduk, işte şimdi bizim amirimiz "Krum" da geldi, haydi onun ağzından da duyunuz ve sair"* Şöyle cevap duyulacak: *"Elbette biz biliyoruz ondan daha büyük olmadığını"* 11 Mart'ta Setine'de, 12'sinde Banitsa köyündeydik. Setine'ye Voşçarani köyünün önderleri geldi. Çok çevik yapıda olan bir bayan öğretmen vardı. Çeteyle nasıl bir dinç şekilde yürüyordu! Banitsa köyüne kadar bize eşlik etti. Voşçarani yönetimi Ekşisu yönetimiyle birlikte merkezî bir rol oynuyor ve öğretmenleri tutukladığından dolayı dağılan Florina kaza örgütünün de yerini alıyordu. Banitsa

316 İvan Naumov. Boris Sarafov'un çetesindedir. Smilevo Kongresi'ne katılmıştır.

köyünde aynı şey; yeniden 6-7 köyün yönetim teşkilatları çağırıldı ve kilisede nutuklar atıldı. Genelde konuşmalarım da şuna vurgu yapıyordum; “Özgürlük verilmez, alınır. Bir okka ekmek değil ki alabilesin. Sana ekmeği verecek olan, bunu isteği kadar ve isteği zaman verir. Özgürlüğü almaktan daha kolay bir şey yoktur. Sadece ya özgür olacağım ya da öleceğim demen gerekir. Hatta başkalarının bize özgürlüğümüzü kazanmakta yardım etmelerini istiyorsak bu özgürlüğe layık olduğumuzu göstermemiz gerekir. Türk zorbalığından nefret ettiğimizi göstermemiz lazım. Günahkâr insanlarız. O kadar çok çocuklara sahip olmuşuz ki onlara bari bir şeyler yapalım” Türkiye’deki malî durumu ve sair tarif ediyordum. Onların gecesini aldık, kaldı ki gündüzünü vs. de alalım. Onlara Türklerin yakıp yıkacağını söylemişim. Fakat bu onları tedirgin etmemeli. Bu kulübelerin üzerine ağlama yerine neşe dolu daha güzel evler dikilecektir. “Esareti hatırlatan bu evleri terk etmeniz gerekir. Bu evleriniz zaten güzel değil, yani çoğu yerde hayvanlarla birlikte yaşıyorsunuz. Daha güzel evler vs. yapmaya cesaretiniz yokmuş” Türkiye’de özgürlük için mücadele eden sadece biz değiliz. Ermeniler var, Türkler de var, Yemen’de. Onlara, kaç defa ayaklanmış olan Girit’i ve hiçbir devletin, yani Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan’ın özgürlüğünü ayaklanmadan elde edemediği örneklerini veriyordum. “Utanç verici daha iyi şekilde yaşamamamız! Bu sönüklüğünüzden dolayı Aziz Georgi de sizi cezalandıracak vs.”

Banitsa’da merhum Papançev³¹⁷ ile karşılaştım. Banitsa’dan Ekşisu’ya geçtik, orada önder Mihal Çekov³¹⁸ idi. Aynı hikâye. Orada burada davalar görülüyordu. Bir zengin para vermemiş, şimdi veriyordu. Ekşisu’dan Vane Gramatikov böyle bir olaydı. O, burada yaptığımız muazzam bir toplantıya katılmıştı ve çıkardı, 40 lira verdi. Paraları ben de Çekov’a verdim. Dinamiti burada bıraktık. Razgrad bölgesinden olan Astsubay Dako Geogriyev, Razlık’tan er Georgi Çakırov, dinamitle nasıl çalışıldığını bilen iki öncüyü. Dako’ya köylü gibi giyinmesi, ayaklanma esnasında havaya uçurulacak köprüye göz atması emrini verdim. 60 kilogram dinamiti [buraya] bıraktım ve 20-30 kilogramı da Kesriye bölgesine teslim ettim. Nikola Andreiev’in³¹⁹ bulunduğu Mokreni köyüne (Kesriye bölgesi) geldik. Bobişte ve Çereşnitsa köylerinde aynı düzeni uyguladık. 17 Mart’ta burada

317 Georgi Papançev. Bulgar ordusunda teğmendir. Florina bölge lideridir.

318 Mihal Çekov. Florina voyvodası Georgi Papançev’in çetesinde yardımcı voyvodadır.

319 Nikola Andreiev. Kesriye bölgesindeki nahiye çetesinin voyvodasıdır.

Çakalarov³²⁰ ile görüştim. Daha sonra Bulgar Blatsa'ya, ondan sonra da Tiholišta'ya gittik. Merkezî olarak her yerde, kiliselerde toplantılar oluyordu. Buradan Gabreş, Smırdeş ve Kosinets'e geçtik. Klyaşev³²¹ ve Çakalarov ahaliye "işte bizim başımız" diyorlardı. "Yankov'un aleyhinde konuştuğumuz gibi onun [Sarafov'un] aleyhinde niçin size bir şey söylemiyoruz!?" sorusunu dile getiriyorlardı.

Smırdeş'te 28'nde bir çatışma oldu. Söylediğiniz üzere bunu ayrıntılı olarak Klyaşev tarif etmiş. İyi bir çatışma. Sadece bir kişi yaralandı. Smırdeş'ten çıktık, Vımbel dağına dolaştık ve 30 Mart akşamı Smırdeş'e tekrar döndük. Dönme sebebimiz köylüleri teşvik etmek ve onları şikâyet etmeleri için göndermektir. Smırdeş'ten Konomla-di'ye hareket ettik.

Bu arada Lozançev'den bir mektup aldım. Bu mektupla Davidov'un öldüğünü öğrendim. Bu benim için çok büyük bir darbeydi. [Lozançev] beni Pando Klyaşev ve Çakalarov ile birlikte Smilevo'daki kongreye davet ediyordu. Armensko köyüne gittik. Orada da toplantı yaptık. Paskalya'nın ilk gününde Buf köyü üzerinden German köyüne (Yukarı Prespa³²²) geldik. Voydoda Kote'yi görüşmek için çağırılmışım ve o bizi ihbar etti. Tam zamanında Lyuboyno köyünden sıvıştık. Buradan Zlatari köyüne ulaştık ve orada Panayotov³²³ ile görüştim. Arsov'u görmedim. Sotir Olçev³²⁴ ile gölden aşağıya tüfek [aramak] için gitmiş. Burada da askerî manevraya teşebbüs ettik; Silahlı Zlatarililer Smilevolulara karşı hareket ediyorlardı. Nisanın 9'nda Smilevo'da tüm köy bizi karşılamaya çıktı. Gruev henüz yoktu. 4-5 gün sonra o da geldi. 13-14 Nisanı'nda Lozançev, Peşkov, Georgi Pophristov³²⁵, Sugarev ve diğerleri geldiler.

320 Vasil Çakalarov (1874-1913). Kesriye bölgesindeki Smırdeş köyünde doğmuştur. Kesriye bölge liderlerindendir.

321 Pando Klyaşev (1882-1907). Kesriye bölgesindeki Smırdeş köyünde doğmuştur. Öğretmendir. Kesriye bölge liderlerindendir. Aynı zamanda da voyvodadır.

322 Kelimenin geniş anlamıyla Prespa adı ile Resne bölgesinin tamamı ve gölün çevresi anlaşılmaktadır. Aşağı ve Yukarı Prespa olmak üzere iki kısma ayrılır. Yukarı Prespa gölün kuzey kıyısını çevreler ve tüm Resne sahasını kapsar. Aşağı Prespa ise gölün doğu, batı ve güney kıyılarındaki alandır.

323 Aleksandır Panayotov. Bulgar ordusunda teğmendir. Resne voyvodasıdır.

324 Spiro Olçev. Resne ve Prespa voyvodasıdır.

325 Georgi Pophristov (1876-1962). Manastır bölgesindeki Kristofor köyünde doğmuştur. Öğretmendir. Manastır İhtilal Komitesi'nin üyesidir. Florina İhtilal Bölgesi'nin voyvodası ve liderlerindendir.

IX. BÖLÜM

Tüm delegeleri beklemeden özel bir evde ilk oturumu açtık.

Kongre 17 Nisan'da açıldı. Benim tavsiyem ile vilayetten en eski çalışan, Selanik'ten henüz gelen ve Merkez Komitesi'nin delegesi olan Gruev kongrenin reisi seçildi. Georgi Pophristov, sekreter, Paraskev Tsetkov³²⁶ (Plevne'de doğmuş, Manastır'da öğretmen, Gya-vatkol bölge çetesinden) o da sekreter olarak kongre yönetimine dâhil edildiler. İlk olarak ayaklanmanın ne zaman olacağı tartışıldı. Kruşevo temsilcisi Karev³²⁷ ve Pirlepe bölgesinden Petır Atsev hazır olmadıkları itirazında bulundular, tüfek vs. verilmezse hiçbir şey yapılamayacağını dile getirdiler. Fakat ayaklanma hakkında prensip olarak karar alındığı öne sürüldü ve bu mesele hakkında konuşulacak bir şey kalmadı.

Tsonçev'in maceracılığından dolayı örgütün şimdi ayaklanması gerektiğini söyledim. Gurbetçiler vs. durmuşlardı, Manastır vilayetinde artık ayaklanma sessizce ilan edilmişti. Hazırlıksız ayaklanmaya kalkışmak tam bir cinayettir. Fakat çetelerin sayısını arttırdığımız ve insanları durdurduğumuzdan dolayı şimdi kendimiz [Osmanlı'nın] tepkisini hazırlamış oluyoruz. Böyle olmaz, ileri adım atmamız gerekir. Bulgaristan'ın pasif durmayacağı, müdahale edeceği vs. umutlar dile getiriliyordu. Böyle umutlarla beslenmemelerini söyledim. Bulgaristan'daki durumu biliyordum. Bizim için hiçbir savaş açılmayacaktı. Hesabımızı yapalım ki bu işi başlatalım ve kar düşmeden omuzlarımızda taşıyalım. Şüphesiz [Büyük] Güçler tarafından bir müdahale olacak. Fakat silahlı müdahale olacağına inanmıyordum.

326 Paraskev Tsvetkov. Öğretmandir. Müzisyendir. Bölge voyvodasıdır. Smilevo Kongresi'nin sekreteridir.

327 Nikola Karev. Öğretmandir. Kruşevo bölgesi orman amirliğinin üyesidir. Aynı zamanda da Kruşevo voyvodasıdır.

Nasıl ayaklanılacağı konusuna girildi. Manevi askerî güçler³²⁸ taksim edildi ve ayaklanmanın nasıl yönetileceği de konuşuldu. O zamana kadar yönetim şehir amirliklerine odaklıydı, emirler şehirlerden çıkıyordu, çeteler ise buna riayet ediyordu. Bu yönetimin şimdi ormanlarda bulunan illegal güçlerin eline geçmesi kararı alındı. Şehirlerde, sadece alışveriş yapacak, bilgi verecek vs. şubeler kalacaktı. Manastır'da bir sancak kolu bırakıldı. Savaş güçlerinin üst yönetimi bir başkurmayın eline teslim edildi. Başkurmayı oluşturan Gruev, Sarafov ve Lozançev açık oylama ile seçildiler. Yardımcılar gizli oylama ile seçildiler. Gruev yerine Georgi Pophristov, Sarafov yerine Petır Atsev ve Lozançev yerine Lazar Poptraykov³²⁹. Bundan sonra bölge yöneticileri de seçildi (bunların listesi basılmıştı). Aynı zamanda merhum D. [Dimitır] Deçev ile birlikte ayaklanmanın disiplin tüzüğünü yazıyordum. Bu tüzük kongreye sunuldu ve küçük bir düzenleme ile onaylandı. Tüzükte ayaklanma yapacakların, bölge amirlerinin, ormanlarda konumlanan güçlerin, kurmayın hakları ve görevleri belirlendi. Cezalar da öngörüldü.³³⁰

328 Bu ifadenin arkasında kuvvetle muhtemel İlinden-Preobrajenie Ayaklanma-sı'nın hazırlık ve gerçekleştirme safhasına katılan Bulgar subayları ile çavuşları vardır. Smilevo Kongresi'nde ayaklanmacıların askerî eğitimlerinin tamamlanması için acil tedbirler alınmıştır. Manastır Sancağı'nın çeşitli noktalarında, voyvodalar için özel eğitimlerin gerçekleştirilmesi önerilmiştir. Kongrenin tamamlanmasının hemen akabinde, kongre kararlarıyla eğitimi verecek kişiler belirlenmiştir. Eğitimciler Bulgar ordusundan subaylar ve çavuşlardan oluşmuştur. 47 subay, Ocak-Eylül 1903'te Bulgar ordusundan ayrılarak Makedonya ve Edirne-Trakya bölgesine gitmişlerdir. Ayaklanmanın patlak vermesine kadar köy çetelerinin voyvodalarının askerî eğitiminde eğitmen rolünü üstlenmişlerdir. Bulgar askerleri, Ayaklanma Disiplin Tüzüğü, askerî eğitim talimatı, ayaklanma taslak planları gibi ayaklanmanın en önemli düzenleyici belgelerinden bazılarıyla ayaklanmacı sancaklardaki muharebe faaliyetlerinin planlarını hazırlamışlardır. Bulgar askerleri, Manastır'da olduğu gibi Edirne-Trakya ve Serez'deki ihtilal sancaklarında da askerî faaliyetlere liderlik etmişlerdir. Ayaklanmanın tertibinde ve çatışmalarda Bulgar ordusundan ayrılmayan 100'den fazla subay da yer almıştır.

329 Lazar Poptraykov (1876-1903). Kesriye bölgesindeki Dımbeni'de doğmuştur. Öğretmendir. Kesriye İhtilal Komitesi'nin bir üyesidir. Kesriye voyvodasıdır. İlinden-Preobrajenie Ayaklanması'nda ayaklanma kurmayının azasıdır.

330 Ayaklanma Disiplin Tüzüğü. Bkz. N. Rusenski, "Vıstaniçeski Distiplinaren Ustav", *İlyustratsiya İlinden*, Godina XI, No: 1(101), Sofya, s. 2-3.

Kişiler için bu tüzükte öngörülen cezalar ağırdır. Irza geçme, zina, sarhoşluk, kaçpculuk, korkaklık, hırsızlık gibi durumlar yasaktır. Bu suçları işleyenlere ölüm cezası öngörülmüştür. (Tüzüğün 6ncı maddesine bakınız). Daha geniş çerçevede VMORO'nun "adalet yönetimi" konusuna bakmak ilginç olacaktır. VMORO, köylerdeki çetelerinin faaliyetleriyle, kendi kanunları, mahkemeleri

Askerî tecrübesi olanlar kendilerini ayaklanmacılar, onbaşılar, voyvodalar, orman bölge amirlikleri ve başkurmay olarak sınıflandırıyorlardı.

Ayaklanmanın tarihi gündeme geldi. Uzun tartışmalardan sonra kurmay, Merkez Komitesi ve diğer ihtilalci sancaklar ile anlaşıldıktan sonra ayaklanmanın tarihini belirleme kararı aldı (Selanik, Üsküp, Edirne).

Ayaklanmanın nasıl yapılacağına yolları görüşüldü. Bu konuda en tecrübeli kişi olduğumdan dolayı söz benimdi ve benim tüm önerilerim kabul edildi. Ayaklanmanın tam gerilla tarzı yapılması kararı alındı. Her bölgede, 30 ila 50 kişiden oluşan küçük çetelere kuvvetlerin dağıtılması gerekiyordu. Orman yöneticileri bölgelerine gittiklerinde, elinde bulunan güce göre gereken sayıda voyvoda seçsinler. Bu voyvodaların ilk olarak askerî eğitim görmeleri gerekiyordu. Bu sebepten dolayı, Deçev'i Demirhisar ve Manastır bölgeleri ile Kırçova'daki voyvodaları, Stoykov'u Ohri bölgesindeki, Teğmen Todor Hristov'u Kruşevo bölgesindeki, Teğmen Panayotiv'i Resne bölgesi ve Prespa bölgesindeki, Başçavuş Popov'u Kesriye bölgesindeki, yedek üsteğmen Papançev'i ise Florina bölgesindeki voyvodaları eğitmeleri için gönderdik.

Bu eğitim için küçük bir talimatname yazdım. Eğitim verecek kişilere bu talimatnamenin bir nüsha kopyası verildi.

Eğitimi tamamladıktan sonra her voyvoda, çetesinin başına geçmesi, onbaşıları seçmesi, onları eğitmesi ve daha sonra da çeteyi biraz talim ettirmeleri kararları alındı. Bununla birlikte ayaklanmacılara yönelik disiplin tüzüğü de voyvodaların önünde okunması hükmüne varıldı. Fırsatlardan istifade ederek her defasında bizim saldırmamızı, onların bizi değil de bizim onları şaşırtmamız gerektiğini söylüyordum. Bir saldırı yapıldıktan sonra daha kolay beslenebilmeleri ve felaketlerden kaçınabilmeleri için derhal [çetelerin] dağılması gerekiyordu. Bir çete çatışmaya girdiğinde, civardaki çeteler yardıma giderdi. Tutanaklar şifresiz yazıldılar ve burada [Sofya'da] Tatarçev ve Matov da bulunuyordu.

ve yürütme gücüyle devlet içinde bir tür devlet haline gelmiştir. Makedonya ve Edirne Vilayeti'nde hemen hemen her yerde köy mahkemeleri oluşturulmuştur. Bu köy mahkemeleri *"yerinde, çok kısa bir prosedürle, uzatmadan, masraf yapmadan, rüşvetsiz gerçek adaleti sağlamışlardır....Yeni hakimlerin ceza kanununda sadece dört tür ceza vardır; kınama, para cezası, dayak ve ölüm."* (Hr. Silyanov, *Osvoboditelnite...*, Tom 1, s. 102-104)

Kongre zamanında Selanik'te bankaya saldırı yapıldı.³³¹ Böyle bir şeyi hiçbir şekilde beklemiyordum. Garvanov ve Delçev ile anlaşma

331 Selanik Suikastları. 1903 yılının Nisan ayı içerisinde Selanik'te gerçekleştirilmiş bir dizi bombalı saldırılardır. 15 Nisan'da Selanik limanından ayrılan Fransız gemisi "Guadalquivir" havaya uçurulmuştur. 16 Nisan akşamı, Selanik'in ışıkları ve su kaynağı bir patlama sonucu kesilmiştir. Kısa bir süre sonra, Osmanlı Bankası'nın Selanik şubesi havaya uçurulmuştur. Aynı akşam, saldırganlar şehrin farklı yerlerine bombalar atmışlardır. Posta-telgraf istasyonları ile gaz fabrikalarını havaya uçurmak için başarısız teşebbüslerde de bulunulmuştur. Saldırganlar ayrıca valiye yönelik suikast planlarını gerçekleştirememişlerdir.

Daha önce de belirtildiği gibi [bkz. 266'ncı dipnot], Makedonya Gizli İhtilal Komitesi'nin (Cenevre Grubu) dağılmasıyla, eski eylemcilerden bazıları VMORO ve VMOK saflarına katılırken, diğerleri de saldırılar ve terör eylemleri hazırlayarak ve gerçekleştirerek siyasî aşırılık çizgisini sürdürmeye devam etmişlerdir. En faal üyelerden bazıları, MGİK'nin fikirlerini yaymak amacıyla Selanik Bulgar Erkek Lisesi ile Üsküp Bulgar Pedagojik Okulu'ndaki öğrenciler arasında anarşist cemiyetleri kurmak için Makedonya'ya gitme niyetiyle Bulgaristan'a dönmüşlerdir. Onlardan biri olan Slavço Mercanov, 1899 yılında Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde var olan bir ihtilal grubundan (Gemiciler) dört öğrenciyi ikna ederek "Selanik Suikastçıları"nın temelini atmıştır.

Bulgar tarih yazımı, bu terör eylemlerine yönelik ciddi bilimsel araştırmalardan yoksundur. Bulgaristan Akademik Ansiklopedisi ve Millî Kurtuluş Hareketi'nin Almanya gibi en yeni Bulgar bilimsel referans kitaplarında dahi (bkz. *Almanah na Bilgarskite Natsionalni Dvijeniya Sled 1878*, Akademično İzdatelstvo "Marin Drinov", Sofya 2005) bu konu hakkında genel bilgiler eksiktir. Literatürde ve dolayısıyla Bulgarların hafızasındaki bu boşluk nedeniyle Selanik Suikastları "Selanik Gemicileri"nin münferit bir tezahürü olarak algılanmaktadır. Selanik Suikastları'nın hazırlanması Sofya, Filibe, İstanbul, Selanik vd. gibi daha geniş bir komplo ağı ile bağlantılı olduğundan ve bunların fikri, başlangıçta doğrudan İstanbul'da yıkıcı eylemler yapmaya bağlı bulunduğundan, anarşistlerin İstanbul planlarına değinmek yararlı olacaktır. (St. Simeonov, *Solunskoto Sıkazlyatie* (1898-1903), Peçatnitsa "Nov Jivot", Sofya 1921, s. 9; Fikret Adanır, *a.g.e.*, s. 180)

Selanik'ten Sofya'ya dönen Mercanov'un net bir programı ile maddi desteği yoktur. Mercanov, Sofya'da Yüksek Komite'nin yeni seçilen başkanı Boris Sarafov ve yakın arkadaşı Dimitir Lyapov ile tanışmıştır. Lyapov, Ermenilerin Osmanlı Bankası'na yönelik 26 Ağustos 1896'daki saldırısından etkilenerek konuşmalarında Osmanlı Bankası'nı havaya uçurma fikrini dile getirmiştir. Lyapov, Mercanov'a İstanbul'daki Tütün Rejisi ile Osmanlı Bankası'nın altına bir tünel kazma ve havaya uçurma fikrini aşılamıştır. Çünkü Lyapov'a göre, Osmanlı Devleti'ndeki Avrupa sermayesine karşı yapılacak terör faaliyetleri Büyük Güçlerin Makedonya Sorunu hakkında yürüttükleri siyasete etki yapacaktı. Bununla beraber Sultan II. Abdülhamid'e suikast dahi düşünülmüştür. Bu planları hayata geçirmek için gerekli olan maddi destek Boris Sarafov tarafından sağlanmaktadır.

İstanbul'daki saldırıların etkisini tartışan suikastçılar, kendilerini Osmanlı başkentindeki eylemlerle sınırlandıırırlarsa, Avrupa kamuoyunun bu saldırıları tamamen anarşist bir eylem olarak algılayabileceği sonucuna varmışlardır.

Bundan dolayı da Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakasındaki diğer büyük şehirlerinde, daha küçük ölçekli de olsa bu tür eylemler yapmaya karar vermişlerdir. İlk olarak Selanik ve Edirne üzerinde durmuşlardır. (P. Şatev, *V Makedoniya Pod Robstvo*, Oteçestven Front, Sofya 1983, s. 49; St. Simeonov, *a.g.e.*, s. 10) İstanbul'a gitmeden evvel Mercanov, Selanik'teki "Gemiciler" grubunun lideri Yordan Popyordanov'u Sofya'ya çağırıştır. Kendisine "İstanbul Planı"nı açıklamış ve Popyordanov'un ve adamlarının Osmanlı Bankası'nın altına tünel kazarak aynı şeyi Selanik'te yapmasını söylemiştir. (St. Simeonov, *a.g.e.*, s. 9). Bu görüşmeden sonra "İstanbul grubu" (1899 Ramazan ayında) Dersaadet'e gitmiştir. Yordan Popyordanov da Selanik'e dönmüştür. (*Solunskiyat Atentat i Zatoçenitsite viv Fezan, Po Spomeni na Pavel Şatev*, Sofya 1927, s. 21) İstanbul'daki suikastçılar, terör eylemlerinin hazırlanması için kendilerine lojistik destek sağlayan Ermeni ihtilalcılar ile temasa geçmişlerdir. Birkaç ay süren araştırmaların ardından terörist grup, Ramazan'da ya da selamlıkta II. Abdülhamid'e karşı bir suikast yapmanın kendileri için ulaşılmaz bir hedef olduğunu anlamışlardır. Bundan dolayı diğer düşündükleri planlara yönelmişlerdir; Osmanlı Bankası ile Tütün Rejisi'ni havaya uçurmak. (P. Şatev, *a.g.e.*, s. 44-46; St. Simeonov, *a.g.e.*, s. 10)

İstanbul grubu, Mart 1900'ün başında tüneli kazmaya başlamıştır. Yaklaşık altı ay içinde, Eylül'ün başında (9-10 Eylül) bankanın temellerine ulaşmışlardır. Hemen hemen aynı zamanda Ermeni örgütünün yardımıyla Osmanlı Bankası'nı havaya uçurmak amacıyla Batum'dan dinamit geçirilmiştir. (*Solunskiyat Atentat i...*, s. 24) Gümrükten çıkarıldığında polis bunları tespit etmiş ve böylece suikastçılara ulaşmıştır. 14 Eylül 1900'de suikastçılar yakalanmıştır. Soruşturma sırasında polis, onların gerçek hedeflerini öğrenmede başarılı olamamıştır (onları sıradan komitacı olarak düşünmekteydiler). Belirli bir süre içeride kaldıktan sonra 1900'ün Ekim ayının sonuna doğru tüneli kazan dört Bulgar serbest bırakılmıştır. (St. Avramov, "Mercanov-Sokolov", *İlyustratsiya İlinden*, God. 6, Kniga 5-6(55-66), Mart-April 1934, s. 22; *Solunskiyat Atentat i...*, s. 25; St. Simeonov, *a.g.e.*, s. 11; P. Şatev, *a.g.e.*, s. 79)

Tünelle yakından ilgilenen VMOK (Boris Sarafov kanadı) ve VMORO (Hristo Matov tarafından), tünelin durumunu görmesi için güvenilir bir adamı göndermişlerdir. Bu adam, Selanik'teki VMORO'nun Merkez Komitesi'ne durumu izah eden şifreli bir mektup göndermiştir. 1901'in başındaki Selanik Olayı sırasında Osmanlı yetkilileri arşive el koymuş, mektubu deşifre etmiş ve kanalı ortaya çıkarmıştır. Böylece de İstanbul'daki Osmanlı Bankası'nı havaya uçurma girişimi engellenmiştir. (*Solunskiyat Atentat i...*, s. 25-26; P. Şatev, *a.g.e.*, s. 130)

1900'ün Haziran ayının sonu, Temmuz'unun başında 8-9 kişiden oluşan "Selanik Grubu" da Selanik'teki bankaya doğru tünel kazmaya başlamış ve İstanbul'a nazaran işler daha hızlı ilerlemiştir. (*Solunskiyat Atentat i...*, s. 21; St. Simeonov, *a.g.e.*, s. 10; P. Şatev, *a.g.e.*, s. 51) İstanbul'daki hazırlıkların tamamlanması için hatta Selanik'teki kazılara ara bile verilmiştir. (*Solunskiyat Atentat i...*, s. 22; P. Şatev, *a.g.e.*, s. 53, 65) Çünkü suikastçılar, patlamanın her iki şehirde de aynı anda olmasını amaçlamışlardır. "İstanbul grubu"nun tutuklandığı tarihe kadar Selanik tünelinin yarısı kazılmıştır. Tünelin ve kendilerinin Osmanlı yetkilileri tarafından ortaya çıkarılmaması için tüneli gizleyerek kiralanan dükkânı terk etmek zorunda kalmışlardır. (*Solunskiyat Atentat i...*, s. 26)

"İstanbul eylemi"nin gerçekleşmemesinden sonra, anarşist gruplar farklı istikametlere yönelmişlerdir. Daha sonraki faaliyetlerini finanse etmek için Mercanov ve arkadaşı Sokolov, Boris Sarafov, Filibe'deki Ermeni Komitesi ve VMORO'nun Merkez Komitesi inisiyatifinde kurulmuş olan ve Bulgar ordusundan yedek subay Bedros Semerciyen tarafından idare edilen çeteye dâhil olmuşlardır. 1901'in Temmuz'unun başında 11 kişiden oluşan karışık bu Bulgar-Ermeni çetesi Edirne Bölgesi'ne gitmiştir. Doğu Ekspresi'ni havaya uçurmak, Edirne Valisi Arif Paşa'yı fidye karşılığında kaçırmak gibi planlar vardır. [fidye için ayrıca 232'nci dipnota bkz.] Çetenin faaliyetleri başarıya ulaşmamıştır. Osmanlı yetkilileri çeteyi ortaya çıkarmışlardır. Edirne Bölgesi'nde 5 Temmuz'da jandarma ile çıkan çatışmada 7 kişi öldürülmüştür. Aralarında Mercanov ve Semerciyen'in bulunduğu 4 kişi ise yakalanmıştır. Yaralı olarak ele geçirilenler Edirne'deki hastanede tedavi edilmiştir. Tedavileri tamamlandıktan sonra yargılanmışlar ve 27 Kasım 1901 tarihinde de Edirne'de asılmışlardır. (A. Diamandiev, "Svetoslav Mercanov i Bedros Semerciev, İz Podvizite na Bivşite Armenski i Makedono-Odrinski Revolyutsioneri, Edna Tijna Godişnina", *İlyustratsiya İlinden*, God. 8, Kniga 10(80), Dekemvri 1936, s. 12-13) Nisan 1902'de söz konusu faaliyetlere katılan anarşistler Sofya'da bir araya gelmişlerdir. Selanik Grubu, hazırlanacak terörist eylemlerin başrolünü oynamaya başlamıştır. (Yura Konstantinova, *Bulgarite v Osmanskiya Solun*, Institut za Balkanistika s Tsentir po Trakologiya, Bilgarska Akademiya na Naukite, Sofya 2020, s. 333) Yeni bir plan hazırlanmıştır. Başlangıçta sadece Selanik ve Edirne'de planlanan terör eylemlerinin, dinamit miktarına bağlı olarak Manastır, Üsküp, Köprülü'de de yapılması düşünülmüştür.

Bu plana göre, P. Mancukov'un liderliğindeki bir grubun Selanik-Dedeoğaç demiryolu hattına zarar vermek için birkaç sabotaj eylemi yapması öngörülmüştür. (P. Şatev, *a.g.e.*, s. 151)

Düşünülen plana uygun olarak, şehirdeki Avusturya-Macaristan postanesinin altına tünel kazma ve havaya uçurma koşullarını araştırmak üzere Edirne'ye bir kişi gönderilmiştir. Bu kişi Nisan'dan Kasım'a kadar şehirde kalmış, bir oda kiralamıştır. Ancak dinamit azlığından dolayı bu girişimde bulunamamıştır. (P. Şatev, *a.g.e.*, s. 150-152; *Solunskiyat Atentat i...*, s. 28-30). "Selanik Suikastçıları" aynı nedenle, Manastır, Üsküp ve Köprülü'deki eylemlerinden de vazgeçmişler ve eylemlerini yalnızca Selanik'te yoğunlaştırmaya karar vermişlerdir. (P. Şatev, *a.g.e.*, s. 193) 1902 yazında, yeni bir tünel kazmaya girişmek için Selanik'te başka bir dükkân kiralamışlardır. (P. Şatev, *a.g.e.*, s. 167) Şubat 1903'te bankanın temellerine giden tünel kazılmış (*Solunskiyat Atentat i...*, s. 33) ve Mart ayı ortasında tünele patlayıcı (250 kg) konmuştur. Sadece yaklaşan Paskalya nedeniyle bankanın altındaki patlayıcıların fitillerini ateşlendirmek için 15 gün beklenilmiştir. (*Solunskiyat Atentat i...*, s. 34)

Suikastçıların planına göre, Serez istasyonu yakınında bulunan su ve gaz borularının imha edilmesiyle saldırıların başlaması için işaret verilecekti. Ayrıca gaz borularının patlatılmasıyla Selanik karanlığa bürünecek (çünkü o sırada elektrik aydınlanması yoktu) ve böylece şehirde huzursuzluk ve panik ortamı daha da artacaktı. Su borularının yıkılmasındaki amaç, patlama sonucunda Osmanlı Bankası'nda çıkacak yangının yanı sıra aynı anda yakmayı planladıkları "Boşnak Han"da da çıkan yangınının söndürülmesini engellemektir. Suikastçılar daha sonra hafif gaz fabrikasındaki büyük tankı havaya uçurmayı

anını bekleyeceklerini biliyordum. Daha sonra sebebi belli oldu; saldırı hazırlıkları ortaya çıkacaktı. Çünkü Türkler orada gaz tesisatları yapmak için kazı yapacaklardı. Diğer taraftan bu komitenin önderleri Garvanov ve adamlarına inanmıyorlarmış. Hatta onların bu yapacağı iş hakkında hainliğe gidebileceklerini hesap ediyorlarmış.

Bu suikasttan sonra işin başladığını ve bizim de geri kaldığımızı düşündük. Selanik artık merkez niteliğini kaybediyordu ve bundan dolayı her sancak kendi başının çaresine bakması gerekiyordu. Bundan ötürü de aldığımız kararları kendi başımıza aldık. Kararlarımızın Merkez Komitesi'ne onaylatılması için gönderilmesi kimsenin aklına bile gelmedi. Gruev zaten Merkez Komitesi'ni, yani Garvanov'u hiçbir şekilde tanımayacaktı. Yazı yazıldı. Manastır'dan Selanik'e adam gönderildi ki kongrenin kararları bildirildi. D.[Dimitir] Mirçev Selanik'te tutuklanmamış, ayaktaydı. Şehirlere de sadece şubeler vs. olacağı bilgisi verildi. Papaz yardımcısı Toma'yı tutanaklar, ayaklanmacılar hakkındaki disiplin tüzüğü ve diğerleriyle, temsilci olan Matov ve Tatarçev'e teslim etmesi için Sofya'ya gönderdik.

Bundan sonra bizim (kurmay), bölgeleri teftiş etmek için gitmemiz gerekiyordu ki kurmay bölge amirlikleriyle ortak bir şekilde çalışarak her bölgenin şartlarıyla ayaklanmanın teferruatlı planını çizebilelim. Ben ve Gruev kuzey bölgelerini dolaştık(Lozançev Manastır'a gitmişti). İlk olarak doğruca Brejani, Ohri Bölgesi (Mayıs ayının ortalarında). Uzunov³³² ve diğer yerel voyvodalarla görüştük; çetelerdeki bazı tartışmaları ve düzensizlikleri çözdük. Ohri bölgesinin ayaklanmaması hakkında görüş vardı. Çünkü Arnavutlara yakın olduğundan dolayı zarar görebilirdi. Fakat Ohrililer ayaklanmak istiyorlardı. Biz de, eğer ayaklanmaya gidilmezse Türklerin onlara acımayacaklarını ve ilk olarak silahlarını ellerinden alacaklarını düşünüyorduk. Bundan dolayı Kırçova bölgesini dolaştık. Aynı

planlamışlardı. Bankanın havaya uçurulmasından bir gün önce, plana göre suikastçıların bir Fransız buharlı gemisine bir bomba koymaları ve patlatmaları gerekiyordu. Tüm bunlar gerçekleştirildikten sonra suikastçılar duruma göre sokaklara ve büyük meyhanelere bombalar atacaklardı. Her bir suikastçı Osmanlı silahlı güçleriyle gerçekleşecek çatışmalarda nasıl ve nerede öleceğini kendi seçecekti. Suikastçıların genel planında, büyük terör saldırılarının hemen ardından Selanik Valisi Hasan Fehmi Paşa'ya yönelik bir suikast fikri de vardı. (P. Şatev, *a.g.e.*, s. 226, 234)

332 Hristo Uzunov (1878-1905). Ohri doğumludur. Öğretmendir. Ohri voyvodasıdır. İlinden-Preobrajenie Ayaklanması'nda, Ohri bölgesindeki orman amirliğinin üyesidir.

zamanda ayaklanma hakkında fikir alışverişinde bulunduk. Hatta bir askerî manevra dahi gerçekleştirdik; iki çeteye ayrılmış olan, bir tarafta Stoykov tarafından idare edilen, Ohri bölgesinde ayaklanma esnasında bulunacak olan köy voyvodaları, diğer tarafta ise Deçev tarafından yönetilen Kırçova ve Demirhisar bölgesinde ayaklama esnasında bulunacak olan köy voyvodaları. Yudovo ve Gabravo köyleri arasında, Gorna ve Dolna Kopaç mevkisinde çarpıştılar.

Daha sonra tekrardan Demirhisar bölgesine geçtik ve Prostrani köyünde ilk defa olarak, Bulgaristan'dan gelmiş olan Petır (Pere) Toşev ile görüştük. O, genel aftan³³³ yararlanmış ve Sofya'dan aldığı pasaport ile kiracılarla³³⁴ yola çıkmış. Bizimle görüşmek için Lozan-çev ile birlikte yola çıkmış. Benim ve Davidov'un çetesinden oluşan yaklaşık 20 kişilik çetemizi, "kurmay çete"³³⁵, yanımızda olduğu zaman Deçev komuta ediyordu. Toşev'i yanımızda tuttuk. Cesaretli gelmişti. Sadece ayaklanmanın biraz daha geç olması düşüncesindeydi. Pere Toşev bana, Naçoviç³³⁶ bizimle Babîâli arasında bir ara-

333 Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yıl dönümü vesilesiyle uygulanan bir aftır. Aftan, Hristo Tatarçev, Hristo Matov, Pere Toşev, Petır Poparsov vd. yararlanmıştır. (BOA, BEO. 1912/143367)

334 Katırla, beygirle vs. yük taşıyan kişiye verilen ad.

335 Bu çete, Manastır İsyan Sancağı'nın başkurmayının emniyetini sağlaması için özel olarak oluşturulmuştur (1903 yılındaki ayaklanma için). Çünkü Smilevo Kongresi'nden sonra başkurmaya, ayaklanmaya hazır olup olmadıklarını kontrol etmek, muharebe tatbikatlarını organize etmek, bölge yetkilileriyle muharebe operasyonlarının planlarını yerinde düzeltmek için ihtilalci bölgeleri incelemeye başlamıştır.

İsyan sancaklarından kısaca bahsetmek gerekirse, Mayıs 1903'teki ayaklanmanın genel planına göre, Makedonya altı isyan sancağına ayrılmıştır. Yedinci bölge olarak ise Edirne Vilayeti düşünülmüştür. (L. Panayotov, *İlindensko-Preobrajenskoto Vistanie ot 1903 g.*, *Voenna Podgotovka i Provejdane*, Voenno İzdatelstvo, Sofya 1992, s. 369-370) Bu ayrım, ne Osmanlı idari yapısıyla ne de VMORO'nun o zamanki mevcut teşkilat yapısıyla alakalıdır. Topografya özellikleriyle isyan sancakları belirlenmiştir. Nehirler, dağlar vb. doğal bölünmelerin, belirlenen isyan sancakları arasında sınır görevi görmesi düşünülmüştür. Her isyan sancağının, çetelerin gizlenmesini sağlaması için dağlarda veya yüksek yerlerde (Pirin Dağı, Istrancalar vb.) bulunan bir merkez noktasının olması öngörülmüştür. (Hr. Matov, *Vistaniçeski Deystviya*, Makedonska Revolyutsionna Biblioteka, Knija 2, Vtoro İzdanie, 1925, s. 24)

336 Yukarı Cuma Ayaklanması (1902) ve Selanik Saldırıları, Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. Diplomatik izolasyona düşen Sofya, İstanbul ile mevcut gergin ilişkileri yumuşatmanın yollarını aramıştır. Bulgar Hükümeti, Osmanlı Devleti ile dostane ve iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek istediğine dair beyanlarda bulunmuş ve teminatlar vermiştir. Ayrıca Prens Ferdinand ve Başbakan Raço Petrov, Grigor Naço-

buluculuk üstlenmiş olduğunu, fakat bu işten hiçbir şey çıkmadığını söyledi. Sık sık dördümüz bu ayaklanmanın nasıl yönetileceği bağlamında konuşuyorduk. Ben devamlı olarak elimizde 500-600 kişi olmasına rağmen Manastır'a saldırmamız gerektiği fikrindeydim. Lozançev ve Gruev ise buna karşı çıkıyorlardı. Çünkü onlara göre şehirde mücadeleyi idare edecek yeterince adamımız yokmuş. P. Toşev [Manastır'a saldırıyı] elimizde sadece 500 kilogram dinamit (bu imkânsız bir şey) olursa onaylıyordu. Daha sonra Kruşevo bölgesine gittik ve orada Kruşevo orman amirleriyle, yani Karev, Todor Hristov, İv. Naumov ile birlikte ayaklanmanın planını belirledik. Toplantı Zaşle köyü yakınlarında olmuştu. Küçük münakaşaları ve diğerlerini çözüyorduk. Tekrar Demirhisar bölgesine döndük ve Brezovo köyü yükseklerinde Yordan Piperka³³⁷ ile görüştük. Burada Paskov ile ayaklanmanın planını tartıştık.

Smilevo'ya döndük. 1 Haziran'da Babino köyünün yükseklerinde Lozançev, Toşev, Gruev ile ayaklanmanın tarihini ilk defa dile getirdik. Bu zaman zarfında çok çeteci hayatını kaybetti, epey çatışmalar oldu. Tam o zaman, Florina bölgesinde bilhassa Banitsa köyünde tüm yönetim kurulunun öldürüldüğü haberini almıştık. Orada Papançev ve Vas. [Vasil] Popov öldürülmüşlerdi. Bu zamanda Petır Tanev³³⁸ Krapeşnitsa köyünde, Üsteğmen Tsvetkov Kesriye bölgesindeki Mogila civarında öldürülmüşlerdi. Smırdeş köyünü yakmışlardı vs. Bu haberlerin tesiri altında ve Türklerin inisiyatifi eline almamaları için (şurada burada artık birkaç tüfek teslim edilmişti) 6 Temmuz'da ayaklanmayı ilan etmeye karar verdik. Pere Toşev kararlı bir şekilde biraz daha ertelenmesi görüşündeydi. Çünkü Bulgar Hükümeti Ağustos'un sonuna kadar beklenmesini istiyormuş, birtakım malzemeler vs. sipariş vermiş.

Resne bölgesine gittik. Merhum Slaveyko Arsov ayaklanmanın nasıl gerçekleşeceğini anlamamıştı. O, 900 silahlı köylüden sadece 150 kadarının ormana çıkaracağını düşünüyormuş. Ona tümünün harekete geçirilmesi gerektiği söylendi. Resne şehrine nasıl saldıracağı hakkında ona plan verildi. Gruev, Arsov'dan çok şeyler bekliyordu, fakat ben onun başaramayacağını gördüm. Kadınlara düş-

viç'i özel bir görevle İstanbul'a gönderme kararı almışlardır. Naçoviç'in İstanbul'daki görevi 15-31 Mayıs 1903 arasında gerçekleşmiştir. Ancak hedeflenen başarı elde edilememiştir.

337 Yordan Silyanov-Piperka. Demirhisar voyvodasıdır.

338 Petır Tanev. Florina bölgesinde voyvodadır.

künlüğünden vs. dolayı Arsov'a karşı çok şikâyet vardı. Kokarev'in onun yerine geçmesi isteniyordu. Onlara şimdiye kadar tahammül etmişsiniz ve şimdi, ayaklanmadan önce, geç olduğunu söyledim. Memnuniyetsizleri tutukladık, cezalandırdık vs. Onu orada hemen hemen zorunlu olarak bıraktık. Tüm bunları ben yaptım. Burada, Kriveni köyündeyken, bize Manastır üzerinden Sofya'dan Matov'un General Savov³³⁹ ile nasıl bir konuşma yaptığı hakkında bilgi veren bir mektup geldi. Savov, Matov'a, mademki ayaklanmanın ertelenmesi mümkün değil, Bulgaristan Eylül'e doğru hazır olacağını söylemiş. Söylemem gerekir ki, Sofya'dan ayrılmadan önce Paprikov'un yanına gittim ve Makedonya'ya gideceğimi ve orada bir hareketlilik meydana geleceğini dile getirdim. Paprikov bana mümkünse Mayıs ayına kadar ertelenmesini söyledi. Anladım ki o, Bulgaristan savaşıabilir bağlamında düşünceleri ifade ediyordu. Biz Kriveni'de Sofya'dan gelen mektubun tesiri altında ayaklanmanın ertelenmesi kararını almıştık. Bunu da Manastır'a bildirdik. Pere Toşev Pirlepe bölgesine gideceğini beyan etti ve de gitti. O zaman biz Prespa'ya gittik ve orada Kokarev ve insan kıtlığında voyvoda yaptığımız Angel (Andeev) Prespanski'yle³⁴⁰ görüştük. Burada aynı. Bizi Brayçino köyünde bir çingene ele verdi ve asker bizi kovaladı. Tüfikle birkaç ateş açtık ve sıyrıldık. Prespa'da sadece ben ve Gruev bulunuyorduk. Lozançev'i yazışmaları yürütebilmesi için Smilevo'ya bırakmıştık. Oradan Kesriye bölgesine hareket ettik. Kesriyeliler artık ayaklanma için hazırdılar. Hemen hemen [ayaklanmayı] başlatmışlardı. Çünkü oradaki durum dayanılmazdı. Oradan Florina bölgesine gittik. Florina bölgesinde Papançev yerine Georgi Pophristov görev yapıyordu. O uzakta olduğu için geleliyordu. Ben de ona Ekşisu yanındaki köprü hakkında, trenlere nasıl saldıracağı vs. ile ilgili yazılı talimatlar bıraktım.

339 Mihail Savov (1857-1928). Bulgar ordusunda generaldir. 1897'den 1903 yılına dek askerî okulun müdürüdür. Savaş bakanlığı yapmıştır. (1891-1894, 1903-1907).

340 Angel Andreev. Prespa ve Resne bölgesi voyvodasıdır.

X. BÖLÜM

Tsapari köyü yükseklerinde çatışma olduğu, 10 kişinin hayatını kaybettiği, ölenlerin arasında Lozançev'in de bulunduğu haberi geldi. Bazıları teslim olmaya da başlamışlardı. Tüm bunlardan dolayı 1 Temmuz'da Buf köyü yükseklerinde bulunan ormanda, ayaklanmanın tarihi hakkında Gruev ile konuştuktan sonra, 20 Temmuz'da ayaklanmanın başlatılması kararını aldık. Bu kararı Sofya ve Selanik'e bildirmesi için Manastır'da bulunan Petır Atsev'e derhal haber gönderdik. Lozançev henüz bu karardan haberdar değildi. Buradan Prespa üzerinden Resne bölgesindeki Zlatar köyüne hızlıca geri döndük. Burada sağ salim bir şekilde Lozançev'i bulduk. O, tamamen kararı onayladı. Bolno köyünde (9 Temmuz'da) Lozançev ile birlikte tüm bölge yönetimlerine kısa bir bilgilendirme kaleme aldık. Bu bilgilendirme şifreyle yazılmış (rakamlardan oluşan ortak bir kurmay alfabemiz vardı) ve ayaklanmanın 20 Temmuz olarak belirlendiğinin altı çizilmişti.

Buradan Leva Reka köyüne, daha sonra Boişta'nın Nina-ornista denilen mevkisine doğru hareket ettik. 15 Temmuz'da ayrıntılı genelgeler yazmaya başladık. Aslında bu genelgeleri bölge amirliklerine ben yazdım. Ayrıca ahaliye bir kısa çağrı kaleme aldım. Bu çağrıyı, bölge amirlerinin ahalinin önünde okuması gerekiyordu. Tüm bunlar yazılmıştı. Litografileştirilmesi gerekiyordu. Bir yağmur vurdu. Boişta köyüne indik ve çorbacı İliya'nın evinde bu yazıları litografileştirdik. İliya bana soruyordu: "*Sayın Sarafov siz ne iş yapıyorsunuz?*" Yakında duyacağını söyledim. Hızlı atlarla bunları her tarafa gönderdik. Bu teferruatlı genelgede mücadelenin nasıl yapılacağı, insanların köylerine ve evlerine emrimiz vs. olmadan bırakılmayacağı söyleniyordu.

Gün yaklaştı. 19 Temmuz'a kadar Boişta köyünde kaldık. 20'si sabahı Smilevo'nun yükseklerinde bulunuyorduk. Kurmayın Smilevo'da bir saldırıya katılması kararını aldık.

Türkler geri püskürtüldükten sonra Gruev Smilevo'da kaldı. Ben ise kurmay çetesi ve bayrağı (Manastır'da komitenin hesabıyla yapılmış) ile Ohri bölgesine gitmeye karar verdim. Çünkü orada köyleri yakmaya başlamışlardı. Bundan önce Gruev ile Manastır'da bulunan konsoloslara bir protesto mektubu yazdık. Fransızcaya çevrilmesi için baskılı antetli kağıdı Manastır'a gönderdik. Bu protestoda tüm sorumluluğu üzerimden attığımızı, köyleri yakan Türklere aynı derecede cevap vereceğimizi beyan ediyorduk. Selenik'te demiryolları idaresine de bir mektup yazdık. Resne ve Demirhisar bölgelerindeki orman bölge amirliklerine 200-400 tüfekli, 200 kişinin de balta ve kazmalarla gelmesini ki böylece 800 kişiden oluşan bir güç ile Ohri bölgesine saldırmak ve Türk köylerini yakmak için yazdıktan sonra 28 Temmuz'da Ohri'ye doğru yola çıktım. Demirhisar bölgesinde heyecan büyüktü. Arsov bir kişi bile getirmedi. Demirhisarlılar sadece 50-60 kişiyle geldiler. Böylece Brejani köyünde Ohri çeteleriyle birlikte elimde sadece 150 kişi vardı. Türkler hakkımızda bilgi aldılar ve bize saldırdılar. Biz karşılık verdik. Bin kişiye yakın olan Türkler geri çekildiler. Birkaç kayıp verdiler. Köyü yakmak istediler. Bu 30 Temmuz'da idi, fakat o zaman başaramadılar. Daha sonra 10 Ağustos'ta yaktılar.

İstedğim kuvvet mevcut olmadığından ve Ohri bölgesinin tüm güçlerin bir araya toplanmasının tehlikeli olacağından dolayı bu güçlere nasıl geri çekilecekleri hakkında talimat verdim. Bu arada Kruşevolular askerin yaklaştığında ne yapacaklarını bana soruyorlardı. Onlara Kruşevo kasabasını onların elinden askerin almasını beklememelerini öneriyordum. Kruşevo'da ne yapıldığını görmek için Ohri bölgesinden Demirhisar bölgesine döndüm. Topların sesi geliyordu ve Kruşevo'nun tamamen kül olduğu haberi yayılıyordu. Demirhisar bölgesindeki orman bölge amirliğine görev için gönderilmiş olan Deçev'i buldum. Velmeftsi köyüne, Kruşevo bölge amirleri de geldi. Onları niçin zamanında Kruşevo'yu boşaltmadıkları ve gereken malzemeleri almadıklarından dolayı (tuz almayı bile unutmuşları) azarladım.

Birkaç gün oyalandıktan sonra Ohri bölgesinden yeniden rahatsız edici bilgiler gelmeye başladı ve tekrardan Ohri bölgesine doğru yöneldim. Slatina köyünün yükseklerinde yaklaşık 100 kişi, Slatina köyünden iki saatlik mesafede bulunan Turiya köyünün yükseklerinde ise yaklaşık 300-400 kişilik grupları buldum. Bunların da katılmalarını ki böylece tüm bu güçlerle, Brejani'yi yakmaya gelen

askere saldırılması talimatını verdim. Geldiler, fakat aynı akşam değil, ertesi gün Brejani köyünün (biz köyden 4 saat uzaklıktaydık) üzerinde artık duman yükseldiği vakit geldiler. Malesiyata'da yakılan köylerden vs. buraya [Turiya'ya] toplanan aileleri biraz sakinleştirmek için Mryamorest üzerinden Turiya'ya gittik. Çeteciler buraya toplandılar ve onların önünde umutlarını kaybetmemeleri, daha ayakta kalmaları, bu kulübelerinin küllerinden özgürlüğün doğacağı hakkında nutuk irad ettim. 10 Ağustos olmuştu. Şuraya buraya artık kırağı düştü, soğuk oldu. Küçük çocuklar vardı... Gündüz sessizliklerini korumaları, çocukların çığlık atmaması gerekiyordu...

Turiya'dan Kırçova bölgesinde bulunan Belista'ya gittim. Orada voyvoda Arso'yu çağırdım (Podvis köyünde Türkler tarafından öldürmeden 15 gün önce). Ona da fişekleri boşa harcamamaları vs. öğütlerini verdim. Prostrani, Velmeftsi (Demirhisar bölgesi) köyle-rine indim. Burada Ohri bölgesi amirleri olan Ketskarov, Çakirov ve Lazar Dimitrov (L. Dimitrov hasta idi) geldiler. Onlarla Ohri bölgesinde açlık başladığından dolayı insanlara nasıl yardım edileceği hakkında konuştuk. Çünkü Türkler su değirmenlerini yakmışlar. Bundan dolayı da Demirhisar bölgesinden gıda gönderilmesi ve Demirhisar bölgesindeki su değirmenlerine öğütmek için buğday taşınması gerekiyordu. İstirahat etmek için Sloeştitsa köyüne indim.

Bu köy uygun. Görüşmek için Gruev'e yazdım. Durumu hü-zünlü bir şekilde tasvir ettim. Çünkü genel olarak adamlarımız gerektiği gibi saldırgan bir tutumda bulunmuyorlardı. Gruev, Sugarev ile geldi. Tereddüt edenlere, teslim olanlara karşı nasıl bir tedbir alacağımızı kararlaştırdık. Bundan önce Smilevo'da, 14 Ağustos'da Gruev ve Sugarev Türkler tarafından saldırıya uğramışlardı. Ben yardıma koştum, fakat geç idi. Çünkü artık onlar köyü terk etmişlerdi. Köy yanmış ve Sugarev ile Gruev Nina-ornista'ya yerleşmişlerdi. Virovo köyüne gittim. Ekmek hazırladım ve onlara gönderdim. Nina-ornista'ya geldim. Bu görüşmeden sonra işin sürmesi kararına vardık. Sloeştitsa'ya gittim ve oradan onlara besin gönderilmesi emrini verdim. Türkler benim kurmay ile Demirhisar bölgesinde bulunduğumu bildiklerinden dolayı hemen ilerlemeye cesaret edemiyorlardı. 15-16 bin kadar asker, birkaç yönden ta 17 Ağustos'ta Smilevo'dan çekilebildi. Kısa süren karşılıklı ateşlerle yavaş yavaş geri çekiliyorduk. Kargaşa yaratmak için bir gece saldırısında bulunduk. Türkler sonra geri çekildiler ve Silbi köyünün yanında durdular. Ben ise Velmeftsi üzerinden Kruşevo bölgesine indim.

Artık burada tereddütler vardı. Çetecilerin çoğu görevini terk ettiler. Buradakileri yeniden cesaretlendirmeye çalıştık. Çeteleri tekrar tertip ettikler. Yanmış olan Tser köyündeki köylülerin biraz moralini düzelttik. Sonra Brezovo'dan Babino köyüne gittim ve orada, 30 Ağustos'ta aniden çatışmada bulunduk. Az kalsın köyde beni canlı ele geçireceklerdi. Karakol geri çekilmiş, asker ise girmişti. At ile sıyrıldım. Çete artık çıkmıştı. Çatışmada 2-3 yaralı dışında kayıp vermedik. Akşam Sloeştitsa'ya indik. Tekrar yüksekteki Golyam İli-no, Malko İli-no'yu (Demirhisar bölgesinde) dolaştık. Oraya çıplak, aç Ohri bölgesinden çeteler gelmişti ki burada yemek için tartışma vardı. 9 Eylül'de Sloeştitsa ve Virovo köylerinin yükseklerinde tekrar Gruev ve Lozançev ile görüştük. Onlar Smilevo bölgesinden çetelerle orada bulunuyorlardı.

Bulgaristan'da bir durgunluğun hâkim olduğunu gördükten sonra burada [Sloeştitsa ve Virovo köyleri yükseklerinde] önerim gereğince bizden birisinin Bulgaristan'a gitmesi ve orasını canlandırmayı ki belki biraz dokunur da bize acırlardı. Arkadaşlar benim gitmemi öneriyorlardı, fakat ben kesinlikle reddettim ve Gruev'i önerdim. O da istemedi. Böylece kaldı. O zaman Bulgar Hükümeti'ne mektup yazdık³⁴¹: Durumu izah ettik ve bu durumu daha elimizde tutabileceğimizi, savaş halinde de 5-6 bin silahlı adamımıza kadar destek olabileceğimizi bildirerek bizi silahlı savunma-

341 VMORO'nun bazı adamları, Sofya'daki çeşitli siyasî ve askerî bağlantılarının bir sonucu olarak, Bulgaristan Prensliği'nin Makedonya'daki bir ayaklanmaya askerî destek vereceği hayaline kapılmışlardır. İvan Garvanov, Selanik Kongresi'ne (2-4 Ocak 1903) katılanlara, ayaklanma iki hafta sürerse Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edeceğinin teminatını vermiştir. (*Kim Borbit v Yugozapadna Makedoniya (Kiçevsko, Bitolsko, Lerinsko, Prespansko, Debrirsko), Po Spomeni na Luka Cerov, Georgi Pophrstov, Angel Andreev, Georgi Papançev i Lazar Dimitrov*, Kniga IV, Sofya 1926, s. 109; Hr. Silyanov, *Osvoboditelnite...*, Tom 1, s. 433). Bir çağdaşa göre, Manastır İsyan Sancağı'nın liderleri; "sanki bu inançla hipnotize edilmişlerdir." Başbakan Raço Petrov, Bulgar ticari temsilcilerinden Manastır'da, Bulgaristan'ın muhtemel silahlı müdahalesine ilişkin söylentilerin yayıldığını öğrenince, 11 Temmuz 1903 tarihli bir şifreli telgrafla bu olasılığı yalanlamıştır. Ancak, başkurmayın üyeleri bunu diplomatik bir uyarı olarak algılamışlar ve hayallerinin gerçekleşeceğine dair umutlarını sürdürmüşlerdir. Tam bu bağlamda Bulgar Hükümeti'ne 9 Eylül 1903'te gönderilen mektuba bakmak gerekir. Mektupta, kurmay üyeleri Bulgar Hükümeti'ne "oluşan durumu" tarif ederek, "en etkili şekilde, yani savaş yoluyla yardım etmeleri" çağrısında bulunmuşlardır. 17 Eylül 1903 tarihinde, Manastır'daki Bulgar temsilcisi Dr. Kojuharov, bu mektubu Sofya'ya arz etmiştir. (Hr. Silyanov, *Osvoboditelnit...*, Tom 1, s. 433-435).

ları çağırısında bulunuyorduk. Mektup Manastır'daki temsilciliğin sekteri olan Kojuharov'a gönderildi, o da onu Sofya'ya göndermiş. O zaman kurmaya, Gruev'e Tatarçev'in Evksinograd'a³⁴² gittiği ve [orada] tehdit edici bir ton vs. kullanacağı hakkında mektup geldi. Seferberlikten nasıl çıkılacağını ve [Osmanlı] yönetiminin önünde lekelenmiş olan tüm bu ahalinin nasıl meşru bir hale geleceğinin düşünülmesini önerdim.

17 Eylül'de bir tam tümen geldi ve büyük bir güçle Boişta köyünü sardılar. Bigla'ya çıktık, mevzilendik. Cenahlarımız geri çekilmek durumunda kaldılar. Ormanda çalıların arkasında barındık ve 20 adım yanıımızdan asker geçti. Bundan sonra tekrardan Smilevo korusuna gittik ve artık burada, 19 Eylül'de yavaş yavaş nasıl seferberlikten çıkılacağını ve silahların nasıl kurtarılacağını kararlaştırdık. Bulgar Hükümeti'ne gönderdiğimiz mektuptan artık cevap beklemiyorduk. İnsanların bizi terk etmeleri ve kaçmaları yerine daha iyi emirle dağıtılması kanaatindeydim. Konsoloslar da böyle olması hususunda bize cesaretlendiriyorlardı. Silahları topladıktan sonra bölüm bölüm adamları dağıtmaya karar verdik. Bu işi, Gruev ve Lozançev'in ayak basmadığı aşağı bölgelerde, Prespa, Kesriye bölgesi, Florina bölgesi, Mariova bölgesi, Pirlepe bölgelerinde yapmayı üstlendim. Gruev ve Lozançev'in ise benim hareket ettiğim kuzey bölgelerine gitmeleri gerekiyordu. Bundan sonra Bulgaristan'a gideceğimi onlara beyan ettim. Sofya'daki temsilciliğe³⁴³, seferberliği yaptığımız gibi, öyle de bu seferberlikten çıkacağımızı yazdık. Bu mektubu ben yazdım. Mektuba da, henüz perişan olmadığımızı, şehirlerin hâlâ sağlam olduğunu ve şehirlerden örgütün yeni yapılanması ve güçlenmesini gerektiğini beklediğimizi ilave ettim. Bundan sonra da ayrıldık.

Fakat sonra arkadaşlar aşamalı olarak [seferberlikten] katılımcıları serbest bırakacakları yerine bu işi aniden, toptan yaparak kişilerin kendi başlarının çaresine bakması düşüncesiyle yapmışlar. Ve böylece Demirhisar bölgesinde tüm tüfekler teslim edilmiş. Gruev Smilevoluların tüfeklerini toplamış. Arsov hemen benden sonra hareket etmiş ve tüfeklerini gömmüş olan insanları oraya bırakmış. Arsov ile birlikte Resne bölgesi üzerinden Zlatari'ye kadar gittim. Sonra Prespa bölgesine, Slivnista köyüne gittim. Artık bizim yanı-

342 Varna yakınlarında bulunmaktadır. Bulgar prensinin yazlık sarayı buradadır.

343 VMORO'nun yurt dışı temsilciliği.

mıza kimse gelmiyordu. Brayçino, Lyuboyno, German'daki kişiler silahlarını teslim etmişler, önderleri de gitmiş. Ekmek getirmesi için zar zor bir kişi bulduk. Kurtarılacak da hiçbir şey yoktu. Buf köyünde çeteler henüz ayakta idi. Orada Georgi Pophristov'u çağırdım ve o, [kişileri] seferberlikten çıkartıyordu. Bir Ulah bizi ele vermişti, çatışma oldu ve bu çatışmada liseli Konstantinov (Zarovo köyünden olan) hayatını kaybetti. Sisın yardımıyla sıyrıldık. Daha sonra Tırse köyü ve Neret'e ulaştık. Burada elinde olan silahların toplanılması gereken Florina bölgesi çetelerini gruplaştırdık. Köylüler başına bir şey gelmeyeceğine emin oldular. Konsolosların belirli reform (Mürzsteg) vs. yapacağı hakkında garanti verdiğini onlara söylüyordum.³⁴⁴ Tam tüfekleri topladık, işte asker. Korkunç bir durum. Tüfekleri konvoyun altında götürüyorduk. Köylüleri ise tüfekleri nereye götürdüğümüzü görmemeleri için yan tarafa ayırdık. Tanrı'ya şükür, asker geçti, bizi görmedi. Kesriye bölgesinde bir amirin kalmasını, diğerlerinin ise ortaya çıkabileceğini Kesriye bölgesine gönderdiğim bir mektupta yazdım. Ondan sonra Mariova bölgesinde (Laçen köyüne doğru) Georgi Pophristov tüfekleri gizlemesi için Tırse'ye doğru hareket etti. Burada bir koruda 1-5 Ekim sabahı, bir oduncu Türk bizi gördü ve asker geldi. Biz 15 kişi, kurmay çeteciği üyeleriydik. Biz ileri, asker peşimizden. Yüksekçe çıktığımızda gece karanlığı artık çökmüştü, sıyrıldık. Büyük yorgunluk!

344 Ayaklanma zamanında VMORO'nun Sofya'daki yurt dışı temsilciliği ve Manastır İsyan Sancağı'nın başkurmaya, Sofya ve Manastır'daki Büyük Güçlerin diplomatik temsilcileri önünde hükümetlerinin ayaklanmaya müdahale etmesi için girişimlerde bulunmuşlardır. Bununla birlikte Manastır İsyan Sancağı'nın başkurmaya ile VMORO'nun Sofya'daki yurt dışı temsilciliği arasında Büyük Güçler ile birlikte Yunanistan, Sırbistan ve Romanya'nın ayaklanmaya yönelik tepkileriyle alakalı yazışmalar yapılmıştır. Osmanlı Avrupası'ndaki vilayetlerde karışıklığın ortaya çıkması için araç olarak ayaklanma fikri ve bu vesileyle Büyük Güçlerin müdahalesi, Bulgar milliyetçiliğinde derin kökler salmıştır. (Georgi Markov, "İlindensko-Preobrajenskoto Vistanie: Vrih v Osvoboditelnite Borbi na Bilgarite", *İzvestiya na Trakiyskiya Nauçen Institut*, Kniga 4, Sofya 2003, s. 12; Hr. Silyanov, *Osvoboditelnite...*, Tom 1, s. 183, 205) Bu nedenle, delegelerin Avrupa ve özellikle Rusya ve Avusturya-Macaristan diplomasisi hakkında güncel bilgiye sahip olmamalarına rağmen (Hr. Silyanov, *Osvoboditelnite...*, Tom 1, s. 201), İvan Garvanov (Selanik Kongresi başkanı) için delegeleri, Makedonya'daki ayaklanma ile Büyük Güçlerin Babıâli'yi yeni reformlar yapmaya zorlayıp olaylara müdahale edeceğine dair ikna etmesi zor olmamıştır. (*Kim Borbite v Yugozapadna Makedoniya...*, s. 109) VMORO'nun yurt dışı temsilciliğinin ve başkurmaya kişilerinin girişimleri de bahsedilen kök salmış Bulgar milliyetçiliğinin özelliği bağlamından değerlendirilmelidir.

Hatta Viç'e çıkmıştık. Gece Koture köyü üzerinden geçtik. Burada 4-5 gün öncesi serbest bıraktığımız adamlarımızı gördük; tıraş olmuşlar, hazırlanmışlar ki biz onları tanıyamadık. Florina'da paşanın önüne çıktıklarını bizimle paylaşıyorlardı. Paşanın, "*Bre delikanlılar neredeydiniz?*" sorusuna "*Komitadaydık*" cevabını vermişler. "*Neden*" sualine "*Komiteler aklımızı çeldiler*" diye yanıtlamışlar. "*Tüfekleriniz nerede*" sorusuna, "*Sarafov onları bizden aldı*" demişler. [Sonuç olarak] "*bize hiçbir şey yapmadılar*" diye söylemişler. Tüm her şeyi verdiler. Tüm çete için at verdiler. Biz Florina'nın yakınlarında olan Nevolyane köyünün yükseklerinde bulunan ormana girdik. Günü burada geçirdik. Koture köyünden at istedik ve burada atlara bindik, Setine köyüne gittik. Yaklaşık 20 kişi süvariydik. Demiryolu hattı üzerinden ve tüm Florina düzlüğünden geçtik. Yakınlardaki çadırlarda asker görünüyordu, fakat hareket etmediler. Setine'den, kuzeyde Mariova dağlarına ulaştık ve orada voyvoda Leko Baniçki ile birlikte çetelerle karşılaştık. Bu, Ninca dağlarının³⁴⁵ eteklerinde olmuştu. 5 Ekim'de kar yağıyordu. Sayısı yaklaşık 150 olan Kesriye çeteleri ve diğerleriyle birlikte Görçe bize yetişti ki toplam yaklaşık 300 kişi olduk.

Görçe'nin Ekşisu köprüsünde dinamit ile bir şey yapması için artık geçti. Çeteler silahsızlandırıldı. Lazar Poptraykov'a çeteleri ve vs. nasıl silahsızlandırılacağı hakkında öğüt verdik. O yaralıydı. Bundan sonra biz yolumuza devam ettik ve küçük tehlikeleri atlatarak Bulgar sınırına ulaştık.

345 Günümüz Yunanistan-Kuzey Makedonya sınırında bulunmaktadır.

HRİSTO TATARÇEV'İN ANILARI



Hristo Tatarçev

Kaynak: TsDA, f. Fototeka "B", op. H, a.e. 14850, l. 1.

HRİSTO TATARÇEV

16 Aralık 1869'da Resne'de doğmuştur. Resne, Bratsigovo ve Fili-be'de okumuştur. 1887 yılından itibaren Zürih ve Berlin'de tıp eğitimi almıştır. Mayıs 1892'de doktor olmuştur. Aynı yılın Eylül ayında Selanik Bulgar Erkek Lisesi'ne doktor olarak tayin edilmiştir.³⁴⁶

VMORO'nun altı kurucusundan biridir. VMORO'nun Merkez Komitesi'nin ilk başkanıdır. Osmanlı güçleri tarafından tutuklandığı 1901 yılının başına değin örgütü idare etmiştir. 14 Mart 1901'de Bodrum Kalesi'ne beş yıllık bir sürgüne mahkûm edilmiştir, fakat 19 Ağustos 1902'de affedilmiştir.³⁴⁷

Selanik'e geri döndükten sonra VMORO'nun Merkez Komitesi tarafından yurtdışı temsilcisi olarak seçilmiştir. 27 Ekim 1902 tarihinde Sofya'ya gelmiştir.³⁴⁸ 15 Aralık 1902'de Rusya Dışişleri Bakanını Graf Lamsdorf ile görüşmüştür.³⁴⁹ Bu görüşme ile ilgili anılarına şunu yazar; “[Yurtdışı temsilciliğinin] görevlerinden biri, *Makedonya Sorunu*'nu çözüme kavuşturmak için *Büyük Güçlerin müdahalesine yol açmaktır*”³⁵⁰

Ayaklanma ile ilgili 2-4 Ocak 1903'te gerçekleşen Selanik Kongresi'nin kararlarının destekçisidir. Silahlı ayaklanma zamanında Bulgar ve yabancı gazeteciler önünde konuşma yapan kişilerden biridir. Bulgar subaylarına ayaklanmaya katılmaları konusunda çağrıda bulunmuştur. Ayaklanma için maddi yardım ve silah toplamıştır.³⁵¹ Eylül 1903'ün ilk günlerinde Prens Ferdinand ile görüş-

346 Ts. Bilyarski, “Dr. Hristo Tatarçev: Pırvyat Predsedatel na Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya”, *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 4, 1986, s. 48.

347 Ts. Bilyarski, *a.g.m.*, s. 51.

348 Ts. Bilyarski, *a.g.m.*, s. 52.

349 Ts. Bilyarski, *a.g.m.*, s. 52.

350 Dr. Hristo Tatarçev, *Spomeni, Dokumenti, Materiali*, Nauka i İzkustvo, Sofya 1989, s. 113.

351 Ts. Bilyarski, *a.g.m.*, s. 53.

müşür.³⁵² Bu görüşmeden beklentisinin ne olduğunu anılarında şu şekilde dile getirmiştir: “Ağustos ayının ikinci yarısında olması gereken silahsızlanma... Büyük Güçler olmasa da Bulgaristan'ın yapacağı bir müdahale umuduyla bir ay ertelendi. Daha uzun süre ertelemek veya Bulgar Hükümeti'ne izah edilen durumdan bir sonuç beklemek için hiçbir sebep yoktu. Ayaklanma zamanında takip edilen Bulgar siyasetinden, hükümetin Türk esareti altındaki Bulgarların davasını en azından ciddi ve faal bir şekilde savunmayı düşünmediği açıkça görüldü”³⁵³

İlinden Preobrajenie Ayaklanması'nın hezimet, VMORO'da ciddi bir sarsıntı yaratmıştır. Ayaklanmadan sonra İç Örgüt kalıcı ideolojik ve örgütsel bir krize girmiştir. Ayaklanmanın başarısızlığı doğrudan işin içinde olan VMORO'nun eski liderlerine yönelik güçlü duygular da uyandırmıştır.³⁵⁴ Bununla birlikte VMORO'nun 1903 sonrası dönemdeki yapısında, örgütün Bulgar Devleti'nden tamamen ayrılmasına yönelik açık bir istek gözlemlenmiştir.³⁵⁵

“Eski” liderlere yönelik tepki, Sofya'daki yurtdışı temsilcileri Hristo Tatarçev ve Hristo Matov'u da ilgilendirmektedir. Onlara karşı suçlamalar Makedonya hareketi içindeki farklı fikri yönelimlere sahip kişilerden gelmiştir.³⁵⁶ Tatarçev ve Matov'a yönelik suçlamalar temelde ayaklanma kararının aceleciliği ve ihtilalci hareketi Bulgar Hükümeti'nin siyasetine bağımlı kılmaları eklenindedir.³⁵⁷ Daha sonra bu hisler, Matov ve Tatarçev'in faaliyetlerinin de kınandığı VMORO'nun bazı sancak kongrelerinde kendini göstermiştir.³⁵⁸

Bu baskılar, onları yurtdışı temsilciliği görevinden istifa etmeye zorlamıştır. Ardından, 1905 sonbaharında tertip edilen Rila Kongresi'ne delege olarak seçilmediklerinden³⁵⁹ “her türlü eleştiri ve saldırının hedefi”³⁶⁰ haline gelmeleri, Makedonya çevrelerindeki atmosferi gösterir niteliktedir.

352 Ts. Bilyarski, *a.g.m.*, s. 53.

353 Dr. Hristo Tatarçev, *a.g.e.*, s. 157

354 Sl. Slavov, “Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya (1903-1912)”, *Makedonski Pregled*, No: 2, 2013, s. 17, 31.

355 Sl. Slavov, *a.g.m.*, s. 30.

356 Sl. Slavov, *a.g.m.*, s. 19.

357 Sl. Slavov, *a.g.m.*, s. 19.

358 *Spomeni na Görçe Petrov*, Sofya 1927, s. 148-149.

359 Ts. Bilyarski, “Novootkriti Dokumenti za Jivota i Deynostta na Dr. Hristo Tatarçev”, *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 4, 1993, s. 158; Sl. Slavov, *a.g.m.*, s. 31.

360 Hr. Silyanov, *Osvoboditelnite...*, Tom 2, s. 376.

Hristo Tatarçev, Birinci Dünya Savaşı'nda cepheye bir doktordur. Savaşın sonra Bulgaristan'daki meşru Makedonya hareketine faal olarak dâhil olmuştur.³⁶¹ Bulgaristan'daki Makedonya topluluklarının faaliyetlerinin ideolojik ve örgütsel olarak yeniden yapılanmasındaki karmaşık süreçlerine müdahil olmuştur. Farklı grupların arasındaki tartışmanın ana teması, Makedonya'nın Bulgaristan ile birleşimi fikrini benimseme ya da özerklik fikri üzerinden Makedonya Sorunu'na çözüm aramadır. Ekim 1920'de Tatarçev, Bulgaristan'daki Makedonya hareketinde yeni bir akım başlatan insanlar arasındadır; federalist bir yapı. Bu akım, Makedonya göçmenlerini "*Balkan devletlerinden bağımsız ve aralarında bir bağlantı görevi görecektir, ayrı bir siyasî yapı olarak özerk ve hür Makedonya*"³⁶² tesis etmek amacıyla siyasî talepler etrafında birleşmeye çağırmaktadır. Dile getirilen federalist akım, Bulgaristan'da değişen siyasî durum ve irredantizmin güçlenmesi nedeniyle sona erdiği 1923 ortalarına kadar yasal bir şekle bürünmüştür. Mücadelenin aşırı derece keskinleşmesinin bir sonucu olarak onlarca federalist öldürülmüş, bazıları da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.³⁶³ Onlardan biri de Hristo Tatarçev'dir.³⁶⁴ İtalya'ya gitmiş, Torino'da doktorluk yapmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başında ise Bulgaristan'a dönmüştür. 1941'den sonra ise doğduğu şehre, Resne'ye yerleşmiştir. Fakat savaşın sonunda yeniden Sofya'ya gelmiştir. Tedavi için 1949'da Torino'ya gitmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık üç yıl sonra da, yani 5 Ocak 1952'de ölmüştür.³⁶⁵

Prof. Dr. Miletic, Hristo Tatarçev'in anıları hakkında yazdığı kısa önsözle akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Bu kısa önsözde Miletic okuyucularına VMORO'nun önde gelen kişileri hakkında bir anı dizisi yapılmasına rağmen İç Örgüt'ün ilk başkanının anılarının kaydedilmemesinin büyük bir boşluk yaratabileceğini aktarmaktadır. Bundan dolayı da Miletic, bir fırsat bularak Tatarçev'in anılarını 25 ve 26 Ocak 1917 tarihinde kaydetmiştir. Görüşme, Tatarçev'in zorunlu askerliği sebebiyle kesilmiştir. Kronolojik olarak yalnızca 1894 yılına kadar geline görüşmenin daha sonra devam etmesi

361 Ts. Bilyarski, *Novootkriti...*, s. 159.

362 K. Paleşutski, *Makedonskoto Osvoboditelno Dviženie sled Pırvata Svetovna Voyna (1918-1924)*, İzdatelstvo na BAN, Sofya 1993, s. 77.

363 K. Paleşutski, *a.g.e.*, s. 102.

364 Dr. Hristo Tatarçev, *Makedonskiyat Vipros, Bilgariya i Obştnostta na Narodite*, Universitetsko İzdatelstvo "Sveti Kliment Ohridski", Sofya 1997, s. 12.

365 Ts. Bilyarski, *Dr. Hristo Tatarçev: Pırvıyat...*, s. 58.

kararlaştırılmıştır. Miletiç'e göre -bitmemiş olsa bile- Tatarçev'in 1928'de yayımlanan anıları, Makedonya'daki ihtilal hareketinin başlangıcı ile ilgili bilgilere "*değerli bir katkı*" dır.³⁶⁶

Hristo Tatarçev'in hayatı, Bulgar tarih yazımında derinlemesine araştırılmamıştır. Bunun sebeplerinden biri kişisel arşivinin olmamasının yanında onun hakkında yazılanların kitaplara, süreli yayınlara, devlet arşivinde farklı tasniflere dağılmasıdır.³⁶⁷ Kuvvetle muhtemel bir başka neden ise Tatarçev'in Makedonya hareketine ilişkin görüşlerinin zaman içerisindeki değişkenliğidir. Bu değişkenlik, genel olarak Bulgar tarihçiler arasında Makedonya'ya yönelik var olan irredantist tutumlarla zıt bir durumdur.

1934'ten 1936'ya kadar Tatarçev, anılarının ilk bölümü olan ve el yazması şeklinde günümüzde Merkez Devlet Arşivi'nde bulunan "VMORO Kato Mitologiçna i Realna Sıştnost" üzerinde çalışmıştır.³⁶⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, nerede olduğu henüz bilinmeyen İlinden Preobrajenie Ayaklanması'ndan sonraki döneme ait anıları üzerinde durmuştur.³⁶⁹

366 1-)V Makedoniya i Ohrinsko, Spomeni na Mihail Gercikov, 2-)Pırvijat Tsentralen Komitet na VMRO, Spomeni na Dr. Hristo Tatarçev, Kniga IX, Sofya 1928, s. 91-92.

367 Dr. Hristo Tatarçev, Spomeni, Dokumenti..., s. 18-19.

368 TsDA, f. 85K, op. 1, a.e. 9.

369 Dr. Hristo Tatarçev, Spomeni, Dokumenti..., s. 18.

I. BÖLÜM

16 Aralık 1869 tarihinde Resne’de doğdum. Ebeveynlerim Nikola Tatarçev ve Kostadina’dır. Babam Resneli, annem ise Yankovets köyünün (Resne bölgesi) önde gelen ailelerindendir. Büyük kardeşimin adı Mihał’dır. Babam bankacılık ve ticaretle meşgul oluyordu. Bir yere kadar da tarımla uğraşıyordu, çiftlikleri vardı.

İlköğrenimimi Bulgarca olarak Resne’de aldım. Daha sonra, 1882 yılında Manastır, Pirlepe, Köprülü, Sofya üzerinden Filibe’ye gittim, oradan da Bratsigovo’ya. Bratsigovo’da kardeşim Mihał, beş sınıflı okulda³⁷⁰ öğretilirdi. Burada, liseye daha iyi hazırlanabilmem için 3’ncü sınıftan başladım.³⁷¹ Ertesi sene Filibe’ye gittim. Filibe’de öğretmen Bogdanov 4’ncü sınıfa başlamak için (bu 1883/84 eğitim yılında olmuştu) bana matematik ve Bulgarca dersleri verdi. 1887’ye kadar sadece orada okudum,³⁷² 6’ncı sınıfa bitirene dek. Öğrenci cemiyetinin başkanıydım. Öğrenciler ve öğretmen kurulu arasında anlaşmazlık vardı. Öğrenci cemiyetinin tertiplemediği toplantıları ve kütüphaneyi kurul kontrol altına almak istiyordu. Bundan dolayı beni “itaatsizlikle” suçlayarak imtihana girmeme izin vermediler. Hatta beni, kuzenim Bojirad Tatarçev’i ve diğerini askere almaları için askeriyeye ihbar ettiler. Bu sebeple Filibe’yi terk ettik ve Gabrova üzerinden Lofça’ya, avukat Andrey Başev’e bizi yönetimin elin-

370 1879 yılından sonra Şarki Rumeli’de meydana getirilmiş okul sistemi karmaşık bir şekil almıştır. Bulgaristan Prensliği’ne nazaran burada, Şarki Rumeli’de yeni tür okullar kurulmuştur. Farklı eğitim aşamaları ve farklı tür okullar arasında süreklilik oluşturulmuştur. Bir aşamadan diğerine ve bir tür okuldan başka tür okula öğrencinin rahatlıkla geçmesi mümkün kılınmıştır. Eğitim sistemi şu şekle sahiptir; iki tür ilkokul, birinci dereceli ilkokul (dört sınıflı), ikinci dereceli ilkokul (iki sınıflı); birinci dereceli ilkokullardan sonra dört yıllık eğitim veren ortaokul veya ikinci dereceli ilkokuldan sonra iki senelik eğitim veren ortaokul; yedi sınıflı vilayet erkek liseleri ve altı sınıflı kız liseleri.(Hr. Negentsov, I. Vanev, *Obrazovanieto v İztočna Rumeliya 1879-1885*, İzdanie na BAN, Sofya 1959, s. 44-45, 128-133)

371 Hristo Tatarçev Bratsigovo’da ortaokulu tamamlamıştır.

372 Filibe’deki vilayet lisesi.

den kurtarması için gittik. Babam o zaman İstanbul'da idi. Babam, benim memleket dışında eğitimimi sürdürmeme razıydı, fakat sadece tıp okuma şartı getirdi. Siyasî doktrinlerin, sosyalizmin etkisinden dolayı felsefe okumak istiyordum. O dönemde Darwin, Buckle, Schlosser ve sair fikirleri üzerine yapılan konferanslar benim felsefeye yönelmeme etki ediyordu. Ders kitaplarına nazaran daha fazla kitap okumak, Rusça. Bojirad ile birlikte, pasaportsuz (yabancı pasaportlarla) Tuna nehri üzerinden Niğbolu'dan Turnu Severin'e hareket ettik. Turnu Severin'de aralarında Sv. Milarov³⁷³ ve Popov'un (lakabı "Merkezli") olduğu bazı göçmenlere rastladık. Milarov bize yardımcı oldu. Zürih'e gittik ve orada tıp fakültesine (6 yıllık eğitim ile) kayıt yaptırarak Zürih'te üç sene okudum. Daha sonra tekrardan Bojirad ile birlikte 1890 yılında Berlin'e gittik ve burada iki yıl sonra, yani 1892 yılının Mayıs ayında doktorluk sınavını başarıyla tamamladım. Bojirad bu imtihanı aynı yılın Temmuz ayında verdi. Berlin'den doğrudan İstanbul'a gittik ve burada denklik sınavlarını tamamladık. Tesadüfen tanışmış olduğumuz Sultan II. Abdülhamid'in hekiminin yardımıyla Stambolov'un bulunduğu selamlığa katıldık.³⁷⁴ Üniversitede çoğu Rum olan profesörlerin yanında üç hafta boyunca ciddi bir denklik sınavı verdik. Fen bilimleri dersleri dışında Fransızca ve Almanca olan derslerin hemen hemen hepsini başarıyla aldık. Her birimizin sınavı üç saatten fazla sürdü. İmtihan edilmediğimiz ders kalmadı. Biz, denklik alan ilk Bulgarlar idik.

Ondan sonra Resne'ye tatile gittik. Bu, Ağustos 1892'de idi. Resne'de Eylül ayının ortasına kadar kaldım. Vasil Kınçov tarafından

373 Svetoslav Milarov. Yazar, şair, gazetecidir.

374 31 Temmuz 1892 tarihinde Stefan Stambolov, Sultan II. Abdülhamid'in Cuma selamlığına katılmış ve ardından huzura kabul edilmiştir.

Stefan Stambolov (1854-1895). Tırnova'da dünyaya gelmiştir. Odessa'daki Ruhani Okul'da eğitim görmüş, fakat Rus anarşistlerle bağlantısı olduğu gerekçesiyle atılmıştır. Vasil Levski'nin halefi olarak görülmektedir. Hristo Botev ile birlikte "Botev ve Stambolov'dan Şiirler ve Şarkılar" adlı kitabı kaleme almıştır. 1875'teki Eski Zağra Ayaklanması'na katılmıştır. 93 Harbi'nde savaş muhabirliği yapmıştır. Berlin Anlaşması ile teşekkür eden Bulgaristan Prenslığı'nin önemli devlet adamlarından biridir. 1884-86'da Bulgar Millî Meclisi'nin başkanıdır. Aleksandr Batenberg'in tahtan feragat etmesinden sonra 1886-87'de oluşturulan Naip Heyeti'nin başındadır. Ferdinand'ın prens olarak seçilmesinde etkisi en fazla olan kişi kendisidir. 1887 ila 1894 yılları arasında başbakanıdır. Modern Bulgaristan'ın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Özellikle başbakan olduğu dönemde izlediği Makedonya politikası nedeniyle bu politikayı benimseyen kişiler tarafından sempatiyle bakılan biri değildir. Başbakanlığı döneminde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan ilişkileri iyidir.

telgrafla çağırıldık. Bu telgraf benim Selanik'te, Bojidar'ın ise Üsküp'te okul hekimi olarak görevlendirilmesi ile ilgiliydi.

Selanik'te Bulgar ahalisini geçmişteki tartışmalardan dolayı ikiye bölünmüş olarak gördüm. Veliçkov başta olmak üzere bu kavgalarda bir taraf Eksarhlığın yanlısı, diğer taraf ise Eksarhlığın karşıtı idi ve bu kavgaların genel sebebi Eksarhlığın kilise idari işlerini kendi eline geçirme tutkusuydu.

Görevime başladığım ilk andan itibaren, o dönem lise müdürü olan Kınçov, öğretmenler Dyakoviç, Ganov, Hr. Tençev, Dimitir Mirçev(o daha taraf değildi), Andon Dimitrov tarafından bana ajitaston yapıldı. Henüz ihtilal hareketi hiçbir şekilde hissedilmiyordu. Okula bağlı olan iki yurttaki işime yöneldim. Veremden hasta olanları ayırdım. Müdür Kınçov'un tam desteğiyle yurttaki odanın ve yemeğin iyileştirilmesiyle ilgilendim. 1893 yılının tatil zamanında memleketin ve özellikle Bulgarlığın durumunu öğrenmek amacıyla çok iyi bilmediğim Makedonya'nın bir bölümünü dolaşmaya karar verdim.

Artık Selanik'e aydın kesime düşen görevler hakkında belirli fikirlerle döndüm.

Daha Resne'de çocukken hem yabancı baskısı hem de terör altında yola gitmiş bizden birisini, canlı döneceğinin heyecanıyla bekleyerek büyüdüm. Bu teröre özellikle Arnavutlar sebep oluyordu. Annem korkudan ve zenginliğinin büyük bir kısmını kaybettiğinden dolayı hastalandı ve öldü. Arnavutlar Ohri tarafından gelmişlerdi ve Manastır'a giderek Resne'ye girmişlerdi. Daha zengin evlerde çglik. Bunlar konaklara yerleşmek istiyorlardı. Bu da yerleştikleri evlerden tüm değerli olan eşyaları atlarıyla götürmek, hatta kendileriyle birlikte Arnavutluk'a insan da kaçırmak. Bizim evin önünde de durmuşlardı. Elebaşı bayrakla bizim evin önüne gelmişti. Evde korku büyüktü, çünkü evde para varmış. Bizimkiler, komşu evlerine paraları ve diğer değerli eşyaları götürmeye zaman kazanmak için giriş kapısını kapadılar. Arnavutlar kapıyı kırmaya çalıştılar ve en sonunda kırdılar. Girdiler ve içeride sadece nenemi buldular. Tüm diğerleri, annem, yengem vd. ise komşu Türk evine geçmişlerdi. Kızgınlaştırılmış demirle, yarı yanmış odunun koruyla, dayakla para kopartıyorlardı. Bir eve girdiklerinde erkeklerin onların önüne gelmesini istiyorlardı. Burada başkaları olmadığından dolayı bu yaşlıyı, erkekleri çağırması için zorlamışlar. Komşumuz olan Türk onların yanına gitti. Erkeklerin Resne'de bulunmadığını söyleyerek onları sakinleştirmeye çalışıyordu. Elbette komşu evlerden yiyecek-

ler taşınıyordu; tavuklar, tatlılar. Bu, amcam Andrey'in (Bojirad'ın babası) şimdi sahip olduğu evde oluyordu. Bizden kimse önlerine çıkmadığından, eve kapandılar ve evi aramaya başladılar. Bakır ve diğer tüm değerli eşyaları çıkartıp ata yükleyip götürdüler. 24 saat sonra gittiler ve biz de eve döndük. Annem eve döndüğünde doğruca sandıklara doğru yöneldi ve orada onun bu kargaşada almayı unuttuğu paraları varmış. Sandığı açıp görmüş ve saçlarını tutmuş. Güçlü bir şekilde bağırdı ve kendinden geçti. Biraz sonra kendine geldi. Yedi gün sonra yatağa düştü ve üç ay boyunca öksürük, batmalar ve ateş geçirdikten sonra vefat etti.

Arnavutların götürdüğü miktarı öğrenemedim. Yalnızca çok sayıda beşi bir yerde, altın paralar ve sair olduğunu biliyorum. Bu olay 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı zamanında olmuştu.

Bu büyük korkular, hafızama ve kalbime kazınmıştı.

Filibe'ye yolculuk yaparken, buraya doğru yolculuk edeceğimiz kiracılar Pirlepe yolunda birtakım Arnavutlar tarafından soyuldular ve bundan dolayı da onları üç gün bekledik. Köstendil yakınlarında sınırı geçtiğimizde özgür yaşamı gördük. Sınırın ötesindeki korkunç hayatın buradaki hayat ile zıtlığı çocuksu ruhumu daha da etkiledi. Sofya'ya ulaştığımızda parkta askerî müzik çalıyor, insanlar serbestçe dolaşıyorlardı. Lokantalarda kalabalık ve müzikler. Şaşırp kaldım. Gözlerime inanmıyordum böyle özgür bir hayatın mümkün olmasına. Bratsigovo'da özgür hayat, Filibe'de siyasî rekabetler (görünüşte ilhak için çalışanlar³⁷⁵ vs.), öğrenci ayaklanmaları, serbestçe yayılan sosyalist fikirler, Filibe'de şahit olduğum Bulgaristan ile Trakya'nın birleşmesi. Tüm bunlar bende insan ve halkların özgürlüğü hakkında özel bir dünya görüşünün oluşmasına etki etmişti. Öğrenciyken birleşme olaylarına gönüllü olarak katıldım. Çok sayıda kişiyle birlikte bir vagonun tepesinde Tırnova Seymen'e³⁷⁶ ulaştık ve burada 20 gün kaldık. Oradan beni ve benim gibi başka daha genç öğrencileri Filibe'ye geri gönderdiler ve

375 Şarki Rumeli'deki Halk Partisi'dir. 1881 yılında kurulmuştur. Bulgaristan Prensliği ile birleşmeyi hedef olarak belirlemiş ve bu hedefi ilan etmiştir. Ancak seçimleri kazandıktan sonra (1884) "birleşme" fikrini terk etmiştir. Bu yüzden de "sahtekâr birleşmeciler" olarak adlandırılmışlardır.

376 Tırnova-Seymen. İstanbul-Sarambey demiryolu hattı üzerinde, Meriç nehri kıyısında, Edirne Vilayeti sınırına yakın istasyondur. Osmanlı Devleti'nin tepkisini bekleyen Filibe Geçici Hükümeti'nin Savunma Müdürü Binbaşı Danail Nikolaev, seferberlik ilan etmiş ve Osmanlı kuvvetlerinin Tunca ve Meriç nehirlerini olası geçişlerini engellemek için ana silahlı kuvvetlerini Yanbolu ve Tırnova-Seymen bölgelerinde yoğunlaştırmıştır. (TsDA, f. 176K, op. 1, a.e. 186, l. 6)

yeni tertiplenen bölümlere bizi dâhil ettiler. Kasım ortalarına doğru ise Meriç'in donmuş olduğu büyük bir soğukta taburumuz yayan olarak Slivnitsa'ya³⁷⁷ doğru hareket etti. Pazarcık'a ulaştığımızda ateşkes daha yeni olmuştu. Yaklaşık 10 gün sonra Filibe'ye geri döndük. Batenberg'in tahttan indirilmesi³⁷⁸ Buzluca'daki geziden döndüğümüz Gabrovo manastırında bulunduğumuz zamana denk geldi. Bu gelişmeler ışığında Filibe'deki tüm öğrencilik zamanımda daima Makedonya'nın özgürlüğüne kavuşmasını hayal ediyorduk. Fakat bu konu hakkında aklımızda belirli bir şey yoktu. Zahari Stoyanov'un "Notları" ile ayaklanmalar ve Bulgaristan'ın özgürlüğüne ulaşmasıyla ilgili tüm kitaplardan gözümüzü ayıramıyorduk.

Böyle canlı tecrübelerle memleket dışına okumaya gittim. İsviçre'de özellikle bir devletin ordusuz, acımasız bir polis gücü olmasızın, karışık milletlerin akını olmasına rağmen barışçıl bir şekilde yönetilmeyi nasıl başardığını görmem bende özgür hayat ve hukuk devleti fikirlerini güçlendirdi. Almanya'nın kültürü, toplum ve devlet organizasyonu ise benim siyasî bakışım üzerine çok daha büyük etki etti. Böyle bir Avrupa ortamından tekrardan adaletsiz Türkiye'ye geri dönmek elbetteki daha ilk günümde bende hayal kırıklığı yarattı. Serbestçe hareket edebileceğimi ve hekim gibi çalışabileceğimi düşünüyordum. Çok sayıda hekim aletleri, kitaplar, görsel dergiler almıştım. Türk sınırındaki zorluklar çocukluğumdaki kötü hatıraları yeniden canlandırdılar.

Selanik'te kişisel menfaatlerden kaynaklanan aydın kesimimiz ile şehirliiler arasındaki mücadelelerden dolayı yavaş yavaş hüsrana uğramaya başladım. Eksarhlığı destekleyen Kondov, Samarciev ve diğerleri, kişisel çıkarlarından dolayı bu mücadelelerde bulunuyorlarmış. Mücadele, prensiplerden ziyade daha fazla menfaatlerden dolayı yapılıyordu. Bu da beni geriyordu. Şehirli olan veya dışarıdan gelen Bulgar ahalisinin cahilliği ve çok ızdırap çekmiş görüntüsü acınacak bir izlenim veriyordu. Sağlığını korumak için gereken asgarî şartlar olmaksızın Bulgar ahalisi çok yoksul idi. Diğer taraftan Bulgarların durumu ile Türklerin, Rumların, Yahudilerin durumu arasındaki mevcut olan zıtlık, duyduğum memnuniyetsizliğimi daha da arttırıyordu. Bu düzen, Makedonya'daki halkımızın gerçek durumunu daha yakından inceleyebilmem için memleketi dolaşmama sebep oldu.

377 Slivnitsa. Metin içinde dile getirilen dönemde köydür. Sofya'ya yakındır. 2-7 Kasım 1885'te Sırp-Bulgar Savaşı'nın en büyük ve belirleyici çatışması burada gerçekleşmiştir.

378 Aleksandr Batenberg, 9 Ağustos 1886 tarihindeki askerî darbe ile prensliğinden feragat etmek zorunda kalmıştır.

II. BÖLÜM

Gevgili'ye doğru yola çıktım (1893 yılının yazında). Burada iki gün kaldım. Oradan Doyran'a ve daha sonra Kesriye bölgesini, Ustrumca, Radovişte, İştıp, Aziz Panteleymon Manastırı, Koçana, Kratova, Kumanova, Üsküp, Köprülü'yü dolaşarak Selanik'e döndüm. Dolaşmam yaklaşık üç hafta sürdü. Hemen hemen her yerde aydın kişilerimizin sayısının azlığından hayal kırıklığına uğradım. Önde gelen kişilerin malî durumları fena değildi, fakat halk yoksuldu. Rum ahalisi daha ilk bakışta Bulgarlığı gölgeliyordu. Elbette ki bu Rumların bulunduğu merkezlerde geçerliydi. Türk yönetimi ve Türk ahalisi bizimkilere yönelik cesurca ve küçümseyici davranıyordu. En alt düzeydeki polis dahi kendini mutlak güç görüyordu.

Tüm Bulgar merkezlerinde kurul ile Eksarhlığın arasında çekişmeler dikkat çekiyordu. Kederli bazı daha uyanıklar Eksarhlığın kurullar ile ilgili arzusunun zararlı olduğunu düşünüyorlardı. Eksarhlık, tüm kurul okul müdürlerini Eksarhlığın gösterdiği adaylar ile değiştirmek istiyordu. Köy ahalisinin fukaralığı ve fiziki güçsüzlüğü acınacak bir izlenim yaratıyordu. Aynı zamanda en düşük seviyedeki bir Türk'ün önünde de bir büyük yaltaklığın olduğu da gözümüze çarptı. Örneğin, Koçana bölgesinde bir köylü, karşısında bir Türk gördüğünde durur. Şartlar gereği 1895 yılında evlilik vesilesiyle Romanya'ya gittiğimde Romen köylünün, kölenin çokayların³⁷⁹ önünde donduğunu gördüğüm gibi donar.

Bu geziden döndükten hemen sonra, çok vakit geçmemişti -Ağustos'un ortalarına doğru- yanıma, muayenehaneye Damyan Gruev geldi. Gruev, Selanik'e daha yaz aylarında Nikola Naumov'un (daha sonraları Pravo Gazetesi'nin editörü) yardımcısı olarak Semerciev'in matbaasına düzeltmenlik işi için gelmişti. O zamana kadar Gruev'i tanıımıyordum. Gruev benim yanıma muayeneye gelmişti. Sol kulağının çevresinde egzama vardı. Muayene ettiğim

379 Zengin çiftlik sahibi Romenlere verilen isim.

hastalar, nasıl hastaların geldiği hakkında konuştuk. Ardından Eksarhlık ile ilgili konulara geçtik. Daha sonra da genel meselelerden bahsettik. Görüşlerimizde çok ortak noktaların olduğu görüldü. Bir hafta sonra iyileşmeye başlayan egzamasını bahane ederek yeniden yanıma geldi. Tekrardan toplum meseleleri hakkında konuşmaya başlanıldı. Ben daha keskin, o ise bilerek daha çekinceli. Söylediği kelimelerden bir şey sakladığı hissediliyordu, fakat bunu açıkça söylemeye cesareti yoktu. Dile getirmem gerekiyor ki, daha ilk görüşmemizde onun çok özel kurnaz tebessümü olduğu dikkatimi çekti. Böyle bir tebessümle bana çok işimin olup olmadığını sordu. Genelde Gruev'in bu özel taktiği, yani hedefine uzaktan kurnazca yaklaşması, hatta buna gerek olmadığı zamanda -benimle olduğu gibi- bende güzel olmayan bir izlenim yarattı ve sanırım ona yönelik beni soğuttu. İkinci görüşmemizde Gruev'e, benim hiçbir Bulgar hekiminin olmadığı Makedonya'ya dönme kararımın, fikirlerim hakkında yeterince bilgi vermekte olduğunu söyledim. Gruev yeniden güldü, görüldü ki benden memnun. Elimi sıktı ve tekrar ne zaman görüşeceğimizi sorarak vedalaştı. Çok zaman geçmeden Gruev beni yeniden ziyaret etti ve bu defa artık halkımızın siyasî durumunu iyileştirmek için Bulgar olarak ne yapacağımız ile ilgili daha açık konuşmaya başladık. Başka arkadaşların da görüşlerini alarak onları gelecekte yapılacak olan faaliyetlere katmaktan bahsedildi. Gruev bu görevi üstlendi. 23 Ekim 1893'te kitapçı İvan Hacinikolov'un Çelebi Bakkal sokağındaki odasında ilk görüşme oldu. Ben, Gruev, Poparsov, Hacinikolov, Andon Dimitrov (lisede Türkçe öğretmeni, bildiğim kadarıyla Ayvatovo köyü doğumlu), Hristo Bostanciev³⁸⁰ (Gümenice'den, o zaman ilkokulda öğretmen, daha sonra metropolitlikte sekreter; Arhimandrit Evlogi ile birlikte 1913 yılında Rum tarafından denize atılarak hayatını kaybetti) toplantıda bulunuyorduk. Sadece bu altımız bir araya geldik. Burada, artık gelecekte yapılacak siyasî faaliyetler hakkında fikir alışverişlerinde bulunuldu. Her birimiz başka kişiler üzerine etki etmeye ve yanımıza çekmeye çalışacaktık ki düzenli bir toplum hareketi hazırlansın. Bu temeller üzerine, yazılı tutanak olmadan ve yöneticiler yani başkan vs. seçilmeden, bu altı kişi cemiyeti meydana getirmişlerdi.

Bu toplantıda hiçbir şekil üzerinde durulmadı, dava hakkında yemin veya ona benzer bir şey olmadığından kimse sorumluluk ta-

380 Kastedilen Hristo Batanciev'dir.

şımıyordu. Ama önümüzde ciddi ve ağır bir görev olduğu kanaatiyle ayrıldık. Tanıdıklarımıza yönelik faaliyet yapma görevini üstlendik ve her birimiz uygun fırsatı kullanarak taşradan Selanik'e gelen öğretmen, esnaf, papaz ve tüccarların önünde davanın propagandasını yapmaya hazırдық. 1893 yılının sonuna kadar zaman böyle geçti. 1894 yılının başında, bayram günlerinde³⁸¹, tekrar bahsedilen altı kişi haçın suya atılma gününde artık bir ihtilalci örgütün temelini atmak için Andon Dimitrov'un odasında (daha önce Bulgar yurdu, şimdi Damyanovi kardeşlerin evinin karşısında) toplandık. Bu örgütün hedefleri ile ilgili uzunca tartışıldı ve netice olarak Bulgar ahalisinin üstünlüğe sahip olacağı Özerk Makedonya sonucuna varıldı. "*Makedonya'nın Bulgaristan ile doğrudan birleşmesi*" görüşünü kabul edemiyorduk. Çünkü buna Büyük Güçlerin tepki vereceğini ve komşu küçük devletler ile Türkiye'nin emellerinden dolayı birçok zorlukla karşı karşıya kalınacağını görüyorduk. Sonra bu Özerk Makedonya'nın, Bulgaristan ile daha kolay birleşebileceği, bu gerçekleşemezse son çare olarak Balkan halkları federasyonunun birleştirici bir halkası olabilir düşünceleri aklımızdan geçiyordu. Hatırladığım kadarıyla, Edirne bölgesi ilk olarak programımıza dâhil değildi. Daha sonra bu bölge Özerk Makedonya içine alındı. Örgütün hedefi belirlendikten sonra aynı toplantıda örgütün tüzüğünü de yazmaya koyulduk. Elimizin altında Zahari Stoyanov'un "Notları'ndan" bir cilt vardı ve orada yer alan "Bulgar İhtilal Komitesi"nin tüzüğünü örnek aldık. Poparsov'a bu tüzük üzerinden bizim tüzüğün taslağını hazırlaması görevini verdik.³⁸² Bu oturumda ihtilalci örgütün ve yönetim kurulunun isminin ne olacağı hakkında uzunca tartışma yapıldı. Bu mevzu epey zamanımızı aldı ve son olarak -hatırladığıma kadar- şu karara vardık: örgütün adı, "*Makedonya İhtilal Örgütü*", yönetim kurulunun ise "*Merkez Makedonya İhtilalci Komitesi*", kısaltması ise "*M.M.İ.K.*" Daha sonraki görüşmelerde tüzük son haliyle bu aynı altı kişi tarafından kabul edildi. O zaman artık

381 Burada Hz. İsa'nın doğum günü ile ilgili bayram kastedilmektedir.

382 VMORO'nun ilk temel belgeleri (tüzük ve nizamname) basılmamış, elle yazılıp veya hektograflaştırılıp dağıtılmıştır. (K. Pandev, "Ustavi i Pravilnitsi na VMORO predi İlindensko-Preobrajenskoto Vistanie", *İstoričeski Pregled*, No: 1, 1969, s. 80) Günümüze kadar da ilk temel belgelerin basılı nüshaları bulunamamıştır. VMORO'nun temel belgelerinin tarihlendirilmesiyle alakalı Bulgar ve Makedon tarihçiler arasında karşıt görüşler vardır. (K. Pandev, *a.g.m.*, s. 69-70. Aynı zamanda da bkz. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 119-121)

kabul edilmiş tüzük doğrultusunda Merkez Komitesi kuruldu. Beni başkan, Damyan Gruev'i ise sekreter ve sandık emini olarak seçtiler. Artık bundan sonra ihtilalin hızlıca sahada hazırlıkları başladı.

Selanik'te Damyan ilk işçileri elbette ki yemin ettirerek kabul etti. Bu kabul edilen kişilerin isimleri şöyle idi; öğrenciler Slaveyko Strezov³⁸³ (Resne bölgesi doğumlu, daha sonra 1915 yılında üsteğmen olarak hayatını kaybetti), Hacipanov (Pirlepe doğumlu, daha sonra Brüksel'de mühendislik okumuş, ardından da omurga rahatsızlığından Selanik'te öldü), Aleksi Tonçev (Köprülü'den, o zaman Sazdo Rizov'un yanında işçi, şimdi Sofya'da yaşamakta, felç), Alekso Çasovnikarov (işçi), Vasil Monçev (Boşnak Hanını çalıştırıyordu, örgütün tüm işçileri bu hana geliyordu. Aynı zamanda lokantayı da işletiyordu), Stefan Matliev (Ohri'den, gümrüklerle işbirliği yapıyordu ve Türklerin arasına sokuluyordu) ve din adamı Popstamatov (Bugarievo köyünden, o zaman Selanik'te Aziz Dimitir Kilisesi'nde görevde).

383 Slaveyko Strezov. Öğretmendir. Bulgar ordusunda teğmendir.

III. BÖLÜM

1894 yılında, 15 Ağustos'ta, Piskopos Grigoriy tarafından Resne'de yeni inşa edilmiş Bulgar kilisenin takdisi yapıldı ve orada da yerel komitelerden gelmiş olan 12'den 15 kişiye kadar delegelerin katılımıyla ilk ihtilalci kongre gerçekleşti. Bu kongrede ben, Gruev, Pere Toşev, Lozançev, Georgi Peşkov, Aleksandır Çakırov ve diğerleri bulunuyorduk. Oturumlar üç gün boyunca bizim evde yapıldı. Delegeler örgütün durumu hakkında değerlendirme yaptılar. Burada Eksarhlığa, kurullara ve diğerlerine yönelik nasıl bir tutum göstermemiz gerektiği belirlendi. Örgütün tüm kurul ve Eksarhlık okullarına alınan öğretmenlerin mümkün olduğunca örgütün adamları olması için gayret gösterilmesi yönünde karar alındı. Bununla birlikte aynı şekilde kurulları ve okul encümenliklerini³⁸⁴ de ele geçirmemiz hususunu karara bağladık. Herkese yerel komiteleri güçlendirmesi ve silah tedariki için çalışma görevi verildi. Örgütün para kaynağı yalnızca üye aidatına bağlıydı.

Kongreden sonra Merkez Komitesi yerel ihtilalci komitelerini yönetmek için bir de dâhili nizamname hazırlanması ihtiyacı hissetti. Hacinikolov'a böyle bir nizamname yazması görevi verildi ve bu nizamnamenin son hali bu yılın sonuna kadar aynı altı kişiden oluşan Merkez Komitesi tarafından kabul edildi.

1894 yılının Eylül ayında Hr. Matov, Serez'de öğretmen olarak eğitim yılını tamamlamış ve Üsküp'teki liseye müdür atandığı için oraya giderken Selanik'e uğradı. Matov, burada ilk kez Gruev ile görüştü. Gruev ona İç Örgüt'ün mevcudiyetini anlatmış ve onun örgüte katılması ricasında bulunmuştu. Matov razı gelmiş ve Gruev onu Hacinikolov'un şahitliğinde örgüte dâhil etmiş. Ondan sonra Üsküp Sancağı'nda örgütün yararına faaliyet yapma görevini üstle-

384 Okul kurulları, özellikle somut şekilde eğitim faaliyetleriyle ilgilenen kilise belediyelerinin içinden seçilmiş organlardır.

nerek Matov, Üsküp'e hareket etti. Orada artık öğretmen Kandilarov başta olmak üzere yerel ihtilal komitesi vardı.

1894 yılında Kınçov'un yerine, sadece lise müdürü olarak değil de tüm Makedonya'nın valisi iddiasıyla Mihail Sarafov geldi. O zaman artık sempatizanlarımız ile Eksarhlığı destekleyen bizim diğer şehirlilerimiz arasında mücadele başladı. Mihail Sarafov Eksarhlığın ve Eksarhlığın merkezci arzularının taraftarıydı. Bu sebepten dolayı Eksarhlığa karşı akımdan olan öğretmenlere ve özellikle Makedonya'dan olanlara yönelik baskılar arttı. Sarafov ve adamları ile gerçek mücadeleye girmeden önce ben ve Sarafov'un ve daha sonra Eksarhlığın da hizmetkârı olan Hristo Tençev ile Kireçköy'e gezmeye gittik. Gezi boyunca sahip olduğumuz ihtilalci fikirlerden ihtiyacı ve bu fikirlerin doğruluğu hakkında Tençev'i ikna etmeye çalıştım. Bununla birlikte, Sarafov'un durumu İç Örgüt'e üye olmaya imkân vermiyorsa en azından bize yönelik hoşgörülü olması bağlamında Tençev'i etkilemeye çalışıyordum. Tarafımızca sadık olunacağını, davamız doğrultusunda çok değer verdiğimiz kilise ve mektep işlerine saygı göstermeye mecbur olduğumuzu Tençev'e söyledim. Tençev hiçbir yanıt vermedi. Daha sonra da bu konu hakkında benimle bir şey paylaşmadı. Aksine bu sohbetten sonra Sarafov'un bize karşı hareketlerinin daha tahrik edici olduğunu fark ettim. Bizimle aynı düşüncede olanlara -Makedonya öğretmenlerine- kötü muamele yapılıyor, onlara hakaret ediyorlardı. Bize karşı farklı entrikalarla şehirlileri kışkırtıyorlardı. Hatta Sarafov o kadar ileri gitti ki, güya bayan öğretmenler ile ve sair ilişkilerde bulunuyormuşum diye beni ahlaksızlıkla suçluyordu. Bundan dolayı onunla ve yurt ile tüm bağlantılarımı kesmem gerekiyordu. O zamandan günümüze kadar da³⁸⁵ Sarafov ile ilişkilerim değişmemiştir. Bu çekişmelerden dolayı Bulgar toplumundan özellikle zengin kesim tarafından yaratılan engeller ile davamız karşı karşıya kalmaya başladı. Çünkü Bulgar toplumu çeşitli "düzeltmen" ve "öğretmenciklerden" yani aydın olmayan kişilerden zaten zor etkilenir.

Bu olaylar hep 1894 yılında oldu. Yanılmıyorsam, o zaman kış idi ve iki gün için, iki akım arasındaki gerginliklerin ve anlaşmazlıkların keskinleşmiş olduğu Vodina'ya gittim. Durumu incelemek istiyordum ve aynı zamanda da önde gelen, büyük hizmetleri görülmüş olan Zaneşevi ailesi başta olmak üzere Eksarhlığa karşı ta-

385 Mülakatın yapıldığı tarih kastedilmektedir. Yani 26 Ocak 1917'ye kadar.

vır almış olan kişiler üzerine nüfuz etmeye çalışacaktım. Bu aileye iki gün misafir oldum. Onların önünde başka şeylerle birlikte açıkça örgüt hakkında da konuşmaya başladım. Elbette, onlara bizim sempatizanımız olmaları için doğrudan davette bulunmadım. Ama bu kolayca seziliyordu. Daha sonra bu aile gerçekten Vodina ve bu bölgeden çok sayıda kişiler ile birlikte örgütün hizmetine girdiler. Söylenebilir ki, bir zaman sonra Vodina bölgesi örnek bir ihtilal bölgesine dönüştü.

Sarafov ve şehirliler ile olan mücadeleden dolayı Selanik'te durumum daha da kötüleşiyordu. Özellikle evli olmadığımından dolayı aile muhitlerine beni çekmeleri için daha iyi olan çevremizin her bir tarafında yarış vardı. Fakat bahsedilen entrikalardan sonra hekim ve toplum faaliyetçisi statüm evlenme kararı almaya beni mecbur ediyordu. Bu karar da arkadaşlarım ile yaptığım uzun görüşmelerden sonra alındı. 1895 yılının başlarında eski Yunan konsolosu Logoteti'nin ailesiyle tanıştım. 1895 yılının Mayıs ayında onun Sofya ismindeki kızıyla nişanlandım. Fakat bu nişan Rum ahalisi içerisinde tam bir fırtına yarattı. Bizim ahali içerisinde ise bana yönelik tavırlarında -fikirî muhaliflerimizin entrikalarından dolayı- mesafeli oldukları görülmeye başladı. Benim de yaşadığım nişanlığımın evini yakmak için Rum kabalalık tarafından bir saldırı yapıldı. Ailenin iyi dostu ve Türk idaresinin önünde güçlü duran İngiliz konsolosu Blonde sayesinde bir kordon asker üç hafta boyunca evi korudu. Ondan sonra konsolosun ısrarıyla ben, nişanlım ve annesiyle Rus kilisesinde nikâh yapmak için Viyana'ya gittik. Uzun denemelerden sonra çeşitli kilise usullerinden dolayı nikâhı kıyamadık ve Roman-ya'ya Braila ve Ploieşti arasında bulunan o zaman nişanlımın dayısı Foramga'nın bulunduğu "Trendafil" adlı çiftliğe gittik. Orada üç hafta kaldık ve sonra nişanlım annesi ile Atina'ya gitti. Ben ise Selanik'e döndüm. Daha sonra burada, evimde 1896 yılının Paskalya öncesi orucu esnasında Bulgar papazı Macarov nikâhımızı kıydı.

GÖRÇE PETROV'UN ANILARI



Görçe Petrov, tarihsiz

Kaynak: TsDA, f. Fototeka "B", op. H, a.e. 14841, l. 3.

GÖRÇE PETROV

Görçe Petrov 2 Nisan 1865'te Pirlepe bölgesindeki Varoş köyünde doğmuştur. Hem Filibe'de İlk olarak Selanik Bulgar Erkek Lisesi'nde, daha sonra da Filibe'de eğitim görmüştür. 1885'ten 1887'e kadar İştîp'te öğretmenlik yapmıştır.³⁸⁶ 1888/89 eğitim yılında Üsküp'e öğretmen olarak tayin edilmiş ve burada üç yıl çalışmıştır. Üsküp'te öğretmenlik yaptığı sırada Petrov'un, Lyubomir Miletic'e söylediğine göre kendisini tamamiyla "*her açımdan, coğrafya, folklor (şarkılar, bilmeceler vs.)*" Üsküp Sancağı hakkındaki çalışmalara adanmıştır. Bizzat sancağı gezerek öğrenciler, öğretmenler ve tanıdıkları vasıtasıyla bilgiler toplamıştır.³⁸⁷

1891/92 eğitim yılında Görçe Petrov, Manastır'daki Eksarhlığın okuluna geçmiştir. Burada, Üsküp Sancağı için toplanan bilgileri yeniden işleyerek, araştırmalarına Manastır bölgesini de dâhil etmiştir. Petrov'a bu görev, Bulgaristan Prensliği Harbiye Bakanlığı tarafından verilmiştir. Osmanlı Devleti ile muhtemel savaş halinde Bulgaristan Genelkurmayı'nın ihtiyaçları için Makedonya'nın, nüfusunu, yerleşim yerlerini, yollarını, dağlarını, nehirlerini, göllerini, iklimini, geleneklerini vs. araştırmıştır.³⁸⁸

1892, 1893 ve 1894'te Görçe Petrov, Miletic ile yaptığı görüşme de iddia ettiği üzere "kitabın" basılmasıyla alakalı Sofya'yı ziyaret etmiştir.³⁸⁹ Ancak ziyaretlerin başka nedeni de vardır. Petrov'un ziyaretleri Bulgar Devleti'ne³⁹⁰ olan taahhütleriyle ilgilidir ki, bu taahhütleri Miletic ile yaptığı mülakatta açıklamamıştır. Aslında bu yıllarda Görçe Petrov, Makedonya'daki durum hakkında yalnızca Eksarhlık için değil, 1894-1899 yılları arasında Bulgaristan Başba-

386 *Spomeni na Görçe Petrov*, Slobštava Lyubomir Miletic, Kniga 8, Sofya 1927, s. 8.

387 *a.g.e.*, s. 9.

388 K. Pandev, *Natsionalnoosvoboditelno Dvijenje v Makedoniya i Odrinsko 1878-1903*, Sofya 1979, s. 68.

389 *Spomeni na Görçev Petrov*, s. 22.

390 K. Pandev, *a.g.e.*, s. 68.

kanı olan Konstantin Stoilov için de önemli bilgi kaynaklarından biridir.³⁹¹ Petrov'un Üsküp ve Manastır bölgeleri ile alakalı yaptığı çalışmalar, yaklaşık 750 sayfalık bir külliyatta birleştirilmiştir. "Materialni po Proučvaneto na Makedoniya [Makedonya Araştırmaları Üzerine Materyaller]" adını taşıyan eser, 1896 yılında Genelkurmay tarafından basılmıştır. Fakat çalışmayı yapan Görçe Petrov'un adı bu eserde yer almamıştır.³⁹²

Mart 1895'te Görçe Petrov, Selanik Bulgar Erkek Lisesi'ne öğretmen olarak tayin edilmiştir.³⁹³ Aynı yılda da VMORO'nun Merkez Komitesi'ne üye olmuştur. VMORO'nun ilk genel kongresinin (1896) kararıyla, Gotse Delçev ile birlikte Sofya'da örgütün yurtdışı temsilcisi olarak belirlenmiştir. Sofya'ya 1897 yılının Mart ayında gelmiş ve görevini 1901 yılına kadar sürdürmüştür.



Selanik Bulgar Erkek Lisesi, 1903

Kaynak: TsDA, f. Fototeka "B", op. H, a.e. 14803, l. 1.

391 Görçe'nin Stoilov için önemli bir kaynak olduğu, 10 Aralık 1894'te Makedonya'daki durum hakkında gönderilen ve Dr. Konstantin Stoilov'un kişisel fonunda yer alan gizli bir raporla görülmüştür. Bu rapor, Bulgaristan'ın Bakanlar Kurulu himayesinde bulunan Genel Arşivler Müdürlüğü tarafından 1988 yılında yayımlanmıştır. Bkz. Ts. Bilyarski, "Edno İzlojenie ot 1894 g. za Obşestveno-Političeskite Usloviya i Religioznite Borbi v Skopie", *İzvestiya na Drjavnite Arhivi*, kn. 55, 1988, s. 103-122.

392 *Materiali po Proučvaneto na Makedoniya*, Sofya 1896.

393 Ts. Bilyarski, *Edno İzlojenie...*, s. 105.

Görçe Petrov, 1905 yılına değin VMORO'nun hemen hemen her temel belgesinin yazılmasında yer almıştır. VMOK'un da ana belgelerinin düzenlenmesinde katkıda bulunmuştur.³⁹⁴ Na Orije [Silah Başına] ve Buntovnik [Ayaklanmacı] gazetelerini çıkarmıştır. Aynı zamanda çeşitli Bulgar gazete ve dergilerde makaleleriyle yer almıştır.³⁹⁵ İinden-Preobrajenie Ayaklanması sırasında çete voyvodasıdır. 1905-1907 yılları arasında yeniden VMORO'nun Bulgaristan'daki yurtdışı temsilcisidir. Birinci Dünya Savaşı zamanında, Manastır sancak yöneticisi ve Drama belediye reisi olarak görev yaptığı Makedonya'da Bulgar askeri yönetiminde yer almıştır. Savaş sonrasında Çiftçi Partisi Hükümeti'ne bağlı Mülteci İskân Kurumu'nun başındadır. Görçe Petrov, VMORO'nun³⁹⁶ Merkez Komitesi'nin emriyle 28 Haziran 1921'de öldürülmüştür. Bu emre sebep ise, örgütün çatıştığı Çiftçi Partisi ile işbirliği yapması ve ideolojik anlaşmazlıklardır.³⁹⁷

Prof. Dr. Lyubomir Miletic'in Görçe Petrov ile ilk görüşmesi 29 Mayıs 1908'de Miletic'in evinde gerçekleşmiştir. Miletic'e göre Petrov konuşkan, anlattıklarıyla insanı çeken ve hatta önemsiz görünen ayrıntılar veren biridir. VMORO'nun süreçlerini yakından takip eden Miletic, Görçe Petrov'un örgütün liderlerinin "tüm gerçek projelerini ve gerekçelerini" son derece iyi bir şekilde bildiğini düşünmektedir. Bu nedenle Miletic sabırla, 29 Mayıs'ta başlayıp 30 Haziran 1908'e kadar süren 23 görüşmeyi ayrıntılarıyla kaydetmiştir. Bu görüşmeler, sohbet şeklinde yapılmıştır. Sohbetler akşam yemeğinden sonra başlamış, genellikle gece geç saatlere kadar, bazen de sabaha kadar sürmüştür. Görçe'nin anlattıklarının kronolojisi 1904'ün yazına kadar gitmektedir. İkili, bu görüşmelerin devam etmesi konusunda anlaşmışlardır. Fakat Görçe'nin yoğunluğundan, özellikle de II. Meşrutiyet'in ilanından dolayı gerçekleştirmemiştir.

Görüşülen kişinin tutumuyla bağlantılı olarak Miletic, henüz görüşmelerin başında Görçe Petrov'un anlattıklarında objektif olacağını söylediğini aktarmıştır. "*Bana öyle geliyor*" diye cümleye başlayan

394 Ts. Bilyarski, "Novoizdireni Dokumenti na Görçe Petrov", *İzvestiya na Instituta za Voenna İstoriya i na Voennoistoričeskoto Naučno Drujestvo*, Tom 57, 1995, s. 182.

395 Ts. Bilyarski, *Novoizdireni...*, s. 183.

396 Jön Türk İhtilali'nden sonra VMORO dağılmıştır. 1919 sonbaharında, bir grup, örgütü yeniden canlandırmaya koyuldular. Edirne-Trakya'nın hedeften çıkarılması nedeniyle örgüt yeni bir isim aldı; İç Makedonya İhtilal Örgütü (VMRO).

397 Ts. Bilyarski, *Novoizdireni...*, s. 183.

Lyubomir Miletiç, *Canlı olarak yer aldığı olayları anlatan ve birden fazla kez yakından ve hassas bir şekilde etkilendiği bir kişiye mümkün olduğunca objektif olmaya çalıştı. Petrov, anılarında sevdiklerini ve hoşlanmadıklarını gizlemeden, doğrudan arkadaşlarının ve kendisinin özellikleri hakkında konuşuyor. Kimseyi de es geçmiyor. Petrov, gizlice acı çektiği yaralı hırs nedeniyle, kişisel özellikleri kaçınılmaz olarak öznel ruh halinden etkilenecektir. Öyle ki okuyucular, şüphesiz zaman içerisinde araştırmacılar gerçeği doğrulayana kadar, çekinceli bazı iddialarını kabul edeceklerdir. Ve Petrov'un kişisel özellikleri için, anılarının başka kaynaklardan gelen verilerle desteklenmesi gerekecektir.*"³⁹⁸ Bu bakımdan Prof. Dr. Miletiç, kesinlikle haklıdır. Çünkü Görçe Petrov'un yakın arkadaşı olan Anton Ştraşimirov³⁹⁹ göre, Petrov VMORO'nun "anlaşılması en zor" liderlerinden biridir. Bu nedenle de "değerlendirilmesi zor olabilir."⁴⁰⁰ Belki de bu sebeple, Bulgar tarih yazımında adı Makedonya Sorunu ile alakalı yazılmış hemen hemen her kitapta yer almasına rağmen Görçe Petrov ile ilgili en küçük bir çalışma dahi yapılmamıştır.⁴⁰¹

398 *Spomeni na Görçe Petrov*, s. 13-15.

399 Anton Ştraşimirov. Yazar, oyun yazarı, yayıncı, VMORO ve VMOK'un adamıdır.

400 A. Ştraşimirov, "Za İlinden i Negovite Tvortsı", *Obzor*, No: 72, 1 Avgust 1936, s. 1-5.

401 Ts. Bilyarski, *Novoizdireni*, s. 181.

[...] 1894 eğitim yılında benim ve müdür Naslednikov'un⁴⁰² ısrarıyla Pere Toşev Üsküp'ten Manastır'a geçti. Orada P. Toşev, gençlerin arasındaki bazı tanıdıklarıyla ilk ihtilal cemiyetini kurmuştu. O zaman Dame Gruev Selanik'te bulunuyordu. Bu cemiyete bir ay sonra şeklen ben de üye oldum. Kısa bir süre sonra cemiyet Gruev ile iletişime geçti. Bu konu hakkında Pere ve Dame iletişimde bulunuyor ve o zaman yeni akıma Selanik'te bölücülük ile suçlanan insanlar da, yani Dr. Tatarçev, Hacinikolov vd. dâhil oluyordu. 1894 yılı tatilinde Pere ve Dame cemiyetler kurma vesilesiyle köyleri dolaştılar. Kısa bir süre sonra cemiyetin ağı Resne, Ohri ve Pirlepe'ye genişledi.

Hatırladığıma kadar ilk planımız çok mütevazı ve belirsiz talepler üzerine dayanıyordu. Her bir üyenin yıllık yarım lira ödemesi ve örgüte katıldığı an arzu ve durumuna göre gönüllü bağış yapması gerekiyordu. Henüz belirli hedeflerimiz yoktu. Pereta'nın bir arzusunun hatırlıyorum: kendi imkânlarımızla Avrupa'ya birisini bomba yapımını ve kullanımını öğrenmesi için gönderelim ki onunla Türkiye'yi devirelim. Planlar umumiyetle çocuksu bir seviyedeydi. Genel olarak ilk isteğimiz mümkünse şehir ve köylerde birbirine güvenen yakın arkadaşlar arasında daha fazla tam gizlilik ile cemiyet kurmaktı ki [böylece] bombalar ile Türkiye'ye karşı bir şeyler yapabilelim. Umudumuz bombacılıkta olduğundan, ana kaygımızın 1895 yılında Sarafov'un yönettiği hareketten sonra Bulgaristan'dan bomba temin etmek olduğu görülüyordu.

402 Anton Naslednikov. Üsküp ve Manastır'daki Bulgar liselerinin müdürüdür.

Manastır, Pirlepe, Ohri ve Resne'de sadece en yakın ve daha uyanık gençlere sırlarımızı açıyorduk. Bu tarihte böyle kolları, zannediyorum ki Selanik'teyken Dame, Kılış ve İştîp bölgelerinde oluşturmuş.

Daha ilk başta [fikirlerimizin] yakından tanıdığımız gençler tarafından kabul görmesi [bizim için] cesaretlendirici bir şeydi. Yeni üyeler çabucak heyecana kapıldılar. Kısa bir zaman zarfında, hatta çok kısa bir zaman içinde şehir ve köylerdeki esnaflardan daha geniş bir kapsamda teker teker üyeleri ikna etme teşebbüsüne girişildi. İlk denemeler başarılıydı. Cemiyete esnafların arasından [üye] kazanma adına ilk denemeleri Georgi Popeto, Hristo Çenkov ve on yıla mahkûm edilmiş ve şimdi Manastır'da hapishanede bulunan diyakoz Toma Nikolov adlı yerli iki üç genç yaptılar. Şehirde geniş tanıdık çevrem olduğundan dolayı daha sonra esnafların arasında propaganda yapmanın ana rolü bana kaldı. Ben meyhane, kahve ve panayırılarda [bulunan] halkın arasında çokca dolaşıyordum. Pere daha gizliydi, ben ise biraz daha göz önündeydim. Köylerde ilk teşebbüsü bir iki tüccar genç olan Grigor Popeto ve Peşkov ile yaptım. (Şimdi Grigor Popeto Selanik'te büyük tüccar, Peşkov ise şimdi burada, mülteci). Müfettiş olduğum için daha sonra köylerde [propaganda işi hakkında] başrol benim üzerime kaldı. Manastır pazarlarına (otpazarı, bitpazarı ve sair) erken erken gidiyordum; birisini yakalarım, eve götürürüm ve orada cemiyete üye yaparım. Bizim için köylülerin arasında da ilk teşebbüsler teşvik ediciydi. Gerçekten adaylarda ciddi ayıklama yapıyor, seçimde de çok titizdik. İnsanları çok dikkatli davet ediyorduk. Belki bundan dolayı hiç kimseden ret gelmedi, aksine heyecanla [teklifimizi] kabul ediyorlardı. Belki de gelecekte olası tabloyu tahayyül edemiyorlardı ki bu tablo onları ürkütebilirdi.

Neyse ki ortamın çok elverişli olduğu görüldü. Biz propaganda faaliyetlerine araştırmadan, amansızca atıldık ve ilk mütevazı olan hedeflerimize sadık kalmayı düşünmeyerek bu hedeflerin kapsamını genişlettik. Başlangıcından bir iki ay sonra propaganda artık alevlenmişti ve cemiyetin üyeleri için tek bir ana gaye oldu. Deli gibi hepimiz daha fazla insan kazanmak için koşuşturuyorduk ve galiba başka bir şey de düşünmüyorduk.

Yani o zaman propaganda güçlü bir ivme kazanmıştı. Pirlepe'de de [propaganda] böyle geniş kapsamlıydı. Aleks. Panov, öğrenci, orada bulunuyordu; o öldü, ertesi sene Poparsov geldi. Resne'de

daha dar kaplamalı bir şekilde Lyapçeviler, Tatarçeviler, Strezoviler gibi önde gelen sülalelere mensup gençlerin arasında faaliyet yapıyordu. Ohri'de ise hareket ettiğimiz alan daha da dardı. Manastır sancağının diğer bölgeleri olan Florina, Kesriye, Kruşevo, Kırçova nahiyelerinde de bireyler kazanmaya çalışıyorduk. Propaganda faaliyetlerinin daha ilk zamanlarında Manastır'da "Na Orije!" [Silah Başına!] isimli hektografli gazeteyi çıkarmaya başladım. Dokuz sayı çıktı. Ondan 30-40 nüsha dağıtıyorduk. Yazıları hazırlıyordum ve Popeto ve Peşkov ile birlikte geceler boyunca [gazeteyi] bastırıyorduk. Aynı vakitte bunun gibi bir gazeteyi, bildiğim kadar "Vistanik" [Ayaklanmacı] adında, Selanik'te Dame de yayımlıyordu. 1894 yılının yazında Pere ve Dame Manastır'da görüşmüşler ve kolları ile birlikte Manastır Cemiyeti'nin Selanik Cemiyeti'ne bağlanması hususunda uzlaşmaya varmışlar. Dame'nın Selanik'te çıkardığı gazete içerik olarak daha ağır, stil olarak da daha ihtiyatlı değerlendiriliyordu. Bizimkisi ise daha coşkun, daha canlıydı.

Artık silah, ilk olarak tabancalar almaya başlamamız kararına vardık. Evvela tabanca [temin edilmesi] ihtiyacı, tabancanın yemin [ritüelinde] yer alma şartının getirilmesiyle doğdu. Aynı zamanda kuryelerin de tabancalara ihtiyacı vardı. Tabanca satın alınması fikrini verdim. Tabanca ve kama, ihtilalciliğin bir işareti olarak görüldüğünden dolayı tüm üyelere farkına varmadan tabanca taşıma arzusu meydana geldi. [Tabanca] en çok Selanik ve Manastır'dan alınıyordu. Tabanca [taşıma] sadece sözde değil, aynı zamanda gerçek olarak ciddi ihtilalci olduğuna ilişkin açık kanıt anlamını kazandı. Bu, propagandanın yapılmasını kolaylaştırıyordu. Yavaş yavaş tabancanın tedarik edilmesi yerel komitelerin en birinci vazifesine dönüştü.

Tabanca satın alınması Manastır komitesini para bulma mecburiyetine yönlendiriyordu ki silah alabilsin. Daha sonra tabancaları Manastır, Resne ve sairde satmak ikinci kaygımız oldu. İlk ihtiyaçlar üye aidatlarının dışında seçkin üyeler olan tüccarların gönüllü bağışlarından karşılanıyordu. Popeto, kendi kesesinden yıllık olarak 150 lira veriyordu. O zaman üye olmayanlardan da dava adına para istenmesine dair ilk teşebbüs yapıldı. Tereddütlerden sonra çok korkakça Niço Biolçev'e onun şahsi dostları vasıtasıyla onu üye kabul etmeden ve teferruata girmeden, sadece cemiyetin mevcut ve saire olduğunu söyleyerek 5 Lira [vermesi] için kendisine teklif yapıldı. O [bunu] olumlu karşılamış, 3 Lira vermiş ve ciddi bir şey olduğuna

emin olduğunda daha fazla vereceği vaadinde de bulunmuş. Bu ilk örnek teşvik ediciydi. Para toplamak için sistem yoktu. Daha sonra ihtiyaç olduğu anlarda komiteler arada sırada aynı şekilde bazı şahıslardan şiddet kullanmadan yardım istiyorlarmış. Tabancalarla birlikte tüfek satın alınmaya başlandı. İlk aldığımız tüfekler Kal-kandelen [Tetovo] ve Debre'den yerel üretim Martini tüfekleri idi. Tüfekten ihtiyacı ilk olarak bazı üye köylüler hissetmişler. Mesela böyle bir vaka vardı: Manastır'dan Hr. Samarciev isminde bir kişiyi ikna etmeye çalışıyordum, [cemiyete] onu üye yaptım ve ayrıldık. Ertesi gün onun yanına gittim. O bana esasen dün onun bana yemin ettirmesi gerektiğini, çünkü böyle işleri arkadaşları ile birlikte çoktan beri yaptığını söyledi. O bana [Manastır'da] yaklaşık 18 arkadaşı olmakla birlikte köylerde de arkadaşları olduğunu açıkladı. [Onlar] gece silahla çıkıyorlarmış ve nerede eşkıya ve zarar veren kişi gibi birileri var ise onun hakkından gelirlermiş ve sabah da normal insan gibi işinin başına geçerlermiş. Bu bizi şaşırttı. Bu kendine has örgütlenmiş arkadaş topluluğunu hemen bizimkine kattık, 48 kişiyi üye yaptık ve onları Debre bölgesinden silah tedarik etmek için kullandık. Böyle arkadaş topluluklarını daha sonra çevredeki başka köylerde de keşfettik. İlk topluluk Manastır civarında, Kruşevo yolu boyunca, diğer keşfettiğimiz topluluk ise Manastır'dan Mariova bölgesine giden yol üzerinde faaliyet yapıyormuş. Onların faaliyetlerinde kötü Türkleri öldürmeleri dışında hiçbir eşkıyalık yoktu.

Geniş halk kitlesi, soyut fikrin tüfek ve sair gibi elle tutulur bir ifadesini istiyordu. Köylüler gerektiğinde bir şey yapabilmeleri için silah bulundurma ihtiyacı hissediyorlardı. Satın alınan silahların komitenin elinde bulunması ilk arzuydu; bu silahları daha güvenilir işçiler muhafaza ediyordu, ihtiyaç olduğunda veriliyordu ve [sonra da] geri alınıyordu. Silahların saklanması ve taşınması teşvik edici yeni bir araç oldu. Yani bu yeni vazifeler insanları cesaretlendiriyordu. Manastır'da şeklen bir yönetim kurulu yoktu. Daha yakın arkadaşlar bir kere böyle bir kurulun tesis edilmesini önerdiler, fakat ben ve Pere Toşev razı gelmedik. Çünkü [cemiyet ile ilgili] tüm her şeyin arkadaş temelinde olmasını istiyorduk. Ben asla böyle bir resmiyeti sevmiyordum. Hiçbir zaman örgütün temsilcisi olarak resmi bir isimle kendimi takdim etmemişimdir. Arkadaşlık ruhunu [korumak için] ben sürekli "Görçe'yim" diye kendimi tanıtıyordum. Örneğin: Görçe-Delçev, Delçev-Görçe. Özel sandık eminimiz yoktu. Yakın arkadaşlarımızdan her birisi, ikna ettiği ve cemiyete

dâhil ettiği kişilerin hak olarak amiri sayılıyordu. Amir sayılan kişi, onlarla her şey ile ilgili ilişkide bulunuyor, aidatı da topluyordu. Bir şey için harcama yapması gerektiğinde [bu kişiler] para veriyordu. 10-12 kişi Manastır'daki örgütün özünü oluşturuyorduk ve daimi görüşmelerde dostça tüm sorunları anlayışımıza göre çözüyorduk. Düzenimiz böyleydi. Şeklen seçilmememize rağmen benim ve Pere'nin sözü en ağır basıyordu ve [bu cemiyette] önderlik rolünü oynuyorduk. Bu kendiliğinden gelişmişti ve Manastır'da bulunduğum sürenin sonuna kadar da böyle sürdü.

Manastır'daki örgüt işlerine benzer işler, paralel olarak Selanik'te de gerçekleşiyormuş. Böyle temeller Kıkış, İştîp, Vodina, Köprülü ve Gevgili'de de atıldı. Kendiliğinden, karşılıklı ilişkiler kurma ihtiyacı meydana geldi ve komitelerin o zamana kadar ayrı olarak yaptıkları hareketlerin usulen bir şekilde birleştirilmesi gerekiyordu. Bahsedildiği gibi 1893 eğitim yılının tatilinde Dame ve Pere birlikte Pirlepe, Smilevo, Resne ve Ohri'ye gitmişlerdi. Yani Smilevo'da Dame'ye, Resne'de Lyapçev ve Tatarçev'e, Ohri'de Filipçev'e güya misafirliğe. O zaman Selanik merkez şehir, Dame Gruev sekreter, Anton Dimitrov (Osmanlı Türkçesi öğretmeni, şimdi Manastır'da istinaf mahkeme üyesi) ve Hacinikolov müşavir, Tatarçev'in başta olduğu Selanik Komitesi ise merkez komite gibi ilan edilmiştir. O zaman Dame tüzük (nizamname) için kısa bir taslak hazırladı ve onu sadece en yakınlarına, yani Manastır'da Pereta'ya gönderdi. Ben de onu gözden geçirdim. Bu taslak hayata geçirilmedi. İlk zamanlarda Merkez Komitesi henüz bilinmiyordu, emekleme aşamasındaydı. İsmi henüz yayılmamıştı. Öyle bir zaruriyet yoktu. Selanik'te örgütün yönetimini taksim etmek için üçüncü deneme yapıldı. Umumiyetle daha önemli şahıslara dayanan böyle ve böyle taksimat yapıldığı bildirildi. Nerede daha mühim kişiler varsa merkez orada bulunuyordu. Selanik Komitesi'nin bu teşebbüsü, Merkez Komitesi'nin örgütün bir yüksek kurulu olduğunu gösterme gayretiyle gerçekleştirdiği ilk girişimlerden biriydi. O zaman en başta olan kişilere takma isimler verilmişti. Örneğin, Görçe Marko'ya, Pere Lefter'e vs. mukabil. Şifre ihtiyacı da hissedildi. Aynı zamanda Selanik ve Manastır'da iki şifre düzenlendi ve ilk olarak Manastır'daki kullanıldı. Bunun esas Latin alfabesi üzerineydi. Temelinde mümkün olduğu kadar alfabenin tüm harflerini içeren, aynı zamanda da bilinen bir cümle bulunurdu. Cümle Stambolov

kelimesi ile başlıyordu ki bundan dolayı da “Stambolika⁴⁰³” adını taşıyordu. Bir alfabe üzerine yazılmış mektup ele geçirildiği takdirde ve [sır] zedelenir veya örgüt üyelerinden birisi ele düşer ve [bu sırrı] açıklar gibi olası durumlara karşılık şifreyi değiştirme hususunda bir prosedür kabul ettik. Bundan dolayı ayaklanmaya kadar [1903 İlinden Ayaklanması'na kadar] yaklaşık 9 kez şifre değiştirildi. 1897 yılında Merkez Komitesi'nin temsilcisi olarak Sofya'ya geldiğimde sadece Sofya ile Selanik arasında irtibatı sağlamak için yeni şifre getirdim. Daha sonra her ihtilalci sancağın nahiyeler ile bağlantı kurması için şifresi vardı. Ayrıca çeteler ve sair ile irtibatı sağlayan özel şifreler de mevcuttu. Bir müddet sonra köyler ile irtibat kurmak için nahiye yöneticileri de kendi şifrelerini hazırlıyorlardı.

“Stambolika” kelimesini ben icat ettim. Stambolov hakkında çok iyi bir kanaatim vardı. O zaman onun ismini Türkler saygıyla zikre diyorlardı. Stambolov'un güçlü olduğunu ve Stambolov ile Bulgaristan'ın güçlü olduğunu biliyorlardı.

Daha o zaman Manastır'da örgüte Rum düşkünü [Bulgarların] alınıp alınmama meselesi gündeme geldi. Bizi Rum piskoposuna ihbar etmemeleri için onları çok dikkatli ve büyük çekinceyle kabul etme kararı aldık. Genç Rum düşkünleri ile dostça geçinen çok sayıda arkadaşlarımız onların iyi işçi olacağını öngörüyorlardı. Aynı zamanda Yunanların da örgütü olduğunu, depolarda Yunan silahları bulundurdıklarına dair bilgiler vardı. Bundan dolayı birtakım Rum düşkünü üyeler üzerinden gerçeği anlamayı istiyorduk ki böylece bu depolara el koyalım. Şehirde birkaç Rum düşkünü olan genç [örgüte] üye yapıldı. [...]

[...] 1895 yılının yazında, ilk defa Selanik'te gönüllü bağış şeklinde (üye aidatları dışında) para toplamaya çalıştık. Biz, Merkez Komiteliler tüccarları aramızda kişisel olarak tanıdıklarımıza göre bölüştük ve makbuza karşılık bizzat para topluyorduk. Makbuzlar (ilk olanları) Merkez Komitesi mührü ile mühürlenmiş, Tatarçev'in ve sandık emininin takma adıyla imzalı ve hektograflydılar. Başarı elde edebileceğimiz kısıtlı bir çevreye yöneldik. Karşı tarafın hiçbir kimsesine ilişmedik. İlk girişimler başarılıydı. Yaklaşık 20 kişiden [para] istedik. Esnaftan da kişiler vardı ve onlardan 20'den 50 liraya kadar [para] istendi. “Arkadaşlık arkadaşlıktır, ama peynir para

403 Stambolika. VMORO tarafından kullanılan ilk gizli alfabenin adıdır. Şifreli telgraf “Stambolov” kelimesiyle başlamaktadır.

ile alınır!" ve "Dost mu olacağız, düşman mı?" [diyerek] Şavkulov ailesiden (onlar benim amcaoğullarıdır) 90 lira aldım. Popstefanov'a makbuzu gösterdiğimde şaşakaldı. "*Kabul ediyor musunuz, etmiyor musunuz?*" [diye ona sordum]. Makbuzu almaya korkuyordu, ama [paraları] verdi. Daha sonra Petruş Sarafov'a gittim ve o da 35 lirayı verdi. Tatarçev, Hacimişevililere gitti ve onların iki şirketinden 100 lira aldı. Genel olarak bizi iyi karşılıyordular, [çünkü] işlerimizin ciddi olduğu hakkında artık epeyce kanıtlara sahiptiler. Kısa bir zaman öncesinde de [Bulgaristan] Prensliği'nden bir hareket meydana gelmişti, yani Sarafov'un Menlik'e ilişkin tehlike bir faaliyeti ve sair. Bu ayaklanma davayı güçlü bir şekilde dürttü, Makedonyalılarda umutları yeşertti ve devamıza da daha ciddi bakmaya başladılar. Bu olay halk arasında gayemizi popülerize etti, toplumun işlerimizin Bulgaristan ile bağlantılı olduğunu düşünmesine sebep oldu, aynı zamanda bizi de teşvik etti. [...] Para toplanması geleneğe dönüştü, çevre genişledi. Sistem de değişti. Yavaş yavaş tanınan kişiler ile birlikte yabancılardan da para talebinde bulunmaya başlamışlar. [...]

[...] Öğrencilerin ruhsal hali artık ihtilalciydi. Sınıfta, 1895 yılının birinci yarısında, başlıca 6'ncı sınıfta, öğretmen Dr. Luka Dimitrov'un dersinde Natzev isminde (Florina bölgesinden) bir öğrenci ayağa kalkar ve gür bir sesle beyan eder: "*Muallim Efendi, size tüm sınıf adına taşçıklarınızı (maden bilgisi dersi veriyordu) alıp çıkarsanız ki onlarla ne isterseniz yapabilirsiniz, daha iyi olacağını söyleme görevini üstlendim. Şimdi taşçıklar ile meşgul olma zamanı değil. Şimdi ihtilal zamanı!*" Öğrenciler umumiyetle "dava" ile ilgilenen herkese sempatiyle yaklaşıyorlardı. Öğrenciler bundan dolayı bana da iyi bakıyorlardı. Coğrafya dersini veriyordum. Derste hevese kapılıyordum ve öğrencileri de heveslendiriyordum. Mesela "idare" konulu derslerde- ki bu bağlamda 4 ders yapılıyordu- ben elbette üçünü Türk idaresi hakkında yapıyordum. Öğrenciler adeta [söylediğim şeyleri] yutuyordular. Sekiz ders saati boyunca zanaat, ticaret ve tarım dersinde sadece Türkiye'deki şartlar hakkında konuşuyordum. Onlara sınıf haritalarını veriyordum, kartların içindeki bilgileri öğrenmelerini istiyordum. Ben ise bunun dışında geniş ayrıntılara giriyordum. Bu da öğrencileri şiddetli bir şekilde kışkırtıyordu. Öğrencilerin arasında sadece ihtilal mevzusu ile ilgilenen cemiyet vardı ve aldığımız karara göre [bu cemiyetten olan öğrencilerden] 4'ncü sınıf yukarısında olanları [örgüte] kabul ediyorduk. Öğrenci cemiyeti Dameta'nın himayesi altındaydı. El-

bette öğrenciler, [cemiyeti] yönetiyordular. Dame, artık partizanlıktan tamamen kurtulmuştu.

[...] Eksarhla ilgili bir olayı anlatayım. [...] Bu dönemde Eksarhlığın kaldırılması⁴⁰⁴ hakkında birtakım mesele, zannettiğime ka-

404 Patrikhane 16 Eylül 1872 tarihinde Bulgar Eksarhlığını heretizmle suçlayarak şizmatik ilan etmiştir. (T. Burmov, *Bulgaro-Gritskata Tsirkovna Rasprya*, Sofya 1902, s. 584-586) Patrikhane ile Eksarhlık arasındaki ayrılık, Rusya'nın doğu politikasının temel prensiplerini uygulamada birtakım sıkıntılar yaratmıştır. Rusya'nın politikası Patrikhane öncülüğünde Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Ortodoksların hamiliğini ve inançlarının koruculuğunu sürdürmek üzerinedir. Diğer bir deyişle, şizmatiklik Rusya'yı bir ikileme sokmuştur; ya Yunan dünyasıyla dostluğu sürdürüp Slavlılığı bertaraf edecek (özellikle Bulgarları) ya da Slavları destekleyerek Patrikhane ile köklü dostluğu yok edecek. Böyle bir ikilem Rusya'nın Balkanlarda daha geniş kapsamdaki hedef ve planlarına uymamıştır. (Z. Markova, *Bilgarskata Ekzarhiya 1870-1879*, BAN, Sofya 1989, s. 267-268). Bundan dolayı şizmatik ilanının hemen ardından Rusya, Patrikhane ile Eksarhlığı uzlaştırmak amacıyla birtakım faaliyetlere girişmiştir. Takip eden yıllarda şizmatiklik meselesi uluslararası konjonktürün nabzına göre zaman zaman gündeme gelmiştir.

Görçe Petrov'un bahsettiği mesele, Patrikhane ile Bulgar Eksarhlığı arasındaki şizmatiklik meselesini çözmek için 1896 yılındaki Rus girişimidir. 1895 yılının ortalarında itibaren Bulgaristan Prensiği ile Rusya arasında kesilmiş diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilmeye başlamıştır. Bulgaristan'ın "kurtarıcıları" ile uzlaşma çalışması diplomatik sahada meyvelerini vermiştir. 1 Mart 1896 tarihinde Sultan II. Abdülhamid Ferdinand'ı Bulgar Prensi olarak tanımıştır. (BOA, A. DVNSNMH. d. 14/99, BOA, A. DVNSNMH. d. 14/100) Bulgar prensinin statüsünün onaylanması, gündeme Bulgar Eksarhlığı'nın şizmatiklik durumunun çözülmesini de getirmiştir. Hem Rus Kilisesi hem de Rus diplomasisi bu meseleye olumlu bakmaya başlamıştır. Bulgaristan Başbakanı (Konstantin Stoilov) da şizmatikliği ortadan kaldırmak istemiştir. Fakat Prens Ferdinand ve beraberindekilerin Mart 1896'nın ortalarında İstanbul'da kaldıkları süre boyunca Eksarhlığın Osmanlı başkentinden muhtemel taşınması yoluyla şizmatikliğin ortadan kaldırılacağı hakkında özel görüşmeler yapılmamıştır. Buna rağmen, şizmatikliğin kaldırılmasıyla alakalı medyada ve diplomatik çevrede ilgi büyük olmuştur. Şizmatikliğin kaldırılması meselesi etrafında yayılan gürültü, Makedonya ve Edirne-Trakya'daki Bulgarları ister istemez tedirgin etmiştir. Beyannameler, dilekçeler, protestolar ile Eksarhlık desteklenmiş ve Eksarhlığın İstanbul'da kalması istenmiştir. Görçe Petrov'un anılarında da görülebileceği gibi, İç Örgüt Eksarhlığı savunmak için Bulgarlar tarafından yapılan faaliyetlere aktif olarak katılmıştır.

Şizmatiklik meselesinin halledilmesiyle alakalı sorunlar yalnızca Rusya'nın Dersaadet sefiri Nelidov ile görüşülmüştür. Nelidov'a göre, şizmatiklik şu şekilde halledilmeliydi; Eksarhlık Sofya'ya taşınmalı ve gücü yalnızca Bulgaristan ile sınırlı olmalı. Eksarhlık İstanbul'daki Sinod Meclisi'ne katılmalı ve Bulgarların çoğunluk oluşturduğu yerlerden metropolit adayı Eksarhlık tarafından gösterilmeli fakat atama Patrikhane tarafından yapılmalı. Prens Ferdinand ve beraberindeki heyet, Rus sefirinin söylediklerini reddetmiştir. Böylece şizmatikliği kaldırma fikri gündemden düşmüştür. Bu meselenin çözülmen-

dar Rusya tarafından gündeme getirilmişti. Eksarhlıkta nümayiş, beyannameler ve sair olarak yerel halktan bir destek ihtiyacı hissedilmişti. Eksarhlığın adamları umutsuzluğa kapılmışlardı. Tüm [ruhani] belediyeler imzalanmış ve mühürlenmiş gerekli nümayiş desteğini alacakları hakkında şüpheliydiler ki bu nümayişler ile halk, Eksarhlığa güvenini ifade etmeli ve hükümetten de Eksarhı koruması, halkı da Eksarhlıktan mahrum etmemesi hususunda talepte bulunmalıydı. Biz hangi sorunun Eksarhı bu kadar ürküttüğünü bilmiyorduk, fakat bu soruna da ilgisiz olmadığımızı gösterdik. Lazarov ile birlikte bize daha yakın olan [Eksarhlığın] eğitim şubesinin⁴⁰⁵ sekreteri Tanev (Kınçov daha fazla bizim muhalifimiz olarak hesap ediliyordu) bizimle, yani Merkez Komitesi ile irtibata geçti ve bizim de Eksarhı desteklememiz çağrısında bulundu. Hiçbir mukavemet göstermeksizin bu teklifi kabul ettik. Taşradaki arkadaşlarımıza çağrıda bulunduk ve Eksarhlık dilekçe yağmuruna tutuldu. Bu dilekçelerin bazıları çok orijinal ve içtendi. Biz bunu gönülden yapıyorduk. Çünkü Eksarhlığın kurum olarak İstanbul'da varlığını sürdürmesi gerektiğine inanıyorduk ve [geçmişte] onun için mücadele etmişsek bu mücadeleyi Eksarhlığın işlerinin bizim gayemiz bağlamında olduğu için yaptık.

Pazar okulları, davanın başlangıcının ilk zamanlarında gençlerin arasında daha zeki olanlarının gruplaşması ve teşvik edilmesi için propaganda aracı olarak kullanıldı. Gençlerin inisiyatifi ve davanın

mesi için daha 50 yılın geçmesi gerekecektir. (22 Şubat 1945). (P. Popov, "Opit za Vdigane na Shizmata prez 1896 g.", *Vekove*, No: 1, 1983, s. 26-36)

- 405 1883'te, Bulgar Eksarhlığı'nın eğitim faaliyetlerinin merkezi idaresinin başlangıcı "okul vesayeti"nin kurulmasıyla olmuştur. Vesayetlik, Eksarhlığın yönetimi altında olmalı, Makedonya'daki okullar için para temin etmeli, dağıtmalı ve kontrol etmelidir. 1886 yılında vesayetlik, Eksarhlığın "okul şubesi" halini almıştır. Eksarh, okul çalışmaları üzerindeki baş kontrol yetkisini elde etmiş ve Babiâli nezdinde Bulgarların eğitiminden sorumlu kişi de kendisidir. Okul müfettişlerinin atanması ve liselerin, sınıf okullarının ve yurtlarının, öğretmenlerin görevlerini ayrıntılı olarak düzenleyen öğretim yılının nizamı ve disiplinini ilgilendiren nizamnamelerinin yazılması ile eğitim, merkezi bir hal almıştır. (R. Lelova, "Prosvetnata Deynost na Bılgarskite Tsirkovni Obştini v Makedoniya (1878-1903)", *Prosveta i Promyana: Sbornik v Çest na Çl. Kor. St. N. S. I St. D. İst.N. Rumyana Radkova i Po Sluçay 150-Godişninata na Bolgradskata Gimnaziya*, BAN, Sofya 2010, s. 324; M. Mihov, "Bılgarskata Eksarhiya v Makedoniya (1870-1913)", *Makedonski Pregled*, No: 4, 2019, s. 16; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgar Eksarhı Yosif'in Yazışmalarında Makedonya'daki Bulgar Okulları", *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar* (Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına), Derin Yayınları, İstanbul 2015, s. 148-150)

ilk işçilerinin iştiraki ile memlekette tamamen Bulgarların yer aldığı şehirlerin⁴⁰⁶ çoğunda Pazar okulları açıldı. Okullar, piskoposlara sürekli temayül gösteren ve tüm halk kitleleri nezdinde manevi merkez niteliği kazanamayan kurullara yönelik dengeyi sağlamak için toplumsal faktör gibi kullanılıyorlardı.

Tam olarak açıkça değilse de çok defa ayaklanmaya meyilli öğretmenler tarafından [verilen] konferanslar (İştîp'te Dame Gruev açıkça isyancı konferansları da vermiş), [oluşturulan] kütüphaneler, okumak için [temin edilen] kitaplar, bunlar Pazar okullarının üç vazifesidir. Gençlerin bir araya getirilmesi ve [ruh hallerinin] sağlamaştırılması bu okulların ana göreviydi. Bu konuda da Eksarhlığın adamları ile keskin çarpışmamız oldu. Kınçov, Naumov ve arkadaşlarının [aklına] Selanik'te bir okuma evi ile birlikte Makedonya'daki tüm okuma evlerinden bir örgüt oluşturma hususunda kurnaz bir fikir gelmiş. En büyük öğretmen ve şehirli güçler onlara meyilli olduğundan dolayı Selanik Pazar okulunu kontrol edebileceğine inanarak okulu merkez okul yapmayı düşünüyorlarmış. Böylece Merkez Komitesi'nin otoritesini zayıflatmayı, aynı zamanda ise kendi otoritesini arttırmayı ve gençleri de yanlarına çekmeyi hesaplıyorlarmış. Dar bir parti çevresinde, daha önceden gözden geçirilen bu planı Naumov, daha sonra Selanik'teki tüm ilk ve daha üstü sınıf öğretmenlerden oluşan birliğe takdim etti. [Naumov] umumi öğretmen toplantısı tertip etti ve bu mevzuyu sundu. Çoğunluk tarafından kabul edildi. Ben [işlerin] nereye gittiğini fark ettim ve ısrarımdan dolayı Selanik'te Pazar okulunun kurulma fikri merkez niteliği dile getirilmeyerek kabul edildi. Benin gerekçem, ilk olarak Selanik'te Pazar okulu kurulması gerektiği ve merkez bir okula dönüşüp dönüşmeyeceğinin daha sonra karara bağlanabileceği hakkında idi. Onlar benim [emelimi] anlayamadılar ve karar bu doğrultuda alındı. Kurul, Pazar okulu kurmak için 30-40 daha uyanık şehirliyi çağırdı. Daha fazla kendi partizanlarını toplayabilmeleri için önlemler almışlardı. Bizim tarafımızdan yapılmış olan bir propagandadan dolayı toplantı daha büyük oldu ve sadece davet edilenler değil de tümünün bu toplantıya kabul edilmesi icap etti. Pazar okulu kuruldu ve başkan Tatarçev oldu. Ben ise sekreter oldum. Pazar okulu kurulsun diye girişimde bulunan kişiler he-

406 Bulgar kültür ortamında ve Bulgar dilinde gradove kelimesi şehir ve kasaba ayrımını net olarak ortaya koymamaktadır. Bu ayrım küçük ve büyük sıfatı ile "cık/cık" ekleriyle yapılır.

men kurulmuş olan okuldan vazgeçtiler ve [toplantıyı] terk ettiler. Garvanov dengeli hareket ediyordu. O, hem onlarlaydı, fakat bizzat birbirimize bağlı olduğumuz için daha fazla benimleydi. Garvanov ve ben, Pazar okulunun tüzüğünü hazırlamakla görevliydik ve bu okul, yeni ve genç olduğundan dolayı kendi kendini merkez okul olarak beyan etmeme kararı alındı. Pazar okulu bir süre 7-8 konferans vererek hayatta kaldı. Dersleri ise okur yazar olmayan ve az okumuş kişiler yapıyordu. İlkokul öğretmenlerinin çoğu da sırayla ders veriyordu. Pazar okullarının varlığı uzun sürmedi, önem göstermediler ve böylece kayboldular. Sermayeleri komitelerin kasalarına alındı.

Benim ana vazifem konusuna, yani hususi aracılık görevime dönelim. Selanik'e geldiğimde Sarafov, Samarciev, Naumov gibi muhalif taraftan olan kişilerce iyi bir şekilde karşılandım. Uzun süren konuşmalarda görüşlerini sundular, arzularını da uzun uzadıya anlattılar. Tüm söylenenlerden Merkez Komitesi'ni iki gruba bölme istekleri olduğu sonucuna vardım. Onlar benimle açıkça konuşuyorlardı. Sarafov da hep, kançılıryasında bile, Merkez Komitesi'nin ikiye bölünmesi, iki taraf olarak ara bulmaları yönünde konuştu. Fakat görülüyordu ki işleri ele geçirmek ve Selanik'te bazı hoşlanmadıkları kişileri uzaklaştırmak onların gizli arzusuydu. Koluşev, Garvanov ve ben sağlam bir arkadaş takımı oluşturmuştuk. Ben, onları örgüt konusunda ikna etmek ve daha sonra iştirak ettirmek maksadıyla Garvanov ve Koluşev ile bile arkadaşlık yapıyordum. Hatta bunun için onlara usulen teklifte bulundum, fakat onlar kabul etmediler. Garvanov bana, kendileri için artık geç olduğunu ve sıradan kişiler olamayacaklarını söyledi. Garvanov iki gruba da yakın duran bir kişi gibi bilinirdi ki, biz de onula sırlarımızı paylaşıyorduk. Koluşev yeniydi ve hangi gruba katılacağı hakkında henüz bir şey söylememişti. Uzaklaştırmak istedikleri kişiler arasında Dame Gruev de olacaktı.

Bu insanların dava hakkında ciddi düşünmediklerini, aynı zamanda da dava için uygun kişiler olmadıklarına emin oldum. Bu meseleyi Merkez Komitesi'ne arz ettim ve Merkez Komitesi'ndeki arkadaşlardan görüş istedim. Hepsi aracılığın olmasını kabul ettiler ve uzlaşmaya girmemiz için razıydılar. Çünkü mesele, günün meselesiydi ve biz de birtakım sonuca varılması hususunda ciddi istek vardı. Birkaç görüşme şeklinde müzakereler yapıldı. Onları yumuşatmaya çalıştım, ama başaramadım. Daha fazla Sarafov, Samarciev,

Naumov ve Ganev⁴⁰⁷ ile konuştum. En sonunda, Merkez Komite-si'ndeki arkadaşların kararı doğrultusunda onların ve adamlarının arasında farklı muamele yapılmadan, örgüte genel sebeplerden do-layı kabul edilecekleri hakkında açık ve net son bir teklifte bulun-dum. Dame, ben, Pere Toşev bunu gönülden istiyorduk, böylece bu meseleden kurtulacaktık. Tatarçev ve Hacinikolov biraz daha kur-nazlık yapıyordular, yani onlarda partizanlık kavgalarından izler henüz kaybolmamıştı. Her şeye rağmen biz de bu kişilerin hemen öyle Merkez Komitesi'ne doğruca girmelerine izin veremezdik. Ap-tallık yaparak onlar [bu teklifi] reddettiler. Çünkü genel sebepten dolayı katılsalar idi kısa bir süre sonra şüphesiz komiteye girecek-lerdi. Sarafov gibi bir adam istediği takdirde girebilirdi. Fakat gö-rüldüğü üzere onlar bunu istemiyorlarmış. Onlar yemin etmeden, resmi prosedürü uygulamadan katılmayı arzu ederlarmış. Kimse yemin etmeye gelmedi ve ilişkilerimiz tekrar eskisi gibi sürdü. Ama fark şudur ki, muhaliflerimiz de bize daha büyük saygı ile davran-maya başladılar, davanın da [ağırlığı] artmıştı. Benim üzerimden elde edemediklerini Pereta üzerinden başarmayı ümit ediyordular. Pere, 1896 yılının tatilinde geldi ve bizim rızamızla o da bu rolü üst-lendi. Fakat Pere de sadece keskin bir şekilde ayrılma ve küfür etme farkı ile onlarla aynı başarısız sonuca vardı. Bundan sonra yönetimi böyle bir yolla ele geçirmeye dair tüm ümitlerini kaybettiler. Başka bir yol aramalıydılar. "Davayı" tamamıyla kabul etmemek artık geç ve mümkün değildi. Bundan dolayı onlar başka bir yol izlemeye mecbur kaldılar; sadece ılımlılık iddiası farkını dile getirerek bizim fikirlerimizin güya aynısını yaymaya çalıştılar. Onların propaganda faaliyetlerindeki belirli ifadeleri şunlardı: *"Bulgaristan bizi kurtara-cak. Her şeyi Bulgaristan'dan beklemeliyiz, biz sadece hazırlık yapmalıyız. Tüfek satın alınmasın ve ithal edilmesin. Çünkü lazım olduğunda Bul-garistan bu tüfekleri verecektir. İhtilalciliğin tezahürü hareketlerde değil de manevi hazırlıklarda gerçekleşmelidir."* Bu ifadeler daha sonra, yani 1898 yılında kurdukları "İhtilalci Cemiyet" in [fikri] temeli idi.

1896 yılının bahsedilen tatilinde Pere, Selanik'te müzakere ya-parken ben geçici bir görev bağlamında Sofya'ya gelmişim. Bura-da da bana yönelik Yüksek Komite vasıtasıyla daha önce Pereta'ya yaptıkları gibi aynı yönde ve benzer teşebbüste bulundular, fakat başaramadılar.

407 Burada kastedilen Hristo Ganov'dur.

Onlar bundan sonra Selanik ve İstanbul'da buna benzer girişimlere son verdiler ve açıkça ve düşmanca örgütü çökertmek için propagandaya yanaştılar. Kınçov, müfettiş olarak sistematik bir şekilde bizimle hemfikir olan öğretmenlere zulmediyor ve onların yerine sadece [örgütümüzle] "bağlantılı olmayan" öğretmenleri alıyordu. Bu yönde eğitim okulunun (yani Selanik'teki eğitim kursu) eski müdürü olan Naumov, öğretmenlerin arasında da aktif bir şekilde çalışıyordu. Eksarhlık tüm gücü ile bu karşı propagandaya hizmet ediyordu. Bununla birlikte örgüte karşı tavır takınılması için prenslikte, Yüksek Komite ve Bulgar Hükümeti önünde örgüte yönelik entrikalar başlatıldı. Bu akım "Cemiyet", yani "İhtilalci Cemiyet"i'nin kurulmasıyla kesin olarak şekillendi.

Bu, Eksarhlığın adamlarının memlekette otoriteyi ele geçirmek için (ki bu otoriteyi kaybediyorlardı) son teşebbüsü idi. Kınçov, Eksarh ve Selcobaliev⁴⁰⁸ ile birlikte böyle bir cemiyetin kurulması fikrini vermişler. Onlar Garvanov'u adamlarımıza karşı koymasını için uygun görmüşler. Garvanov, tüm Eksarhlık partizanlarının arasında ihtilal işlerine verilmesi konusunda en meyilli kişi olduğundan dolayı daha erken Merkez Komitesi üyesi olması için davet edilmiş olsaydı muhakkak bizim saflarımızda yer alabilirdi. Başlıca Garvanov'u kazanmak için "İhtilalci Cemiyet"i güya ihtilal temeli üzerine konumlandırmaya razı oldular. Böylece [iki yapının] hedef benzerliğini [kullanarak] Merkez Komitesi'nin pozisyonlarını daha kolay ele geçirebilirlerdi. "İhtilalci Cemiyet" in başka bir fikri yoktu. Umutları ise Bulgaristan'daydı. Bundan dolayı cemiyetin merkezi Selanik'teki Koluşev'in sekreter olduğu temsilcilikti.⁴⁰⁹

O dönemde Merkez Komitesi tarafından Bulgaristan üzerinden örgüte tüfek gönderilmişti ki 250 civarındaki tüfek Gevgili bölgesindeki Tuşi köyüne ulaşmıştı. Köylüler bunu Koluşev'den gizlememişler. Koluşev, köylüleri tüfeklerin güya Bulgaristan tarafından Merkez Komitesi'ne değil de köyüne gönderildi diye kandırmış. Köylüler aralarında anlaşincaya kadar çarpışma kopa-

408 Selcobaliev. Bulgar Eksarhlığı'nda memurdur.

409 Bulgaristan Prensliği, Makedonya ve Edirne-Trakya'da ilk temsilciliğini 1896 yılında Edirne'de açmıştır. Takip eden iki yılda Dedeoğlu, Manastır, Üsküp, Selanik (1897), İstanbul ve Serez'de (1898) açılmıştır. Prensliğin vasal durumundan kaynaklı temsilcilik "Bulgar Ticari Temsilciliği" adını taşımaktadır. Temsilciler, doğrudan bağlı oldukları hariciyeye bilgi toplamak ve bunu sistematik hale getirmekle görevlidir. Bu bilgilerin, Bulgar hükümetlerinin Makedonya Sorunu'na ilişkin politikasına ciddi bir etkisi olmuştur.

caktı. Böyle ahlaki veya gayri ahlaki tüm vasıtalar ile propaganda yapıyordu.

Dame bir sene, yani 1895 yılından evvel Sofya'ya gelmişti. Merkez Komitesi tarafından Belçika'ya, orada bulunan öğrencilerden dinamitle mücadelenin nasıl yapıldığını öğrenmek için gönderilmişti. Dönüşte Sofya'ya uğramış. General Nikolaev'in liderliğindeki Yüksek Komite ile görüşmüş. Dame generalin yanına gitmiş ve ona nezaketsizce ve gayet lakayt bir şekilde sormuş: *"Ee, general efendi, sizin işleriniz ne durumda?"* Bu soru nezaketsiz ve ince bir ironi ile sorulduğundan generalin üzerinde kötü bir etki yaratmış ve o tarihten itibaren general bu *"terbiyesizi"*, yani Gruev'i, ismi zikredildiğinde sakın bir şekilde karşılayamıyordu. Gruev burada komitenin tüm üyeleriyle görüşmesinin yanında Tüfekçiyev ve İvanovi Kardeşler ile de görüşmüş. Yüksek Komite Gruev'den, Dame de komiteden hoşnut kalmamış, yani anlaşılamamışlar. Biz hevesli, onlar, Yüksek Komite yanlıları ise başka bir ruh halindeydiler. Bundan dolayı da anlaşılamamışlar.

Delçev de iki kez Yüksek Komite ile görüşmeye gelmiş ve Dame-ta'ya nazaran komite üyeleriyle daha kötü bir şekilde ayrılmış. Bu görüşmelerde bizim ve onların arasında bir mesele askıda kaldı ki bu mesele aynı ölçekte ilgimizi çekiyordu. İştîp bölgesi artık Bulgaristan'a kapı açmıştı, malzemeler satın alınıyordu. Delçev idaresindeki adamlar ile bağlantı kuruluyordu. Şebekemiz de yeterli derecede genişlemişti. Vazifemiz ağırlaşmıştı. Destek ve güçlenmek için artık yüzümüzü dışarıya da çevirdik. Ne yapacağımız hakkında artık düşünmeye başlamıştık. Çünkü çok ileri gitmiştik. 1895 yılındaki ayaklanma gözlerimizi Bulgaristan'a doğru yöneltti. 1895'teki ayaklanmaya katılmış olan Lukov isminde bir subay, Makedonya'ya gelmişti. Bize Bulgaristan'daki Yüksek Komite'nin durumu hakkında bilgiler vermişti. Ayrıca burada [Makedonya'da] Yüksek Komite'nin başka temeller üzerine tertipleneceğine ilişkin birtakım hususlar olduğunu dile getirmişti. Fakat biz, bu işin durumunu anlayabilecek seviyede değildik, ancak sadece merak ediyorduk. Öyle oldu ki, Selanik'e (Rus pasaportuyla) Boris Sarafov da geldi. Aynaroz'da birtakım gömülmüş paralar konusuna ilgi gösteriyordu (onu bir maceracı yalanlamıştı), ki bizden Aynaroz'a gidebilmek için yardım istiyordu. İş ayyuka çıktı (gitti ve döndü). Boris'ten de yine buradaki Yüksek Komite ile ilgili meseleler hakkında teferruatlı bilgiler aldık. O zaman İvanovi Kardeşler ve aralarında Bozukov

ve B. Sarafov'un da bulunduğu subaylar ile Tüfekçiyev, Yüksek Komite'den ayrılan ilk kişiler oldular ve hükümet kanadından, yani Harbiye Bakanı Raço Petrov tarafından desteklenen kendi komitelerini kurmuşlardı. Farklı yollardan subaylar bize Merkez Komitesi'nin emrinde bulunacaklarına dair mesajlar gönderdiler. Özellikle de ihtiyacı hissedilen silah ile bizi teşvik etmeye çalışıyorlardı. İştih bölgesinde Delçev işleri öyle yoğun bir şekilde yürütmeye başlamıştı ki, insanlar ayaklanma arifesinde olduklarını düşünmeye başlamışlar. Bundan dolayı daha çok "tüfeklerimiz nerede?" ve "bize tüfek veriniz!" gibi sözler duyuluyordu. Bulgaristan'da işler ile ilgili net bir fikrimiz olmamasına rağmen biz ne de olsa subaylara sempati ile bakıyorduk. Çünkü bir yandan doğaları gereği bize daha yakındılar. Diğer taraftan da işimize daha uygun olacaklarını düşündüğümüzden onları daha yararlı görüyorduk. Ben, Dame ve Delçev bu düşüncelere tabi idik. Özellikle subayların dâhil edilmesinde yarar gören kişi Delçev idi. Şeklen Yüksek Komite'den Merkez Komitesi'ne artık birlikte çalışma teklifi gelmişti.⁴¹⁰

410 VMORO ile Bulgaristan Prensliği'ndeki göçmen örgütler (başta VMOK) arasındaki ilişkiler meselesi, Bulgar milliyetçiliğinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu ilişkiler daha çok "Yüksekçilik (Virhovizm)" ve "Merkezcilik (Tsentralizm)" olarak bilinir. Adlarını Bulgaristan'daki Makedonya Edirne-Trakya Örgütü'nün Yüksek Komitesi ile Makedonya'daki VMORO'nun Merkez Komitesi'nden almaktadırlar. (Sv. Eldirov, "Korespondentsiyata Mejdu General İvan Tsonçev i Kapitan Aleksandır Protogerov za Makedono-Odrinskoto Revolyutsionno Dvijenie (Oktomvri 1901-Yuli 1903 g.)", *İzvestiya na İnstituta za Voenna İstoriya kım Generalniya Ştab*, Tom 52, 1991, s. 120)

İncelenen dönemde söz konusu ilişkiler karmaşık bir evreden geçmektedir. Sofya'daki Makedonya Komitesi faaliyetlerinin daha başlarında, hem askerî hem de diplomatik sorunları çözüme kavuşturma hakkına sahip olan Makedonya hareketinin lideri olduğu iddiasındadır. (Sv. Eldirov, *Kım Predistoriya-ta...*, s. 67-68) Buna karşılık Merkez Komitesi, Yüksek Komite'nin bu liderlik heyecanını hızlıca bastırmıştır. İlişkilerin ne durumda olduğunun görülmesi amacıyla 1896 yılında iki örgüt arasında doğrudan temaslar kurulmuş, karşılıklı yazışmalar yapılmıştır. (Dr. Hristo Tatarçev, *Makedonskiyat Vipros...*, s. 116-117; *Knjajestvo Bilgariya i...*, s. 81) Fakat sonuçlar çok da umut verici değildir. Ancak VMORO, Yüksek Komite ile olan bağlantısını tamamen koparmamıştır. Çünkü Merkez Komitesi "anlaşma umudunu henüz kaybetmemiştir" (Dr. Hristo Tatarçev, *Spomeni, Dokumenti...*, s. 81-82) 1899'a kadar iki örgüt arasındaki ilişkiler şeklidir. Bazen yakın, bazen uzak, hatta bazı zamanlar düşmancadır. Bu dönemde Merkez Komitesi, Yüksek Komite'den hiçbir şekilde maddi bir yardım almamıştır. (Dr. Hristo Tatarçev, *Makedonskiyat Vipros...*, s. 29; G. Belev, "General-Voyvoda (Biyografiçni Belejki i Spomeni)", *İlyustratsiya İlinden*, God. 7, Kniga 6 (66), April 1935, s. 4) İlişkilerin düzene konması ile alakalı iki örgüt arasındaki temaslarda, Makedonya hareketinin liderliği hu-

susunda bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmazlık, gelecekte VMOK ile VMORO arasındaki çatışmanın "sıcak hattı" olacaktır.

1899 baharından 1901 kışına kadar VMORO ile VMOK arasında yaşanan ilişkilerde bazı yeni özellikler ortaya çıkmıştır. İki örgüt, mevcut tüzükleriyle uyumlu olmayan, diğerinin üzerinde kontrolünü sağlayacak yeni planlar uygulamaya başlamıştır. Temel parametrelerinden bazıları birbirini dışladığından, rekabet ettikleri tarafı manipüle etmek için kasıtlı olarak bunları açıkça ifade etmezler. Mukayese edildiğinde başka bir değişiklik de göze çarpıyor; Yüksek Komite'nin eski üyeleri Makedonya hareketinde Merkez Komitesi'ne yönelik liderlik iddialarını şeklen dile getirirken, 1899 yazında Boris Sarafov başkanlığında seçilen yeni yönetim, VMORO'nun yapısı üzerinde kademeli olarak fiili kontrol uygulamayı düşünmüştür. (Dr. Hristo Tatarçev, *Makedonskiyat Vipros...*, s. 30) Ocak 1901'in sonunda, VMORO'nun Merkez Komitesi'nin üyelerinin tutuklanması da bu fiili kontrolü uygulamaya olanak yaratmıştır. (G. Belev, *a.g.m.*, s. 5) Yüksek Komite'ye destek veren subayların arasındaki çatışma ve Sarafov Komitesi'nin tutuklanmasına sebep olan iç ve dış siyasî durumdaki değişiklikler, bu komitenin emelleri hayata geçirmesine imkân vermemiştir.

1901'in ortalarından itibaren, Bulgaristan Prensliği'ndeki Makedonya Edirne-Trakya Örgütü, farklı çıkar ve etkilerin çatışma sahasına dönüşmüştür. Makedonya Edirne-Trakya Örgütü'nün 9'ncu Olağan Kongresi'nde (29 Temmuz-5 Ağustos 1901), liderlik tamamıyla General Tsonçev'in grubu tarafından ele alınmıştır. Komitede ve örgütte ana figür, Harbiye Bakanlığı ile hemfikir bir şekilde faaliyet yürüten ve Ferdinand'ın telkinlerine kulak veren General Tsonçev olmuştur. (Sv. Eldirov, *Korespondentsiyata...*, s. 119) Tsonçev, sistemli ve sabırlı bir şekilde VMORO'nun yapısına "entegre" olmaya ve yavaş yavaş ele geçirmeye ve hakim olmaya başlayacaktır. (Ts. Bilyarski, "Otnoşeniyata na Vitresnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya s Virhovniya Makedono-Odrinski Komitet do 1902 g.", *İzvestiya na Dirjavnite Arhivi*, Kn. 59, 1990, s. 238-240; K. Pandev, *a.g.e.*, s. 277) Elbette, Tsonçev, VMORO'yu ve onun Bulgaristan Prensliği'ndeki destekçilerinin gözünü boyayabilmek amacıyla birtakım tavizler de vermiştir. (Ts. Bilyarski, *Otnoşeniyata...*, s. 239-240) Bu durum, iki örgüt arasındaki anlaşmazlığın çıktığı 8 Aralık 1901 tarihine kadar bu şekilde sürmüş ve bu tarihte de iki örgüt arası bozulmuştur. (*Preobrajenskoto Vistanie, Statii i Dokumenti*, Oteçestven Front, Sofya 1955, s. 195). Durumdan istifade ederek General Tsonçev, amacını gerçekleştirmeye yani "mümkün olan en kısa sürede bir ayaklanma meydana getirmeye" çalışmıştır. (Dr. Hristo Tatarçev, *Makedonskiyat Vipros...*, s. 31) 1901'in sonbaharında, Yüksek Komite tarafından organize edilen ilk çeteler, Makedonya'ya geçmeye başlamış ve Şubat 1902'den itibaren de bu çetelerin sayısı artmıştır. (K. Pandev, *a.g.e.*, s. 281; Ts. Bilyarski, *Otnoşeniyata...*, s. 245) VMORO ise 5 Mart 1902'de Yüksek Komite'ye savaş ilan etmiştir. (*Dokumenti i Materiali za İstoriya na Bılgarskiya Narod*, BAN, Sofya 1969, s. 287-288) Makedonya'ya geçen çeteler, VMORO'ya ve onun liderlerine karşı propaganda yapmaya başlamışlardır. (K. Pandev, *a.g.e.*, s. 281) Halka da Bulgaristan ve Rusya tarafından destek göreceklere dair güvenceler vermişlerdir. (*İstoriya na Bılgariya*, Tom 7, Sofya 1991, s. 469) VMORO, çetelerin bu girişimlerine ilk başlarda karşı propaganda ile cevap vermiştir. (K. Pandev, *a.g.e.*, s. 284) Kısa bir süre sonra, her iki tarafın da kayıplar verdiği silahlı çatışma-

Ben henüz Selanik'teydim. Bu teklifi görüştük. Teklifte Yüksek Komite'nin kendini kurtuluş davasının başı ve önderi olarak nitelendirmesi (tüzüğe göre) ve içeride [Makedonya'da] faaliyetlere ilişkin genel talimat hakkını muhafaza etmesi dikkatimizi çekmişti

lar yaşanmıştır. (*İstoriya na Bulgariya*, Tom 7, Sofya 1991, s. 469) 1902 yazında, Yüksek Komite artık açıkça Makedonya hareketinin başında “güçlü bir irade” ile durduğunu ifade etmiştir. (Ts. Bilyarski, *Otnoşeniyata...*, s. 277) Bu, Bulgaristan Prensliği'ndeki Makedonya Edirne-Trakya Örgütü'nün bazı liderleri tarafından kabul görmemiş ve fiilen bölünmeye yol açmıştır. Yani iki Yüksek Komite kurulmuştur. (Sv. Eldirov, *Korespondentsiyata...*, s. 119; Ts. Bilyarski, *Otnoşeniyata...*, s. 236) Makedonya Edirne-Trakya hareketinin iki akımı arasındaki çatışma, Bulgaristan'ın yanı sıra Makedonya ve Edirne-Trakya'da da keskinleşmiş (Sv. Eldirov, *Korespondentsiyata...*, s. 120) ve dönemin bir tanındığına göre mücadele “daha öfkeli, daha acımasız” bir hal almıştır. (G. Belev, *a.g.m.*, s. 8) Bu, Tsonçev'in Yüksek Komitesi'ni, yalnızca Büyük Güçlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde diplomatik baskı yaratmak için değil, aynı zamanda da Makedonya hareketindeki liderlik rolünü yerine getirmek için Osmanlı kuvvetleriyle silahlı bir çatışma tertip etme amacından vazgeçirmemiştir. (R. Paskov, “Gornocumayskoto Vistanie 1902 Godina”, *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 1, 1985, s. 14)

Yukarı Cuma Ayaklanması'nın ne kadar kişisel bir iradenin sonucu olduğu ve ne ölçüde Bulgar makamlarından destek gördüğü, yeterli araştırmaların olmamasından kaynaklı olarak net değildir. Fakat Avrupa diplomasisi Yukarı Cuma Ayaklanması'nın yayılmasını engellemek için harekete geçmiştir. Diplomasinin amacı, Makedonya Sorunu'nun alevlenmemesidir. Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya tarafından topraklarındaki Makedonya komitelerinin yasaklanması için Bulgaristan Prensliği'ndeki resmi makamlara güçlü baskılar yapılmaya başlanmıştır. (K. Pandev, *a.g.e.*, s. 304) Sonuç olarak, 31 Ocak 1903 tarihinde yetkililer, iki Yüksek Komite'yi kapatmışlardır. (Sv. Eldirov, “Virhovisti i Tsentralisti prez 1903 g.”, *90 Godini İlindensko-Preobrajensko Vistanie*, Sofya 1994, s. 44) Yalnızca Yüksek Makedonya Komitesi'nin parçalanma meselesi değil, aynı zamanda da Makedonya hareketindeki liderlik sorunu da böylece kökten çözülmüştür. Bundan sonra Bulgaristan Prensliği'ndeki hiçbir yapının üstünlük iddiasında bulunmak ve diğerinin meşruiyetini tartışmak gibi bir nedeni olmayacaktır. Çünkü iki komite de yasadışı hale getirilmiştir. (Sv. Eldirov, *Virhovisti i...*, s. 45)

VMORO'nun Selanik Kongresi'nin 1903'te bir ayaklanma başlatma kararı, Yüksek Komite ile Merkez Komitesi arasındaki ilişkilerde yeni bir sürecin habercisidir. Yüksek Komite destekçileriyle Merkez Komite taraftarları arasındaki temel tartışmalardan biri olan ayaklanma olsun mu olmasın mı meselesi kendiliğinden çözülmüştür. (Sv. Eldirov, *Virhovisti i...*, s. 45) Uzlaşmak için girişimlerde bulunulmuştur, fakat bir sonuç alınamamıştır. (Sv. Eldirov, *Virhovisti i...*, s. 47) Yüksek Komite destekçileriyle Merkez Komite taraftarları arasındaki mücadele, iki grup arasında derin bir uçurum meydana getirmiştir. 20 Temmuz 1903'te başlayan İlinden-Preobrajeni Ayaklanması, iki grubun bu hal durumunda patlak vermiştir. Bu durum, iki grup arasındaki güç dengesini değiştirecek ve Makedonya hareketinde yeni süreçler başlatacaktır.

(Yüksek Komite'nin tüzüğü de ilave edilmiş olan uzun bir mektuptu). Bunun aksine teşkilatımız, içeride yapılacak olan ihtilal davasının tüm işlerinde özerkliğin korunmasını birincil prensip olarak beyan etmişti. Mektup, kibirliliğiyle dikkatimizi çekti. Çok üstten konuşuluyordu ve hatırladığıma kadar tehditler de eksik değildi. Mektup 1896 yılında yazılmıştı. Sofya'dakiler bizim güçlü bir teşkilat olduğumuzu besbelli hesap etmiyorlarmış. Biz yapılan teklife karşı olduğumuz yönünde karar aldık, fakat müzakereleri kesmedik. Çünkü müzakerelerin tam manasıyla kesilmesinin Makedonya'da bize karşı propaganda aracına dönüşmesini istemiyorduk. Ancak farkına vardık ki, bahsedilen zemin üzerine, yani Yüksek Komite'nin üstünlük hakkına el koymaya çalışmak uzlaşmayı getirmeyecek. 1896 yılının tatilinde, bir görevle Sofya'ya gelmiştim. Yüksek Komite'den bir kaynak, buraya önemli bir iş için Merkez Komitesi'nden bir adam istedi, bilhassa İngiltere'den tüfekler ile ilgili bir İngiliz teklifi için. Merkez Komitesi benim gelmeme karar verdi. Dame gelmek istemiyordu. Çünkü Yüksek Komite ile ilişkileri bozulmuştu. Delçev'in o zaman aramızda bir ehemmiyeti yoktu. Pere ise Manastır'daydı. Böylece benim gelmem gerekiyordu. Aynı zamanda aynı iş için Pere Toşev İstanbul'dan çağırılmış. Kınçov, Pereta'yı bilgilendirmiş, onunla müzakere yürütüyordu.

Sofya'ya ulaştım ve burada Lyapçev ve Rizov ile genel meseleler, General Nikolaev ve Karayovov ile ise tüfekler ile alakalı özel konuları görüştüm. Bana İngiltere'den Yüksek Komite'ye büyük meblağda para ve Makedonya'nın ihtiyaçlarını giderecek kadar tüfek tahsis edileceğine dair teklif olduğunu söylediler ki, bu tüfeklerden 3bin tanesi çoktan vapura yüklenmiş ve vapur bahsedilen silahlardan Makedonya'ya silah yığmanın ilk teşebbüsünü gerçekleştirmek için Akdeniz'de yol almış. Onların istediği, en yakın zamanda Makedonya'da ayaklanmaymış. Yüksek Komite'nin bana yönelik yaptığı bilgilendirme içten değil, gizemli bir şekildeydi. Bana İngiltere'den yollanan ne bir mektup gösterdiler, ne de bu işin gidişatını açıkladılar. [Yüksek Komite'nin] bizden talebi, İngilizlerin gerçekten iş yapmak için ciddi bir ihtilal teşkilatı olduğuna onları inandırmamız için Selanik limanına indirilecek olan 3bin tüfeği kabul etmemizdi. Bundan başka Yüksek Komite'nin içeride gücü olduğunu ispat etmemiz için bizden henüz aynı yazda bir iki nahiyede ayaklanma meydana çıkarmamız isteniyordu. Birinci teklifi, yani tüfeklerin kabul edilmesini memnuniyetle karşıladım.

Hemen Selanik'e yazdım ve Dame, daha büyük bir güven tesis etmek için bir grup köylü ve şehirli ile gölde⁴¹¹ tüfekleri saklamak için yer ayarlamış. Tüfekleri teslim almak, onları karaya ve oradan da sığınağa taşımak için insan ve kayık kiralamış. Selanik'te sevinç büyümüş. 3-4 gün Dame gölde kamış ve papura arasında saklanarak vaktini geçirmiş ve beklerken hasta oluvermiş.

İkinci teklifi, iyi hatırlıyorum, kesin olarak reddettim. Sofya'da Yüksek Komite'nin otoritesini arttırmak için hiçbir zaman daha ciddi faaliyetlere (ki bu faaliyetler de bazı faydalar sağlayabileceği görüşünde olmamıza rağmen) gidilmesine destek vermemizin mümkün olmayacağı da gerekçem idi. Bu fikri temelde o zaman durdum ve daha sonra da mutaassıp bir şekilde bu temel üzerinde duruyorduk. Şimdi de duruyoruz. Karayovov ve General [Nikolaev] ile uzun bir tartışmamız oldu. Bende bu kişilerin fikirlerini bizim gibi geniş tabana yayamadıkları izlenimi oluştu. Yalnızca tüfekleri kabul etmemiz kaldı. Karayovov Varna'ya gitmişti. Orada İstanbul'dan bir kişiyle görüşmüş. Bu kişi yine tüfekler meselesiyle bağlantılı olarak geri dönmüş ve bu mesele bana söylenmiyordu ki, ben hep şaşırıyordum.

İstanbul üzerinden döndüm. Burada, otelde hiç beklenmedik bir şekilde Pereta Toşev ile karşılaştım. O, benim Sofya'ya neden gittiğimi bilmiyormuş, bende onun hangi sebeple İstanbul'a geldiğini bilmiyordum. Kısa bir süre sonra birbirimizi övücü sözler sarf ettik ve hemen aynı kaynaktan davet edildiğimizi anladık. Burada, Sofya'da bana bu sırrı Gruev ile paylaşmayı Karayovov ve General [Nikolaev] (generalin Gruev'e tahammülü yoktu) kesin bir şekilde yasaklamışlardı. İstanbul'da Kınçov da, Pereta'ya bu sırrı bana ve Gruev'e söylemesini yasaklamış. Elbette, bahsettiğim gibi, ben hemen haber verdim ve Gruev tedbirler almıştı. Varna'da Karayovov, bizzat Kınçov ile görüşmüş. İkimiz de bazı gizemli şeylerin kurbanı olduğumuz intibasındaydık. Pere, bu işin bir oyun çıkması halinde bu mesele için onu sorumlu tutacağı hususunda Kınçov'u tehdit ederek yanından ayrılmış. Kınçov, Pereta'ya güya Eksarh'ın da bu işten haberi olduğunu da söylemiş. Hatta sözde yabancı ülkeler ilk olarak Kınçov aracılığıyla Eksarh'tan, daha sonra da Yüksek Komite'den fikir almışlar. Vapur ortaya çıkmadı, tüfek görmedik ve daha sonra biz bu işin belki de bizi denemek için bir yerlerden uydurul-

411 Kuvvetle muhtemel Sarıgöl kastedilmektedir.

duğu kanaatine vardık. O zaman burada, Sofya'da Rizov ve Lyapçev ile görüşmeler yaptım. Dameta ile uzlaşmayı başaramadıklarından sonra onların belirttiğine göre *"zeki ve laf anlar adam"* olduğumdan dolayı ümitlerinin bende olduğu, onların gayeleri uğruna çalışacağım ve yalnızca Yüksek Komite'nin kurtuluş davasının ciddi yöneticisi olabileceğini anlamam hususunda konuştular. Ben sadece onları dinledim ve bilerek hiçbir şey söylemedim. Bundan dolayı da benden hiçbir şey alamadılar. General Nikolaev, Makedonya ahalisinin mücadele yapabilme niteliğine, ihtilal meydana getirebileceğine inanmadığını, halkın kurtuluş hareketi için *"çocuksu"* yapılmış olan ayaklanma planlarımızı kabul etmediğini, hatta öyle işleri istemediğini açıkça bana söyledi. Ona göre, kurtuluş davası için sadece Yüksek Komite gibi otoriteye sahip bir yapı gerekliymiş. O, bir general olarak bu komitenin başında 20-30 bin yedek askeri idare ederek Makedonya'da ayaklanma tertip edecekmiş. Köylüler ile hiçbir şey, ciddi şey yapılamaz. Ona göre içerdeki [Makedonya'daki] iş, Yüksek Komite için Bulgaristan ve yabancı ülkelerin siyasî çevrelerinde korkuluk görevi görecek. Aynı zamanda Yüksek Komite bahsedilen bu işi, Bulgar Hükümeti ve Avrupa diplomasisinin önünde siyasî manevralar için de kullanacak. Kabaca bana General [Nikolaev] böyle bir tablo çizdi. Bir İspanyol general, bir İtalyan general vs. tarafından kendisine gönderilmiş mektuplarla övünüyordu. General ile buna benzer bir görüşmede Delçev sinirlenmiş, tükürmüş ve kaçmış. Dame ironik bir şekilde sadece dinliyor ve hafifçe gülümsüyormuş. Bundan dolayı General [Nikolaev] ve Yosif Kovaçev de Dameta'ya tahammül edemiyorlardı. Yüksek Komite ile ilişkilerimiz hakkında Rizov ve Lyapçev ile görüşmeler yaptım. Onlar tüm inandırıcılıklarını ve üzerimdeki nüfuzlarını kullanarak (özellikle gençliğimde Rizov'a büyük hürmet gösteriyordum) beni Yüksek Komite'nin kurtuluş davasının merkezi olması gerektiğine ikna etmeye çalışıyorlardı. Bulgaristan'da bu komitenin dışında bizim hiç kimseyle işbirliği yapmamız lazımmış ki, bu kurum Bulgar Hükümeti ve Avrupa diplomasisi önünde gereken otoriteye sahip olabilsin. Bizim ciddi bir hareketi tertipleyip, yönetebilme kabiliyetimiz ile ilgili, yani Merkez Komitesi'nin adamlarına yönelik büyük bir güvensizlik mevcuttu. Aksine ben, bize yönelik bu olumsuz düşüncenin doğru olmadığına yürekten inanıyordum. Çünkü en doğru yolu seçtiğimiz konusunda (ki başka türlü de hareket edemezdim) derin, güçlü ve sonsuz bir inanca sahiptim. Onlar başka

türlü bakamıyordular. Çünkü bu onların tahayyüllerinin dışında kalıyordu. Bunda dolayı onlarla her türlü zıtlığın gereksiz olduğu benim için aşikârdı. Ben sadece onların kendi küstah inatçılıkları ve bencillikleriyle bizim inandırıcı kanıtlarımızı çocuklar gibi anlamak istemedikleri fikrine ve [bu doğrultuda] zamanla gerçekleri anlamaya başlayacaklarına ve bu iş ile ilgili benim ve arkadaşlarımın saf çocuklar olmadığımızın farkına varacaklarına inanıyordum.

Böylece de burada, Sofya'da bize karşı, Makedonya siyaseti yapan otorite sahibi Rizov, kendi karakteri ve geleneği oluşmuş General Nikolaev, Kovaçev gibi kişilerin olduğuna ve burada artık herkes tarafından benimsenmiş bir fikir ile (yani sadece Bulgaristan Prensliği'nde bulunan göçmenler kurtuluş davasını yönetebilir) mücadele edeceğimize emin olduk. Ben ve arkadaşlarım bu mücadelede kendi davamızın doğruluğuna ilişkin derin inancımızdan ve sadece çalışmamız gerektiğini ve herkes emin olana, herkesin gerçeği fark etmesine dek beklemekten başka [bir şey] yapabilecek bir durumda değildik. Bundan dolayı ben de içime kapandım, bahsedilen mevzu ile ilgili lüzumsuz müzakere ve tartışmalardan kaçınıyordum. Görüşlerimden taviz vermeyerek susuyordum. Bu da insanlara konuşma fırsatı verdi ve onlar Görçö Petrov'un sadece susup, kurnazlık yaptığına ve Merkez Komitesi ile Yüksek Komite arasındaki her girişime engel olduğuna inandılar.

Yüksek Komite tarafından teşkilatımıza saldırgan bir şekilde müdahale etme yönünde bir girişim vardı. Bana avanslar vererek ve iltifatlar ederek Rizov, Karayovov, Nikolaev, benim ve Pere'nin güvenebilecekleri ciddi kişiler olduğumuzu ve "terbiyesiz" ve hiç güvenmedikleri Dame'nin Selanik'te önemli rol oynadığını bilerek, Dame'nin Selanik'ten uzaklaştırılmasına dair beni ikna etmeye çalışıyorlardı ki, ben ve Pere'den birimiz Selanik, diğerimiz Manastır'da bulunarak sahip oldukları anlayışa göre onlarla çalışalım. Gerçi Sofya'ya gelmeden evvel bir sohbette (ben, Dame, Pere, Delçev) taşra üzerinde ayrılmayı planladık. İş daha iyi icra edebilmek için bir arada kalmamamız gerekiyordu. Dame Serez'e gidecek, ben Selanik'te kalacağım. Pere Manastır'da, Delçev İştıp'te olacaktı. Matov ise Üsküp'e alıştığından, orada duracaktı. Fakat Sofya'dan Selanik'e döndüğümde ve yukarıdaki işleri paylaştığımızda, dayanışma halinde olduğumuzu gösterebilmek için Dame'nin Selanik'te kalması yönünde karar aldık. Aramızı bozmak için girişimlerde bulunacaklarını tahmin ediyorduk.

Sofya'da 1895 yılında subaylar ile görüşmelerim oldu, yani Sarafov, Bozukov, Venedikov, Garufalov ve diğeriyle. Onlar, Yüksek Komite'ye karşıydılar. Onlarla işbirliği yapmamızı ve komitede yükselmeleri için destek vermemizi istiyorlardı. Nikolaev ve etrafındakiler ile yaptığımız görüşmelerden sonra, gizlice Otel Royal'a (şimdi Bulvar) gittiğimde, daha kendimi göstermemiştim. Boris [Sarafov] ve Bozukov ile de bir görüşmem oldu. O tarihte polis müfettişi olan Süvari Yüzbaşı Morfov'un, benimle görüşmek ve Bakan Stoilov'dan bana bir şey iletmeği istediğini bildirdiler. Onunla görüştüğümde Boris [Sarafov] ve Bozukov da benimleydi.

Yüksek Komite aleyhinde bir yığın suçlamadan sonra, bana o büyük sırrı açıkladılar. Güya Yüksek Komite İngiltere'deki bir zenginden, büyük meblağda para almaya başarmış. Fakat hükümet bu işin peşine düşmüş ve öyle yapacakmış ki, bu para Yüksek Komite'ye burada siyaset yapmak, hükümetleri iktidara getirip indirmek ve sair için değil de, bize verecekmiş ki, biz o paralarla dava ile ilgili iş yapabilelim. Boris ve Bozukov hemen nasihatlerde bulundular. *"Alalım bu paraları!"* dediler. Kendilerine ihtiyaç duyulursa da yardımlarını önerdiler. İnsanlar nasıl olursa olsun, fakat bu komiteye para kaynağı bulma imkânı yakaladıysa, ben onların paralarını çapullamaya razı olmayacağım. Çünkü kendi yolu ve kendi usulüne rağmen Makedonya davası için kullanacaklarına emin olduğum cevabını net bir şekilde verdiğimde Morfov da, onlar da [Sarafov ve Bozukov] şaşıverdiler. Morfov tarafından bu teşebbüse bir daha girişilmedi. Subaylarla görüşmemin yanında Yüksek Komite'den ayrılmış olan Tüfekçiyev Efendi ile de görüştüm. O da Yüksek Komite'ye destek vermememiz kanaatindeydi. Tüfekçiyev'den aldığım izlenim iyi değildi. Onu başka türlü tasavvur ediyordum, böyle kendini beğenmiş, yapmacık şekilde değil. Sözde özel cemiyet üyeleri olarak iki üç sosyalist de benimle tanıştılar; Stoyan İvanov (şimdi Lofça'da nahiye müdürü), Stoyan Popov (Roza Popova'nın eşi) vesair.

Tüm bu görüşmeler burada [Sofya'da] aklımı karıştırdı ve beni hayal kırıklığına uğrattı. Ne de olsa kendimi az zaman önce faaliyette bulunmuş olan subaylara daha yakın hissettim ve yola çıkarken görünüşte diğerlerinden daha düşünceli olan Dimitir Venedikov'a kendi adamımızı gönderinceye kadar geçici olarak yardımlarına başvurabilecek miyiz diye sordum.

Görülüyor ki, burada şahit olduğum kargaşalığın etkisinden dolayı bende, hususi işlerimiz için burada kendi adamımızı bulundurma fikri doğdu. Yakında da meşru olarak öğretmen olduğu Razlık'ta kalması mümkün olmayan Delçev, Bulgaristan'a geçti. Ona sınır bölgesinde ihtiyaçlarımızı gidermek, gazete ve kitap göndermek ve bize Makedonya Sorunu ile ilgili buradaki işlerin gidişatı hakkında bilgi vermekle, fakat Bulgaristan'da sadece siyasî işlere değil, komite işlerine de bulaşmaması şartıyla Selanik'ten burada adamımız olarak kalmasını önerdik.

[...] 15-16 kişi, 1896 yılı tatilinde Selanik'te bir kongre yaptık. Selanik'ten 6-8 kişi, Manastır'dan Pere Toşev, Vodina'dan Kiril Pırlicev bu kongrede bulunuyordu. Selanik temsilcileri ben, Tatarçev, Dame, And. Dimitrov, Nikolov idik. O zaman Matov, Delçev, Popparsov ile ilk defa görüştük. Birbirimizi o zaman tanımaya başladık. İşlerimiz daha geniş bir boyut kazanmaya başlamıştı ve hepimiz bu işi daha güçlü organize etme ihtiyacı duyduk. Bu toplantıya kurucu toplantı diyebiliriz. Selanik Örgütü'nün tarihi o zaman başladı. Artık Merkez Komitesi o vakit tanındı. O zamana kadar Merkez Komitesi'nin üyeleri henüz bilinmiyordu. O zamana kadar her bir şey arkadaş kaynaklı oluyordu. Herkes kendi ortamında kendi anlayışına göre çalışıyor ve sadece dostça danışılıyordu.

Arkadaş grubundaki (ne toplantı kurulu, ne başkan ne de tutanaklar vardı) konuşmalar gibi fikir alışverişleri yapıldı, bölgelerin durumu hakkında bilgiler sunuldu. Şunu sadece hatırlıyorum ki sancakların ayırımını orada yaptık. Hatırladığıma kadar sancaklar şunlardı: Birinci Selanik sancağı, ikinci sancak Manastır, fakat Pirlepe şehrinin Merkez Komitesi ile doğrudan irtibat kurma hakkı ile. Başka bir sancak Üsküp sancağı idi. Sonra İştıp sancağı, Ustrumca sancağı ve Cumaya sancağı (Serez değil). Cumaya [sorumlusu] Tane Murcev idi. Merkez Komitesi ile doğrudan irtibat kurma hakkı ile Köprülü ve Tikveş ayrı bir sancak idi. Edirne'yi ayrı bir sancak olarak kabul ettik. Edirne [sorumlusu] Popkotsev, İstanbul [sorumlusu] Dimitır Lyapov idi. Dimitır Lyapov, İstanbul merkez olamıyor ise bari müstakil olmakla birlikte Bulgaristan ve Makedonya arasında bir köprü görevi görmesini istiyordu. Edirne ile İstanbul'un bir sancak oluşturmasına karar verildi. Dame Gruev, Lyapov'dan hoşlanmıyordu ve ona önem vermememiz konusunda ısrar ediyordu. Çünkü verdiğimiz takdirde başımız ağıracakmış.

O zaman ilk defa olarak örgütün idari tertibinin yapılması teşebbüsüne girişildi. Şöyle bir düzen öngörüldü; Merkez Komitesi ile haberleşme sadece sancaklar vasıtasıyla olacak ve o da sancakta atanmadan ve seçilmeden sancaktaki en önde gelen kişi aracılığıyla yapılacaktı. Bu sancakta başta bulunan kişi, işiyle yerini hak etmişti. Bundan dolayı da bu durum sadece kabul ediliyordu.

O zaman Merkez Komitesi'nin sancaklar ile kuracağı irtibat için bir şifre, sancaklar için bir şifre ve Merkez Komitesi ile Sofya arasındaki irtibat için de ayrı bir şifre öngörüldü. Mühürler meselesi (mühürlerin olması) de gündeme getirildi. Sadece Merkez Komitesi'nin mührü olması gerektiğinden ve onunla tüm örgütün belgeleri mühürleneceğinden dolayı ilk zamanda bu konuya dikkat çevrilmeydi. Dame bunu destekliyordu, Pere ise bu merkezileşmeye karşıydı. Pere, Manastır için ayrı bir mühür istiyordu. Kongrede tüzük ve nizamname ihtiyacı da dile getirildi. O zamana kadar birkaç maddeden oluşan (yemin ve sair), Dame tarafından yazılan kısa bir nizamname yürürlükteydi. Bu nizamnamecik, litograflaştırılmıştı fakat sistemli değildi. Tam bir nizamname, tüzük hazırlanması kararı alındı. Sofya'ya geldiğimde, onu hazırladım (Delçev ile), bastırdım ve gönderdim. Rizov ve Lyapçev'den yardım istedim. Lyapçev sadece bir madde, yani birinci maddeyi yazmıştı. Bunun da aşağı yukarı anlamı şöyle idi: *"Büyük Makedonya İhtilalci Örgütü'nün kolu olarak Makedonya'da ihtilalci örgüt kurulmakta."* Lyapçev, bizim şube olmamız görüşündeydi. Ondan sonra ben, kendim tüzüğü hazırladım. Kongrede Samarciev ve diğerleri olmak üzere Pere Toşev Eksarhlığın adamlarıyla yakınlaşma girişimlerini tazeledi. Pere kongrede, barışlamayacağı bilgisini verdi. O zaman Eksarhlığın adamlarıyla her türlü müzakerelerin kesilmesi kararına varıldı. Bununla birlikte Eksarhlığın adamlarına örgütün kapılarının açık olduğu ve onlardan kim isterse genel kurallar çerçevesinde örgüte katılabileceği haberi verildi. Özerklik ilkesi zaten Sofya'da gündeme gelmişti. Bundan dolayı bu konuya kısaca değindik. Örgütte kadın üyeler olduğundan dolayı örgüte kadın üye alımı meselesi açıldı. Ben karşıydım, fakat nasıl bir karar alındığını hatırlamıyorum. Küçük meseleleri tartışmaya başlıyorduk. Ancak hiç ciddi bir karar almıyorduk.

Delçev, kendi yerine Bulgaristan'a başka birinin gitmesi ihtiyacını birkaç mektubunda dile getiriyordu. Daha fazla resmi işleri idare etmesi için buraya [Bulgaristan'a] adam istiyordu. Delçev ise daha çok sınırdaki durmaya meyilliymiş. Bulgaristan ile bağlantılarımızı

genişletme ihtiyacını biz de hissetmiştik. Bunun dışında tüfek meselesi de ortaya çıktı. Çünkü o zaman hükümet İvanovi Kardeşlere [Rus] Krnka tüfekleri satmıştı. Daha önce Sofya üzerinden geçerken Dame, Raço Petrov ile (Boris ve Bozukov'un aracılığıyla) görüşmüştü. Raço, savaş bakanı, kendi adına İç Örgüt'e 2.000 Martini [tüfeği] vaad etmiş. İvanovi Kardeşler burada [Sofya'da], Delçev'in önünde silahları aldıktan sonra, birkaç binini Makedonya'ya bağışlama mevzusunu gündeme getirdiler. Delçev bunun hükümetin bilgisi dâhilinde olduğunu biliyormuş ve doğrudan hükümetten de silah alabilme umudu taşıyormuş.

Tüm bu işlerden dolayı benim de Sofya'ya gelmemin faydalı olacağını düşündük. Bu daha 1896 yılının kışındaydı. Ben ta Mart 1897'de [Sofya'ya] geldim.

İstanbul'dan geçtim. Eksarh ile görüşmedim. Türk polisinden gizlendim. Bulgar gemisiyle Varna'ya geldim. İstanbul'da komiteler tertitledim. Bizimle ve Edirnelilerle olan yanlış anlaşılmaları düzelttim. İstanbul'da belirli bir komite yoktu. Orada Lyapov, Simeto (o zaman öğrenci) ve başka birkaç kişi daha vardı. Bulgarların bazıları zaten üyeymiş. En aktifi bir genç matbaacı, mürettip, aydın, parlak zekâlı bir delikanlıydı.

Varna'da "Istranca" Cemiyeti ile ilişkileri düzeltmeye yöneldim. Bu cemiyetin başkanı Petır Dragulev idi ve cemiyet Edirne bölgesine yönelik çalışıyordu. İstanbul'da iken "Istranca" Cemiyeti'nin faaliyetlerini, bu cemiyetin iddialarının Edirne bölgesi üzerinde yarattığı tehlikeleri bana anlatmışlardı. Bu cemiyetin Edirne bölgesi işlerine karışmaması, sadece yardım ve malzeme göndermesi gibi meselelerinin çözümlenmesinde yararı olacağını da eklediler. Varna'da Drugalev ile görüştüm. Uzunca konuştuk. İçerideki [Edirne bölgesindeki] işlere karışmamaları, o bölge ile ilgili arzuları ve yardımları ise bizim vasıtamızla Sofya'ya veya sınırındaki yakın adamlarımız(o zaman Hibibçevo'da öğretmen olan Petır Mişev'in olduğunu bana bildirdiler) ile gönderme önerilerimi kabul etti. "Istranca" Cemiyeti'nin Edirne bölgesi hakkındaki iddiaları [Sofya'daki] Yüksek Komite'nin Makedonya hakkındaki iddiaları gibiydi. Yüzbaşı Petko, eski voyvoda olarak "Istranca" Cemiyeti'nin Edirne vilayetinin batı kesimindeki etkisini genişletmek için Çepelli bölgesini dolaşmış. Burgaz, Aydos ve Yanbolu vasıtasıyla bahsedilen cemiyet üyeleri Edirne vilayetinin doğu kesimine de nüfuz etmeye çalışıyorlarmış.

Pavel Genadiev Edirne bölgesinde, başlıca Mustafapaşa'da örgüt kurma fikrini yaymaya başlayan ilk kişiydi. Popkotsev ise Edirne'de. [...]

[...] Bizim en şiddetli arzumuzu gerçekleştirebilme doğrultusunda, yani bomba sanatını öğrenmeyi, Varna'da beklenilmedik bir imkânla yakaladım. İstanbul'da bir süre önce -bir tatil esnasında- en ünlü Ermeni ihtilalcilerden ve takma ismi Leon olan birisi ile tanışmıştım. Anlaşıldı ki o, Ermeni ihtilalcilerin kimyacısı ve suikastlarını düzenleyen kişisiymiş. Beni Sofya'da Tüfekçiye'v bir Ermeni delegesi ile tanıştırmıştı ve İstanbul'da tanıştığım kişinin de aynı kişi olduğu ortaya çıktı. İsmi unuttum. Varna'da bana birkaç Ermeni ihtilalci bulunduğunu söylediler ve beni onlarla tanıştıracaklarını ve yakınlaştıracaklarını vaat ettiler. Gizli bir şekilde görüşmeyi düzenliyoruz ve bu görüşmede tekrar aynı Ermeni. Başka iki kişi daha vardı. Birisi onların Cenevre komitesinin başkanı idi ve Bulgaristan'a Ermeni komite işlerini düzenlemeye ve nasihat vermeye gelmişti. Hiçbir şart koymadan, arkadaşça, fakat bizimle muhakkak gelecekte ilişkiler [kurma] umudu ile kendilerinin bombalarını yapan ve Kirkor isminde bir ustayı benim emrime verdiler. Ben onu Sofya'ya götürecektim. Her şey gizemli yapıyordu, korunma tedbirleri lüzumsuz idi. Ermeniler hafiyelerden endişe ediyordular. Daha önce Sofya'ya bir gelişimde subaylar beni Patrik Evtimiy Bulvarında⁴¹², demirci atölyesi olan bir Çek ile tanıştırdılar. O zaman bir gencimizi bomba dökme konusunda eğitmesi şartı ile ona [Çek'e] kalıplar ve dökümhane ayarlaması için para verilmesini (150-200 Lira) emrettik. Bombaları bize büyük gizlilik ile satan Tüfekçiye'v'den memnun değildik. Çünkü bombaların nasıl döküldüğünü bize açıklamak istemiyordu. Onun bombalarını da aynı Çek döküyormuş. O zaman Dimitır Zografov'u, telegrafçı (Pirlepeli), eğittik ve onu daha sonra yerinde bomba dökmesi için Radovişte bölgesinde bulunan Dedino köyüne gönderdik (1896 yılının tatilinde). Bombalar bağlamında Brodi'de bir Koço vardı. Orada demirci atölyeleri de bulunuyordu. Koço'yu Varna'da Kirkor isminde bir Ermeni ile gördüm. Bu Koço ile Sofya'da gizli bomba yapmak için atölye tesis ettik. Çok bomba yapamadık, ne de bir genci [böyle bir iş için] eğitebildik. Hedefimiz ise onu Dedino köyündeki adam gibi bomba dökme için Brodi'ye göndermek idi. Tüfekçiye'v'e karşı böyle bir tavır, yani onun hima-

412 Sofya'nın merkezî bir yeri.

yesinden çıkma [anlamında], Yüksek Komite’de de vardı, Çünkü hepimiz bize sattığı bombalar ile çok kurnazlık yaptığını fark etmiştik. Bir genç, törpü ile günde 20 bombaya kadar törpüleyebilirken, Tüfekçiyeve sadece bir bombayı törpüleme işi için 2 Leva alıyordu!

[...] [Sofya’ya] gelmemin ana mevzusunun olayı şöyle idi. Delçev, İvanovi Kardeşlerle onlardan bedava, hediye gibi, tüfek, yani Krnka alınması konusunda anlaşmıştı. Daha sonra ikimiz bu işi sürdürdük ve yaklaşık 4.140 mermisiz tüfek kabul ettik. Mermilerin fiyatı sandık başına 13 Leva idi. İvanovi Kardeşlerle mermileri kâr-sız almamız hususunda anlaştık. Paramız olsaydı onları alacaktık. İvanovi Kardeşler kendilerinin 3.000 tüfek hediye ettiğine ve hükümetten de daha başka 3.000 tüfek vermelerine ilişkin müsaadeleri olduğuna bizi ikna etmeye çalışıyorlardı. Onlar tüfeklerin tekini 2 Leva 70 stotinkaya⁴¹³ satın almışlar. Fakat en önemlisi şudur ki, onlar sayısı bilinmeyen dolu depoları satın aldılar ve bu depolardan resmi beyan edilen sayıdan belki de iki kat daha fazla tüfek aşırıdılar. Bu tüfeklerin arasında sadece Krnka ve Snider değil, Türk döneminden kalan tüfekler de vardı. Bu tüfeklerin arasında 6.000’den daha az olmayan Martini’yi İvanovi Kardeşler Sırbistan üzerinden, tekini 50, en az 40 Levaya Arnavutlara satıyorlardı. Bu alım satımda menfaat kovalayan pek çok kişi vardı. İvanovi Kardeşler Savaş Bakanı Albay İvanov’a ve vs. ev yaptılar, Stoilov ise bunu duymazlıktan geliyordu.

4.043 tüfeği kabul ettikten sonra tüfek kabulü kesildi, çünkü hükümet ile bozuştuk. Bu duruma gelindi, çünkü hükümet iç işlerimize müdahale etmeye çalışıyordu. Sofya’dan işlerimize karışılmak isteniyordu, yani bu silahlardan Edirne [vilayetine] göndermemize karşı çıktı; biz razı olmadık ve gönderdik. Stoilov, Bulgar ahalisinin Edirne [vilayetinde] zarar görmemesi için bu [vilayette] ayaklanma hazırlıkları yapmamızı istemiyordu. Biz buna sert bir şekilde karşı duruyorduk: “[Kardeşlerimiz] her nerede köle ise, orada da aynı şekilde ihtilali hazırlamamız gerekir.”

Bu mevzu hakkında Stoilov ile tartıştım.

Silahları nereye gönderdiğimiz ile ilgili bilgi toplamaya çalışıyorlardı. Biz ise bu işi onlardan gizli yapıyorduk. Eksarhlık tarafından ordaki arkadaşlarımız hakkında şikâyetlerde bulunulmuştu ve hükümet bizimle bu konu hakkında iletişime geçti, fakat üzerimizde bir tesir yaratmadı.

413 Bulgaristan’ın millî para birimi levadır. Stotinka 1 levanın 1/100’dir.

Köprülü'de gençler, [örgütün] işçileri, para alabilmeleri için kendi kafasına göre bir zengin çocuğu olan Vesov'u kaçırmışlar. İnisiyatifimizde olmamasına rağmen Selanik'teki Merkez Komitesi bu işi kendi eline aldı. Biz burada dik durduk ve hükümet başaramadı. Çocuk serbest bırakıldı, fakat paralar alındı. Ben bu işe karşıydım, fakat bir kere gerçekleşmiş olduğundan dolayı onun savunulması gerekiyordu. Eksarhlık'ta Şopov, burada ise Mih.[Mihail] Sarafov ve Kınçov bizi lekelemek için bu olay hakkında büyük gürültü kopardılar. Böyle çatışmalarla bizi hükümetin önünde kötülüyordular. Eksarhlık ve içerideki [Makedonya ve Trakya'daki] muhaliflerimiz hükümete aleyhimizde bir sürü ihbar yağdıırıyordular, yani tüm faaliyetlerimizi halk için büyük tehlike olarak gösteriyordular. Güç kazanmamamız için hükümeti bize destek vermemesi konusunda etkilemeye çalışıyordular. Temsilcilerden bazıları, özellikle Şopov, Eksarhlıktan daha az olmayan bir gayretle hükümet nezdinde bu yönde çalışmış. Ticari temsilciler artık oraya gitmişlerdi, hükümet ise onların mevcutiyyetinden dolayı içeride kendini yeterince güçlü olarak düşünüyordu ki bu ticari temsilciler üzerinden bizi belirli sınırlar içerisinde tutabileceğini ve hatta yok edebileceğini [zannediyordu]. Bu temsilciler benim Sofya'ya gelmemden kısa bir süre sonra atandılar ve hatta bana da Şopov'un yanında sekreter olmayı önerdiler. Stoilov'un bize tüfek verilmesi hakkındaki gerekçesi başlıca Yüksek Komite'nin gücünü zayıflatmaktı. Artık Yüksek Komite zayıflamış olduğundan dolayı bu gerekçe de tesirini kaybetmişti.

Stoilov, partizanlık sebeplerinden dolayı Yüksek Komite'nin büyük düşmanıydı ve aktif bir şekilde Yüksek Komite'yi etkisiz hale getirme [görevini] üstlenmişti. Fark ediliyordu ki, bizi destekleme sebeplerinden birisi müstakil kalabilmemiz idi. Böylece biz Yüksek Komite bünyesine katılmayacaktık. Bundan dolayı da Yüksek Komite güçlenemeyecekti.

Makedonya'da ticari temsilciliklerin açılma çalışmalarının hız kazanmasına neden olan en büyük teşvik, Eksarhlığın örgütümüzün işlerini tamamıyla yok edecek tehlikeli bir düşman olarak görmesiydi. Diğer taraftan da Eksarhlık ve ona yakın olan adamlar da ima hükümete müracaat ediyor ve çare arıyordular.

İhtilalci örgütten [kaynaklanacak] bir tehlikenin önlenebilmesi için [Bulgar] temsilcilikleri açıldı ki onlar bizi frenleyip etkisiz hale getirebilsinler. Bu sebepten dolayı temsilciliklere Rizov, Naumov, Karayovov gibi davaya yakın olan kişileri [atadılar] ki [bizi]

durdurabilsinler. Rizov ikili oynadı. Bir taraftan, orada adamlarımızın tanıdığı olduğundan dolayı onlarla yakınlaştı. Bununla birlikte onlara Bulgar Hükümeti'nin desteği olmadan bir şey yapamayacakları ve Bulgar Hükümeti Bulgaristan'da ve orada da temsilcilerin üzerinden örgüte karşı tavır alırsa örgütü yok edebileceği imasında bulunuyormuş. Davaya sıcak bakan ve davanın en önde gelen kişilerine dost olarak kendini gösteren Rizov, bu tehlikeyi bertaraf etmek için, içeride onun tavsiyelerinin dinlenmesi ve örgütün işlerinin onun önerdiği şekilde yürütülmesi gerektiğini koşul olarak dile getirerek, hizmetlerini öne sürüyormuş. Rizov, daha büyük bir rol oynayabilmesi için artık burada, Bulgaristan'da durmamam, Sofya'da kalmayıp da Edirne'ye gitmem konusunda görüşmelerde bulunmuş.

O, Dame'nin Selanik'te olmaması için Serez'e gönderilmesi, Selanik'te ise Pere Toşev'in olması hususunda Eksarhlığa emir vermiş. Yakın arkadaşlığından dolayı [Pere'ye] güveniyormuş. Diğer taraftan Rizov hükümetin önünde bizim davamızı destekliyor, değerimizi ve gücümüzü daha büyük boyutlarda belirtiyor, örgütü memlekette güç sahibi olarak gösteriyormuş. Aynı zamanda da Bulgar Hükümeti'nin temsilcisi ve ihtilalcilere yakın duran bir kişi olarak duruma destek vermekle başarı elde edeceğini ima ediyormuş. O, Prens [Ferdinand] ile de ilişkide bulunuyormuş. Özellikle kendini önemli bir kişi gibi göstermesi için örgütümüz hakkında mükemmel raporlar vermiş. Aksi takdirde Bulgar Hükümeti'nin temsilcilerinin arasında, özellikle Türk makamlarının önünde Rizov en iyi davrananlardandı. Bu yönden onun yerini şimdiye kadar kimse alamadı.

Kaynaktan mahrum bırakılmış ve hükümet tarafından tamamen ihmal edilmiş olan Yüksek Komite zayıflamış ve hükümet için önemini yitirmişti. O zaman sadece bizim maddi desteğe ihtiyacımız vardı. Fakat Yüksek Komite bize bu tür bir destek veremiyordu. Bundan dolayı Yüksek Komite bizim de artık hiçbir şekilde ilgimizi çekmiyordu.

Hükümetle aramızdaki mesele keskin bir hal aldı. Stoilov bana ve Delçev'e dair tutuklama tehditlerinde bulunmuştu. Merkez Komitesi tarafından Stoilov'a, benzer bir adımın örgütün üzerine saldırı olarak algılanacağı ve şahsen sorumlu tutulacağı telkininde bulunuldu.

Rizov bu anlaşmazlığı çözmek için arabuluculuk vazifesini yapacak kişi olarak gösterildi. Stoilov, onu bu misyonla görevlendirmişti. Stoilov açıkça Yüksek Komite'ye de karşı çıkmamızı istiyordu. Ben ve Delçev ise [işleri] öyle sürdürüyorduk ki, Stoilov'un bu arzusunu tamamen yerine getirmeyi düşünmüyorduk. Genel olarak bir kelime ile söylemek gerekiyor ise düşman olduk.

Stoilov tarafından arabuluculuk ile görevlendirilmiş olan Rizov, hükümetin sadece bana karşı kötü tavır takındığını, ama örgüte karşı hiçbir şeyi olmadığını söylemek için özel olarak Üsküp'ten Selanik'e gitti. Hükümet, iyi niyet göstergesi olarak Merkez Komitesi'ne doğrudan 20 bin leva yardım yapacağı ve daha o anda da 6000 leva nakit teklif ettiğini vaat ediyormuş. Merkez Komitesi uzun bir süre bu teklifleri kabul etmemiş, fakat kendisine karşı duyulan saygıyı da kullanarak Rizov, diğer yardımın reddedilmesine rağmen en azından bu altı binin kabul edilmesinde ısrarcı olmuş. Bu mesele üzerinden hükümetin içeride örgüt ile irtibatları doğrudan Makedonya'daki temsilcileri ile sağlanmaktaydı. Bu, Stoilov'un arsusuydu. Bizimkiler, yani Pere Toşev de oradaymış. En sonunda 6000 levayı kabul etmişler. Fakat 20 binlik yardımı reddetmişler. Bizde burada, Sofya'da ve Selanik'te bu mesele hakkında ters bir anlam babında belirli bir sonuca vardık; örgüt Bulgaristan'daki hükümet ve genel olarak tüm dış faktörler ile sadece bizim üzerimizden, yani [Merkez Komitesi] temsilcileri üzerinden iletişime girebilir. O zaman ilk kez belirlenen bu ilke sonuna kadar örgütün ilkesi olarak kaldı. Anlaşılması için ben bu ilkenin burada çok defa altını çizdim. Selanik'teki arkadaşlar ise ciddi bir şekilde [bu ilkeye] artık riayet ediyordular.

Rizov'un arabuluculuğundan sonra biz Stoilov ile artık görüşmüyorduk.

Tüfekler ile ilgili masrafları geçici olarak biz (ben ve Delçev) üstleniyorduk. Daha sonra tüfekler artık içeriye kabul edildiğinde nihai makbuzları Merkez Komitesi veriyordu. Mermi ile ilgili tüm girişimlerimiz başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Hükümet, elimizde işe yarayan silah bulunmasından çekiniyordu. Çünkü silahları içtenlikle, güçlenmemiz amacıyla vermiyor, yemlemek için veriyordu. Kendi açımızdan, biz de sadece tüfekler ile tatmin oluyorduk. Çünkü içeride sözlü propaganda ehemmiyetini kaybetmiş gibiydi. Ahali ise silah verilmesi bağlamında büyük baskı oluşturunuyordu. Yöneticiler her yerde örgütün gücüne yönelik ve uyguladığı araçların iyi

neticeleri ve onların silahlı mücadeleye gidildiğinde kullanılabilir kabiliyeti hakkında gerçek kanıtlar öne sürme ihtiyacı hissediyorlardı. Bu tüfekler örgütün hayatında yeni bir dönem yarattılar. Çünkü [tüfekler] ahalinin arasında örgütün otoritesini arttırdılar. Bu tüfekler, halkın silahlı mücadelenin yapılabilir bir şey olduğu inancını arttıran maddi kanıtlardı.

O zaman ahalinin kendi kendine silahlanması, özellikle Vardar'ın bu tarafında⁴¹⁴ olan yerlerde henüz düşünülemezdi. Çünkü orada ahalinin yüzü daima Bulgaristan'a dönüktü. Örgüt o dönemde silahlanmanın ahalinin kendisi tarafından yapılmasına yönelik geniş kapsamlı bir propaganda yapmayı henüz akıl edememişti. Bununla birlikte propaganda yapanların çoğunda tüfek ve fişek için örgüt adına, bazılarında ise Bulgaristan adına da vaatte bulunma zafiyeti vardı. Bu durun ekseninde tüfeklerde fişek olmamasına rağmen yukarıda bahsedilen rolü oynadılar. Bakan İvanov açıkça bana şunu söyledi: *"Biz size fişek de verecek kadar budala değiliz; böylece gücü elimizde tutuyoruz, aksi takdirde siz bizden yüz çevirebilirsiniz."* Fişekler ucuz olduklarından dolayı biz de, kendi paramız ile onları tedarik edebiliriz umudu ile bu şartlar altında da tüfekleri kabul ettik.

Bu tüfeklerin çoğu Üsküp ve Usturumca sancaklarında kaldı. Sadece birkaç yüzü Vardar üzerinden Manastır bölgesine ve birkaç yüzü de Selanik bölgesine nakledildi. Edirne bölgesine öngörülen birkaç yüz tüfek sınır bölgesinde kaldı (Çepelli bölgesinde 200 tüfek).

Serez bölgesine de birkaç yüz tüfek gönderildi. Bu tüfeklerin çoğu daha sonra türlü olaylarla Türk Hükümeti'nin eline geçti, diğerleri depolarda bozuldu. Onların çok azı ayaklanma esnasında kullanıldı ve şimdi ise onlardan çok azı çalışır.

Bizde, hükümet ile bahsedilen ilişkiler bağlamında sistematik bir şekilde Bulgaristan'ın resmi yönetimiyle sıkı münasebetlerden kaçınma fikri doğdu. Bu fikri taktiksel sebeplerden dolayı etraflıca ilan etmemiş olsak da sessizce hayata geçirmeye çalışıyorduk. Burada [Bulgaristan'da] tüm yeni güçlerin eğitilmesi bu yönde yapılıyordu, bu fikir adına [yeni] güçler de ikna ediliyordu. Biz epey zaman sonra hükümetin örgütü kendi eline geçirmeye dair can atışlarını ve böylece örgütü etkisiz hale getirebilmesi oyunlarını fark ettik ve biz, Bulgar Hükümeti'nin kurtuluş davası hakkındaki genel bir

414 Vardar nehrinin sol kıyı kesimi.

samimiyetinin olduğuna ilişkin başlangıçtaki kanaatimizin alelade bir saflık olduğuna emin olduk. İlk başlarda bu saflığımızla bir Bulgar'ın, daha düşük ihtimal olarak ise Bulgar bakanlarının, amacımız ve faaliyetimiz konusunda heyecanlanamayacağını düşünmemiz mümkün bile değildi. Merkez Komitesi'nin Stoilov'un bizi tutuklama tehdidi vesilesiyle yazdığı mektupta bu saflık yeni yeni seziyordu. Bu mektupta şöyle deniliyordu: *"Böyle bir şey yaparsanız, bu hareket artık Bulgar bakanına ait bir hareket olarak değil de Stoilov'un hareketi olarak değerlendirilecektir."* Daha sonra çok sayıda Bulgar bakanın bize böyle baktığına ve bizim ve Bulgaristan hükümetlerinin arasında menfaatlerin çoğu durumda zıt olduğuna kani olduk.

Raço Petrov'un (Sarafov daha o zaman Raço'nun yanına gidip gelirmiş, Morfov vasıtasıyla ise belki prensin yanına da) yardımıyla 1895 yılındaki [olayda yer almış] subayların yapmış olduğu hatırlatma ile hükümet ilk olarak -bunu daha sonra netleştirdik- bize tüfek vermekle burada Yüksek Komite'ye karşı koymayı ve aynı zamanda da vatanperver bir hükümet olmadığı hakkındaki suçlamaları reddetmeyi ve belki de 1895 yılının günahlarını affettirmeyi düşünmüş. Hükümetin, kurtuluş davasına 1895 yılında bir kere dâhil olması ve daha sonra bu davadan elini tamamen çekmesi, 1895 yılında meydana gelen olayların amacının kurtuluş değil de tamamen farklı bir hedef olduğunu net bir şekilde açığa çıkaracaktı. Zaten biz de, hükümeti bu doğrultuda suçluyorduk. Hükümet ayrıca [olayın nihayetinde] Yüksek Komite ile işbirliğini sürdürmek istemiyormuş. Bundan dolayı bizimle çalışmaya başladı.

Yüksek Komite, Georgi Georgov vasıtasıyla "dava" için silah satın almayı denemiş. Stoilov bu denemeye tepki gösterip müdahale etti. Stoilov Hükümeti, bu hareketini aklamak için belki de affedilme ihtiyacı hissettiğinden dolayı Makedon davası için, söylendiği gibi fişeksiz silah verdi, başlıca bize. Yüksek Komite, gizlememize rağmen yeniden hükümet müttefiklerinden tüfek aldığımız bilgisine ulaşmıştı. Bundan dolayı Yüksek Komite ile aramızda güvensizlik artıyordu. Fikirlerine ulaşma imkânı tanımayan ve bu fikirleri hayalperest çocukların hülyaları gibi gören hükümet, örgüte gerekli önemi vermiyordu. Fakat hükümetin bu etkeni, yani örgütü, uygun olan her fırsatta ve her ihtimale karşı elinde bulundurma arzusu belli oluyordu. Ben, hükümetin bu arzusunu sezdim.

Hükümetin bize yönelik samimiyetsizliğini de, yanılığını da hissettim. Bunların hepsini ayrı, uzun raporlarla Selanik'teki ar-

kadaşlarıma açıklıyordum. Sahip olduğumuz tecrübelerimiz bize hükümetin temayüllerini çok çok anlamıyormuş gibi, yapmacık hareket ederek kendimizi korumak için gittikçe daha fazla tedbirler almamıza yönelik ders veriyordu. Böylece yeniden yapılanıyorduk.

Hükümet ile ilk ilişkilerim bağlamında resmi olarak Bulgaristan'ın Makedonya'nın kurtuluşunda oynayacağı rolü hakkında mevcut anlayışında büyük bir dönüşüm oldu. O zaman bende, ardından daha geniş bir şekilde arkadaşlarımda da yayılan, daha sonra örgütün altında yatan bu prensipler üzerine, yani hareketlerinde bağımsız olma ve umudu sadece kendinde arama prensipleri doğdu. İlk başta tüm umutlarımızı bağladığımız Bulgaristan'ın, iki yüz binlik süngüleri artık bizi cezbetmiyordu. Sadece kendi gücümüzle ne başarırız, onun kesin bir başarı olacağını anladık.

O zaman hakikaten Sırbistan ile Bulgaristan arasında nüfuz alanlarının paylaşılması⁴¹⁵ konusunda bir meselenin gündeme geldiğini sezebildim. Stoilov bana oldukça açık bir şekilde öyle işler için "sözler" olduğunu söyledi. Görüldüğü üzere bizi çocuk gibi görüyorlardı. Bundan dolayı da mesele hakkında bize imada bulunmaktan da çekinmiyorlardı. Ben susuyordum, sistem böyle idi, fakat bu ve buna benzer belirtiler bizde, bilgimiz dışında ve arkamızdan siyasi planların yapıldığı ihtimalini uyandırdı. Bu da hareketlerimizde daha fazla dikkatli ve daha bağımsız olmamızı gerektirdi. Makedonya hakkında benzer [siyasi] planların yapılmasına imkân vermememiz lazımdı.

Daha sonra tüfekler meselesi hakkında tüm oyunu anladık. Tüm bu alışverişten Delçev ile hissettiğimiz memnuniyetsizlik ve buna sebep olan şiddetli tiksinnemizin kökü tam olarak resmi makamlara bağlı çeşitli yardımlarda gizliydi. Bu da belki gereken dış yardımı Bulgaristan'daki toplumun arasında aramamız fikrini ortaya çıkardı. Silahlandırma meselesinde, ahalinin kendi kendini silahlandırması fikri de doğdu. Bu yönde mektuplar ve farklı yollarla, silahları Bulgaristan'ın vereceğine dair umutların kesilmesi ve halkın önünde herkesin kendi parası ile satın alarak silahını tedarik

415 Kral Aleksandır Obrenoviç 1897 Şubat'ında Sofya'yı ziyaret etmiştir. Ziyaretin ardından, Bulgaristan ile Sırbistan arasında Makedonya'daki nüfuz alanlarının bölünmesine yönelik anlaşma yapıldığına dair söylentiler dolaşmaya başlamıştır. Bu, Bulgar entelijansıyası ve özellikle Makedonya çevreleri arasında böyle bir anlaşmanın yapıldığı söylentisi büyük bir memnuniyetsizliğe sebep olmuş ve basın da bu memnuniyetsizliği alevlendirmiştir.

etmesi konusunda propaganda yapılmasına ilişkin çalışıyorduk. İlk başta böyle bir şey düşünülmesi mümkün değildi. Silah [mevzusuna] değinirsek, istemediğimiz kadar Bulgaristan'dan silah alacağız, biz sadece adamları hazırlayalım, işte bu idi genel kanaat. Silah konusunda Bulgaristan'ın hazır olduğunu ve ihtiyaçlarımızı bol bol karşılayacağını düşünüyorduk. Bundan da hayal kırıklığına uğradıktan sonra kendi kendimizi silahlandırma fikri gündeme geldi.

Manastır ve Selanik bölgelerinde çalışmalarımızın bu yönünün sadece hızlandırılması gerekiyordu. Çünkü Bulgaristan'dan uzak olduğundan dolayı bu bölgelerde benzer umutlar Bulgaristan üzerine zaten çok bağlı değildi. Bulgaristan'nın fedakârlığına daha çok inanan (fakat bu güven hakiki olarak Krnkalar ile kuvvetlendirilmişti) ve Vardar'ın bu tarafında yaşayan ahalinin arasında bahsedilen bu fikrin, yani ahalinin kendi kendini silahlandırmasının önünün açılmasına dair daha güçlü çalışmalar gerekiyordu. Sonuna kadar, -ayaklanmaya kadar- buradaki komitelerden, [yani] Yüksek Komite üyelerinden kaynaklanan çok sayıda teşviklerin sayesinde burada bu fikir Vardar'ın öbür tarafındaki gibi kök salamadı. Cümaya ve Petriç bölgelerinde ahaliden silah almak için para toplama hakkında ilk teşebbüsümüz -ki bu Vinçe Olayı'ndan sonra idi- bize göre başarılı sonuçlanmıştı. Fikir kabul görmüştü, para toplanıyordu ve bu paralarla buradan silah satın alındı. Zannettiğim kadarıyla Martini [tüfeği] satın alınmıştı. Daha sonra hayat ispat etti ki, ahali gerçekleşen türlü olaylarda bağışlanan silahları kolayca teslim ediyordu, satın alınmış olanları ise Türkler çok zor ele geçiriyorlardı. Bulgar Hükümeti ile irtibata geçtiğimiz daha ilk zamanlarda, Bulgaristan'ın dostça davranışına yönelik inancımız kayboldu ve aksine Bulgaristan'ın bize yönelik tavır ve tutumunun bencil olduğunu daha açık bir şekilde sezmeye başladık ve bu da bizi erkenden bağımsız bir yola sevk etti. Bu belki de ihtilal işlerine yönelik çok sola yönelmemizin ana sebeplerden birisidir. Bulgaristan'da hemen hemen sadece genç kuvvetlere, idealistlere ve savaşılabilecek kuvvetlere artık yaslanıyorduk. Uçuşumuz, dış dünyaya yönelik "kabuğumuza" çekilerek tam ihtilal çalışmaları üzerine sınırlandı. Hayat, mücadelenin koşulları ve bu mücadeleye ilişkin fedakâr bağlılığımız, ideolojimizi bahsedilen yönde yavaş yavaş oluşturunuyordu.

Selanik ile anlaşma bağlamında uzun süre taktiksel sebeplerden dolayı Bulgar Hükümeti ile anlaşmazlığa sebep olacak şeylerden çekiniyorduk. Fakat hiçbir zaman yanılmadım, hiçbir zaman prensip-

lerimize aykırı olanları onaylamadım; böyle durumlarda susmayı tercih ediyordum. Hiçbir zaman örgütün temsilcisi olarak kendimi önermedim, hiçbir zaman örgütün adından konuşmadım. Çünkü Merkez Komitesi burada [Bulgaristan'da] hoşla gitmeme durumuna gelirse ona da saldırı başlatmaya hazır olan insafsız kişiler ile işim olduğunu gördüm. Örgütün ve Merkez Komitesi'nin kirletilmemesi için isimlerin çok fazla dile getirilmemesine özen gösteriyordum; örgütün itibarını korumak istiyordum. [Örgütün] büyümesi ve kazandığı gücün Türkiye'den gizlenmesi gerekiyordu. Ayrıca Türkiye hiçbir zaman [örgütün] geniş ağına ve [yarattığı ve yaratacağı] tehlikenin büyük olacağına inanmıyordu. Türkler sadece meydana gelen farklı olaylardan sarsılıyordular, fakat genelde bu durum sadece patlak vermiş olayların yerleri ile sınırlı kalıyordu. Sona erdiğinde Türk Hükümeti olayın önemini unutuyordu.

Bulgaristan'da bu işler hakkında açık açık konuşulmuş olsaydı örgütün sırları zamansız bir şekilde Türkiye'nin önüne dökülecekti. Uzun propaganda yardımıyla, kendi kendini geliştirerek örgütün büyümesi, kuvvetlenmesi ve öyle bir seviyeye kadar çıkması gerektiği iddiamız ve gayemiz vardı ki, bir gün bu örgüt iyi hazırlanmış genel bir ayaklanma meydana getirebilsin. Biz hızlandırılmış ayaklanmalar olacağını öngörmüyorduk. Bir şey bizi sürekli burada [Bulgaristan'da] tetikte olmamıza mecbur ediyordu. Bizim kullandığımız açık tarz anlaşılmıyor ve beğenilmiyordu. [...]

[...] Sarafov'un komitesini biz tertitledik, o bizim ürünümüzdü. Bu durumda komiteyi adamlarımızla ele almaya karar verdik. Biz ayrı kalalım, Sarafov komitesi ise Yüksek Komite rolü oynasın. İhtilal davasına tam hizmet verebilmeleri için cemiyetlere yeni bir düzen vermeyi düşünüyorduk. Komitenin toplantılarına katılma hakkına sahip olmamız için komitenin yeni üyeleriyle önceden anlaştık. Yüksek Komite'nin yaptığı işlerden biz sorumlu olmayacaktık, fakat her şey bizim bilgi ve rızamız ile olmalıydı. Bizim tarafımızdan içeriden gelmiş olan daha gayretli ve daha vefalı adamlar ile destek vaadinde bulunduk ki bu adamlarla komitenin özellikle taşrada faaliyetleri canlansın. Öyle de oldu. Böylece burada [Bulgaristan'da] Makedonya meselesiyle iştilgal olanların otoritesi zedelendi.

Makedonya meselesiyle ilgilenenlerin arasında daha otorite sahibi bir kişinin bulunması fikri bana aitti. Aynı zamanda bu kişi komitenin başkanı seçileceğinden görüşlerimize yakın olmalıydı. Henüz Yüksek Komite'yi tamamen "subaycık"ların eline teslim

etmeye cesaretimiz yoktu. Tsonçev henüz istifasını verip başkan olmaya yanaşmıyordu. Biz o zaman onu kabul edecektik. Daha uygun bir kişi bulmak ve yeni komitenin altyapısını hazırlamak amacıyla, Güney ve Kuzey Bulgaristan'ı⁴¹⁶, tüm şehirleri dolaşmaya giriştim. Yeni güçler keşfediyordum. Kime güvenebileceğimizi bilmem için nerede Makedonyalı varsa onlarla tanışıp, onları denemek istedim. Görüşlerime meyil gösteren ve ihtilalci davayı tamamen kabul eden hiç kimseyi bulamadım. Herkes onaylıyordu, ama üzerine sorumluluk almıyordu. Örgütün buralarda güçsüz olduğu kanaatindeydiler. Aynı zamanda bu örgütün buralarda bahsettiğim seviyelere kadar ulaşacağına inanmıyorlardı. Genellikle ihtilalci davayı bir ütopya olarak görüyorlardı. Dame ve Rizov, komitenin faaliyetlerinin güçlenmesine ve hatta toplumun davaya ilgisi o kadar artar da tahvillerden 50 bin Leva toplanabilir ihtimaline bile inanmıyorlardı. Rizov, 50 bini toplamayı başarırsak bizi ilk halka açık ortamda alkışlayacağını söylüyordu. Genel inançsızlık. Makedonya davasıyla doğrudan veya dolaylı yoldan ilgilenen taşradaki tüm önde gelen Makedonyalıları çağrıda bulundum, fakat tamamen başarısızlığa uğradım. Hiç kimse gülünç bir hale düşmemek için gerçek bir sorumluluk almak istemiyordu. Başkanlık makamına geçip geçemeyeceklerini anlamam için Şumnu ve Varna'da Yarbay Stefan Nikolov ve [Albay Atanas] Yankov ile uzun ve geniş sohbetlerde bulundum. Şartlarımıza uygun olmadıkları intibasına vardım. Nikolov bana zekâsı kıt, ağırkanlı, Yankov ise hafif adam izlenimi verdi. Hezargrad [Razgrad]'da Slavçeta Babacanov'a komitenin başkanı olması teklifinde bulundum. En azından aday olan Bozukov ve Boris'ten daha yaşlıydı. Baştan onları istemiyordum, başkanlığı da onlara teslim etme arzusunda değildim. Toplumda bir statüye, belirli otoriteye sahip bir kişi arıyordum. Varna'da öğretmen olan Paunçev'i davet ettim. Daha baştan işe uygun olmadığını öne sürerek açıkça yaptığım teklifi reddetti. Vidin'de yaşayan Köprülü avukat Panov'u (Kuşev) da bu iş için çağırdım. Sosyalist Dimitir Blagoev'i de (sosyalistlerin lideri) oldukça kararlı bir şekilde davet ettim. Kişinin görüşlerinin ne olduğuna bakmıyordum. Namuslu adam arıyordum. Avukat İvanov'u da (İvan İvaniç, "çam tahtası")

416 Güney Bulgaristan'dan kasıt Şarki Rumeli Vilayeti, Kuzey Bulgaristan'dan kasıt ise Bulgaristan Prensliği'dir. Uluslararası hukuka göre bu iki oluşum farklı statülerde ve Osmanlı Devleti çatısı altında bulunmalarına rağmen Bulgar milliyetçiliği bu iki farklı oluşumu tek olarak kabul etmektedir.

çağırdım, o da reddetti. İş riskli görüldüğünden ve inançsızlıktan dolayı hepsi yaptığım teklifi reddetti. Bu kalıptan olan insanlara bu iş münasip değildi.

1895'teki subaylarla yetinmemiz gerekiyordu. İşlerde doğrudan kullanabilmek için onlardan komiteye daha az kişiyi almayı düşünüyorduk. Subaylar birleşmemiz konusunda aşırı ısrarcıydılar ki bu birleşme gerçekleştiğinde ben de başkanlık makamını alacaktım. Razı gelmedim. İşleri daha yakından takip ettiğinden dolayı Boris'i, Bozukov'a tercih ediyordum. Çoğu arkadaşımız yapılacak kongre hakkında programımızı ve aday listemizi yaymak için taşraya dağılmışlardı. Adaylarımız bir liste üzerinden yapılmıştı. Kongrede de tartışma oldu ve sizin de⁴¹⁷ bulunduğunuz komitenin üyelerinin akılsız hareketlerinden dolayı listemiz muhalefet olmadan kabul edildi. Kongrede⁴¹⁸ Sarafov başkan seçildi. Herkesin gözü bizdeydi. Komite üyelerinin kim olacağına bakılmıyor, herkes bugünden itibaren Yüksek Komite ile Merkez Komitesi'nin uzlaşılı halinde çalışacağı düşüncesiyle avunuyordu.

Komitenin ilk aylarında katılımımız eksiksizdi. Bulgaristan'da işleri onların [Yüksek Komite'nin] yürüteceğine fakat omurganın, kalenin biz [Merkez Komitesi] olma şartıyla, arkadaşça işleri yürütmeye başladık. İlk başlarda subaylar bize bilgi vermeden ve rızamız olmadan hiçbir şeye girişmiyorlardı. Boris şunu söylüyordu: *"Biz işin görünen kısmıyız, Görçe ise beyni"*

Bulgaristan'ı canlandıracağız diye işe büyük inançla başlandı. Makedonya işlerinde tam durgunluk dönemi yaşanıyor. Dışarıdaki kişiler⁴¹⁹ örgütün burada [Bulgaristan'da] canlanacağına, yaşam kabiliyetine ve faal olabileceğine inanmıyorlardı. Başkalarının erişmesi mümkün olamayacak dediği hedefin biz mümkün olduğunu düşünüyorduk ve bu hedefe ulaşmak için büyük inanç ve enerji ile doğrudan çalışmaya giriştik. Yerel cemiyetlere daha fazla üye alarak, örgüt şebekesini genişletmeye ve tahvilleri yaymaya başladık. İlk olarak en çok cemiyetlere güveniyorduk. Sadece üye aidatı ve birkaç bin leva toplayabileceğimizi hesaplıyorduk. Gazeteden de 50 hatta 100 bin Levaya kadar bekliyorduk. Çünkü son kulübeye ka-

417 Lyubomir Miletic kastedilmektedir.

418 Sofya'da düzenlenen VMOK'un 6ncı olağanüstü kongresidir. 5 Mayıs 1899 tarihinde tertip edilmiştir. Bu kongrede Boris Sarafov başkan olarak seçilmiştir.

419 Bu, muhtemelen VMORO'nun liderlerinin VMOK'a yönelik bakışıdır.

dar gazeteyi yayabileceğimizi düşünüyorduk. Böyle inanç ve enerji ile kendimizi işe verdik. Var olduğumuzu göstermek için kısa sürede başarılar elde ederek dikkat çekmek istiyorduk. Onların genç enerjisiyle benim tecrübem ve ağırbaşlı olmam birleşti ve iyi bir işbirliği yaptık. Daima böyle birlik olsaydık sonuçlar çok iyi olacaktı.

İlk önce Bulgaristan'ı bölgelere ayırdık ki biz kendimiz, birey olarak tahvilleri yayma ve cemiyetleri yeniden düzenleme işleri başta olmak üzere Bulgaristan'ı dolaşalım. Daha genç ve daha aktif insanlar alarak cemiyetlerin her yerde üye listelerini değiştirmesi gerekiyordu. Cemiyetler hakkında başarılarımız büyük değildi, tahviller konusunda ise neticeler daha iyidi.

Kısa bir süreden sonra Bulgaristan'da Makedonya davası yararına tamamen farklı bir hava yaratıldı. Yüksek Komite ile dostluğumuz her yerde büyük bir sevinçle karşılandı. Bu dostluk, komitenin burada hissettiği yeni gücün temeliydi. İlk başlarda terör vasıtalarının kullanılmasına dair belirli bir karar yoktu. Bu terör, çöşkulu işçiler tarafından kendiliğinden sonuç olarak meydana çıktı, daha sonra adamlarımıza da vasıta oldu. Radoslavov Hükümeti buna daha baştan önem vermedi. Bizim en iyi adamlarımızın ilk candan çöşkünü bozulduktan sonra bu terör vasıtaları yavaş yavaş sistemli bir hale dönüştü, artık yozlaştı ve topluma yük olmaya başladı. Yüksek Komite'nin bu terör eğilimini yok etmesi veya sınırlandırması gerekiyordu. Bu yönde [İç Örgüt ile Yüksek Komite arasındaki dostlukta] yaklaşık bir yıl içerisinde işler toplum arasında maddi ve manevi olarak iyi neticelendi. Bir yıl sonra kongrede⁴²⁰ 450 bin Leva bütçeyi ortaya koyduk. Aynı zamanda komiteyi destekleyen kişiler arasında eski Yüksek Komite'deki otoriteli kişiler gibi yeni komitede de böyle adamlar bulunuyordu. Tarafımdan hazırlanmış geçmiş dönemi değerlendiren raporu Boris [Sarafov] okumaya başladı, fakat okuyamadı ve bundan dolayı ben okumaya devam ettim. Ben ve Delçev ilk defa kongreye katılıyorduk. Herkes bizden memnundu, alkışlar ile bizi karşıladılar. Gelir 450 bin! Kim karşı gelebilir ki!? Lyapçev oradaydı, fakat çokça sessizdi. Buna rağmen kararlara sürekli millî ve siyasî unsurlar katma arzusu gösteriyordu, ama başarı elde edemiyordu. Çünkü eylem, şiddetli ve kararlı bir şekilde bizi destekliyordu. O zaman

420 30 Temmuz'dan 5 Ağustos 1900'e kadar Sofya'da tertip edilen VMOK'un 7'nci kongresi.

Yüksek Komite'nin eski görüşlerinden bizim talebimize doğru bir yönelim oldu. Arzumuz olan buradaki [Bulgaristan'daki] göçmenlerin ihtilal yolunu benimsemesine razı gelindi ve böylece de buradaki örgütün [Makedonya Sorunu'nu] diplomatik, evrimci yolla çözüme kavuşturma görüşünün artık terk edildiği beyan edildi. Ben mutluluğun doruklarındaydım. Çünkü istediğim ve yaydığım şeyin meydana geldiğini görüyordum. O zaman kongre, bahsedilen görüş ekserinde, buradaki örgütün tarafımdan düzeltilmiş tüzük ve nizamnamesini kabul etti. Böylelikle burada ihtilal yolu benimsendi ve İç Örgüt'e öncelik verildi. Makedonya davası hakkında bu muazzam bir başarıydı. Burada göçmenler arasında da ihtilalci görüş kabul ettirilmişti. İhtilalci görüşü yıllar boyunca azimli bir mücadele ile (bu mücadele sadece diplomasi yapmak ve başrol oynamak isteyen Yüksek Komite'ye karşıydı) yaymaya çalıştım. İhtilalci görüş burada [Bulgaristan'da] kabul edildiğinde, bunun içeride [Makedonya'da] maddi kaynaklar ile desteklenerek güçlü bir teşvik yaratacağını, ihtilal davasını ileriye götüreceğini düşünüyordum. Bu da oldu. Aynı zamanda bu güçlenme öyle bir dereceye ulaştı ki, hem faaliyetleri hızlandırdı hem de ayaklanmanın erken başlamasına sebep oldu. Sarafov zamanında Yüksek Komite güçlenmiş olmasaydı yeni hızlanma olmayacaktı, ama içeride de bizim örgüt muhakkak çok gevşek hareket edecekti. Buradan gelen maddi ve manevi destek olmasaydı, fikir yayma aşamasından gerçek ihtilal aşamasına geçebilmemizin mümkün olacağı söylenemezdi. Burada da göçmenler Yüksek Komite başta olmak üzere örgütü kurmamış olsalardı, biz öyle bir örgüt kuracaktık.

Bulgaristan olmadan başarıya ulaşmamız mümkün olmayacaktı. Bizimle birleşmesi için buradaki gücü doğru istikamete koymayı istiyordum. Fakat anlaşmazlıklar meydana geldi. Çünkü bir taraftan adamlarımız buradaki eylemcileri içeride olan kişilerin görüş ve yöntemleri ile tamamen bir tutmak isteyerek şekilci çıktılar. Diğer taraftan da buradakiler ısrarla Bulgar Devleti'nin görüşlerini bu anlaşmazlık sürecinde kullanmaya başladılar. Bu dar görüşlülük iki taraf için de geçerliydi. Buradan malzeme ve insan olarak hem geniş kazanım elde etmek istiyorduk, hem de onları tamamen emrimiz altına almayı arzu ediyorduk. Onun burada kolay gerçekleşeceğinin mümkün olmadığını biliyordum. Fakat göçmenleri davamız için mümkün mertebe daha fazla kullanmaya bakıyorduk. [...]

[...] Tsonçev tarafından başlatılan ayaklanmaya kadar⁴²¹ tüm o zaman zarfında duruma seyirci kaldım. Delçev ile görüşüyordum, Stanişev grubundan kaçınıyordum. Bizde, Tsonçev grubuna yönelik bazen hükümetten bazen de saraydan destek alıyorlar diye bir kanaat oluşmuştu. 1902 yılının yazına kadar zaman böyle geçti. Bu tarihe kadar Tsonçev'in adamlarıyla mücadele daima sürdü. Tsonçev'in ayaklanma başlatacağını artık biliyorduk. Bir genelgeyi redakte ettim. Bu genelgeyi Cumaya, Petriç ve sair. sınır bölgelerine benim ve Delçev adına gönderdik. Adı geçen genelge ile bahsedilen bölgelerin ahalisine ayaklanmanın hedefini anlatıyor, ahalinin katılmaması yönünde çağrıda bulunuyorduk. Merkez Komitesi'nin üyeleri olan Gavranov ve diğerleri, bu işlerde yeni oldukları ve daha düşük otoriteye sahip olduklarını bildiklerinden bu genelgeyi, hatırladığım kadarıyla, bizim göndermemizi rica ettiler. Garvanov ayaklanma fikrinden uzak olmamasına rağmen Tsonçev'in hazırladığı ayaklanmaya kesin olarak karşıydı. Komite olarak Tsonçev'in komitesi daha popüler idi, elinin altında kaynakları mevcuttu.

Tsonçev komitesi, sınır bölgelerinde harami modelinde yerel çeteler oluşturmayı başararak Şipka törenlerinden⁴²² sonra ayaklanmayı başlattı.

Ayaklanmadan sonra da sınır ve Gevgili bölgelerinde Yüksek Komite'ye bağlı çeteler harami gibi varlığını sürdürdüler. Tsonçev tarafından burada, Sofya'da kongre gibi bir şey yapıldı. Voyvoda-

421 Kastedilen ayaklanma 1902 Yukarı Cuma Ayaklanması'dır. Bu ayaklanmayı hazırlama ve meydana getirme fikri, Stoyan Mihaylovski başkanlığındaki VMOK'a aittir. (VMOK'un başına Görçe Petrov tarafından Tsonçev'in gösterilmesi, VMOK'un yönetiminde Stoyan Mihaylovski'nin formaliteden başkan olduğunu göstermektedir. Komiteyi gerçek manada idare eden kişi başkan yardımcısı olan General İvan Tsonçev'dir). Ayaklanma 23 Eylül'de başlamış ve Kasım 1902'e kadar sürmüştür. Bulgar tarih yazımında "*Yukarı Cuma Ayaklanması*" olarak yer almıştır. Fakat ayaklanmanın kitlesel bir karakteri yoktur ve geniş bir çevreye yayılmamıştır. Bu ayaklanma sırasında VMOK'un çeteleri ile Osmanlı kuvvetleri arasında Yukarı Cuma, Petriç, Menlik, Ustrumca ve Razlık bölgelerinde toplam 19 çatışma yaşanmıştır.

422 Şipka Törenleri. 93 Harbi'nde gerçekleşen Şipka Muharebeleri'nin 25'nci yılı anısına 13-18 Eylül 1902'de Bulgaristan Prensliği'nde yapılan o zamana kadarki en büyük ve en görkemli törenlerdir. Resmi Bulgar makamları tarafından tertip edilen törenlere, Rus İmparatoru II. Nikolay'ın bir temsilcisi olarak Prens Nikolay Nikolaeviç, Rus Harbiye Bakanı Aleksey Kuropatkin, Graf Nikolay İgnatiev katılmıştır. Bunların dışında törende, savaşa katılan Rus generaller ile emekli askerler yer almıştır.

lar da katıldılar. Kararları ise ilk zamanlarda, ayaklanmadan sonra içeride kalan çetelelerini ayakta tutmakmış. İç Örgüt'ü örnek alarak yeniden yapılanma kararı alınmıştı. İsteklerini bize kabul ettirmeyi başaracaklarını düşünüyorlarmış. [Stefan] Nikolov artık kendini Makedonya topraklarında faaliyet yürüten Yüksek Komite'nin başkanı olarak takdim etmeye başladı.⁴²³ Kışın sonuna doğru Danev Hükümeti, Stanişev'in komitesini dağıttı.⁴²⁴ Stanişev'i de, iyi hatırlamıyorum, Selvi'ye ya da Şumnu'ya, bildiğim kadarıyla Karayovov'u Tırnova'ya, Tsonçev'i ise Dryanovo'ya sürgün etti. Polis karakoluna getirilmiş olan Mihaylovski'yi de sürgün etmeyi istemişler fakat o yurt dışına gitmek için bakandan ricada bulunmuş. Tehlikeli olduğumu düşünerek hiçbir sebep olmaksızın sadece "genel bir sebeple" beni de Kazanlık'a sürgüne gönderdiler. Mih. [Mihail] Sarafov bana zulmetme meraklısıydı.

Matov ve Tatarçev geldiklerinde⁴²⁵ artık kendilerini Merkez Komitesi'nin temsilcisi olarak gösteriyorlardı. Onlar hemen eskide olduğu gibi Selanik'teki önderlik rolünü sanki sürgündeyken ortalıkta hiçbir şey değişmemiş gibi oynamak istiyorlardı. Onların gözünde Garvanov onların amiri olamıyordu, onlar rollerini oynamaya devam ediyorlardı. Bundan dolayı da Garvanov'a yönelik davranışları farklıydı.

Buradaki mücadelelerde Delçev, örgütümüzün zayıflığından etkilenmiş gibiydi. Bu zayıflık, o zaman örgütün kendi zayıf gücü ve buradan [Bulgaristan'dan] yardım almadan mücadeleyi sürdüremeyecek düşüncesi, ortaya gecici bir kararsızlık getirmişti. Bundan dolayı Delçev buradaki aydın çevrelere yakınlaşmış ve onların yardımı ile çalışmak istiyormuş. Delçev'in bu destek arayışı son olarak Stanişev'in komitesiyle neticelendi. Bu hareketleri yürekten desteklemem mümkün değildi. Merkez Komitesi'nin yüzü olan Garvanov'dan da gereken desteği bulamıyordum. Burada [Bulgaristan'da] iş gevşekti. Stanişev ve Karayovov grupları vasıtasıyla

423 Stefan Nikolov'un bu tutumu, Mihaylovski'nin VMOK'un, VMORO'nun yerini almak için 10ncu kongrede kabul edilen çizginin Yukarı Cuma Ayaklanması'ndan sonra da sürdürüldüğünü göstermektedir.

424 31 Ocak 1903'te Dr. Stoyan Danev Hükümeti tarafından iki Yüksek Komite'nin faaliyetleri yasaklanmış, binaları mühürlenilmiş, arşivlerine el konulmuştur. Görçe Petrov'un anılarında da anlaşılabileceği üzere, liderleri tutuklanmış ve Bulgaristan Prensliği'nin farklı şehirlerine sürgüne gönderilmiştir. (Dırjaven Vestnik [Resmi Gazete], god. XXV, br. 25, Sofya 1 Februari 1903)

425 Sürgünden dönmeleri kastedilmektedir.

Tsonçev'e karşı mücadele bana ciddi görünmüyordu. Toplumda İç Örgüt'e yönelik sempatinin arttığını biliyordum. Bu manevi bir kazanç idi, fakat Tsonçev'e karşı gerçek mücadele iyi yapılmıyordu. Bu zayıflığımız Yüksek Komite'nin pozisyonlarını güçlendirdi ve Yüksek Komite kararlı bir şekilde hedefi olan ayaklanmaya doğru yürüyordu. Artık ruhsal olarak kendimi kötü hissediyordum. Çünkü her şeyi görüyordum. Fakat karşılık vermemiz mümkün değildi; sert tutum yoktu. Tsonçev'e öylesine sınır merkezlerini ele geçirme fırsatı vermekle daha o zaman görevimizin gerektirdiği ciddiyete sahip olmadığımızı gösterdik. Delçev'in de hatası, onlara tüfekleri teslim etmesiydi. Genel olarak yapabileceğimiz yerlerde tepki vermiyorduk. Bu da beni ümitsizliğe düşürüyordu. Çünkü karşılık verebilirdik. Onların ilk çeteleri harekete geçtiğinde, bu çeteleri hezimete uğratmak gerekiyordu. Fakat bu işe, tam zıt bir şekilde bakan kişiler hâkimdi; içeride Garvanov, burada ise yumuşak ve ılımlı insanlar, başlıca Stanişev grubu ve Karayovov. Stefanov ve Delii-vanov da aynı bunlar gibiydi. Böyle adamlar mı Tsonçev grubu ile keskin bir mücadeleye gireceklerdi?! Bu son zikredilen pozisyonlarını aldıklarında artık geçti. Kısa bir zaman sonra mücadelenin içeriye [Makedonya'ya] taşınması hakkında da geri adım atıldılar. Hem içeriden hem de buradan kararlı bir destek verilmesi gerekiyordu. Stanişev grubunun olduğu gibi Merkez Komitesi'nin tutumu da tereddütlü idi. Aksine subaylar çok aktif davranıyorlardı. Böylece ayaklanma patlak verdi, önlenemedi. Merkez Komitesi'nden eski arkadaşlar Sultan [II. Abdülhamid] tarafından affedildiğinde gözlerim hemen parladı. Çünkü onların eskisi gibi aynı kaldıklarını ve sağlıklı düşünce ile güvenilir bir yol üzerinde, eski kurallara göre mücadeleyi sürdüreceğimizi düşünüyordum. Ama kısa bir zaman sonra hayal kırıklığına uğradım.

Bu zaman zarfında, önde gelen adamlarımızın arasında artık bir anlaşmazlık sezmeye başladım. Arkadaşlar Bodrum'dan ruhen ölmüş ve enerjisiz insanlar gibi çıktılar. Bodrum'da onların arası bozulmuştu. Pere ile Doktor [Tatarçev] o zamandan beri artık birbirine tahammül edemiyorlardı. Büyük derecede, ufak işlerden dolayı (para gelmiş, birisi ortak harcamayı istemiş, diğeri ise daha müreffeh yaşamak istemiş, başkası bencil hareket etmiş ve sair) Dame, hem Matov'a hem de doktora yönelik soğumuştur. Onlar Selanik'te de mizaç, görüş, ahlak, her bakımdan çeşitli farklılıklara sahipler-

di. Selanik'te davanın iyi gitmesi onları bir arada tutuyordu. Artık müşterek bir dava olmadığından dolayı hapiste onların arası açılıyor. Hapisten döndükten sonra da enerjiye sahip kişiler gibi değiştiler. Ama davayı yeniden ellerine almaya meyilli idiler. Dame ise Selanik'te işlere önderlik etme teşebbüsünde bile bulunmadı. Pere'yi yönetim Manastır'a ve Pirlepe'ye gönderdi. O da beklenti içine girdi. Artık işlerin bozulduğu göze çarpıyordu.

Matov ve Tatarçev aynı ruha kapılacaklardı. Onlar, içeride [Makedonya'da] bulunsalar da Dameta ve Pereta'dan belki daha kötü duruma düşeceklerdi. Fakat buraya geldiklerinde, yani özgür Bulgaristan'a, sanırım önceden yaptıkları işleri sürdürmek istediler. Kaç defa içeriden [Makedonya'dan] yönetici güçlerden bazıları, ruh hali bozulduğunda ve buraya [Bulgaristan'a] geldiğinde yeniden canlandığı, fakat geri dönmek istemediği dikkatimi çekmişti. Burada güvenlik var, işler daha açık yapılıyor. Selanik'te, herkesin buraya gelmesi için girişimlerde bulundum ki işleri [daha iyi] yürütebilelim. Fakat öyle oldu ki daha yol boyunca Matov ve Tatarçev doğrudan buraya, Sofya'ya gelmeye karar vermişler. Dame ve Pere görüldüğü üzere bunu anlamışlar ve Matov ve Tatarçev'den dolayı buraya gelmek istememişler.

Matov ve Tatarçev Sofya'ya geldiklerinde⁴²⁶, eski hallerinde oldukları düşüncesiyle onlarla, dostça, büyük umutlarla görüştüm. Onlarla ve Delçev ile birlikte dört kişi oluyorduk ve daha güçlü bir grup oluşturabilirdik. Bundan sonra Delçev için Stanişev grubundan arkadaşlarının ve Karayovov dostunun gereksiz olacağını düşünüyordum. Onlar bizim samimi arkadaşlarımız idi. Ama bununla birlikte [bizim işler üzerine] gevşetici bir etkisi de vardı. Delçev, Matov ve Tatarçev'e yönelik daha çekingen idi. Elimizde artık Matov ve Tatarçev'in bize daima daha yakın olan Pere ve Dame'ye yönelik tutumu hakkında bilgi vardı. İlk başta Matov ve Tatarçev'in bize karşı kendi başlarına çıkmak için cesaretleri yoktu ve bizimle birlikte çalışmak istiyorlardı. Fakat kısa bir süre sonra toplum, iktidar vs. dair görüşlerimizde büyük farklılıklar oluşmaya başladı. Bu bağlamda onlar, Stanişev, Karayovov ve Rizov vs. ile hızlıca ortak noktalar buldular. Aniden burada, toplumla da hükümetle de daha yakın irtibata girilmesi arzusunu belirtmeye

426 Tatarçev, 27 Ekim 1902 tarihinde Sofya'ya gelmiştir. Matov ise Kasım başında Sofya'ya ulaşmıştır.

başladılar. O zamana kadar koruduğumuz mesafemizi de değiştirmek istiyorlardı. Ben, özel statü görüşünü destekliyordum. Yani burada daima sade bir özü olan ve birleşmek istemeyen [bir yapı] olarak kalalım. Onlar, her yönüyle geçici faydalar için benim keskin bir şekilde karşı olduğum çıkar yolunu benimsediler. Delçev ile daha önce hiçbir zaman sadece diplomatik mahiyete sahip siyasî meselelere kendimizi kaptırmadık ve örgütte de böyle bir gelenek yaratmıştık. Öte yandan onlar özünde siyasetçiydi ve orada son derecede de fırsatçı olduklarını gösterdiler. Matov ve Tatarçev, içeride mücadele henüz alevliyken, burada sadece bizim gibi uç fikirlere sahip olmadıklarını göstermek ve mücadelelerini sürdürebilmek için Yüksek Komite ile sorunu kökten halletmeden ilişkileri gevşetmeye yanaştılar. Onlar başka bir yol seçtiler; Yüksek Komite üyelerinden daha ılımlı olan güçleri kazanalım ki, böyle hem komiteyi zayıflatalım, hem de kendimizi güçlendirelim. İşte mücadelede karakter nasıl kendini gösteriyor! Ben bu kurnaz taktiğe, bu kadar kan döküldükten ve bu kadar arkadaş pek çok enerji harcadıktan sonra alçak adını verdim. Miss Stone Olayı niçin gerçekleştirildi?! Matov ve Tatarçev Beyler geldiler ve bize rağmen kendilerini ihtiyatlı kişilermiş gibi sundular. Bizi ise aşırılık yanlısı ilan ederek sanki bu mücadelede kendileri yetkili faktörmüş gibi kibirli bir şekilde bizi bertaraf ettiler. Kendileri yetkiliymiş gibi göstermeye çalıştılar. Matov ve Tatarçev'in tutumu, bencilliğin en kötü seviyesindeydi. Tüm bunları gördükten sonra ben ve Delçev, Matov ve Tatarçev'in etkisini biraz dengelemek ve ciddi bir grup oluşturmamız ve buradaki komiteleri hükümsüz bırakmak için Pereta ve Dameta'yı çağırmaya karar verdik. Dame gelmek istemediği cevabını verdi. Fakat biz gerekçesini biliyorduk. Daha sonra görüştüğümüzde Dame bana, Matov ve Tatarçev ile çalışmanın mümkün olamayacağını bildiğini söyledi. Pere, Pirlpe'den geldi ve Matov ve Tatarçev ile birlikte beş kişilik bir yapı oluşturduk. Bizim önümüzde Matov ve Tatarçev Merkez Komite-si'nin birtakım temsilcileri olarak geçmiyorlardı. Çünkü bir vekâletname gösteremiyorlardı. Bahsettiğim yapıda üyeler eşitti. Onlar burada daha yeni olduklarından ve buradaki işlere o kadar iştirak etmediklerinden dolayı biz onları daha fazla öne sürüyorduk.

O zaman 1902 yılının kışında, sizin de katıldığınız⁴²⁷, Tsonçev ile barışma teşebbüsü gündeme geldi.⁴²⁸ Ben her zaman anlaşma yanlısı idim ve bu olayda da barış olabileceğini düşünseydim barış yoluna gidecektim ve başka birinin bizi barıştırmaya ihtiyacı olmayacaktı. Kişisel çekincelerim yoktu. Barıştırmaya heyetlerinin sadece bireysel sorunlarda veya biz kendimiz nasıl aramızda anlaşacağımızı bilemediğimiz zaman anlamı vardır ki sizin, Geogrov⁴²⁹ ve sair yanına gelip, akıl danışabilirdik. Bu kadar barıştırmaya teşebbüslerinden sonra Matov ve Tatarçev Beyler -bizi şimdi dile getirmeyelim- barışmak için doğrudan Tsonçev'e başvurabilirlerdi. Onlar bunu yapmadılar. Aksine bizi bertaraf etmek istediler, o da size işlerin gerçek durumu hakkında bilgi vermeyerek. Onlar işte böyle bir yolda yürüdüler.

Kısa bir süre sonra bu gruptan Delçev hüsrana uğradı ve içeriye [Makedonya'ya] gitti. Delçev'den hemen sonra Pere de hayal kırıklığına uğradı ve baharda bir kiracıyla haydi Pirlepe'ye. Danev beni Kazanlık'a sürgün etti (Ocak veya Şubat ayının başlarında). Matov ve Tatarçev durumun hâkimleri olarak kaldılar. Mütevazı olan [Dimitir] Stefanov ve [Petir] Deliivanov kenarda bırakıldılar.

Lamsdorf geldi. Ben, prens ile Danev'in [evinde] görüşmeye kesin olarak karşıydım. Stanişev ve Karayovov vasıtasıyla Danev, burada Makedonya meselesiyle ilgilenen tüm gruplar ile görüşmemiz için bize yönelik girişimlerde bulunmuştu. Danev'in amacı, Makedonya gerçeği hakkında Lamsdorf ve Sultan [II. Abdülhamid] tarafından da kabul edilebilecek asgari taleplerimizi -ki bu talepler daha sonra uygulanabilsinler- idrak etmektir. İçerinin [Makedonya'nın] adamları olarak biz, bu talepler hakkında bilgi alıp onlara şekil vererek Lamsdorf'a arz etmeliydik. Lamsdorf'un önüne asgari bir program ile çıkmamız gerekiyormuş. Danev, bu şartın hüküme-

427 Prof. Dr. Lyubomir Miletic kastedilmektedir.

Lyubomir Miletic (1845-1937). İstip'te doğmuştur. Zagreb ve Prag'da Slav filolojisi eğitimi almıştır. Slav filolojisi profesörüdür. Sofya Üniversitesi rektörlüğü yapmıştır. Makedonya Bilimler Enstitüsü'nün müdürüdür. Bulgar Bilimler Akademisi'nin bir üyesidir. "Makedonski Pregled" adlı derginin redaktörlüğünü yapmıştır. Ayrıca VMOK'un da üyesidir.

428 4 Aralık 1902'de iki VMOK'un birleştirilmesi ve uzlaştırılması için Prof. Dr. Lyubomir Miletic, Prof. Dr. İvan Georgov ve diğerler tarafından yapılan girişim kastedilmektedir.

429 Prof. Dr. İvan Georgov (1862-1936). Köprülü'de doğmuştur. Almanya'nın Jena şehrinde yüksek öğrenimini tamamlamıştır. Sofya Üniversitesi'nde felsefe ve tarih profesörüdür. Bulgar Bilimler Akademisi üyesidir. Makedonya Bilimler Enstitüsü'nün müdürlüğünü icra etmiştir.

tin kararı olduğunu söylemişti. Aynı zamanda Danev, bize prensin de kendisinin tarafımızdan bilgilendirilme isteği olduğunu söyledi. Lamsdorf ile görüşmeye karşı olduğum gibi bu görüşmeye de karşıydım. Çünkü biz bu asgari reformları yani “bekçi reformlarını” daha sonra kendi talebimiz gibi gösteremezdik.

Bu sırada Matov ve Tatarçev, gelecekteki ve hakkında söylentiler bile başlamış olan ayaklanmanın partizanları olmuşlardı. Diğer taraftan ise onlar hükümet ile müzakere etmeyi kabul ediyorlardı ve bu müzakerelerin sonucu sadece ayaklanmanın önlenmesi olabilirdi. Tatarçev'in Danev'in [evinde] prens ile görüşmesine razı oldular. Lamsdorf, Rus konsoloslarının raporlarından ayaklanma olacak bilgisi alarak bu ayaklanmayı önlemeye geliyordu. Bu bağlamda Bulgar Hükümeti ve Bulgaristan Prens [Ferdinand], Lamsdorf'a yardım etmek istiyorlardı. Onlar ayaklanmayı önlemek istiyor, bizi ise bu hedef için kandırıp hükümetin destekçisi olmamızı arzu ediyorlardı. Bunu bildiğimden dolayı karşıydım. Fakat hiçbir şeye razı olmama şartıyla Matov ve Tatarçev [görüşmeye] gidilmesinde ısrarcıydılar. Bir “pro memoria” yazıldı.⁴³⁰ Ben bu yazıda ana pasajları daha keskin bir şekilde kabul ettirdim. Daha sonra, ayaklanmanın ardından, Ustrumca ve Pirlepe kongrelerinde olduğu gibi, Serez bölgesinde yapılan kongrede de yeniden Matov ve Tatarçev tarafından diplomatik mahiyette yapılmış olan tüm girişimler tutanak tutularak kınanmıştı. Onların Bulgar Hükümeti, Lamsdorf ve prens ile kendi başlarına, örgütün rızası

430 Graf Lamsdorf ile görüşme 15 Aralık 1902 tarihinde yapılmıştır. Toplantıya, VMORO'yu temsilen Hristo Tatarçev ve Hristo Matov, Sofya'da Makedonya ve Edirne-Trakya çevresinin temsilcisi olarak Lyubomir Miletic ve Ivan Georgov ile Stanişev'in VMOK'undan da Hristo Stanişev ve Toma Karayovov katılmıştır. Mihaylovski'nin VMOK'u tarafından toplantıya iştirak edilmemiştir. Toplantıda ayrıca Stoyan Danev ile Rus Diplomatik Temsilcisi Bahmetev de vardır. VMORO'nun temsilcileri “pro memoria” adı verilen özel bir arzuhalle taleplerini ortaya koymuşlardır. “Pro memoria” ile merkezi Selanik olan, Selanik, Manastır ve Üsküp vilayetlerinden teşekkül eden ve sınırları tam olarak verilen bir bölge oluşturulması istenmiştir. Edirne Vilayeti de özel alan olarak talep edilmiştir. Bölgenin yöneticileri, Büyük Güçler tarafından atanacak, Hristiyan olacak ve Osmanlı Devleti idaresiyle hiçbir bağı olmayacaktır. Bölge meclisi, azınlık haklarına sıkı sıkıya bağlı kalarak doğrudan halk tarafından seçilecektir. Bölgelerde ana unsuru teşkil eden halkların dili, Türkçe gibi resmi dil olacaktır. Siyasî sebeplerle hapse atılan tüm herkese genel bir af ilan edilecektir. (Ayrıntılar için bkz. *Dokumenti i Materiali za İstoriyata na Bılgarskiya Narod*, BAN, Sofya 1969, s. 302-304)

olmadan ilişkileri onaylanmadı. Bu yüzden artık örgüt de Matov ve Tatarçev'e karşı tavrı aldı. Ayaklanmadan sonra buradaki voyvodalar (Çernopeeve, Sandanski⁴³¹ ise olağanüstü keskin) Matov ve Tatarçev'i perişan ettiler. Ayaklanmadan sonra örgütün parçalanmasının kökleri buradadır [...]

[...] Tsonçev ayaklanması, geniş bir sahaya yayılan ayaklanma fikrini çok güçlü bir şekilde teşvik etti. Tsonçev ayaklanmasından sonra İştıp ve Ustrumca bölgelerinde Türk tarafından baskılar oldu. Bu baskılar ise durumu keskinleştirdi ve Slavço Kovaçev'in, hatta Çernopeeve'in de zihninde epey bir etki yarattı ki *"bir şey yapılmazsa her şey kaybedilecek"* görüşüyle ayaklanmayı alevlendirmeye sebep oldu. Manastır bölgesinde de işler keskinleşmişti. Sık sık olaylar yaşıyordu. Türk idaresinin silahları toplama tehlikesi arttı ve bu durum daha fazla Makedonya'da hissedildi. Sabırsızlık da arttı, özellikle Manastır bölgesinde. Bunlar, daha yaygın olan gizli sebeplerdi ve bu sebepler de ayaklanmanın mazereti olan gerekçelerdi.

Ayaklanmanın gerçek sebebi de şuydu ki, voyvoda kuvvetleri ve özellikle yönetici olanları artık yorulmuşlar, çoğu da sabırsız olmuşlardı. Kişisel özellikler büyük rol oynadı ve bu özellikler belki de ayaklanmanın gerçekleşmesinin ana sorumlusuydu. Başlıca [bu özellikler] iki yöndedir; eski önde gelen örgütçülerin bazıları söylendiği gibi yorgunluk ve sabırsızlıktan, diğerleri ise sadece şöhret düşkünlüğünden dolayı işleri ayaklanmaya doğru sürüklediler. Dame ilk söylenenden, Gavranov ise ikinci dile getirilenden idi. Dar görüşlü mahiyete sahip olan parti anlayışının gölgesi hissediliyordu. Garvanov Selanik'ten mektupla, Slavço Kovaçev ise burada bir toplantıda sözlü olarak basit bir görüş dile getirmişlerdi. Bu görüşe göre, Tsonçev grubu, sonbaharda ayaklanma gerçekleştirdiğinden dolayı bu gruptan geri kalınmaması ve ahalinin ayaklanma gerçekleştirilemeyeceğini düşünmemesi için hemen baharda ayaklanma yapılması gerekiyordu. İnsanlarımızın kendi yavrusunun [örgütünün] aldığı boyuttan korkması, ahalinin meydana gelecek türlü

431 Yane Sandanski (1872-1915). 1895 ila 1899 yılları arasında VMOK'un çetelerinde yer alarak Makedonya'ya geçmiştir. 1899'da Gotse Delçev tarafından VMORO'nun saflarına çekilmiştir. İki yıldan daha kısa bir süre sonra, Amerikalı misyoner Miss Stone'u kaçıran çetenin voyvodasıdır. İinden-Preobrazjenie Ayaklanması'na katılmıştır. Sandanski'nin emriyle Boris Sarafov ve İvan Gernavov öldürülmüştür. Sandanski için ayrıca bkz. Mehmet Hacısalıhoğlu, "Yane Sandanski as a political leader in Macedonia in the era of the Young Turks", *Cahiers Balkaniques*, 40, 2012, s. 61-85.

olaylardan korkmayacağı ve her şeyin bozulmayacağına dair inançların olması da üçüncü bir sebepti. İş daha uzun süreceği için tüm yöneticiler küçük çaplı bir paniğe kapılmışlardı ki, bundan önce de bari bir şey yapılsınmış. Mantıksız fikirlerdi bunlar.

Ayaklanmayı hızlandırdılar diye boşu boşuna Raço Petrov'un hükümetini ve diğerlerini suçluyorlardı. Yüksek Komite taraflarları da şaşkınlık içerisindeydi. Onlar da acele etmeyi tercih etmiyorlardı.

İki hedefi olan Tsonçev ayaklanmasına prens sebep oldu. Birinci hedef, bir gürültü kopararak diplomatik amaçlı bir kazanım elde etmektir.⁴³² Diğer hedef ise zamansız bir ayaklanma gerçekleştirerek örgüt tarafından hazırlanan geniş kapsamlı ayaklanmayı felç etmekte -ki zaten buna kesin bir şekilde eminim- prens ve Bulgar hükümetleri böyle bir ayaklanmayı hiçbir zaman istememişlerdi. Radoslavov Hükümeti de [işlere] önemsiz bakıyordu.⁴³³ Bu hükümet de ayaklanma-

432 VMOK'un (Mihaylovski'nin) Yukarı Cuma Ayaklanması'nın tarihini belirlemek ve ilan etmek için Şipka törenlerini propaganda aracı olarak kullanması tesadüf değildir. (Hr. Silyanov, *Osvoboditelnite...*, Tom I, s. 163)

433 Vasil Radoslavov, 1899'da iktidara geldikten sonra, sıradan parti destekçileri onun Makedonya Sorunu'nun çözümüne müdahil olacağını umut etmeye başlamışlar ve Radoslavov'u sürekli olarak bu soruna çekmeye çalışmışlardır. Hatta bazıları, onun yönetiminde Makedonya'nın Şarki Rumeli'ye benzer bir şekilde Bulgaristan'a katılmasını istediklerini açıkça yazmışlardır. Destekçilerinin arzusu sonucunda Radoslavov, Osmanlı Avrupası'ndan Bulgaristan'a göç eden çok sayıda Bulgar'ı devlet kurumlarında işe almıştır. Böylelikle Makedonya Sorunu hakkında kamudaki söylemler çoğalmıştır. (B. Georgiev, *a.g.e.*, s. 306)

Yeni seçilen Boris Sarafov başkanlığındaki VMOK'un 1899'dan itibaren faaliyetleri yoğun bir şekilde artmıştır. Daha görevinin ilk yılında, eski Makedonya cemiyetleri faal hale getirilmiş, ayrıca 200'den fazla da yeni cemiyet kurulmuştur. Yoğun bir şekilde para toplanmaya başlanmış ve "*vatansızlık borcu*" adı altında tahviller yaygın hale gelmiştir. Şumnu, Rusçuk, Varna ve diğer şehirlerde, Yüksek Komite'ye çalışan subayların, Makedonya göçmenleri arasında çeteci olacak adayları eğittiği nişancı takımları kurulmuştur. (Hr. Silyanov, *Osvoboditelnite...*, Tom I, s. 149).

Bulgar tarihinde var olan otoriteli bir görüşe göre, Prens Ferdinand VMOK aracılığıyla Osmanlı Avrupası'nda huzursuzluk çıkarak Büyük Güçlerin müdahalesine yol açmak istemiştir. "Radoslavov Hükümeti", Prens Ferdinand'ın bu taktikini benimsemiştir. Bulgaristan'daki Makedonya Edirne-Trakya Hareketi desteklenmiştir. Radoslavov'un kendisinin VMOK'un liderleriyle kişisel bağlantıları vardır ve faaliyetlerinde onlara yardımcı olmuştur. (St. Grınçarov, *Bilgariya na Praga na Dvadestoto Stoletie, Politicheski Aspekt*, Sofya 1986, s. 177)

Elbette, VMOK'un bu gürültülü ve hemen hemen açık şekilde gerçekleştirilmiş faaliyetlerin, Prens Ferdinand ve Bulgar Hükümeti'nin politikasıyla yakından ilgili olduğu Bulgar başkentindeki diplomatların dikkatinden kaçmamıştır. (B. Georgiev, *a.g.e.*, s. 307) 1899'un sonunda ve 1900'ün başlarında,

Osmanlı Makedonya'sındaki gerilimin ana suçlusu olarak gösterilen Bulgaristan'daki VMOK'un faaliyetlerini durdurmak için Osmanlı Devleti ile Yunanistan Sofya'da girişimlerde bulunmuşlardır. (St. Grınçarov, *a.g.e.*, s. 150-151) Gayri resmi bir şekilde Babiâli, Prens Ferdinand ve Bulgar Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne düşmanca niyetlere sahip olduğunu ve VMOK'un eylemlerinin Bulgar prensinin bilgisi ve onayı dâhilinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. (*TsDA*, f. 3K, op. 8, a.e. 206, l. 11)

Yirminci yüzyılın başında Bulgaristan diplomatik bir izolasyona düşmüştür. (St. Grınçarov, *a.g.e.*, s. 154) 27 Ekim 1899'da, İstanbul'daki Bulgar diplomatik temsilcisi, Başbakan Todor İvançov'a verdiği bir raporda, "*şimdilik, çaresiz uluslararası durumun*" en açık şekilde Makedonya'da hissedildiğini yazmıştır. Prens Ferdinand raporu okuduktan sonra, "*bu raporu acı çekerek okudum, maa-lesef tüm gerçek bu!*" (Vl. Topalov, "Vinşnata Politika na Bulgariya po Vreme na Radoslavistikiya Rejim", *İstoričeski Pregled*, No: 2, 1984, s. 38-39)

Aynı zamanda Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti ile arasındaki ilişkiler giderek kötüleşmiştir. (D. Yurukov, *Spomeni iz Političeskiya Jivot na Bulgariya*, Sofya 1932, s. 213; St. Grınçarov, *a.g.e.*, s. 155) Bu ilişkiler Bulgaristan için çok, belki de en önemli husus olduğundan 13 Temmuz 1899'da Babiâli ile ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olmak amacıyla önemli bir görevle vazifelendirilen yeni bir diplomatik temsilci İstanbul'a gönderilmiştir. Aynı yılın sonbaharından itibaren Bulgar Hükümeti, ticari, haberleşme, adli ve diğer alanları kapsayan bir dizi konuda ikili görüşmelere başlamak için adımlar atmıştır. (Vl. Topalov, *a.g.m.*, s. 45) 1900'ün başında Prens Ferdinand, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler hakkında Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna çıkmak için girişimde bulunmuştur. Fakat bu girişimler Sultan nezdinde kabul görmemiştir. (Vl. Topalov, *a.g.m.*, s. 46) Aynı zamanda Bulgar Hükümeti, çetelerin Makedonya'ya geçisini kontrol etmek için sınırda faaliyetlere de girişmiştir. (B. Georgiev, *a.g.e.*, s. 307) Gergin olan ilişkiler, yavaş yavaş normale dönmeye başlamıştır. Ağustos 1900'de Sofya'daki Osmanlı Komiseri Necib Melhame'nin daveti üzerine Bulgaristan Başbakanı T. İvançov, bakanlar Radoslavov, Tonçev ve Paprikov, II. Abdülhamid'in tahta çıkışının sene-i devriyesi münasebetiyle İstanbul'a gelmişlerdir. (P. Peşev, *İstoričeskiye Sibitiya i Deyateli, Ot Naveçerieto na Osvobođenieto ni do Dnes, s Belejki za Jivota mi*, Sofya 1993, s. 349) 15 Ekim 1900'de Prens Ferdinand, Bulgar Millî Meclisi'nde Babiâli ile ilişkilerin normalleştiğini beyan etmiştir. Bu iyileşme süreci, 1900'ün Kasım ayı ortalarına doğru Osmanlı Devleti ile yapılan gümrük antlaşmasıyla devam etmiştir. (Vl. Topalov, *a.g.m.*, s. 46-47)

Bulgar Hükümeti ve Prens Ferdinand'ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri geliştirmek için attığı adımlar, Bulgar basını tarafından olumlu şekilde karşılanmamış, aksine olumsuz yayımlar yapılmıştır. Muhafif gazeteler bu durumu "*son derece aşağılayıcı*", "*Bulgar duygularının aşağılanması*" ve "*Makedonya'da yok oluşun onayı*" olarak nitelendirmişlerdir. (*Mir*, 22 Avgust 1900, br. 861; 2 Septemvri 1900, br. 866; 17 Oktomvri 1900, br. 884; *Pryaporets*, 23 Avgust 1900, br. 31; *Nov Vek*, 16 Avgust 1900, br. 212; 21 Avgust 1900, br. 214; 23 Avgust 1900, br. 215) Bu, Makedonya Bulgarlarının, Bulgaristan Prensliği'nin sosyal, siyasi ve kültürel hayatının tüm alanlarına geniş entegrasyonunu hesaba katacak olursak anlaşılabilir bir durumdur. Bu güçlü mevcudiyet, Makedonya Sorunu'nun yarattığı heyecanı daha da keskinleştirmiş ve açık hale getirmiştir. Bu nedenle

nın mümkün olabileceğini önemsemeden, vatansever kitleyi kendi tarafına çekmek istiyordu ki davayı parti menfaatine kullanabilsin.

Garvanov'un bir talimatı, ayaklanmanın gerçekleşmesinin zaruriyeti aynı zamanda da hakiki başlangıcı oldu. Bu talimatı Garvanov kişisel olarak kasıtlı almıştı. Yani o, Merkez Komitesi'nin başında iken ayaklanmanın olmasını istiyormuş. Çünkü o, epey itibarını kaybettiği için kısa bir süre sonra tutuklanacağını biliyormuş. Erken erken, hemen Yüksek Komite'nin tertiplediği ayaklanmadan sonra Garvanov, ayaklanma olacak diye tüm gurbetçilerin evlerine gitmelerine dair bir genelge yaymış. Adamlarını da göndermiş ve onlar buraya da geldiler. Daha sonra Dameta ve Lozançev'in rızası

ülkedeki kamuoyu her zaman Bulgaristan'ın Makedonya'yı ilgilendiren faaliyetlerine aşırı derecede ilgi göstermiş ve olumlu/olumsuz tepki vermiştir. (St. Grınçarov, *a.g.e.*, s. 165-166)

VMORO'nun liderleri Bulgar resmi makamlarının Babiâli politikasındaki değişikliği nasıl algılamışlardır? "Radoslavov Hükümeti"nin faaliyetlerini çok yakından takip etmişler ve ilk başlarda bu hükümet Makedonya hareketini desteklese de (D. Yurukov, *a.g.e.*, s. 254), VMORO'nun liderleri hükümetin kendi menfaatinde hareket ettiğinin farkındadırlar. Görçe Petrov ise bu hükümetin emellerini 1908 yılında Miletic'in önünde "*vatanseverliği kendi tarafına çekmek ve davayı bir parti menfaatine kullanmak*" olarak değerlendirmiştir. Buna rağmen, Radoslavov etkisindeki yönetimin siyaseti daha ilk başlarda VMORO için faydalıdır. Çünkü Hristo Silyanov'a göre, "*Sarafov Komitesi, burada [Bulgaristan'da] ve orada [Makedonya'da] bulunan umutları haklı çıkardı ve hatta aştı.*" (Hr. Silyanov, *Osvoboditelne...*, Tom I, s. 149) Fakat yavaş yavaş VMORO, VMOK'un yalnızca Bulgaristan Prensliği'nde değil, aynı zamanda Makedonya ve Edirne-Trakya'da da Makedonya hareketini yönetme hırslarıyla karşı karşıya gelmiştir.

VMORO ile Bulgaristan arasında olduğu gibi, VMORO ile VMOK arasındaki ilişkiler de giderek daha karmaşık hal almıştır. İlinden-Preobrajenie Ayaklanması'nın başarısızlıkla sonuçlanması, VMORO'nun kendisinde var olan tezatlıkları da arttırmıştır. Örgütün, Balkan devletlerinin "milliyetçi propagandasına" bağlılığı ve bağımsızlığı için 1903 yazından önce kısmen ana hatları çizilen yapılarındaki ideolojik kanatlar, 1904 yılının baharında ortaya çıkmıştır. (Tchavdar Marinov, "We, the Macedonians: The Paths of Macedonian Supra-Nationalism (1878-1912)", Ed. Diana Mishkova, *We, the People: Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe*, CEU Press, 2009. <https://books.openedition.org/ceup/890#tocfrom1n5> Erişim Tarihi: 09.03.2021). Bazı liderler örgüte belirli "*millî bir renk*" vermekten yana iken, diğerleri Sofya ile yakından çalışmaya isteklidir. Görçe Petrov ise, VMORO'nun Sofya'dan olduğu gibi Belgrad ve Atina'nın da irredentist rotasında bulunmaması taraftarıdır. (*Spo-meni na Görçe Petrov*, s. 203)

Bu dinamikler ve karmaşık tablo bağlamında, Görçe Petrov'un "Radoslavov Hükümeti"nin Makedonya Sorunu'na ilişkin değerlendirmesi basit ve yanıltıcı görünmektedir. Elbette ki, Miletic'in önünde yapılan bu olumsuz değerlendirme, Balkanlarda kolayca uyandırılan Türk karşıtı refleksle açıklanabilir. Bahsedilen durumda da bu refleks, "Radoslavov Hükümeti"nin 1900'de

ile Manastır bölgesinde özel bir emir verildi; gelen tüm gurbetçiler [evlerinde kalsınlar] ve gurbete gidecek olanlar da gitmesinler, çünkü bu sene gurbete gidilmesi için izin verilmemekte. Lozançev, Manastır'da komiteyi idare ediyordu, Dame ise bu duruma razıymış. [İşlerin] tüm bu haline Matov ve Tatarçev rıza göstermişler. Benden ve Delçev'den bunlar saklanıyordu.

Sonbaharda Garvanov dikkatli bir şekilde ayaklanma için karar alıyor. İkna edebileceğine emin olduğu kişilerle ihtiyatlı bir şekilde istişare eder ki, daha sonra sancağın kararı olarak bunu gösterebilsin. Görüldüğü üzere Manastır'da Lozançev ve Dameta ile fikir alışverişinde bulunmuş. Daha sonra başka bir şey olup olmadığını bilmiyorum. Bu istimzaç çevresini Manastır bölgesi, özellikle Kesriye bölgesi üzerinde genişletiyorlar ve daha sonra Selanik sancağının ayaklanma için karar aldığını, Manastır sancağının ise bu kararı desteklediğini beyan ediyorlar. 1902 yılının kışında Lozançev, Manastır bölgesinin temsilcisi olarak bu mevzu hakkında usulen istişare yapmak için Selanik'e çağırılmış. [Bu görüşmede] Manastır bölgesinde kongre gerçekleştirilmemesine rağmen Lozançev, ayaklanma yapılması gerekliliğini ve olmazsa kendileri bunu gerçekleştirecekleri görüşünü Manastır sancağının vekili olarak açıkça dile getiriyor. Lozançev tüm bunları Garvanov'un rızası ve telkini ile yapıyor. Garvanov da kendi kişisel görüşünün buna benzer olduğunu söylüyor ve bunu yine sanki sancağın kanaatiymiş gibi göstermeye çalışıyor. Türk Hükümeti'nin İştîp nahiyesinde yaşayan ahalinin silahlarını toplama isteği, İştîp'ten olan Slavço Kovaçev'i ciddi bir şekilde korkutmuştu. Yine silah toplama meselesinden

Babîâlî ile ilişkilerini düzeltme adımlarından harekete geçmiştir. Ancak belki de, bu değerlendirmenin ana sebebi Görçe Petrov'un daha sonraki pozisyonundan, yani Balkan milliyetçiliklerinden ve özellikle de Bulgar milliyetçiliğinden VMORO'nun kurtulması fikrinin bir temsilcisi olmasından kaynaklanmaktadır. Kuvvetle muhtemel bundan dolayı Miletîç'in önünde Makedonya hareketindeki yeni rolünü göz önüne alarak profilini ona göre çizmektedir. Bu bağlamda Sofya'daki en önemli görüşmelerden biri olan Başbakan Konstantin Stoilov ile yaptığı mülakattan bahsetmeyip sessiz kalması ilginçtir. VMORO'nun temsilcisi ile Bulgar Hükümeti'nin başbakanı arasındaki görüşme 22 Haziran 1896'da gerçekleşmiştir. Bu tarihte Stoilov günlüğünde şunları yazmıştır; "*Makedonya'da bir öğretmen ve Harbiye Bakanlığı ajanı olan Pirlepe'den Georgi [Görçe] Petrov; Makedonya'da ihtilal için bir zemin var, hükümet ipleri elinde tutmalı, bundan dolayı da halk silahlandırılmalı. 5bin-10bin tüfek ve 100bin levaya kadar para istiyor. Bu paranın Eksarhlık paralarıyla birlikte alınmasını ve Eksarhın onlar için de bir makbuz kesmesini öneriyor. Dönüyorlar dolaşıyorlar insanlar, gözleri hep para!*" (Dr. Konstantin Stoilov, *Dnevnik*, Çast II, Sofya 1996, s. 285)

dolayı aynı duruma Ustrumca bölgesinde Çernopee de düşmüştü. Böyle bir panik ile hem Slavço [Kovaçev] hem de Çernopee durum hakkında buraya mektup yazdılar ve her şeyi kaybetmeye mecbur kalırlarsa kendi nahiyelerinde acaba bayrağı kaldırmaları daha iyi olmaz mı diye ürkekçe soruyorlardı. Bunu Merkez Komitesi'ne de yazmışlar. Garvanov bu mektupları, Üsküp ve Ustrumca sancaklarının da ayaklanma isteği gibi, kanıt olarak Lozançev ve diğerleri ile yaptığı görüşmede göstermiş. Toplantıda, ayaklanma yapılması kararının memleketteki herkesin adına alındığı sonucuna varılmış. Ardından Sofya'da bize bilgi vermeye karar vermişler. Matov ve Tatarçev özel bir şekilde anlaşıyorlarmışlar ve bu işlerin gidişatı hakkında bilgi sahibiymişler. Fakat burada bunları bizden gizliyordular. Selanik'ten resmi bir mektupla Merkez Komitesi, bize Selanik'te aldığı kararı bildiriyor ve kanaatimizi değil de sadece rızamızı istiyorlardı. Hususi mektuplar Lozançev tarafından da bazılarımıza gönderilmişti. Bu mektuplar, kim ayaklanmaya razı değilse haindir, tüm ahali ayaklanmaya hazır, kim korkarsa lütfen katılmasın vs. yazılar içeriyordu. [Merkez Komitesi'nden gönderilen bu mektup] kışın, bayram günlerinde geldi⁴³⁴, herhalde Ocak ayının başında. Onlar, Manastır bölgesinde voyvodalar ve ahali duruma tahammül edemiyor ve her an patlayabilirlermiş [iddialarını] gerekçe olarak öne sürüyorlardı (uzun bir mektuptu). Hareket kısmi görülmesin diye -ki böyle olduğunda hemen bastırılır- örgütün genel bir ayaklanmayı meydana getirmesi ve böylece kısmi patlamayı önlemesi tavsiye ediliyordu. Hem Slavço'nun hem de Çernopee'nin mektuplarını kullanarak bahsedilen bu mektupta, ateşli bir şekilde tüm memlekette durumu abartmaya çalışıyorlardı. Başka bir gerekçe ise, örgütün, [ayaklanma] patlak vermezse Türk Hükümeti'nin tüm silahları ele geçirme ve ayaklanmanın mümkün olmayacağı riski ile karşı karşı kalacağı idi. Bu arkadaşlar durumu böyle değerlendiriyorlarmış. Daha sonra anladığımıza göre, ayaklanma fikrini öne sürebilmeleri için memlekette durumu ve sancaklarda teçhizat hazırlığını sahte verilerle iyimser göstermeye çalışmışlar. Bilahare Manastır bölgesindeyken Smilevo Kongresi'nin katılımcılarının çoğu ile görüştüm. Orada onlar, beni -özellikle de Lazar Poptraykov- Merkez Komitesi Manastır bölgesine daha ayaklanma kararı alınmadan önce Vardar'ın bu tarafında tüm sancaklar ayaklanmaya hazır ki *"sizde bakın geri kalmayın"* diye

434 Burada Hz. İsa'nın doğum günü ile ilgili bayram kastedilmektedir.

mektuplar gönderdiğine dair beni ikna etmeye çalışıyorlardı. Buna benzer mektuplarla Garvanov tüm sancakları kandırıyormuş.

Merkez Komitesi'nin önerisini tartışmak için burada, Sofya'da, 20 kişi civarında önde gelen örgüt kuvvetleriyle bir araya geliyorduk. Katılımcılar; Matov, Tatarçev, ben, Pere, Boris Sarafov, Slavko Kovaçev, Davidov, Delçev, Silyanov, Gercikov, Ohri bölgesinden Vilço Andonov⁴³⁵, Sava Mihaylov, Puşkarov⁴³⁶, Hacinikolov ve diğerleri. 16'dan 24 kişiye kadar birkaç defa toplandık.

Matov ve Tatarçev mektubu okudular ve kısa bir süre sonra mektupta yazanlara razı olduklarını belirttiler. Toplantı büyük bir çoğunlukla ayaklanma fikrini destekledi. Silyanov, Boris, Gercikov, Davidov, Slavço ciddi gerekçeler sunmaksızın razı olduklarını dile getirdiler. Bu razı oluş mektuptaki gerekçelere dayanıp bu gerekçeleri istiare ederek ve onları bilen teferruatlarla destekleyerek olmuştu. Yeniden Slavço'nun gerekçesine benzer gerekçeler sunuldu: *"Yüksek Komite ayaklanma yaptıklarından dolayı biz de geri kalmayalım. Çünkü insanlar ayaklanma yapma kabiliyetimizin bulunmadığı ve ihtilalci olmadığımız düşüncesine kapılacaklar."* Siyasî durumu elverişli gösteren üstün körü bir açıklama da başka bir gerekçe olarak sunuldu. Ayaklanmaya karşı kesin bir şekilde ben ve Delçev isyan ediyorduk. Hapisten yeni çıktığı, burada ve içeride gerçek durum hakkında net bir bilgiye sahip olmadığı mazaretleri ile Pere kesin bir kanaatte bulunmadı. Onun yüreğinde olan görüş, ayaklanmaya karşıymış. Daha o zaman Pere içeriye [Makedonya'ya] kaçıp ve orada bu mevzuyla uğraşmayı düşünüyormuş. Smilevo Kongresi'nde [ayaklanmaya] karşı olduğunu söylemişti ve ondan sonra da kongreden kaçmıştı.

Delçev sunulan düşüncelerin asılsız olduğunu göstermek istiyordu. Konuşma istidatına sahip değildi. Böyle tasarlanan ayaklanmaya karşı olduğunu ama onunla planladığımız ayaklanmayı desteklediğini söyledi. Delçev ateşlendi, terledi, gürledi.

Ben o zaman kalktım ve altı saat süren nutuk irad ettim. Bana itirafta bulunanlara göre, ayaklanmayı destekleyenlerin düşüncelerini çürütmüşüm. Onlardan çoğu kalktılar (Silyanov, Gercikov ve diğerleri) ve *"Senin görüşün reddedilemez"* dediler. Ayaklanma baş-

435 Konstantin (Vilço) Antonov. Öğretmendir. Ahiçelebi ile Çepelli ihtilal bölgele-
rinin amiridir.

436 Nikola Puşkarov. Öğretmendir. Üsküp voyvodasıdır.

latılması hakkında suni usuller üzerine ışık tuttum. Matov ve Tatar-
çev protesto ettiler. Hekimin nasıl ateşlendiğini biliyorsun. Onların,
ahali patlayacak diye sundukları delilleri o yerlerde bulunmuş kişi-
lerin paylaştığı bilgiler ile ayrı ayrı doğru olmadığını dile getirdim.
Misal, köylüler silahları ile ormana çıkıyor diye öne sürülen delil
henüz ayaklanma belirtisi değildir. Bu, köylülerin sadece Türkler
tarafından silahları elinden alınmaması ve bireysel olarak zarar
görmemeleri için yapılan bir harekettir. Daha sonra Kesriyeliler,
Popov ve Lazar Poptraykov ile görüştüğümde bana durumun dur-
durulmasının mümkün olmadığı iddiasının doğru olmadığını, aynı
zamanda da suni bir şekilde Merkez Komitesi'nin bütün herkesin
güya hazır olduğundan dolayı onların da acele etmeleri gerektiği
konusunda yanıldıklarını itiraf ettiler.

Silahları kaybetme tehlikesi iddiasının gerçek olmadığını, [en
azından] o kadar büyük olmadığını izah etmeye çalışıyordum.
Ayaklanmaya hazır olan bir nahiyenin silahlarını teslim etmesinden
hiçbir zaman korkmamamız gerektiğini, tam aksine eğer bir ahali
silahlarını teslim etmeye hazırsa, zaten ayaklanmaya hazır olmadı-
ğını toplantıda bulunanlara inandırmaya çalışıyordum.

Onlara bizzat Merkez Komitesi'nden daha iyi bildiğim güveni-
li veriler ile [ayaklanmanın] gerçek hazırlığı hakkında öteberi haz-
ır sayabileceğimiz sadece yedi nahiye olduğunu kanıtladım. Bu
nahiyeler, Manastır bölgesinde Kesriye, Florina, Manastır, Demir-
hisar, Kırçova, Selanik bölgesinde yalnızca Kilkış, o da epey za-
yıf, Ustrumca bölgesinde işe yaramayan tüfeklerle, "Krnkalarla"
sadece Ustrumca ve Üsküp bölgesinde de Krnka ve Martinilerle
yalnızca İştip.

Daha sonra, ayaklanma esnasında Ohri ve Prespa nahiyeleri-
nin de hazır olduğu ortaya çıktı, fakat onlar ayaklanmadan kısa
bir süre önce güçlkle hazırlandılar. Pirlepe nahiyesi ayaklanma
esnasında hemen hemen pasif kaldı. Zar zor 150 kişi toplanabildi-
ler. Ayaklanma için Köprülü nahiyesinde 50-60 kişilik bir çete bile
tertipleyemediler. Ayaklanma esnasında İştip bölgesinde hiçbir kı-
pırtı görülmedi. Ustrumca bölgesinde sadece Çernopeev idaresinde
Bulgaristan'dan gelen çeteler faaliyette bulundu. Kilkış bölgesinde
büyük bir çete oluşturuldu. Gölde saklandılar. Kasabaya saldıra-
madılar ve daha sonra etrafları sarıldı. Çatışmasız, usulen ayaklan-
mada bulunmadan Gevgili Pazar Dağlarına kaçtılar. Yani o zaman
toplantıda öngördüğüm [şeyler] daha sonra ispatlandı. Toplatıda,

sadece birkaç nahiye ayaklanmaya katılacağından dolayı eğer bu ayaklanmayı ilan edersek uzun bir süre için kapsamlı bir ayaklanma fikrini mahvedeceğimiz yönünde ikna etmeye çalışıyordum. Bununla birlikte henüz hazırlık yapılmış olmadığı ve gereken malzemelerin elde edilmediği için şimdi geniş kapsamlı bir ayaklanmanın mümkün olmadığı inancını aşıliyordum. Vardar bölgesinin bu tarafında bulunanlara kendi [hedeflerimize] karşı çalışacağımızı söylüyordum. Çünkü sadece Bulgaristan'dan [gelen] çeteler ile ayaklanma [yapılması] o zaman ki anlayışımıza göre örgütün temel hedeflerine karşı olmakla birlikte [böyle bir ayaklanmaya gidilmesi] 1895 yılının tekrarı olacağını dile getiriordum.

Sonuç olarak, büyük bir çoğunlukla tüm katılımcılar adına ayaklanma yapılması kararına karşı olduğumuzu Selanik'e bildirme kararı alındı. Görünüşte Boris ve Slavço razı idiler ([ayaklanmaya] karşı olduklarına dair oy verdiler). Sadece Matov, Tatarçev, Hacinikolov ve daha bir iki kişi ayaklanma yapılması için oy verdiler. Ben ve Matov mektubu yazmak ile görevlendirildik. Benim ve Matov'un ayrı ayrı taslak yazmasını istedim. Hazırladığım taslak daha açık ve daha kesindi. Toplantıda bu taslak örgütün buradaki temsilcilerinin kanaati olarak kabul edildi ve Selanik'e gönderildi. Dikkat çekti ki, en fazla sayıda ayaklanma yapılmasını isteyenler, katılmayı düşünmeyen ve daha sonra ayaklanmada yer almayan kişiler oldular. Smilevo Kongresi'nde de ayaklanmayı en fazla destekleyen teşkilatlar, daha sonra iştirak etmediler. Mesela Selanik, ayaklanmanın ilan edilmesinde en önemli rolü oynamasına rağmen ayaklanmaya katılmadı. [...]

[...] Şimdi ayaklanma mevzusu ile devam edelim. Cevabımız Selanik, hatta Manastır'da da endişe yaratmıştı. Çünkü isyan kararını bizim rızamız olmadan almak istemiyorlarmış. Yeniden bana karşı suçlamalar! Pere'yi ve Delçev'i ikna etme ve benden ayırma teşebbüslerine girişiyorlar. Bundan birkaç zaman sonra, tahminimce Ocak 1903'te, Dumev ve Garvanov özel bir görevle, kararımızı bozmaya buraya [Sofya'ya] geldiler. Ben ne onlarla görüştüm ve daha sonra ne de onların arkadaş grubuna bu konu hakkında bir şey söyledim. Çünkü ne yaptıklarını benden saklıyorlardı. Pere onları her daim cevapsız bıraktı. Delçev ayaklanmaya karşı düşüncede kaldı. Fakat hemen yumuşama özelliği olduğundan dolayı karşılık vermedi. Bu meselede aktif olmalarına rağmen düşündükleri katı ve geniş kapsamlı bir ayaklanma kararı alacaklarını üçümüz

de tahmin etmiyorduk. Üçümüzde içeriye [Makedonya'ya] girmeyi hesaplıyorduk. Çünkü artık burada Tatarçev yanlılarıyla isteksiz çalışıyorduk. Boris [Sarafov] da gitmeye hazırlanıyordu. Orada farklı bölgelere yayılarak etki yaratacağımızı tahmin ediyorduk. Ben ve özellikle Delçev, eski programın üzerinde duruyorduk. Pere kararsız idi. Durum kesin ve ciddiydi. Çetelerin ve şehirlerde terör yapacak grupların taktiğinin değişmesini öneriyorduk. Bu öneri, pasiften, hâlihazır durumdan daha faal bir hale geçilmesi, gerçek ayaklanmaya daha fazla işçi hazırlayıp onlara tecrübe kazandırmak için daha aktif faaliyetler başlatılmasıydı. O zamana kadar çetelere yerel örgütleri felakete sürüklemeye sebep olacak işler yapmaması ile ilgili bir yasak vardı. Örgütün dikte ettiği, yönettiği yasal güçlerin kararsızlığı ve girişimsizliğine katkıda bulunan bu faaliyet ruhuyla örgüt, kendisini sadece iç organizasyonla kısıtlamıştı. Türklere karşı hiçbir girişim, hemen hemen hiçbir faaliyet görülüyordu. Bir tikanıklık. Çetelere sadece Türk kolluk kuvvetleriyle karşı karşıya gelmekten kaçınmaları değil, aynı zamanda nahiyelerdeki varlıklarını da gizlemeleri emri verildi. Bu bahsettiğimiz ana kadar durum daima böyleydi. Orada burada çetelerin askerle karşı karşıya gelmesi ve çatışma olması sürekli olarak ihbarla veya tesa-düfen ya da Türk tarafının hareketlerinden kaynaklanıyordu. Hatta böyle durumlarda da çeteler geri çekilme taktiğini uyguluyorlardı. Sadece kaçınılmaz bir saldırı olduğunda çeteler çatışmaya giriyorlardı. O zaman burada [Sofya'da] çete ve asker arasında sık sık çatışma olduğunun duyulması ve çete ile asker arasında bahsedilen taktiğe rağmen tesadüfi çatışmaların çokça yaşanması, içeride işin artık kaynadığının göstergesiydi. Ayaklanma esnasında güya en çok güvenilecek şehirde faal olması gereken kesimler Türklere karşı hiçbir mücadelede bulunmamış ve tecrübe kazanmamışlar. Çünkü şehirlerdeki gizliliği çok daha titiz yürütüyorlardı. Faaliyetten hiçbir işaret yoktu, sadece olağanüstü bir dikkat hâkimdi. Genel olarak örgütün işlevselliği, gizliliği koruma üzerineydi. Bu da bir köle taktiği idi. Tüfek görmeleri için şehir işçilerinin çetelerle görüşmeleri çok çok olmuyordu. Şehir işçilerinden çok azı silah görebilmiş ve silahı söküp takabilmiştir. Durum buydu. Yani örgütün tutumu pasifti ve adamlarının da dikkati henüz örgütün düzeni ve maddi durumunun iyileşmesi üzerine odaklıydı. Bu geniş kitle Türklere karşı göğüs göğüse çarpışmaya hiç hazır değildi. O türden olaylara açıkça karşılık vermeye de hiç hazır değildi.

Bu görüşlere dayanarak, memlekette durum artık keskinleşmişse ve örgütün pasif faaliyetler süreci de geride kaldıysa çetecilere ve şehir yöneticilerine daha geniş faaliyetlerde bulunmasına izin verilmesi, aynı zamanda da çetecileri ve diğerlerini tüfeğe, korkusuzluğa yönelik eğitmemiz, saldırı konusunda tecrübe kazanmaları amacıyla ayrı ayrı küçük saldırılar yapılması gerektiği konusunda ısrar ettim. Belirtilen bu saldırı taktiği, tüm ülkede hız kazanırsa, anlayışa göre, usulen ayaklanma ilan edilmeden memleketi kesintisiz bir ayaklanmaya sürükleyecekti. Böylece Türkiye isyan olduğu iddiasında bulunamazken biz birkaç yıl boyunca ülkede sıkıntı yaratacağız. Çetelere, Türk eşkıya çetelerine açıkça saldırı fırsatı verilirse, kötü polisleri vs. cezalandırırlarsa, köylüler, onları çiftliklerde kahreden kâhya ve diğer başka Arnavutlarla hesaplaşırsa, biz bir anda o kadar çok olayla karşı karşıya kalacaktık ki herkesin dikkatini çekecek ve Türkiye'yi bitirecektik. Biz ise çekiniyorduk: "*Sakın bir olay olmasın!*" Benim için böyle bir mücadele beyan edilmiş bir ayaklanma kadar önemlidir. Çünkü böyle bir mücadele uzun bir zaman sürer. Bu bahsettiğim gerekçelerle arkadaşlarımı ikna ettim. Yani böylece ayaklanmanın başlaması doğal bir şekilde hızlanacak, sonuca götüren büyük bir mücadeleye girilecek. Ayaklanma, yalnızca ulaşmak istediğimiz hedefe yürüdüğümüzde örgütün çok güçlü bir aracı olduğu görüşünü daima destekliyordum. Bu hedefe eriştiğimizde ayaklanmadan hemen sonra hayal kırıklığının ortaya çıkacağından emindim. Gerçekten de böyle oldu.

Bu programı Delçev ile içeride [Makedonya'da] beyan etmeyi istiyorduk ve Garvanov'un grubunun başaracağına inanmıyorduk. Fakat Garvanov buraya geldiğinde Matov, Tatarçev ve grubu ile bizden gizli olarak istişare etmiş ve burada birkaç kişi dışında tümünün görüşüymüş gibi Matov ve Tatarçev tarafından imzalanmış bir karşı mektup göndermişler. Böylece Selanikteki bizim mektubu örtbas etmişler ve propagandasını sürdürmüşler. Ayaklanmayı baharın ilk günlerinde düşünmüşler. Sonra Aziz Georgi Gününe⁴³⁷, daha sonra Aziz Kiril ve Metodi Kardeşlerin gününe⁴³⁸ erteleyerek en sonunda Smilevo Kongresi'nde 20 Temmuz yani İlinden⁴³⁹ de başlamasına karar verilir. Onlar ayaklanmaya dair memleketi savaş bölgelerine ayırmışlardı. Artık her şeyi Gruev onaylıyormuş. Gar-

437 23 Nisan/6 Mayıs

438 11/24 Mayıs

439 Aziz İliya günü. 20 Temmuz/2 Ağustos.

vanov ve Dumev onun bilgisi dâhilinde geldiler. Savaş bölgelerinin başkomutanlarını da artık taslak üzerinde seçmişlerdi.

Boris [Sarafov], baharın başında davet edilmemesine rağmen gitti. Boris istedi ve bu arzuya engel çıkarılmadı. Çeteyi kendi hazırladı. Anlaşmaya göre Vardar nehrinin bu tarafında kalması gerekiyordu. O, güya bizim görüşümüze daha yakın idi. Fakat bize yönelik samimi olmadığı burada ortaya çıktı. Çünkü Manastır bölgesinde şanınin daha büyük olacağını düşündüğünden daha buradayken o bölgeye gitmeyi düşünüyormuş. O, buradayken de hep ayaklanmanın hızlandırılması arzusundaydı. O, ayaklanma görüşünü yayma konusunda Davidov ve Slavço'yu da teşvik etmiş. Boris, içeride her geçtiği yerde ayaklanma ile ilgili propaganda yapmış. Boris, bizi hep onun şiddetli arzusu olan ayaklanmayı ertelemek isteyen nine-ler gibi görüyordu. Bir insan biraz ciddi olduğunda ve Maleşova, Ustrumca, Radovişte ve Tikveş bölgesinde yaşayan ahalinin hazırlığına baktığında, ayaklanma şartlarının olgunlaşmadığını görebilirdi. Buna rağmen Boris, Smilevo Kongresi'nde ayaklanmanın azılı bir taraftarı olarak kendini göstermiş. Ondandır biraz sonra da Delçev hareket etti. Onda kesin bir dönüşümün yaşanmış olduğu görüldü. Delçev burada Matov ve Tatarçev'e ilişkin hüsrânını kesinleştirmiş ve yola çıkmadan önce ısrarla benim Pere'yi yanımda tutmamı rica ediyordu ki ikimiz birlikte Matov ve Tatarçev'in ileri gitmesini engelleyebilelim. Onlara, sadece benimle ve Pere ile birlikte alınan kararları tanıyacağını beyan etti. Garvanov ile görüşmelere katılan Selanik eylemcilerinden de hüsrana uğramıştı. Delçev, Gruev ile fikir teatisi yapmak ve umudu Gruev'de olduğundan, onunla görüşmek için yola güçlü bir arzu ile çıktı. Fakat örgüt için kaygılıydı. Selanik'e varmış. Öbürleri onu kurnazca sadece Dame ile bırakmışlar. Dame, Delçev'i 2-3 gün yanında, bir odada tutmuş ve Delçev'in ayaklanmaya karşı olan görüşlerini kırmaya çalışmış. Bununla Dame, Delçev'in sadece hayal kırıklığını arttırmış ve bunu daha sonra Delçev Serez bölgesinde görüşmüş olduğu Pere Yavarov ve diğerlerine itiraf etmiş. Bu mutsuzluk ruh hali bana gönderdiği mektupta da görülüyordu. Bu mektupta Delçev, hiçbir şey yapılamayacağını ve Serez bölgesine "kellesini bırakmaya" gittiğini yazıyordu. Selanik'te, Serez bölgesindeki arkadaşlarını ayaklanma için ikna etme ve orada ayaklanmayı organize etme vazifesi ona yüklenmişti. Delçev, voyvodaları kongreye çağırma emrini vermişti. Yane Sandanski onu Serez düzlüğünde karşılamak ve dağa götürmek için çete göndermişti.

Önemlisi, Delçev'in Selanik'te varlığının sezilmesi, Serez'e kadar takip edilmesidir. O zaman Drama bölgesindeki jandarma amiri, eski Bulgar subayı, Pomak ve Delçev'in Sofya'daki askerî okuldan arkadaşı Tefikov, Delçev'i bizzat tanıdığından dolayı onu karşılayıp, öldürmekle görevlendirilmişti. [Tefikov], Delçev'in Serez şehrinden çıktığını hemen anlamış. Banitsa köyü Serez'den bir buçuk saat [mesafade]. Görüldüğü üzere onu Selanik'te yakalamayı başaramamışlar, keza Serez'de de. Serez bölgesine gideceğini herhalde biliyorlarmış. Selanik'teki adamlarımıza yakın bir hafiye varmış. Bu sonuç şundan çıkarılmıştır: Selanik'te ayaklanma kararı aldılar. Garvanov ve Dumev buraya [Bulgaristan'a] geleceklerdi. Burada bir bakan ise (kim olduğunu hatırlamıyorum) Türk kaynağından, Türk komiserliğinden Garvanov ve Dumev'in geleceğini öğrendiklerini bana söyledi ve onlar da gerçekten geldiler. Bundan dolayı Delçev hakkında bilginin Selanik'ten alındığına ihtimal veriyorum.

Delçev'in öldüğü duyulduğunda ben buradaydım [Bulgaristan'da]. Ziyadesiyle etkilenmiştim. Bir süre ölümünü gizledik.

Ölmeden önce Delçev bir suikastçılık havasına kapılmıştı. Bu durumu ben, Delçev'in örgütün geleceği ile ilgili umutsuzluğunun bir neticesi olarak değerlendiriyorum. O, suikastçılık ile alakalı, sözünün geçmesi ve kendi kişisel büyüleyiciliği ile güçlü bir eğilim yarattı. O kadar güçlü ki, karşı olmalarına rağmen Matov, Tatarçev ve diğerleri karşılık veremiyor. Ancak destek vermeleri gerekiyordu. Ben de Delçev'in bu tutumunu onaylamıyordum. Çünkü bu suikastların daha sonra, yani ayaklanma esnasında yapılmasından yanaydım. Delçev fazlasıyla bu hevese kapıldı ki, suikastları bizim programımızın araçlarından biri olarak görüyordu. Genellikle demiryollarına, köprülere saldırılar yapılması konusunda heyecana kapılmıştı. Bu bağlamda o zaman birkaç çete patlayıcı maddelerle yola çıktılar. Delçev'in çetesi hariç bir çete Edirne bölgesine, Savov'un başında bulunduğu bir çete, başka bir çete ise Puşkarov'un önderliğinde Üsküp bölgesine hareket etti. Bu iş neredeyse sadece bizim kabiliyetimizin olmadığını ispat etmek için birkaç deneme ile sınırlandı. Muazzam miktarda bomba ve dinamit ithal edilmişti. Sonuçları ise hiçbir şey. Açıkça beceriksizlik.

Delçev'in ölümünden sonra ben de içeriye [Makedonya'ya] gitme fikri doğmuştu. Çünkü burada [Bulgaristan'da] hüsrana uğramıştım. Ayrıca Delçev ile de [Makedonya'ya dönmem hakkında] konuşmuştuk. Matov ve Tatarçev bana destek vermeyi kabul etme-

diler. Büyük bir çete ile gitmeme de razı gelmediler. Yabancı, başka bir çete ile gitmemi önerdiler. Onlarla böyle bir ilişki sürdürürken Danev-Sarafov kabinesi tarafından sürgüne gönderildim. O zaman burada [Bulgaristan'da] komiteleri ortadan kaldırıyordular. Tsonçev'i Dryanovo'ya, Stanişev ve Karayovov'i⁴⁴⁰, beni ise Kazanlık'a sürgün ettiler. Çok öfkelen dim. Zar zor yüzlerce yalvarma sonucunda, bir iki ay sonra Matov ve Tatarçev yüz leva civarında [para] gönderdiler. Kazanlık'ta iki ay falan kaldım. İşlerin artık içinde de ğildim fakat ayaklanma kararının geri dönölmez bir şekilde alındığı net olarak anlaşılyordu.

Ayaklanma hakkında karar artık verilmiş olduğundan dolayı sürgünden döndükten sonra burada [Bulgaristan'da] her şeyden vazgeçtim ve kendi imkânlarımla bir çete tertip etmeye ve içeriye [Makedonya'ya] gitmeye çalışıyordum. O zaman Yane [Sandanski] ve Çernopeev buradaydılar, silahlanıyordular. Ayaklanma olacağına dair söylentiler vardı. Hepimiz hem yengeç hem de balıktık. Yani nasıl hareket edeceğimizi bilmiyorduk. Çetenin hazırlanması uzun sürdü. En sonunda 138 kişi civarında bir çete tertip ettim. [...]

440 Görço Petrov, Stanişev ve Karayovov'un nereye sürgün edildiğine dair bir yer ifade etmemiştir.

EKLER

EK 1. 2/4 Ocak 1903'te Selanik'te Yapılan Gizli Makedonya Edirne Kongresi Protokolü

“Merkezi Makedonya Edirne Komitesi, memleketin özel durumunu, Yüksek Makedonya Komitesi’nin Cuma-Petriç Ayaklanması’nı beyan etmesiyle örgütü olağanüstü koşullara sokmasını göz önüne alarak, örgütün yeni ayaklanma teşebbüslerinden dolayı ona karşı yeni tehditlerin oluşması, yeni bölgelerin maneviyatının bozulması ve tahrip edilmesini tasavvur ederek, bazı bölgeler tarafından genel bir toplantı isteğinin beyan edilmesini göz önünde tutarak, en sonunda da Avrupa diplomasisinin halk davamıza ilişkin tutumu ve çıkarını hesaplayarak sancak ve en önemli nahiye bölgelerinin temsilcileriyle tüm bunları tartışmak için kongre gerçekleştirme kararı aldı. Kongrede bulunan kişiler şunlardı: Merkez Komitesi’nin üyeleri İvan Garvanov, Spas Martinov ve Dimitır Mirçev, yakın zamanda özgürlüğüne kavuşan ve halk davasından dolayı burada bulunmayı hak etmiş iki kişi; Hristo Kotsev ve Todor Lazarov ve de İstanbul bölgesinden Nikola Petrov, Edirne bölgesinden Velko Dumev, Serez bölgesinden Lazar Dimitrov, Kalkış bölgesinden Vlahov, Selanik bölgesinden İvan Sapunarov, Gevgili bölgesinden Hırlev, Vodina bölgesinden Dimitır Zanaşev, Köprülü bölgesinden Peykov, Üsküp bölgesinden Gançev, Ustrumca bölgesinden İngilizov, Manastır bölgesinden Lozançev ve Radovişte bölgesinden Varnaliev olmak üzere 12 bölgenin temsilcileri. Davetli olanlardan İştıp ve Tikveş temsilcileri burada bulunmamaktadır. Çünkü İştıp temsilcisinin gelmesini yönetim engellemiş, Tikveş temsilcisi ise tutuklanmış. Kongrenin çok büyük önemi ve ehemiyetine rağmen Merkez Komitesi polisin büyük dikkati ve kongrenin açılması için olası tehlikeden dolayı başka bölgelerden temsilciler davet edemedi.

Kongre yukarıda dile getirilen katılımcılar ile 2 Ocak 1903 tarihinde öğleden önce saat dokuz otuzda İvan Garvanov tarafından açıldı. Kongre İvan Garvanov'u başkan, Dimitır Mirçev'i de sekreter olarak seçti.

Gelecekte yapılacak bir ayaklanmanın kongrede çözümlenecek tüm mevzular ile yakın bağ ve bağlantısı olduğundan dolayı üyelerin ortak arzusu ile kongrenin başkanı her temsilciden her bölgenin durumu hakkında açıklama yapmasını istedi. Bu açıklamalara dayanarak daha sonra ayaklanma yapılıp yapılmayacağı hakkında bir neticeye varılacaktı.

Bundan sonra başkan gündeme şu soruyu getirdi: Baharda ayaklanmanın olması gerekiyor mu? Tüm üyeler tarafından uzun ve ciddi tartışmalar yapıldı. Mevzunun tüm yönleri ortaya kondu ve değerlendirildi. Tartışmalar öbür gün, 3 Ocak'ta da devam etti. Mevzu hakkındaki tartışmaların tamamen bitmesinden sonra oylamaya geçildi ve tüm üyeler oybirliğiyle ayaklanmaya evet oyu verdiler. Bu 3 Ocak, öğleden önce on bir yirmide oldu. Beş asırlık bir köle için kutsal ve kaderi bir an. Karanlık geçmişten gelen bu kutsal ve kaderi an, umarım ızdırap çekmiş halkın geleceğini mutlulukla aydınlatır! Bu, halkın kaderini çözen üyelerin ortak kalp atışıydı. Ayaklanmanın kısmi ya da umumi-stratejik olup olmayacağı tartışıldı ve umumi-stratejik olması kararına varıldı. Merkez Komitesi gelecekte emir vermek için elinde bir rapor olması amacıyla sahada faaliyette bulunan voyvodalar ve ayaklanma gününde ne kadar voyvodadan faydalanması gerektiği hakkında bir değerlendirme de yaptı. Büyük şehirlerde hareket etme usulü de tartışıldı.

Toplantı, saat dört buçuğa [öğleden sonra] kadar devam etti ve ertesi gün, 4 Ocak'ta, öğleden sonra saat dörtte başladı, saat beş buçuğa kadar sürdü, ardından da kalbi duygularla kapatıldı.

İmzalar: Kongrenin başkanı İvan Garvanov, Merkez Komitesi üyeleri Spas Martinov ve Dimitır Mirçev ve temsilci üyeler Lazar Dimitrov, Todor Peykov, İvan Sapunarov, Velko Dumev, Nikola Petrov, Vlahov, Hırlev, D. Zaneşev, Lozançev, Dimitır Gançev, İvan İngilizov, Georgi Varnaliev, Todor Lazarov, Hristo Popkotsev.

Selanik, 4 Ocak 1903."

EK 2. Kişiler ve Takma Adları

KİŞİ	TAKMA ADI
Atanas Murcev	A. Planinski
Boris Sarafov	Aleksandır İvanoviç, Begot, Bogdan Petrov, Boris İvanov, Vladimir Nikolaev, Kerim Paşa, Krum, Maystor [Usta], Oynak, Hristo, Ludiya, Printsas [Prens], Tvoyta Hubost [Güzelliğin], Hubost [Güzellik], Toros
Damyan Gruev	Bogdan Arimateyski, Boroy, Brayan, Büyük Daskal, Garibaldi, Danail, İvanov, Yosif, Lavda, M. Papadopoulos, Ogi, Stoplenov, Smilevets
Dimitır Mirçev	Dimko, Straşimir, Tsiyan
Efrem Çuçkov	Osman, Osman Bey, Osman Begoviç
Gotse Delçev	Aşil, Mindiz, Mindizot
Görçe Petrov	Velzevula, G. Toskov, Marko
Hristo Matov	Aristid, Brut, Drimkolov, İnsarov
Hristo Popkotsev	Arnavut Sülo, Bratoev, İbrik Çavuş, Momçil, Popçeto
Hristo Tatarçev	A. Svetomirov
İvan Garvanov	Avram, Atilla, David, Pavel, Saul
İvan Hacinikolov	Hanciyata [Hancı]
Kiril Pırliçev	K. Pandov, Naumov, Pandov
Mihail Gercikov	Vera, Todor Lukanov, Lyasov, Mishel
Pere Toşev	Lefter
Petr Poparsov	Vardarski [Vardarlı]
Selanik'teki VMORO'nun Merkez Komitesi	Aynaroz'dan Kardeşler
Trayko Kitançev	Daskaletina
Toma Karayovov	Teofil, Klubski
Velko Dumev	Kadrov

EK 3. Şehirler ve Takma Adları

ŞEHİR	TAKMA ADI
Atina	Roma
Debre	Londra, Şenyang
Dedeagaç	Akdeniz
Doyran	Nigrita
Drama	Preslav, Koprivštitsa
Edirne	Enes, Orlean
Florina	Cezayir, Gorica, Lizbon, Madrid
Gevgili	Raynovo
Gürecik	Koprivštitsa
İskeçe	Pole [Ova]
İstanbul	Pisa
İştîp	Paris, Priştina
Kesriye	Korsika, Hartum
Kılıkış	Langaza
Kırçova	Varna, Ploieşti
Kırklareli	Çerkovna [Kilise]
Koçana	Gilan, Pazarcık, Smırdeş
Koçana Bölgesi	Venedik
Köprülü	Yakova
Köprülü İhtilal Nahiyesi	İskoçya
Manastır	Washington, Kudüs, Piyemonte
Manastır Bölgesi	Şikago
Manastır İhtilal Sancağı	Pelister
Mustafapaşa	Klisura
Nevrekop	Kadıköy
Ohri	Belgrad, Cenevre, Leipzig
Pirlepe	Krakov, Madrid, Çırpan, Kozani
Razlık	Rila, Çamkoru
Resne	Filibe, Sheffield
Selanik	Aynaroz, Dolniya Kray [Aşağı Bölge]
Serez	Kavala, Larissa
Smilevo	Şikago
Sofya	Babil, Gorni Kray [Yukarı Bölge], Visoka [Yüksek]

Ustruga	Elbasan, Zürih, Durrus
Üsküp	İrakli, Londra, Halep
Viniçe	Venedik
Yenice-i Vardar	Karaferiye
Yukarı Cuma	Kella, Pernik

EK 4. Hariciye Nezaretine 26 Kânunusani 1900 tarihli Bükreş Sefaret-i Seniyye'sinden Varid Olan 20 Numaralı Mahremane Telgrafnamenin Tercümesidir.⁴⁴¹

1899 senesi Kânunusani'sinin biri, ikisi, sekizi, dokuzu ve onu tarihli telgrafnamelerimle muharrerat-ı acizanemde arz olunan ve elyevm Rusçuk'taki bir alayda mülazım-ı sani bulunduğunu iddia eden "Fitovski" nam Bulgar nezd-i acizaneme gelerek Üsküp ve Kumanova şehirlerindeki Bulgar fesad komitelerinin yaptıklarıyla esliha depolarını memuriyet-i Osmaniyyeye irae ve tarife muktedir idiğini ve bu komitelerin mezkûr depolarda elyevm 12bin kadar tüfekleri mevcut bulunduğunu söyledi. Merkumun kulunca marazzıkr komiteler müdahale-i ecnebiye vukuunu istilzam için ilkbaharın hululuyla beraber ika-ı iğtişâşata tasaddi edeceklermiş. "Fitovski" emr-i âli-i asafanelerine muntazıran bulunduğundan hakkında ittihaz buyurulacak kararın taraf-ı acizaname işarını rica ederim.

EK 5. Bulgaristan Komiserliği'nden Varid Olan Şifre Telgrafname⁴⁴²

Makedonya Komitesi'nin Memalik-i Şahane'ye geçirecekleri fişenk ve dinamit ve emsali alat-ı tahribeyi zeytin ve sardalya fıçı ve kutularına vaz ile imrar ettikleri istihbar olunmuş ve Ermeni vakasında buradan beri tarafından Dersaadet'e gönderilen ecza-i nariyenin de bunlar Şark sürat katarıyla imrar edilmiş olmasına binaen gümrük memurlarının bu hususta nazar-ı dikkatleri celb edilmek üzere her ihtimalata karşı ihtiyaten arzına cüret kılınmıştır, ferman. 6 Mart 1901 Necib.

441 BOA, BEO. 1435/107612, Lef 3.

442 BOA, A. MTZ. 04 69/30, Lef 2.

ЕК 6. Gotse Delçev, 1900.



Kaynak: Dirjaven Arhiv (DA)-Köstendil, f. 281K, op. 1, a.e. 9, l. 1.

ЕК 7. Trayko Kitaçev, tarihsiz.



Kaynak: TsDA, f. Fototeka "B", op. H, a.e. 14855, l. 1.

EK 8. General İvan Tsonçev, 1903.



Kaynak: TsDA, f. 3K, op. 7, a.e. 420, l. 2.

EK 9-1. Yüksek Makedonya Komitesi'nin ilk tahvili (1896).



Kaynak: K. Hristov, *Koga Zatraka Revolverot*, Klub 8 OOD, Sofya 2011, s. 70-71.

ЕК 9-2. Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi'nin tahvili (1900)



Kaynak: K. Hristov, *Koga Zatraka Revolverot*, Klub 8 OOD, Sofya 2011, s. 72-73.

ЕК 10-1. Örgüte para yardımı yapılması için VMORO'nun çağrısı



Kaynak: K. Hristov, *Koga Zatraka Revolverot*, Klub 8 OOD, Sofya 2011, s. 61.

EK 10-2. VMORO'nun Merkez Komitesi'nin makbuzu



Kaynak: K. Hristov, *Koga Zatraka Revolverot*, Klub 8 OOD, Sofya 2011, s. 58-59.

EK 10-3. Dördüncü Sancak Makedonya Edirne-Trakya Komitesi'nin 500 Leva gümüş tutarındaki makbuzu



Kaynak: K. Hristov, *Koga Zatraka Revolverot*, Klub 8 OOD, Sofya 2011, s. 63.

EK 11.-1. General İvan Tsonçev'in çetesinin sancağı önünde yemin eden muhabirler Alfred Arthur Greenwood Hales ve Boris Tageev.



Kaynak: Dırjaven Arhiv (DA)-Blagoevgrad, f. 1599, op. 1, a.e. 84, l. 1.

EK 11.-2. General Tsonçev'in çetesi, 1903



Kaynak: *Makedoniya v Obrazi*, Dırjavna Peçatnitsa, Sofya 1919, s. 93.

EK 11.-3. Todor Saev ve Nikola Lefterov'un başkanlığında VMOK'un birleşik çetesi, 1903



Kaynak: TsDA, f. 1932K, op. 1, a.e. 419, l. 5.

EK 11.-4. Yukarı Cuma Ayaklanması'ndan sonra Rila'da Teğmen İliya Baltov ve Yüzbaşı Yordan Stoyanov'un idare ettiği VMOK çetesi, 1902.



СРЪБ. 2/1902 г. ЗАВРЪЩАЮЩЕ СЪС ВЪСТАНИЕ ЧЕТАТА на Кочевия ИРЪДАНЪ, СТОРЪНОВЪ, ИЛИЯ БЪЛТОВЪ, СТАВЪТЪ ОТЕГЪРАНИ: ВЛАДИМИРЪ ДМИТРОВЪ и ИЛИЯ Д. ГЕШОВЪ.

Kaynak: TsDA, f. 1932K, op. 1, a.e. 419, l. 3.

**EK 12.-1. Nikola Deçev'in Köprülü Çetesi,
Osogovo Dağı, 24 Mart 1903.**



Kaynak: TsDA, f. 3K, op. 7, a.e. 420, l. 8.

**EK 12.-2. VMORO'nun adamlarından
Hristo Çernopee'v'in çetesi, 1903.**



Kaynak: TsDA, f. 3K, op. 7, a.e. 420, l. 10.

EK 12.-3. Bulgaristan Prenslığı-Osmanlı Devleti sınırındaki Makedon ayaklanmacıların talimi



Kaynak: TsDA, f. 3K, op. 7, a.e. 420, l. 17.

EK 12.-4. Görçe Petrov'un çetesi



Kaynak: TsDA, f. 1946K, op. 1, a.e. 10, l. 1.

EK 12.-5. Peyo Şişmanov'un çetesi, 1903.



Kaynak: Dırjaven Arhiv (DA)-Smolyan, f. 482K, op. 1, a.e. 17, l. 1.

EK 12.-6. Peyo Şişmanov'un çetesi, 1903



Kaynak: Dırjaven Arhiv(DA)-Smolyan, f. 30K, op. 1, a.e. 42, l. 4.

EK 12.-7. Hristo Çernopeevev, Nikola Jekov, Petir Samarciev ve Panayot Bayçev'in çetelerinin yemin ve sancak merasimi. Eylül 1903 başı.



Kaynak: TsDA, f. 1957K, op. 1, a.e. 34, l. 3.

EK 12.-8. Nikola Deçev'in çetesi, 1903.



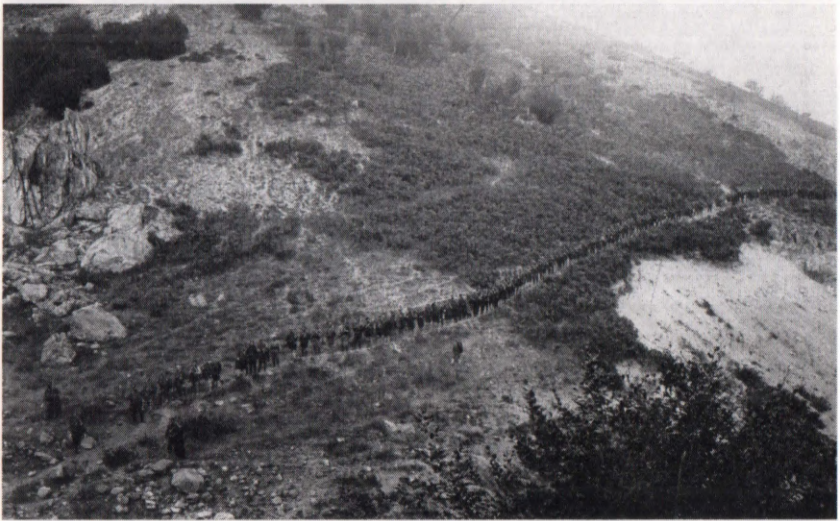
Kaynak: TsDA, f. 1932K, op. 1, a.e. 418, l. 10.

EK 12.-9. Nikola Deçev'in çetesinin teknik işlerle ilgilenen adamları, 1903



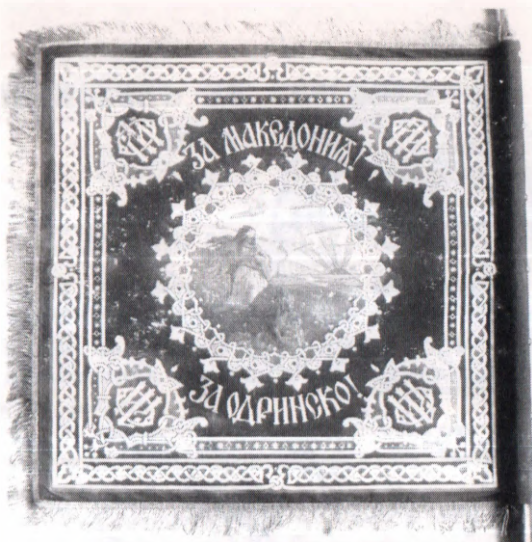
Kaynak: TsDA, f. 3K, op. 7, a.e. 420, l. 9.

EK 12.-10. İlinden-Preobrajenie Ayaklanması zamanında faaliyet sahasına giden Makedonya çeteleri



Kaynak: Stanislav Stanilov'un kişisel arşivi

EK 12.-11. Ayaklanma Sancağı, 1903



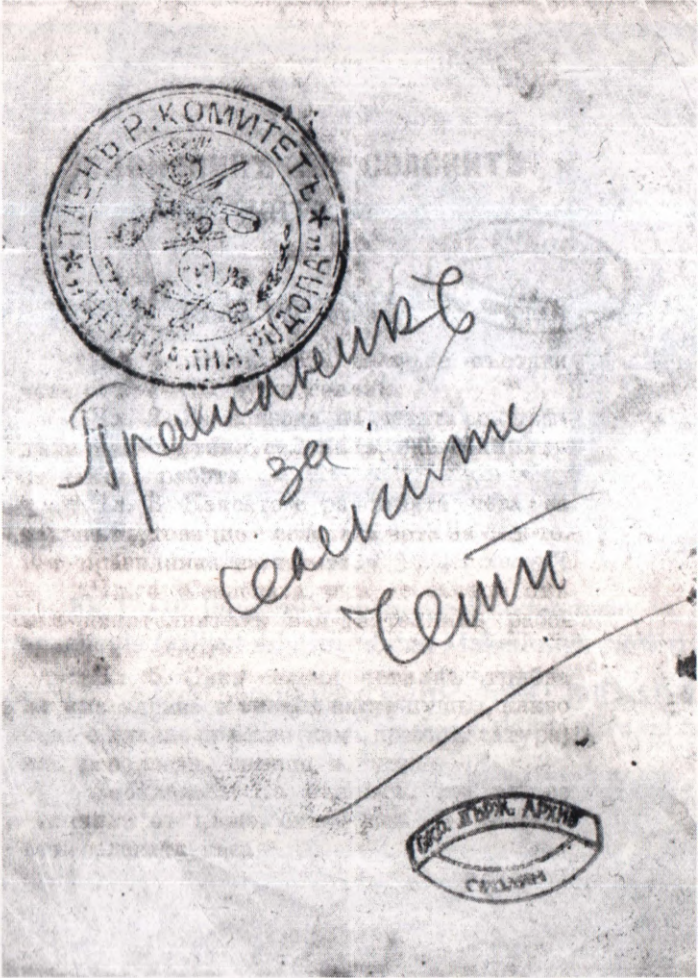
Kaynak: TsDa, f. 3K, op. 7, a.e. 420, l. 28.

EK 12.-12. Ohri, Debre, Struga bölgelerinde İlinden-Preobrajenie Ayaklanması (1903) sırasında faaliyet yürüten çetenin sancağı



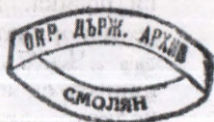
Kaynak: İv. İvanov, *Bilgarski Voyni Znamena i Flagove*, İzdatelstvo na Ministerstvoto na Otbranata "Sveti Georgi Pobedonosets", Sofya 1998, s. 40.

EK 13. VMORO'nun köy çetelerinin nizamnamesi



Kaynak: Dırjaven Arhiv (DA)-Smolyan, f. 30K, op. 1, a.e. 8.

Правилникъ за селскитѣ чети.



Глава I Съставъ.

Чл. 1. Въвѣ сѣко село се съставя чета отъ 7—10 дупи селяни.

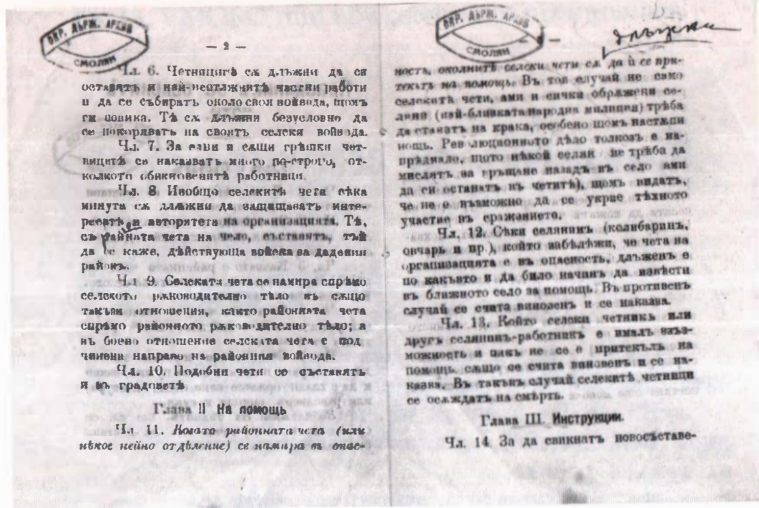
Чл. 2 За войвода на четата се опрѣдѣля най-опитния селянинъ, най-годниятъ за такѣва работа.

Чл. 3. Каквато е районната чета за районътъ, това ще е селската чета за селото. Вж. правилника за четитѣ.

Чл. 4 Селската чета се състои отъ най-решителнитѣ и най-дѣятелнитѣ работници въ селото.

Чл. 5. Сѣки селски четникъ трѣбва да има здрава и винаги чиста пупка, какво и да е хладно оружје (кама, ножъ, касатура) или револверъ, опинци и гуня.

Забѣлѣжка: На бѣднитѣ, що сж се отличили съ нѣщо, сичко имъ се доставя отъ селската каса.



нит селски чети, па и всички селяни на четнишкия живот, на готовност, на риск, районния войвода яма със себе си по неколцина и ги води 5-6 дена. Като върне тях, зима други от друго село. (Практикувано в Одринско).

Чл. 15. За да явикнат пък селаните да отиват на помощ в нужда, районния войвода за 2-3 околни села бие един вид тревога: праща куриери в селата да кажат че четата е обградена. На другата нощ отива в селата, похвалява ония, що са излъзали на помощ, и наказва с бой оние, които не са се явили, а са имале възможност да се явят (практикувано в Леринско).

Забелжка: По този начин (с чети за едно село и град и със задължените да отиват на помощ даже с пълната селска милиция) боевата част значително се разграничавана от административно-гражданската, па и организацията изобщо се поставя още повече на боева нога.

EK 14. Amerikalı misyoner Ellen Maria Stone'un kaçırılmasını tertip eden VMORO'nun adamları, Mart 1902.

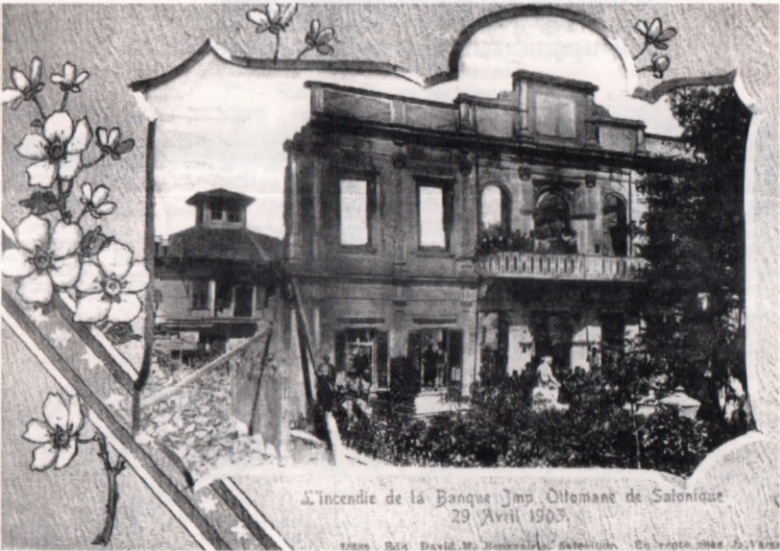


Kaynak: TsDA, f. 1957K, op. 1, a.e. 34, l. 1.

EK 15. VMORO'nun Köstendil ve Dupçine Yurt Dışı Lojistik Noktaları



ЕК 16. Селаник Суикастлари







EK 17. Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yıl dönümü vesilesiyle uygulanan aftan yararlananların listesi.

[illegible]

Kaynak: BOA, BEO, 1912/143367, Lef 3.

EK 18. 1903 yılındaki İinden-Preobrajenie Ayaklanması'nın başlamasından evvel Köstendil'deki Boris Sarafov ve Dimitır Deçev'in kurmay çetesi



Kaynak: Stanislav Stanilov'un kişisel arşivi.

EK 19-1. Bomba hazırlığı



Kaynak: TsDA, f. 771K, op. 2, a.e. 527, l. 1.

EK 19-2. Bomba hazırlığı (muhtemelen Filibe)



Kaynak: Stanislav Stanilov'un kişisel arşivi

**EK 20-1. Bulgar Makedonya Edirne-Trakya
İhtilal Komiteleri Tüzüğü (Selanik, 1896)**

УСТАВЪ

на

БЪЛГ. МАКЕДОН.-ОДР. РЕВОЛ. КОМИТЕТИ.



Kaynak: Dırjaven Arhiv (DA)-Smolyan, f. 30K, op. 1, a.e. 1, l. 1-2.

УСТАВЪ

на

БЪЛГ. МАКЕДОН.-ОДР. РЕВОЛ. КОМИТЕТИ.

ГЛАВА I.

Цѣль.



Чл. 1. Цѣльта на Б. М. О. Р. К. е придобиване пълна политическа автономия на Македония и Одринско.

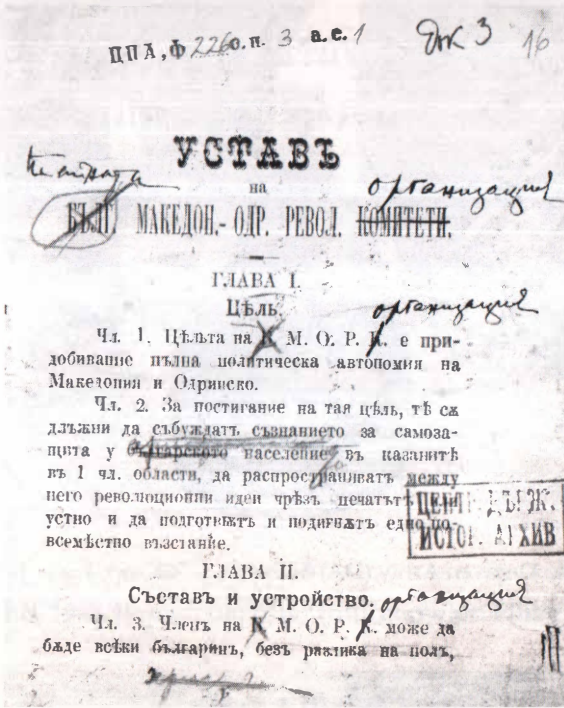
Чл. 2. За постигане на тая цѣль, тѣ сѣ длъжни да събуждатъ съзнанието за самозащита у българското население въ казанитѣ въ 1 чл. области, да разпространяватъ между него революционни идеи чрезъ печатътъ или устно и да подготвятъ и поддигнатъ едно повсемѣстно възстание.

ГЛАВА II.

Съставъ и устройство.

Чл. 3. Членъ на Б. М. О. Р. К. може да бѣде всѣки българинъ, безъ разлика на полъ,

EK 20-2. Gizli Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü Tüzüğü'nün Taslağı (1902)



Kaynak: TsDA, f. 1932K, op. 2, a.e. 1, l. 16. Bulgaristan'daki komünist rejim zamanında belgeler Merkez Parti Arşivi'nde [Tsentrallen Partien Arhiv-TsPA] muhafaza edilmiştir; f. 226, op. 3, a.e. 1, l. 16.

1896 yılındaki Bulgar Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Komiteleri Tüzüğü'nün Üzerinde Gotse Delçev tarafından düzeltmeler yapılmıştır.

Tüzüğün başlığında "BILG." [Bulgar kastedilmektedir] kelimesi çizilmiş ve üzerine "TAYNATA" [gizli] yazılmıştır. Başlıktaki son kelime olan "KOMİTETİ" [komiteler] kelimesinin de üzeri çizilerek "ORGANİZATSİYA" [örgüt] yazılmıştır. Bu düzeltme, örgütün liderlerinin ideolojik anlayışlardaki etnik oluşuma yönelik tavrı ortaya koymaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Makedonya ve Edirne-Trakya'daki "memnuniyetsiz" tebaalarından oluşan müm-

kün olan en geniş çevreyi birleştirerek tamamen Bulgarlardan ziyade çok etniklikli hale getirilmesi amaçlanmıştır. Yeni tüzük taslağının metnindeki düzeltmelerde bu görülebilir.

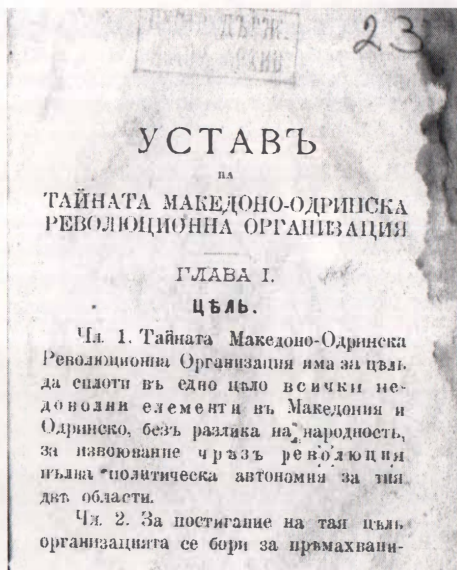
Örneğin, 2'nci maddede yer alan **"BILGARSKOTO"** [Bulgar] kelimesinin üzeri çizilmiştir. İlk başta **"HRİSTİYANSKOTO"** [Hristiyan] yazılmış, ardından onun da üzeri karalanmıştır. **"NASELENİE"** [tebaa] kelimesi, **"NASELENİETO"** [tebaalar] olmuştur.

3'ncü madde yer alan **"BILGARİN"** [Bulgar] kelimesi çizilmiş, **"HRİST/YAN"** yazılmıştır. Ardından onun da üzeri karalanmıştır.

Köstendil'de Mart 1902'nin sonunda basılan yeni tüzükte, örgütün etnik karaktere yönelik fikri daha net hale gelmiş ve şu şekli almıştır:

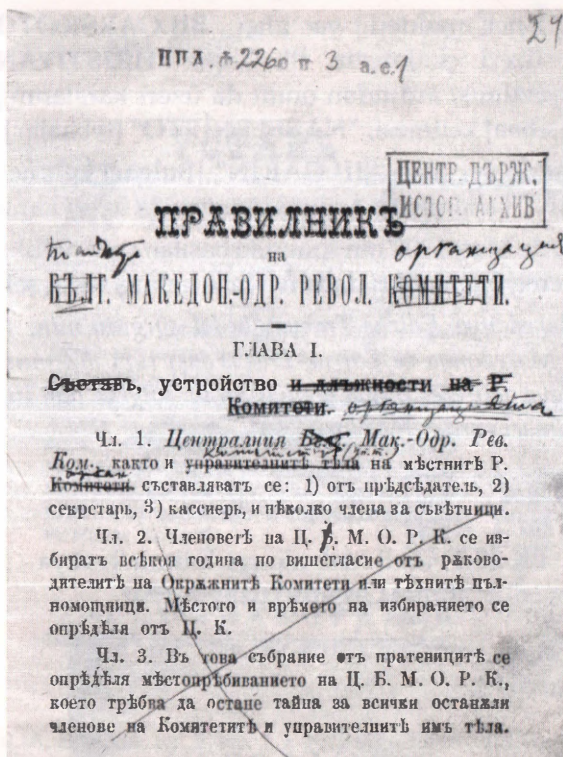
"Gizli Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü'nün, milliyeti ne olursa olsun Makedonya ve Edirne-Trakya'daki tüm memnuniyetsiz unsurları bir araya getirerek ihtilal yoluyla bu iki bölgeye tam siyasi özerklik kazandırma amacı vardır. [Madde 1]"

EK 20-3. Gizli Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü Tüzüğü, 1902



Kaynak: TsDA, f. 1932K, op. 3, a.e. 1, l. 23.

ЕК 20-4. Gizli Makedonya Edirne-Trakya
İhtilal Örgütü Nizamnamesi, Sofya 1902.



Kaynak: TsDA, f. 1932K, op. 2, a.e. 1, l. 24. Bulgaristan'daki komünist rejim zamanında belgeler Merkez Parti Arşivi'nde [Tsentralen Partien Arhiv-TsPA] muhafaza edilmiştir; f. 226, op. 3, a.e. 1.

Gizli Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü Nizamnamesi Taslağı, 1902. Bulgar Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Komiteleri Nizamnamesi'nin üzerinde Gotse Delçev düzeltmeler yapmıştır. "BILG" [Bulgar kastedilmektedir] kelimesinin üzeri çizilmiş ve yerine "TAYNATA" [gizli] yazılmıştır. "KOMİTETİ" [Komiteler] kelimesinin üzeri çizilerek "ORGANİZATSIYA" [Örgüt] yazılmıştır.

EK 21. Makedonya Edirne-Trakya Hareketi saflarına katılmak için yemin eden gençler, tarihsiz



Duvardaki yazı: “Hiç olmazsa bir düşman öldür, ondan sonra öl!”

Kaynak: TsDA, f. 1957K, op. 1, a.e. 35, l. 1.

EK 22-1. Yane Sandanski, 12 Mart 1904 öncesi.



Kaynak: TsDA, f. 1955K, op. 1, a.e. 29, l. 1.

EK 22-2. Hristo Çernopeeve ve Yane Sandanski, tarihsiz.



Kaynak: TsDA, f. 1957K, op. 1, a.e. 34, l. 4.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

1.1. Bulgaristan Merkez Devlet Arşivi Belgeleri (TsDA)

- TsDA*, f. B, op. H, a.e. 14803, l. 1.
TsDA, f. B, op. H, a.e. 14829, l. 1.
TsDA, f. B, o. H, a.e. 14841, l. 3.
TsDA, f. B, op. H, a.e. 14850, l. 1.
TsDA, f. B, op. H, a.e. 14852, l. 1.
TsDA, f. B, op. H, a.e. 14855, l. 1.
TsDA, f. 3K, op. 7, a.e. 320, l. 1.
TsDA, f. 3K, op. 7, a.e. 420, l. 2.
TsDA, f. 3K, op. 7, a.e. 420, l. 8.
TsDA, f. 3K, op. 7, a.e. 420, l. 9.
TsDA, f. 3K, op. 7, a.e. 420, l. 10.
TsDA, f. 3K, op. 7, a.e. 420, l. 17.
TsDA, f. 3K, op. 7, a.e. 420, l. 28.
TsDA, f. 3K, op. 8, a.e. 206, l. 11.
TsDA, f. 85K, op. 1, a.e. 9.
TsDA, f. 85, op. 2, a.e. 101, l. 1.
TsDA, f. 176K, op. 1, a.e. 186, l. 6.
TsDA, f. 771K, op. 2, a.e. 527, l. 1.
TsDA, f. 1508, op. 1, a.e. 469, l. 1-3.
TsDA, f. 1932K, op. 1, a.e. 419, l. 3.
TsDA, f. 1932K, op. 1, a.e. 419, l. 5.
TsDA, f. 1932K, op. 1, a.e. 427, l. 6.
TsDA, f. 1932K, op. 1, a.e. 418, l. 10.
TsDA, f. 1932K, op. 2, a.e. 1, l. 16.
TsDA, f. 1932K, op. 2, a.e. 1, l. 24.
TsDA, f. 1932K, op. 3, a.e. 1, l. 23.
TsDA, f. 1932K, op. 3, a.e. 3, l. 1-32.
TsDA, f. 1946K, op. 1, a.e. 10, l. 1.
TsDA, f. 1955K, op. 1, a.e. 29, l. 1.
TsDA, f. 1957K, op. 1, a.e. 34, l. 1.
TsDA, f. 1957K, op. 1, a.e. 34, l. 3.
TsDA, f. 1957K, op. 1, a.e. 34, l. 4.
TsDA, f. 1957K, op. 1, a.e. 35, l. 1.

1. 2. Devlet Arşivleri

Dirjaven Arhiv (DA)-Blagoevgrad, f. 1599, op. 1, a.e. 84, l. 1.

Dirjaven Arhiv (DA)-Köstendil, f. 281K, op. 1, a.e. 9, l. 1.

Dirjaven Arhiv (DA)-Smolyan, f. 30K, op. 1, a.e. 1, l. 1-2.

Dirjaven Arhiv (DA)-Smolyan, f. 30K, op. 1, a.e. 8.

Dirjaven Arhiv (DA)-Smolyan, f. 30K, op. 1, a.e. 42, l. 4.

Dirjaven Arhiv (DA)-Smolyan, f. 482K, op. 1, a.e. 17, l. 1.

1. 3. Merkez Parti Arşivi

f. 226, op. 3, a.e. 1.

f. 226, op. 3, a.e. 1, l. 16.

1. 4. Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A. DVNSNMH. d. 14/99.

BOA, A. DVNSNMH. d. 14/100.

BOA, A. MTZ. 04 69/30.

BOA, A. MTZ. 04 95/31.

BOA, BEO. 1435/107612.

BOA, BEO. 1912/143367.

BOA, DH. MKT. 2352/9.

BOA. İ. MTZ. 04 3/68.

BOA, Y. A. HUS. 414/37.

BOA, Y. MTV. 211/66.

2. SÜRELİ YAYINLAR

Mir, 22 Avgust 1900, br. 861.

Mir, 2 Sempemvri 1900, br. 866.

Mir, 17 Oktomvri 1900, br. 884.

Prjaporetts, 23 Avgust 1900, br. 31.

Nov Vek, 16 Avgust 1900, br. 212.

Nov Vek, 21 Avgust 1900, br. 214.

Nov Vek, 23 Avgust 1900, br. 215.

3. ESERLER

1-) *V Makedoniya i Ohrinsko, Spomeni na Mihail Gercikov*, 2-) *Pirviyat Tsentralen Komitet na VMRO, Spomeni na Dr. Hristo Tatarçev*, Kniga IX, Sofya 1928.

36 *Godini viv VMORO, Spomeni na Kiril Pirliçev*, Sistavitel i Redaktor: K. Pirliçev, Sofya 1999.

ADANIR, Fikret, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

AKYAY, Bülent, "Yunan Milliyetçiliği", *Milliyetçiliğin Coğrafyaları II*, Editör: Dr. Yusuf Ziya Bölükbaşı, Gazi Kitabevi, Ankara 2020.

Almanah na Bilgarskite Natsionalni Dviiveniya sled 1878 g., Sıs. G. Markov i dr., Akademichno İzdatelstvo "Marin Drinov", Sofya 2005.

ATANASOV, J., *İstoriya na Bilgarskoto Obrazovanie, Vtoro İzdanie*, Universitetsko İzdatelstvo "Kliment Ohridski", Sofya 1974.

AVRAMOV, St., "Mercanov-Sokolov", *İlyustratsiya İlinden*, God. 6, Kniga 5-6(55-66), Mart-April 1934.

AVRAMOV, St., *Revolyutsionnite Borbi v Azot (Veleşko) i Poreçieto*, Peçatnitsa "P. Gluşkov", Kniga X, Sofya 1929.

AYDIN, Mahir, "Bulgaristan Komiserliği", *Belgeler*, Cilt: XVII, Sayı: 21, 1996.

- AYDIN, Mahir, "Makedonya Meselesi ve Amerikalı Rahibenin Kaçırılması", *Osmanlı Araştırmaları*, XVIII, İstanbul 1998.
- BACAROV, G., *Duhut na Makedonija; Sbornik ot Biyografii i Harakteristiki na Makedonski Revolyutsioneri*, Sofya 1923.
- BADEV, Y., *Dame Gruev, Jivot i Delo*, Ministerstvo na Narodnoto Prosveštenie, Sofya 1943.
- BELEV, G., "General-Voyvoda (Biyografični Belejki i Spomeni)", *İlyustratsiya İlin-den*, God. 7, Kniga 6 (66), April 1935.
- BİLYARSKİ, Ts., "Dr. Hristo Tatarçev: Pirviyat Predsedatel na Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya", *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 4, 1986.
- BİLYARSKİ, Ts., "Edno İzlojenje ot 1894 g. za Obşestveno-Političeskite Usloviya i Religioznite Borbi v Skopie", *İzvestiya na Dirjavnite Arhivi*, kn. 55, 1988.
- BİLYARSKİ, Ts., "İzvori i Literatura za Jivota i Deynostta na İvan Garvanov", *İvan Garvanov: Spomeni, Dokumenti, Materiali*, Makedonski Nauçen Institut, Sofya 2005.
- BİLYARSKİ, Ts., "Novoizdireni Dokumenti na Görçe Petrov", *İzvestiya na Institutata za Voenna İstoriya i na Voennoistoričeskoto Nauçno Drujestvo*, Tom 57, 1995.
- BİLYARSKİ, Ts., "Novootkriti Dokumenti za Jivota i Deynostta na Dr. Hristo Tatarçev", *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 4, 1993.
- BİLYARSKİ, Ts., "Otnoşeniyata na Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya s Virhovniya Makedono-Odrinski Komitet do 1902 g.", *İzvestiya na Dirjavnite Arhivi*, Kn. 59, 1990.
- BİLYARSKİ, Ts., "Pirvite Programni Dokumenti na VMORO do Esenta na 1902 g.", *İzvestiya na Dirjavnite Arhivi*, Kn. 87, Sofya 2004.
- BİLYARSKİ, Ts., "Statuti na Virhovniya Makedono-Odrinski Komitet", *Voennoistoričeski Sbornik*, No: 2, 1984.
- Borbata v Kostursko i Ohridsko (do 1904 god.)*, Po Spomeni na İvan Popov, Smile Voydanov, Deyan Dimitrov i Nikola Mitrev, Kniga III, Sofya 1926.
- BOŞNAKOVA, M., "Dokumenti na "Vremenniya Komitet" na B. Sarafov ot 1904-1905 g.", *İzvestiya na Dirjavnite Arhivi*, Br. 77, 1999.
- BURMOV, T., *Bilgaro-Gritskata Tsirkovna Rasprya*, Sofya 1902.
- DİAMANDİEV A., "Svetoslav Mercanov i Bedros Semerciev, İz Podvizite na Bivşite Armenski i Makedono-Odrinski Revolyutsioneri, Edna Tijna Godişnina", *İlyustratsiya İlinden*, God. 8, Kniga 10(80), Dekemvri 1936.
- Dokumenti i Materiali za İstoriyata na Bilgarskiya Narod*, BAN, Sofya 1969.
- Duhut na Makedonija, Sbornik ot Biografii i Harakteristiki na Makedonski Revolyutsioneri*, Sistavitel: G. Bacarov, Sofya 1923.
- Dvijeniето otсам Vardara i Borbata s Virhovistite*, Po Spomeni na Yane Sandanski, Çerno-peev, Sava Mihaylov, Hr. Kuslev, İv. Atanasov Girçeto, Petir Hr. Yurukov i Nikola Puşkarov, Kniga VII, Sofya 1927.
- ELDIROV, Sv., "Bilgarskoto Uniatstvo v Odrinska Trakiya (1860-1913 g.)", *Sbornik Trakiya*, Tom 7, Trakiyski Nauçen Institut, Haskovo 2016.
- ELDIROV, Sv., "Çetniçeskata Aktsiya na Makedonskiya Komitet prez 1895 g.", *Vo-enen Jurnal*, No: 3, 1995.
- ELDIROV, Sv., "İstoriçeskata İstina po Makedonskiya Vipros Vinagi e Bila na Naşa Strana, no i Nie Tryabva da Bidem na Neyna", <http://m.focus-news.net/?action=opinion&id=49994> [Erişim Tarihi: 08.07.2021].
- ELDIROV, Sv., "Kim Preistoriyata na Balkanskata Voyna-Bilgariya i Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya (1893-1913)", *Godişnik na Voennata Akademiya, Tsentir "Voennoistoričeski İzsledvaniya"*, İstoriçeski Pregled, 2007.

- ELDIROV, Sv., "Korespondentsiyata Mejdu General İvan Tsonçev i Kapitan Aleksandır Protogerov za Makedono-Odrinskoto Revolyutsionno Dvijenie (Oktomvri 1901-Yuli 1903 g.)", *İzvestiya na Institutata za Voenna İstoriya kim Generalniya Ştab*, Tom 52, 1991.
- ELDIROV, Sv., "Makedono-Odrinski Blagotvoritelni Bratstva v Bulgariya (1896-1912)", *Voennostorişeski Sbornik*, No: 2, 1991.
- ELDIROV, Sv., "Makedono-Odrinski Drujestva i Pogranichni Punktove v Rodopite (1895-1903)" 90 Godini Ilindensko-Preobrajensko Vistanie, *Yubileen Vestnik*, Smolyan Ağustos 1993.
- ELDIROV, Sv., "Migratsiya i Politika po Primera na Bilgarite ot Makedoniya i Odrinska Trakiya 1878-1913 g.", *Balkani*, No: 6/1, 2017.
- ELDIROV, Sv., "Naçalo na Sribskata Viorijena Propaganda v Makedoniya", *Voennostorişeski Sbornik*, No: 1, 1984.
- ELDIROV, Sv., "Organizatsiya, İdeologii i Programi na Makedono-Odrinskoto Dvijenie v Bulgariya (1895-1899 g.)", *İzvestiya na Voennostorişeskoto Nauçno Drujestvo*, Tom 55, 1993.
- ELDIROV, Sv., *Sribskata Viorijena Propaganda v Makedoniya (1901-1912)*, Voennostizdatski Kompleks "Sv. Georgi Pobedonosets", Sofya 1993.
- ELDIROV, Sv., *Uniatstvoto v Sıdbata na Bulgariya*, İzdava Fondantsiya "Abagar", 1994.
- ELDIROV, Sv., "Virhovisti i Tsentralisti prez 1903 g.", 90 Godini Ilindensko-Preobrajensko Vistanie, Sofya 1994.
- ELDIROV, Sv., "Virhovniyat Makedono-Odrinski Komitet i Makedono-Odrinskata Organizatsiya v Bulgariya (1895-1903)", *Voennostorişeski Sbornik*, No: 1, 1999.
- ELENKOV, İv., "Katolitsite ot İztoçen Obryad sred Katoliçeskite Obştnosti v Bulgariya", *Hristiyanstvo i Kultura*, No: 1 (58), 2011.
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953.
- ERTÜRK, Suzan, *Balkanlar'da Aşırı Milliyetçi Bir Örgütlenme: Makedonya-Edirne Dâhili İhtilal Teşkilatı (1893-1912)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Turan Gökçe, İzmir 2018.
- GEORGİEV, B., *Mirajit za "Velika Bulgariya": Jivotit i Deynostta na Dr. V. Radoslavov (1854-1929)*, Veliko Tırnova, 2016.
- GEORGİEV, G., *Makedono-Odrinskoto Dvijenie v Kyustendilski Okrıg (1895-1903)*, Sofya 2008.
- GEORGİEV, G., "Oşte po Viprosa za Sızdavaneto i Deynostta na Pogranichniye Punktove na VMORO v Dupnişko 1896-1897 g.", *Makedonski Pregled*, No: 2, 1999.
- Golyama Entsiklopediya Bulgariya*, Tom I-XII, Bilgarska Akademiya na Naukite, İzdatelstvo "Trud", Sofya 2011-2012.
- GRINÇAROV, St., *Bulgariya na Praga na Dvadeseto Stoletie, Politicheski Aspekt*, Sofya 1986.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, "Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, 2018.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, "Yane Sandanski as a political leader in Macedonia in the era of the Young Turks", *Cahiers Balkaniques*, 40, 2012.
- HACISALİHOĞLU, Neriman Ersoy, "Bulgar Eksarhı Yosif'in Yazışmalarında Makedonya'daki Bulgar Okulları", *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar (Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına)*, Derin Yayınları, İstanbul 2015.

- NEGENTSOV, Hr., VANEV, I., *Obrazovaniето v İztočna Rumeliya 1879-1885*, İzdanie na BAN, Sofya 1959.
- HRİSTOV, K., *Koga Zatraka Revolverot, Klub 8 OOD*, Sofya 2011.
- İstoriya na Bilgariya, Vizstanovuyavane i Utvirjdavane na Bilgarskata Dırjava, Natsionalno-Osvoboditelni Borbi 1878-1903, Tom 7, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1991.
- İstoriya Yugoslavii, Tom 1, Pod Redaktsiye Yu. V. Bromley i dr., İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1963.
- İVANOV, İv., *Bilgarski Voyni Znamena i Flagove*, İzdatelstvo na Ministerstvoto na Otbranata "Sveti Georgi Pobedonosets", Sofya 1998.
- Kim Borbite v Yugozapadna Makedoniya (Kıçevsko, Bitolsko, Lerinsko, Prespansko, Debırsko), Po Spomeni na Luko Cerov, Georgi Pophristov, Angel Andreev, Georgi Papançev i Lazar Dimitrov, Kniga IV, Sofya 1926.
- Kiril, Patriarh Bilgarski, *Katoliçeskata Propaganda sred Bilgarite prez Vtorata Polovina na XIX vek (1859-1865)*, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya 1962.
- KİTANOV, V., "İvan Garvanov i Makedono-Odrinskoto Dvijenie 1903-1907", *Makedonski Pregled*, No: 1, 2005.
- Knyajestvo Bilgariya i Makedonskiyat Vıpros, Tom 1, Protokoli ot Kongresite na Virhovniya Makedono-Odrinski Komitet 1895-1905, Sis. Ts. Bilyarski, İzdatelstvo "İvray", Sofya 2002.
- KONSTANTİNOVA, Yura, *Bilgarite v Osmanskiya Solun*, İnstitut za Balkanistika s Tsentır po Trakologiya, Bilgarska Akademiya na Naukite, Sofya 2020.
- KOYUNCU, Aşkın, *Bulgar Eksarhlığı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Altıntaş, Çanakkale 1998.*
- KUMANOV, Milen, *Makedoniya-Kratik İstoriçeski Spravoçnik*, İzdatelstvo "Tinapres", Sofya 1993.
- LELOVA, R., "Prosvetnata Deynost na Bilgarskite Tsirkovni Obştini v Makedoniya (1878-1903)", *Prosveta i Promyana: Sbornik v Çest na Çl. Kor. St. N. S. I St. D. İst.N. Rumyana Radkova i Po Sluçay 150-Godişninata na Bolgradskata Gimnaziya*, BAN, Sofya 2010.
- Makedoniya v Obrazi*, Dırjavna Peçatnitsa, Sofya 1919.
- Makedoniya v Plamitsi, Osvoboditenite Borbi na Bilgarite ot Makedoniya v Spomeni na Deytsi na Vitreşnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya; Andon Kõseto, Atanas Lozançev, Grigor Popev, Argir Manasiev, Hristo Pashov, Mite Hacimişev, Kristo Lazarov, Ekaterina Panitsa*, Sis. İva Burilkova, Tsoço Bilyarski, Sineva, Sofya 2003.
- MARİNOV, Tchavdar, "We, the Macedonians: The Paths of Macedonian Supra-Nationalism (1878-1912)", Ed. Diana Mishkova, *We, the People: Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe*, CEU Press, 2009. <https://books.openedition.org/ceup/890#tocfrom1n5> [Erişim Tarihi: 09.03.2021].
- MARKOV, Georgi, "İlindensko-Preobrajenskoto Vıstanie: Vrih v Osvoboditelnite Borbi na Bilgarite", *İzvestiya na Trakiyskiya Nauçen İnstitut*, Kniga 4, Sofya 2003.
- MARKOVA, Z., *Bilgarskata Ekzarhiya 1870-1879*, BAN, Sofya 1989.
- Materiali po Prouçvaneto na Makedoniya*, Sofya 1896.
- MATOV, Hr., *Vıstaniçeski Deystviya*, Makedonska Revolyutsionna Biblioteka, Knija 2, Vtoro İzdanie, 1925.
- MATOV, Hr., *Makedonskata Revolyutsionna Sistema, VMORO Sıçineniya*, Sıstavitel: Ts. Bilyarski, Sofya 2001.

- MATOV, Hr., *Osnovi na Vitrešnata Revolyutsionna Organizatsiya* (Opit za Podbirane i Formulirane na Osnovite), S Prilojenie Što Byahme-Što Sme?, Treto Zadgranično İzdanie, 1925.
- MATOV, Hr., *Za Svoyata Revolyutsionna Deynost*, Knijka 4, 1928.
- MATOV, Hr., *Za Upravlenieto na Vitrešnata Revolyutsionna Organizatsiya*, Knijka 3, 1925.
- Migratsionni Dvijenija na Bilgarite 1878-1914*, Tom 1-1878-1912, Sofya 1993.
- MİHOV, M., "Bilgarskata Eksarhiya v Makedoniya (1870-1913)", *Makedonski Pregled*, No: 4, 2019.
- NİKOLOV B., TSEVKOV, M., STANÇEV, V., *İvan Garvanov, Vença se za Makedoniya*, İzd. "Znanie", Stara Zagora 1995.
- NİKOLOV, Boris, VMORO, *Psevdonimi i Şifri 1893-1934*, İzdatelstvo "Zvezdi", Sofya 1999.
- "Osnovavaneto na VMORO (İz Zapiskite na İvan Hacinikolov)", *İlyustratsiya İlin-den*, God. 7, Kniga 1(71), Yanuari 1936.
- Osvoboditelnata Borba na Bilgarite v Makedoniya i Odrisko (1902-1904)*, *Diplomatiçeski Dokumenti*, Nauka i İzkustvo, Sofya 1978.
- Osvoboditelnata Borba v Kostursko (do 1904 god.)*, *Po Spomeni na Pando Klyaşev*, Kniga II, Sofya 1925.
- ÖZTAN, Ramazan Hakkı, "Chemistry of Revolution: Naum Tyufekchiev and the Trajectories of Revolutionary Violence in the Late Ottoman Europe", *Age of Rouges; Rebels, Revolutionaries and Racketeers at the Frontiers of Empires*, Edited by Ramazan Hakkı Öztan and Alp Yenen, 2021.
- ÖZTAN, Ramazan Hakkı, "Tools of Revolution: Global Military Surplus, Arms Dealers and Smugglers in the late Ottoman Balkans, 1878-1908", *Past & Present*, 237, November 2017.
- POPPETROV, Sr., "Makedonskoto Delo Predi i Prez 1895 g. v Bilgariya", *İlyustratsiya İlin-den*, God. VI, Kniga 7(54), May 1934.
- PANAYOTOV, L., *İlindensko-Preobrajenskoto Vistanie ot 1903 g.*, *Voenna Podgotovka i Provejdane*, Voенno İzdatelstvo, Sofya 1992.
- PANAYOTOV, L., "Viznikvane i İdeyno Oformyane na Makedono-Odrinskoto Revolyutsionno Dvijenie", *İlindensko-Preobrajenskoto Vistanie ot 1903 g.*, *Voenna Podgotovka i Provejdane*, Voенno İzdatelstvo, Sofya 1992.
- PANDEVSKİ, Manol, *Natsionalnoto Praşanye vo Makedonskoto Osloboditelno Dvijenye (1893-1903)*, Kultura, Skopje 1974.
- PALEŞUTSKİ, K., *Makedonskoto Osvoboditelno Dvijenie sled Prvata Svetovna Voyna (1918-1924)*, İzdatelstvo na BAN, Sofya 1993.
- PANDEV, K., "Naçalo na Makedono-Odrinskoto Dvijenie v Bilgariya (1879-1894)", *V Çest na Akademik Hristo A. Hristov, İzsledvaniya po Sluçay 60 Godini ot Rojdenieto mu*, BAN, Sofya 1976.
- PANDEV, K., *Natsionalno-Osvoboditelnoto Dvijenie v Makedoniya i Odrisko 1878-1903*, Sofya 1979.
- PANDEV, K., "Pirviyat Rikovoditel na VMORO-Damyan Gruev", *Vekove*, No: 2, 1975.
- PANDEV, K., "Politiçeski İskaniya i Programi na Bilgarskoto Natsionalnoosvoboditelno Dvijenie v Makedoniya i Odrisko (1878-1912 g.)", *İstoriçeski Pregled*, No: 6, 1980.
- PANDEV, K., "Ustavi i Pravilnitsi na VMORO predi İlindensko-Preobrajenskoto Vistanie", *İstoriçeski Pregled*, No: 1, 1969.

- PASKOV, R., *Boris Sarafov 1872-1907, Biyografiya*, Universitetsko İzdatelstvo "Sveti Kliment Ohridski", Sofya 1996.
- PASKOV, R., "Boris Sarafov v İlinden-Preobrajenskoto Vistanie", *90 Godini İlindensko-Preobrajensko Vistanie*, Makedonski Nauçen İnstitut, Sofya 1994.
- PASKOV, R., "Gornocumayskoto Vistanie 1902 Godina", *Voennoistoriçeski Sbornik*, No: 1, 1985.
- PASKOV, R., "Ubiystvoto na Poruçik Boris Sarafov", *Voennoistoriçeski Sbornik*, No: 2, 1996.
- PASKOV, R., "Vıznıkvane i Deynost na Voennite Makedono-Odrinski Bratstva v Bilgariya (1895-1899)", *İstoriçeski Pregled*, No: 3, 1983.
- PEŞEV, P., *İstoriçeskite Sibitiya i Deyateli, Ot Naveçerieto na Osvobojudenieto ni do Dnes, s Belejki za Jivota mi*, Sofya 1993.
- PETROV T., BİLYARSKİ, Ts., "Ustavıt i Pravilnitsite na Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya, Prieti na Rilskiya Kongres 1905 g.", *Voennoistoriçeski Sbornik*, No: 5, 1984.
- PETROV, T., *Nelegalnata Armiya na VMORO v Makedoniya i Odrinsko (1899-1908)*, Voenno İzdatelstvo, 2002.
- PETROV, P., TEMELSKİ, Hr., *Tsırkva i Tsırkoven Jivot v Makedoniya*, Sofya 2003.
- POPOV K., "Stopanska Bilgariya", *Sbornik na Bilgarskata Akademiya na Naukite*, Kniga VIII, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1916.
- POPOV, P., "Opıt za Vdigane na Shizmata prez 1896 g.", *Vekove*, No: 1, 1983.
- Preobrajenskoto Vistanie, Statii i Dokumenti, Oteçestven Front, Sofya 1955.
- RADEV, Simeon Trayçev, *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi; Resneli Bulgar Bir Talebenin Hatıraları 1879-1898, Açıklama, Çeviri ve Notlar*: Georgi P. Kostandov, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- Revoljutsionnata Deynost v Demirhisar (Bitosko), Po Spomeni na Alekso Stefanov (Demirhisarski)*, Siobštava B. Mirçev, Kniga XI, Peçatnitsa "P. Gluşkov", Sofya 1931.
- RUSENSKİ, N., "Vistaniçeski Distsiplinaren Ustav", *İlyustratsiya İlinden*, Godina XI, No: 1(101), Sofya.
- SİLYANOV, Hr., *Osvoboditelnite Borbi na Makedoniya*, Tom 1: İlindenskoto Vistanie, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1933.
- SİLYANOV, Hr., *Osvoboditelnite Borbi na Makedoniya*, Tom 2: Sled İlindenskoto Vistanie, Dirjavna Peçatnitsa, Sofya 1943.
- SİMEONOV, St., *Solunskoto Sıkazlyatie (1898-1903)*, Peçatnitsa "Nov Jivot", Sofya 1921.
- SİMEONOVA, R., "Sızdavane, Sistoyanie i Problemi na Organizatsiite za Podpomaganane na Makedonskite Bilgari (1878-1885)", *V Pamet na Konstantin Pandev, Bilgarskite Natsionalnoosvoboditelni Dvijeniya Sled Berlinskiya Kongres 1878 g. (Nauçna Konferentsiya, Gotse Delçev-14-15 Oktomvri 1998 g.)*, İK "Gutenberg", 2000.
- SLAVOV, Sv., "Sarafizmit Kato Teçenie viv Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya", *İstoriçeski Pregled*, No: 1-2, 2012.
- SLAVOV, Sl., "Vitrešnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya (1903-1912)", *Makedonski Pregled*, No: 2, 2013.
- SMİTH, Anthony D., *Milli Kimlik*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Solunskiyat Atatentat i Zatoçenitsite viv Fezan, Po Spomeni na Pavel Şatev*, Kniga VI, Sofya 1927.
- Spomeni na Damyan Gruev, Boris Sarafov i İvan Garvanov*, Kniga V, Sofya 1927.
- Spomeni na Görçe Petrov*, Kniga VIII, Sofya 1927.
- STOİLOV, Dr. Konstantin, *Dnevnik*, Çast II, Sofya 1996.
- STRAŞİMİROV, A., "Za İlinden i Negovite Tvortsi", *Obzor*, No: 72, 1 Avgust 1936.

- ŞALDEV, Hr., "İz Zapiskite na Hacinikolov", *İlyustratsiya İlinden*, Kn. 2(82), 1937.
- ŞATEV, P., *V Makedoniya Pod Robstvo*, Oteçestven Front, Sofya 1983.
- TAN, Hakan, *Makedonya'da Bulgar Komite Faaliyetleri ve Boris Sarafof*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Zeynep İskefiyeli, Sakarya 2013.
- TAŞKIN, Emine, *Necib Melhame Paşa'nın Siyasi Hayatı (1856-1927)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Davut Hut, İstanbul 2019.
- TATARÇEV, Dr. Hristo, *Makedonskiyat Vipros, Bilgariya, Balkanite i Obştnostta na Narodite*, Sofya 1997.
- TATARÇEV, Hr., *Spomeni, Dokumenti, Materiali*, Nauka i İz kustvo, Sofya 1989.
- TOPALOV, Vl., "Vinšnata Politika na Bilgariya po Vreme na Radoslavistkiya Rejim", *İstoriçeski Pregled*, No: 2, 1984.
- TOŞEV, D., "Gritskata Viorijena Propaganda v Makedoniya (1903-1912)", *Voennoistoriçeski Sbornik*, No: 5, 1998.
- TOTEV, A., "Naselenieto na Bilgariya 1880-1980 (Demografsko-İstoriçeski Oçerk)", *Godişnik na Sofiyskiya Universitet*, Tom LIX, 1968.
- TRAYKOV, V., *İdeologiçeski Teçeniya i Programi v Natsionalno-Osvoboditelnoto Dvijenie na Balkanite do 1878 g.*, Nauka i İz kustvo, Sofya 1978.
- TRAYKOVA, V., "Etniki Eteriya, Sızdavane, İdei i Deynost po Otnoşenie na Makedoniya (1894-1897)", *Voennoistoriçeski Sbornik*, No: 3, 1985.
- TRENÇEV, G., "Uçitelyat Dame Gruev", *Makedonski Pregled*, No: 4, 2016.
- Vardarski, *Stambolovştinata v Makedoniya i Neynite Predstaviteli*, Viyana 1894.
- Vitreşnata Makedono-Odrinska Revolyutsionna Organizatsiya prez Pogleda na Neynite Osnovateli, *Spomeni na Damyan Gruev, Dr. Hristo Tatarçev, İvan Hacinikolov, Anton Dimitrov, Petr Poparsov, Sistavitelstvo, Predgovor i Belejki*, T. Petrov i Ts. Bilyarski, Voenno İzdatelstvo, Sofya 2002.
- Vistaniçeskoto Dvijenie v Yugozapadna Makedoniya (do 1904 god.), *Po Spomeni na Slaveyko Arsov*, Kniga I, Sofya 1925.
- YAVUZ, Fikrettin, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü; 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- YOLCU, Cengiz, "Bulgar Fesad Komitesi Reisi" Vasil Levski'nin Eylemleri Ve Mahkemedede Verdiği İfade Üzerine Bir Değerlendirme", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27, 2015.
- YURUKOV, D., *Spomeni iz Politicheskaya Jivot na Bilgariya*, Sofya 1932.

OSMANLI AVRUPASI'NDA BÖLÜCÜLÜK CERREYANI

MAKEDONYA KOMİTACILARININ ANILARI

Anılar, İç Makedonya Edirne-Trakya Örgütü (VMORO) gibi yasadışı bir örgütü araştırırken özellikle değerli hale gelir. Bunun nedeni, bir yandan arşivinin nispeten daha sınırlı olması, diğer yandan da şifrelenmiş şekilde yazılan ve anahtarlarının kaybolması nedeniyle birçok belgeden halen istifade edilememesidir. İç Örgüt'ün liderlerinin anıları üzerine odaklanılmasının nedenlerinden biri de budur. *Osmanlı Avrupası'nda Bölücülük Cerreyanı -Makedonya Komitacılarının Anıları-* ismiyle yayıma hazırlanan çalışmada Damyan Gruev, Or. Hristo Tatarçev, Görçe Petrov, İvan Garvanov gibi VMORO'nun önde gelen isimlerinin anıları Türkçeye çevrilmiştir. İlk ikisi VMORO'nun kurucuları arasındadır ve Tatarçev ilk başkanıdır. Görçe Petrov ise Sofya'da VMORO'nun yurtdışı temsilcisidir. İvan Garvanov keza Merkez Komitesi'nin ikinci başkanıdır. 1902 yılından sonra VMORO saflarına geçen Boris Sarafov da anıları çevrilmesi için seçilen bir diğer kişidir. Çünkü Sarafov, başkanı olduğu VMOK ile VMORO arasındaki ilişkiler başta olmak üzere önemli bilgiler vermektedir. Bu anıların Türkçeye çevrilmesiyle birlikte; VMORO'nun ve Sofya'daki yurtdışı temsilciliğinin faaliyetleri, Bulgar askerlerinin Makedonya ve Edirne-Trakya'daki ihtilal hareketindeki rolü ve katılımı, VMOK ve Bulgar Eksarhlığı ile VMORO'nun ilişkileri, Makedonya Sorunu'na yönelik Bulgaristan Prensiği'ndeki resmi makamların ve toplumun tutumu, ilinden Preobrajenie Ayaklanması'nın tertibi ve gerçekleştirilmesi gibi konularda yeni araştırmalara önemli bir kapı aralanacaktır.

